

Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola

Vámos Hanna

**Az aesopusi állatmesék romulusi
szöveghagyományának szerkezete**

Ph.D. értekezés

Témavezető: Dr. Tar Ibolya

Szeged
2014

I. fejezet: Bevezetés.....	4
II. fejezet: Kiadástörténeti áttekintés.....	14
1. A korai kiadások.....	15
a. Heinrich Steinhöwel kiadása	15
b. A Phaedrus-kiadások.....	20
c. Nilant kiadása	21
2. Schwabe kiadása	23
3. A modern szövegkiadások	24
a. Hermann Österley szövegkiadásai	24
b. Léopold Hervieux szövegkiadása.....	26
c. Georg Thiele szövegkiadásai.....	28
III. fejezet: A Romulus-gyűjtemény kéziratai.....	30
1. A <i>Codex Ademari</i> (Ad)	30
2. A <i>Codex Wissemburgensis</i> (W)	33
3. A <i>recensio gallicana</i> kéziratai.....	34
a. A <i>Codex Ashburnhamianus</i> (F).....	34
b. A <i>Codex Cenomanensis</i> (M)	35
c. A <i>Codex Burneianus</i> (B)	36
d. Gude másolata (G)	36
e. Crinitus másolata (Cri).....	37
f. Steinhöwel kiadása (S).....	38
g. A Frankfurt am Main-i kézirat (Fr)	38
h. Fragmentum (RAH39).....	39
i. Egyéb <i>gallicana</i> -kéziratok (O , Phillips-kézirat)	40
4. A <i>recensio vetus</i> kéziratai.....	41
a. A <i>Codex Vindobonensis</i> 303 (V)	41
b. A <i>Codex Vindobonensis</i> 901 (Vi).....	43
c. A berlini kézirat (E).....	44
d. A <i>Codex Wissemburgensis</i> második keze (W²)	44
5. Egyéb kéziratok.....	45
a. Vincent de Beauvais meséi (VB)	45
b. A <i>Codex Monacensis</i> (Mon)	45
c. A <i>Codex Oxoniensis</i> (O86)	46
d. A <i>Codex Bernensis</i> (B679).....	46
e. A <i>Codex Bernensis</i> (B141).....	47
6. Az Antológia kéziratai	48
a. A <i>Romulus Nilantius</i> (Nil).....	48
b. Az <i>Anglo-Latin Romulus</i>	48

7. A Pseudo-Dositheus-gyűjtemény	49
IV. fejezet: Leszármazási elméletek.....	51
1. A korai kiadások.....	51
2. Léopold Hervieux.....	55
3. Georg Thiele.....	61
4. Carl Magnus Zander.....	66
5. Francisco Rodríguez Adrados	70
V. fejezet: Célok és módszerek	75
1. A szövegkritika fejlődésének vázlata	75
2. A <i>recensio aperta</i> típusai	86
3. Konkordancia, kolláció, sztemma	92
VI. fejezet: A <i>recensio gallicana</i>	100
1. A <i>Codex Burneianus</i> -csoport	101
2. A <i>recensio gallicana</i> egyéb kéziratai	116
a. A <i>Codex Francofurtensis</i> (Fr).....	118
b. A <i>Codex Monacensis</i> (Mon)	124
c. A <i>gallicana</i> A elsődleges kéziratai (Fr , S , Mon)	130
d. A <i>gallicana</i> A egyéb kéziratai	143
VII. fejezet: A <i>recensio Wissemburgensis</i>	150
1. A <i>Codex Wissemburgensis</i> (W)	150
a. A <i>Codex Wissemburgensis</i> (W) 4. könyvének sorrendje	152
b. A <i>Codex Wissemburgensis</i> (W) mesesorrendje	160
2. A <i>Codex Francofurtensis</i> (Fr).....	166
a. A <i>Codex Francofurtensis</i> második része (Fr ₂).....	166
b. A <i>Codex Francofurtensis</i> első részének (Fr ₁) kontaminációi.....	173
VIII. fejezet: A <i>recensio vetus</i>	183
1. A <i>recensio vetus</i> kéziratai.....	183
a. A <i>Codex Vindobonensis</i> 303 (V) szerkezete	186
b. A <i>Codex Vindobonensis</i> 901 (Vi) szerkezete	201
2. A <i>recensio vetus</i> és a <i>recensio gallicana</i> viszonya	204
IX. fejezet: Összefoglalás.....	217
X. fejezet: Kitekintés – Pesti Gábor Aesopus-fordítása	221
Felhasznált irodalom	235
Melléklet: A kéziratok mesesorrendjeinek táblázata	

I. fejezet: Bevezetés

Aesopus neve a laikus olvasó számára egyet jelent az állatmesével. Ez a műfaj máig nem ment ki a divatból, a hétköznapi ember is jól ismeri a *Róka és a holló* vagy a *Tücsök és a hangya* meséjét. Arra viszont bizonyára nem gondol, hogy miféle bonyolult szöveghagyomány áll e kedves történetek mögött. Számára tulajdonképpen lényegtelen, hogy Phaedrus vagy La Fontaine nyomán ismeri a fabulát, vagy – ha magyar – éppen Pesti Gábor vagy Heltai Gáspár tolmácsolásában hallja a történetet.

A klasszika-filológus persze tisztában van azzal, hogy bőséges görög és latin irodalmi múlt húzódik meg a háttérben. Sőt, akár távolabbra is merészkedhetnénk, egyiptomi, indiai, mezopotámiai történetekkel bővíthetnénk a mesék hatalmas családfáját. Ebben a dolgozatban – érthető okokból – szűkebben kell értelmezni az állatmese tradícióját, így a műfaj Európán belüli, ókori és középkori hagyományrendszeréről fogunk beszélni.

A műfaj görög kitalálójának tartott Aisópos, a púpos fríg rabszolga legendás alakja a Kr. e. 6. századra vezethető vissza, aki gyakran jelenik meg az állatmesék narrátoraként. Életét számos legenda lengi körül, már származásának kérdésében is eltérnek az egyes auctorok. Hérodotos nem említi szülőföldjét, azt azonban leírja, hogy Aisópos Sapphó idején Samos szigetén élt, és Iadmón rabszolgája volt, aki később felszabadította. Hérodotos λογοποιός-nak nevezi, állatmesék és történetek kitalálójának. Aristotelész szerint thrák származású volt, és ura előbb Xanthos, majd Iadmón volt. Iadmón és Xanthos neve a későbbi hagyományban összekeveredik, a középkori Aesopus-életrajzokban már csak Xanthost találjuk meg Aisópos uraként. Aristotelésznél Aisópos egy meséje is fennmaradt, melyet egy demagóg védelmében mondott el Samoson. Egyesek szerint Aisópos eljutott Delphoiba, ahol aztán szentségtöréssel vádolták és megölték. Életéről már az ókorban életrajz készült, mely az idők folyamán egyre több legendás elemmel bővült. Számos mese, anekdota került bele, Aisópos ezekkel tanította urát, Xanthost. Maximus Planudes 13. századi bizánci szerzetes nevéhez fűződik az az Aisópos-életrajz, melyet Rinuccio D'Arezzo lefordított latinra és több humanista mesegyűjtemény is kiadta. Aisópost a hét görög bölcs között is számon tartották.¹

---

¹ HOLZBERG, Niklas: *Die Antike Fabel. Ein Einführung*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2001², angolul: Uő.: *The Ancient Fable. An Introduction*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press 2002. 11–21; ADRADOS, Francisco Rodríguez: *Historia de la fábula greco-latina*. I–III. Universidad Complutense, Madrid 1979–1987; angolul: Uő.: *History of the Graeco-Latin Fable*. I–III. Brill, Leiden 1999–2003. (Mnemosyne Supplementa Classica Batava 236). A továbbiakban az angol kiadásra fogunk hivatkozni.

Az állatmese műfajáról már az antikvitásban számos elmélet keletkezett, ezek összekapcsolódtak a mese funkciójának kérdésével. Kezdetben a mesét exemplumként használják, nem önálló irodalmi alkotásként, a szónokok érvelésüket gyakran fabulák elmondásával támasztják alá. Később megjelennek azok az önálló mesegyűjtemények, melyek már túllépnek a fabulák exemplum-jellegén, már irodalmi értéket tulajdonítanak a történeteknek. Ezek a gyűjtemények versben íródtak, és szerzőjüket név szerint is ismerjük (Phaedrus, Babrios, Avianus). A császárkorban a mese a retorikai oktatás részévé válik, ezért exemplum-jellege erősödik fel ismét. Mindez a mese szerepét és műfaji megítélését is befolyásolja. Cicero például azt mondja, hogy a fabula hasznos a szónok számára, mert olyan elem, ami nevetést kelt.² Phaedrus szintén a mese komikus természetére utal, ugyanakkor tanító funkcióját is hangsúlyozza.³ Theón szerint a mese olyan fiktív történet, mely a valóság látszatát kelti:⁴ λόγος ψευδῆς εἰκονίζων ἀλήθειαν, definícióját más retorikusok is átvették. Sevillai Izidor a mese fiktív jellegét emeli ki, és a mese három fő funkcióját említi.⁵ Szerinte a mese szórakoztat, allegorikus formában a valóságot ábrázolja és morális tanulságával tanító szerepe van.⁶

A görög irodalomban az állatmesék először nem önállóan, hanem csak más művek betétjeiként, példázatként jelentek meg. Hésiodos *Munkák és napok* című eposzában a sólyomról és csalogányról szóló történetet olvashatjuk, melynek az a tanulsága, hogy a hatalmasokkal nem érdemes szembeszállni. Aristophanés több komédiájában, a *Darazsakban* és a *Madarakban* is emlegeti az aesopusi állatmesét, és idéz is ilyen tréfás történetet. Találunk állatmesét Sémonidés és Arkhilokhos költeményeiben is, Stésikhoros fabuláját pedig Aristotelés idézi.⁷ Az első mesegyűjtemény Démétrios Phaléreus filozófus nevéhez fűződik, aki a Kr. e. 4. században aesopusi meséket adott ki Αἰσωπείων α' címmel. Ben Edwin Perry szerint ez valójában a szónokok és egyéb szerzők számára készült példatár lehetett. Szerinte a mesét továbbra is példázatként használták, és ebben látja a mesék élén található promythionok funkcióját is, a szerzők erre támaszkodva könnyebben választhattak példázatot a

---

ADRADOS i. m. I. 271–284; PERRY, Ben Edwin: *Babrius and Phaedrus*. Cambridge 1975 (The Loeb Classical Library) XXXV–XLVI.

² *Inv.* 1. 17. 25.

³ 1. prol.

⁴ *Prog.* 1–3.

⁵ *Etym.* 1. 40.

⁶ Van DIJK, Gert-Jan: *Ainoi, logoi, mythoi. Fables in Archaic, Classical, and Hellenistic Greek Literature, with a study of the theory and terminology of the genre*. Leiden, Brill 1997 (Mnemosyne Supplementa Classica Batava 166) 42; 48–49; 71–78.

⁷ *Rhet.* 1393b

mondanivalójuknak megfelelően.⁸ Démétrios meséi nem maradtak ránk, csupán Diogenés Laertios *Vitae philosophorum* című munkájából tudjuk, hogy a gyűjtemény aesopusi meséket tartalmazott (Αἰσωπειῶν λόγων συναγωγή). Perry szerint a Kr. u. 1. századra datált Rylands Papyrus 493 meséi Démétrios gyűjteményéből származnak, amit az is alátámaszt, hogy a mesék előtt promythionok állnak. Szerinte egy ilyen gyűjtemény lehetett Phaedrus forrása is.⁹ Francisco Rodríguez Adrados ezzel szemben felismerte, hogy metrikai nyomok mutathatók ki a papyrusz meséinek szövegében, ami kizárja a Démétrios gyűjteményéből való leszármazást, az ugyanis prózai meséket tartalmazott.¹⁰

A későbbi időkben a görög állatmeséknek három nagy gyűjteménye ismert, a *Collectio Augustana*, a *Vindobonensis* és az *Accursiana*, ezek datálása és egymáshoz való viszonya egyáltalán nem problémamentes. Az *Augustana*-gyűjtemény (Recensio I)¹¹ egy olyan 14. századi kódexről kapta a nevét, melyet sokáig a gyűjtemény legjobb kéziratának tartottak.¹² Az *Augustana* datálásban az egyes kutatók véleménye jelentősen eltér egymástól, Chambry a szókészlet és a szintaxis alapján a Kr. e. 1. és a Kr. u. 1. század közé helyezte a gyűjtemény keletkezési idejét, melynek legkorábbi magja Démétrios Phaléreus gyűjteményére vezethető vissza. Később, a 4–5. században az *Augustanát* átdolgozták, ez azonban csak kis mértékben változtatott a szövegállapoton.¹³ Adrados szintén a hellenisztikus korra vezeti vissza a gyűjtemény kitapintható rétegét, ezt ő is nyelvi vizsgálatokkal igazolta. Ezen túl azt is megállapította, hogy az *Augustana* choliambusokban írt fabulákból származik.¹⁴ Perry a Kr. u. 2. századra tette az *Augustana* keletkezését, szerinte ugyanis sem Phaedrus, sem Babrios nem használta, vagyis a gyűjtemény Phaedrus és Babrios után jött létre.¹⁵

A másik két gyűjteményt az *Augustanából* szokták eredeztetni. A *Collectio Vindobonensis*¹⁶ (Recensio II) a korai bizánci időkben, valószínűleg a 6–7. században keletkezhetett és összeállítója az *Augustana* mellett más forrásokat – többek között Babriost –

⁸ PERRY, Ben Edwin: Demetrius of Phaleron and the Aesopic Fable. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association (TAPA)* 93 (1962) 287–346.

⁹ PERRY 1962 i. m. 287–346.

¹⁰ ADRADOS, Francisco Rodríguez: El papiro Rylands 493 y la tradición fabulística antigua, *Emerita* 20 (1952) 337–388; Uő.: La tradición fabulística griega y sus modelos métricos, *Emerita* 37 (1969) 235–315; *Emerita* 38 (1970) 1–52.

¹¹ A gyűjteményről ld. még: ADRADOS, Francisco Rodríguez: Les collections de fables à l'époque hellénistique et romaine, in: *La fable*, ed. ADRADOS, Francisco Rodríguez – REVERDIN, Olivier, Vandoeuvres et Genève, Fondation Hardt 1984 (Entretiens / Fondation Hardt pour l'étude de l'Antiquité classique, 30) 137–195; HOLZBERG 2002 i. m.; ZAFIROPOULOS, Christos A.: *Ethics in Aesop's Fables: The Augustana Collection*. Brill, Leiden 2001 (Mnemosyne Supplementa Classica Batava 260); ADRADOS i. m. II. 275–354.

¹² Codex Monacensis gr. 564, ez korábban Augsburgban volt, a gyűjteményt a város latin neve alapján (Augusta Vindelicorum) nevezték el.

¹³ CHAMBRY, Émile: *Aesopi Fabulae*. Paris 1925. Pars I. 27–28.

¹⁴ ADRADOS i. m. I. 60–90.

¹⁵ PERRY i. m. XVI.

¹⁶ Nevét a Codex Vindobonensis gr. hist. 130. jelzetű kéziratról kapta.

is felhasznált a gyűjteményhez.¹⁷ Az ókori görög meséket sokáig csak az *Accursiana*-gyűjteményből ismerték (Recensio III), melyet Bonus Accursius adott ki 1474-ben. Ez szintén az *Augustana*-gyűjtemény családjába tartozik, valószínűleg a *Vindobonensis* leszármazottja. Datálása bizonytalan, Adrados szerint a 9. században keletkezett,¹⁸ míg Perry a 14. századra helyezte.¹⁹

Az első görög verses gyűjtemény szerzője Babrios volt, akinek az életéről csak annyit tudunk, amennyit gyűjteményének 2. könyvéhez fűzött prológusában elmond. Babrios Syria környékén élt, meséit a kilikiai király, Alexander fiának ajánlja. Ez alapján úgy gondolják, hogy Babrios a Kr. u. 1. század második felében alkotott. A choliambusokban írt mesék több kéziratban is ábécé-rendben haladnak, és két könyvre vannak osztva. Babrios fabuláit később többször átdolgozták, részben prózai parafrázisokat készítettek belőlük, részben pedig dodekasyllabus versmértékbe ültették át őket.²⁰

A császárkorban az állatmeséket a retorikaoktatásban és az alapfokú oktatásban használták, erre utal Quintilianus is, amikor a mese funkciójáról beszél. Szerinte a grammatikus a fabulák átdolgozásával tanít, vagyis a tanulóknak interpretálni kell a meséket és parafrázisokat kell készíteniük belőlük.²¹ Később pedig azt mondja, hogy a fabulák exemplumok, melyeket a szónok az érvelés alátámasztásaként bátran használhat.²² Az Assendelft-táblák azt bizonyítják, hogy az állatmeséket valóban használták az oktatásban. Ezeket a viasztáblákat egy palmyrai fiú használhatta a 3. században, 14 mesét találunk rajtuk. Ezek közül 7 babriosi eredetű, 4 ugyan choliambusban íródott, de nincs meg a Babrios-kéziratokban, 1 iambikus trimeterben készült, továbbá 2 prózai fabula is szerepel rajtuk.²³

Ailios Theon, tarsosi Hermogenés és Aphthonios Progymnasmatái a retorikai oktatás számára készült feladatgyűjtemények voltak, ezekben részletesen tárgyalták az állatmese műfaját, eredetét, funkcióját. Theon a Kr. u. 1. század közepén elsőként írt ilyen feladatgyűjteményt, ebben az aesopusi állatmesét alkalmasnak tartotta arra, hogy azokkal a tanulók az irodalmi megfogalmazást gyakorolják. Szerinte számos módon át lehet alakítani a fabulákat, például epimythiont lehet hozzá írni, több stílusban el lehet mondani, ki lehet

¹⁷ PERRY 1975 i. m. XVI–XVII; ADRADOS i. m. I. 90–100; II. 429–462.

¹⁸ ADRADOS i. m. I. 93.

¹⁹ PERRY 1975 i. m. XVII.

²⁰ Babrios fabuláinak szövegkiadásai: *Babrii Fabulae Aesopeae*. Ed. CRUSIUS, Otto, Teubner, Leipzig 1897; PERRY 1975 i. m.; *Babrii Mythiami Aesopei*. Ed. LUZZATO, Maria Jagoda – La PENNA, Antonio, Teubner, Leipzig 1986; Babrios életéről és meséiről ld. még: PERRY 1975 i. m. XLVII–LXXIII; ADRADOS i. m. I. 100–109; II. 175–220; HOLZBERG 2002 i. m. 52–62. Ezekben további szakirodalmi hivatkozások találhatók.

²¹ *Inst.* 1. 9. 1–3.

²² *Inst.* 5. 11. 19–21.

²³ HESSELING, Dirk Christiaan: On Waxen Tablets with Fables of Babrius (*Tabulae Ceratae Assendelftinae*) *The Journal of Hellenistic Studies* 13 (1892–1893) 293–314; ADRADOS i. m. I. 115–117.

bővíteni, le lehet rövidíteni, és még sorolhatnánk.²⁴ Hermogenész szerint hasznos, ha az ifjak az oktatás során elsőként az állatmesével találkozhatnak, ugyanis ez formálhatja jellemüket. Szerinte a mesékkal csupán kétféle feladatot szükséges elvégezni, lehet őket bővíteni, például párbeszédekkel, vagy épp ellenkezőleg, tömöríteni, rövidíteni.²⁵

Aphthonios a 4. században írt retorika tankönyvet, ebben 40 fabula is szerepel, melyeken a tanulók gyakorolhatták az egyes feladatokat. A mesék egységes kompozícióban sorakoznak, általában tömörek és stílusuk hasonló, mindegyiknek van pro- és epimythionja, ez utóbbi általában egy rövid szállóige. Aphthonios a mesék három típusát különböztette meg, szerinte vannak racionális, morális és kevert mesék, de mindegyiknek didaktikus funkciója van, melyet a promythion fejt ki.²⁶

A római irodalomban az állatmesék először ugyanúgy más művek betétjeként fordulnak elő, ahogy a korai görög irodalomban láttuk. Ennius például egyik szatírájában a pacsirtáról (*cassita*) szóló fabulát mondja el. Horatius többször használja az állatmesét verseiben, egy szatírájában a mezei és városi egérről szóló történetet beszéli el, és több epistulájában szintén megjelennek az aesopusi fabulák.²⁷ Liviusnál Menenius Agrippa az emberi tagokról szóló történetet meséli el a plebejusoknak az első secessio idején (Kr. e. 494), és ezzel a mesével győzi meg őket, hogy térjenek vissza Rómába.²⁸

Az aesopusi mesék műfajának első ismert latin nyelvű képviselője a Kr. u. 1. században alkotó Phaedrus volt. Életéről csupán annyit tudunk, amennyit ő maga árul el verseiben. Feltehetőleg Macedoniában született, majd rabszolgaként a Római Birodalomba került, később Augustus vagy Tiberius felszabadította, erre utal az általa szerzett mesegyűjtemény élén az *Augusti libertus* kifejezés. Öt könyvből álló corpust adott ki, az első két könyv valószínűleg még Tiberius császár korában megjelent.²⁹ A harmadik könyvet egy bizonyos Eutychusnak ajánlotta, akit Caligula egyik kocsihajtójával azonosítanak. A harmadik könyv elé írt prológusában megemlíti, hogy Seianus, Tiberius kegyence megvádolta meséi éle miatt (3. prol. 41–44). Ebben a prológusban Phaedrus a mese műfajának keletkezéséről is beszél. Szerinte a rabszolgák nem mondhatták ki nyíltan sérelmeiket, így állatok szájába adták szavaikat (3. prol. 34–37). Phaedrus a negyedik könyv elején Particulo nevű pártfogóját, az ötödikben pedig Philetust vagy Philettest szólítja meg. Az utolsó három könyv minden bizonnyal Seianus halála – Kr. u. 31. – után jelenhetett meg. Phaedrus haláláról

²⁴ Van DIJK i. m. 47–51.

²⁵ Van DIJK i. m. 57–58.

²⁶ Van DIJK i. m. 62–63; ADRADOS i. m. I. 128–132; II. 236–254.

²⁷ *Sat.* 2, 6; *Ep.* 1, 1, 79 skk; *Ep.* 1, 3, 73 skk; *Ep.* 1, 7, 29 skk.

²⁸ 2. 32. 9.

²⁹ Szövegkiadások: PERRY 1975 i. m.; OBERG, Eberhad: *Phaedrus, Fabeln. Lateinisch–Deutsch*, Zürich 2011⁴

nem sokat tudunk, valószínűleg Claudius (41–54) vagy Nero (54–68) császár idején halt meg.³⁰

Meglepő, hogy kortársai egyáltalán nem beszélnek Phaedrusról. Nem említi Quintilianus, aki pedig hosszasan ír az aesopusi mese tanító céljáról. Nem nevezi meg Seneca sem, aki egyenesen azt írja Polybiusnak, hogy az állatmese műfajában még senki nem alkotott. Martialis leírja Phaedrus nevét (*improbis Phaedrus*) egyik epigrammájában – meglehetősen vitatott szöveggörnyezetben. Ezen kívül még egyszer találkozunk Phaedrus névvel. A valószínűleg 5. században működő Avianus, aki maga is írt mesegyűjteményt, könyvének bevezetőjében megemlíti Phaedrusról, hogy őt könyvben adta ki meséit.

Az 5. század elején Avianus disztichonokban írott állatmeséit Theodosiusnak ajánlotta, akit Macrobiusszal szoktak azonosítani. Avianus főként Babrios fabuláit dolgozta át, erre prologusában is utal, gyűjteménye 42 meséből áll. Nem teljesen bizonyos, hogy prózai parafrázist használt, vagy közvetlenül a görög szerző verseit. A szakirodalom Avianus verseit Phaedrushoz viszonyítva kevésbé értékes irodalmi alkotásoknak szokta tekinteni. Meséi a középkorban nagy népszerűségnek örvendtek, például egy ismeretlen szerzőjű munka *Novus Avianus* címen az ő fabuláit utánozta.³¹

Phaedrus meséinek hagyományozódásához tartozik a Romulus-gyűjtemény, melyet dolgozatunkban részletesen vizsgálunk. Ez a késő ókori gyűjtemény latin nyelvű prózai meséket tartalmaz, ezek zöme Phaedrus verseinek parafrázisa, de vannak benne más forrásból származó fabulák is, például Pseudo-Dositheus néhány meséje.³² A gyűjtemény egy levéllel

³⁰ Phaedrus életéről és műveiről ld. még: HERVIEUX, Léopold: *Les Fabulistes latins. Depuis le siècle d'Auguste jusqu'à la fin du moyen âge. I. Phèdre et ses anciens imitateurs directs et indirects.* Paris 1893²; THIELE, Georg: Phaedrus-Studien. *Hermes* 41 (1906) 562–592; Uő.: Phädrus-Studien II. Götterschwänke und Novellen. *Hermes* 43 (1908) 337–372; Uő.: Phädrus-Studien III. Prosafabeln und Iamben. *Hermes* 46 (1911) 376–392; POSTGATE, John Percival: Phaedria I. Corrections of Text. *The Classical Quarterly* 12 (1918) 89–97; Uő.: Phaedria II. The novae fabulae. *The Classical Quarterly* 12 (1918) 151–161 + 195; Uő.: Phaedria III. Novae fabulae (Continued). *The Classical Quarterly* 13 (1919) 81–87; Uő.: Textual Notes on Phaedrus. *Classical Philology* 13 (1918) 262–271; Uő.: Vindiciae Phaedriae. *The American Journal of Philology* 39 (1918) 383–392; PERRY 1975 i. m. LXXIII–CII; NØJGAARD, Morten: La moralisation de la fable: d'Ésope à Romulus, in: *La fable*, ed. ADRADOS, Francisco Rodríguez – REVERDIN, Olivier, Vandoeuvres et Genève, Fondation Hardt 1984 (Entretiens / Fondation Hardt pour l'étude de l'Antiquité classique, 30) 225–251; DEFLORIO, Ada: Fedro e il suo mondo. Vizi e Virtù. *Rendiconti dell'Accademia Nazionale dei Lincei. Classe di Scienze morali, storiche e filologiche* 9 (1997) 273–336; HENDERSON, John: Phaedrus' Fables: The Original Corpus. *Mnemosyne* 52 (1999) 308–329; BLÄNSDORF, Jürgen: Lecture pédagogique-morale-politique? Problèmes herméneutiques des fables de Phèdre, *Revue des Études Latines (REL)* 78 (2000) 118–138; ADRADOS i. m. I. 120–126; II. 121–174; HOLZBERG 2002 i. m. 39–52. Ezekben további szakirodalmi hivatkozások is találhatók.

³¹ Avianus szövegkiadása: MÜLLER, Lucian: *De Phaedri et Aviani fabulis libellus.* Teubner, Leipzig 1875; *The Fables of Avianus*, ed. ELLIS, Robinson, Oxford 1887; HERVIEUX, Léopold: *Les Fabulistes latins. Depuis le siècle d'Auguste jusqu'à la fin du moyen âge, III. Avianus et ses anciens imitateurs.* Paris 1894. Életéről és meséiről ld. még: ADRADOS i. m. I. 119; II. 254–274; HOLZBERG 2002 i. m. 62–71.

³² A Romulus-corpusról ld. még: VAMOS Hanna: Phaedrus és Romulus. Mesék kétféle szereposztásban. in: *Corollarium, Tanulmányok a 65 éves Tar Ibolya tiszteletére*, szerk. CZEROVSZKI Mariann, NAGYILLÉS János,

kezdődik, melyet egy bizonyos Romulus ír fiának, Tiberinusnak – innen a gyűjtemény elnevezése:

Romulus tyberino filio, de ciuitate athica, S. Esopus quidam homo grecus et ingeniosus, fabulis suis docet homines quid obseruari debeant. Verum vt vitam hominum et mores ostenderet. inducit aues, arbores, bestias, et pecora loquentes, prouana cuiuslibet fabula, vt nouerint homines, fabularum cur sit inuentum genus, aperte et breuiter narrauit. Apposuitque vera malis. Composuit integra bonis. Scripsit calumnias malorum, argumenta improborum. Docet infirmos esse humiles. Verba blanda potius cauere, et cetera multa variis huius exemplis scripta. Ego romulus transtuli de greco sermone in latinum. Si autem legis thiberine fili et pleno animo aduertis, inuenies apposita loca que tibi moueant risum, et acuant satis ingenium.

A levél eleje a mese műfajának kialakulásáról beszél, e szerint Aesopus azért írt állatmeséket, hogy az embereket erkölcsileg nevelje. A tanító funkciót a levél további része is kiemeli, de emellett a mese neveltető célját is megemlíti. Ebből azonban nem sok információt nyerünk sem Romulus személyére, sem pedig a gyűjtemény korára vonatkozóan. A szöveg ugyan azt állítja, hogy Romulus ezeket a fabulákat görögből fordította latinra, ez azonban egészen biztosan nem igaz. Már a levélben több párhuzamot találunk Phaedrus könyveinek prologusaival, például az első könyv előszavában ezt olvashatjuk (1. prol. 6–7): *quod arbores loquantur, non tantum ferae, / fictis iocari nos meminerit fabulis.*³³ Phaedrus harmadik könyvének prologusából szintén idézhetünk a Romulus-levélben is megtalálható szöveghelyet (3. prol. 33–34): *Nunc, fabularum cur sit inuentum genus, / breui docebo*; néhány sorral lejjebb pedig (3. prol. 50): *verum ipsam vitam et mores hominum ostendere.*

Természetesen a phaedrusi eredetnek nemcsak az előszó a bizonyítéka, hanem a mesék szövege is gyakran szóról szóra megegyezik a verses változattal. Bár Romulusról és a gyűjteményét megelőző Phaedrus-hagyományról nem sokat tudunk, az azonban bizonyos, hogy több parafrázis is készült Phaedrus verseiből. Bizonyosan készült egy olyan változata Phaedrus fabuláinak, melyben a meséket még verses formában, de már nem verssoronként, hanem prózaszerűen, folyamatosan írták le, ezt szokás *Phaedrus solutus*-nak nevezni. Az átírás módja bizonyára azért különbözik, mert a papirusztekercsek helyét az ókor végén a pergamenkódexek vették át. A *Phaedrus solutus* ugyan nem maradt ránk, de nyomai megőrződtek a *Codex Ademariban*. Ez a kézirat a Romulus-gyűjteménnyel bizonyosan

---

Szeged 2011, 345–349; VAMOS Hanna: Phaedrus and the Medieval Tradition. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 52 (2012), 173–189; VAMOS Hanna: Phaedrus és a középkori szöveg-hagyomány. in: *Szöveg és Hagomány. Tanulmányok*. PPKE BTK 2013, 171–197; VAMOS Hanna: A Codex Wissemburgensis meséinek sorrendjéről. Esettanulmány. *Corollarium* 1 (2014) 38–48. Online folyóirat. szerk. TAR Iboilya, HAJDÚ Attila, GELLÉRFI Gergő. <http://www2.arts.u-szeged.hu/cia/Corollarium/index.htm>.

³³ Dolgozatunkban Phaedrus verseit Perry kiadásából idézzük. PERRY 1975 i. m.

rokonságban áll, bár viszonyuk meglehetősen összetett. A *Codex Ademaribus* számos mese nem a romulusi verzióban maradt fenn, hanem a *Phaedrus solutus*ból származik le.

Egy olyan prózai parafrázis is készült Phaedrus fabuláiból, mely a Romulus-corpus ősenek tekinthető. Ezt a gyűjteményt *Aesopus ad Rufum*nak szokás nevezni a mesék előtt álló ajánlás alapján. Ebben Aesopus urának, Rufusnak ajánlja meséit, és már ez az előszó tartalmaz Phaedrus-reminiscenciákat, innen kerülnek majd később a Romulus-levélbe. Ez a gyűjtemény sem maradt ránk eredeti formájában, de egy 10. századi leszármazottja megőrizte nyomait. Ez a *Codex Wisseburgensis*, melyet a Romulus-gyűjtemény hagyományozódásának vizsgálatakor részletesen is tárgyalunk.

A Romulus-corpus fő forrásának az *Aesopus ad Rufum*-gyűjteményt szokták tekinteni, melyet a corpus szerzője más forrásokból (pl. Pseudo-Dositheus) származó mesékkel egészített ki. A gyűjtemény keletkezési idejét nem könnyű megállapítani, az általánosan elfogadott nézet szerint az 5–6. században alakult ki. Számos kéziratos forrás megőrizte a romulusi meséket, ezeket két nagy családra szokás osztani, a *recensio gallicana*ra és a *recensio vetus*ra. A két redakció közül a *recensio gallicana* tekinthető bővebbnek, ebben 81 mesét találunk 4 könyvre osztva. A *recensio vetus* kéziratai valamivel kevesebb fabulát tartalmaznak könyvekre osztás nélkül.

A Romulus-corpus nem az egyetlen középkori mesegyűjtemény, de igen széles körben ismert volt, népszerűsége miatt számos átdolgozás, újabb parafrázis készült belőle. Az egyik legnépszerűbb átdolgozás az ún. *Anonymus Neveleti*-gyűjtemény, több mint 190 kézírata ismert. Ez 64 elégikus disztichonban írt mesét tartalmaz, ebből 60 származik a Romulus-corpusból. Nevét első kiadójáról, Isaac Nicolas Neveletről kapta. A gyűjtemény sok kéziratában a verses fabulák szerzőjét Galterusként, Waltherusként említik, vagy ehhez hasonló névvel illetik (Garritus, Garicius). Ez alapján a gyűjteményt újabban *Gualterus Anglicus*nak nevezik, jelezve ezzel a corpus keletkezési helyét is. Hervieux szerint ez a Gualterus Anglicus nem más, mint II. Henrik angol király (1154–1189) káplánja, Gualterus Panormitanus.³⁴ Ez azonban vitatott megállapítás, a szakirodalom általában nem fogadja el.³⁵

Nem a *Gualterus Anglicus*-gyűjtemény a Romulus-corpus egyetlen verses átdolgozása. Alexander Neckam (1157–1217) teológus és cirencesteri apát szintén

³⁴ HERVIEUX i. m. I² 493–494.

³⁵ Szövegkiadásai: NEVELET, Isaac Nicholas, *Mythologia Aesopica. In qua Aesopi Fabulae Graecolatinae CCXCVII. Quarum CXXXVI primum prodeunt. Accedunt Babriae Fabulae etiam auctiores*. Francoforti, Nicolai Hoffmanni, Ioniae Rosae, 1610; HERVIEUX, Léopold: *Les Fabulistes latins. Depuis le siècle d'Auguste jusqu'à la fin du moyen âge. II. Phèdre et ses anciens imitateurs directs et indirects*. Paris 1894² 316–352; *L'Esopus attribuito a Gualtero Anglico*. Ed. BUSDRAGHI, Paola, Genova 2005 (Favolisti Latini Medievali e umanistici X.). A gyűjteményről ld. még: HERVIEUX i. m. I² 472–668; ADRADOS i. m. II. 642–643; BUSDRAGHI i. m. 7–41.

disztichonokba ültette át a prózai fabulákat. Gyűjteménye 42 mesét tartalmaz, ebből 37 származik a Romulus-corpusból. Neckam meséinek nyelve és metruma ugyan jobb, mint Gualterus Anglicus fabuláié, ennek ellenére kevésbé népszerű gyűjteménynek számított.³⁶

A Romulus-corpus volt az egyik forrása Odo Ceritonensis (1185–1246/47) munkájának is. Az angol szerzetes jelentősen átdolgozta és krisztianizálta az állatmeséket, az epimythionokat bibliai idézetekkel bővítette, hogy a keresztény morális tanításban is használni lehessen. Odo műve rendkívül népszerű volt, több átdolgozás és fordítás is készült belőle. A kéziratok 85 fabuláját őrizték meg, ezeken kívül további 11 olyan mese szerepel a forrásokban, melyek hitelessége vitatott.³⁷ Odo meséit többen is felhasználták saját munkájukhoz, például Nicolas Bozon *Contes Moralisés* című 1350 körül írt francia nyelvű művében Odo gyűjteményéből vett meséket találunk, melyek közül 14 latin nyelven is szerepel.³⁸ John Sheppey (†1360k.), Rochester püspöke szintén átdolgozta Odo fabuláit. 73 lerövidített meséje nemcsak Odo gyűjteményéből származik, hanem a Romulus-corpusból és más külső forrásból is.³⁹

Dolgozatunkban a Romulus-gyűjtemény hagyományának kérdéseit vizsgáljuk, de nem térünk ki az összes imént felsorolt középkori átdolgozásra. Nem tartottuk feladatunknak a vulgáris nyelvű parafrázisok és fordítások áttekintését, sem pedig az erősen kibővített vagy lerövidített, időben is kései gyűjtemények vizsgálatát. Terjedelmi okokból határt kellett vonnunk, ezért csak a Romulus közvetlen leszármazottaira, a *recensio gallicanára* és a *recensio vetusra* összpontosítottuk a figyelmünket. Természetesen a kérdéskörhöz szorosan hozzátartozik a corpus kialakulásának problémája, így az *Aesopus ad Rufum*-gyűjteményt is érintenünk kell.

A további fejezetekben elsőként azzal kell számot vetnünk, hogy a korábbi kiadások milyen szövegeket közöltek, és milyen álláspontot foglaltak el a hagyományozódást illetően. Át kell tekintenünk a Romulus-corpus ránk maradt kézirateit és nyomtatott kiadásait. Önálló fejezetet szentelünk a szövegkritikai módszerek elvi kérdéseinek, és ebben a fejezetben tűzzük ki a kutatás pontos célját is. A Romulus-tradíció családjainak részletes filológiai,

---

³⁶ Szövegkiadásai: Du MÉRIL, Édélestand: *Poésies inédites du Moyen Âge précédées d'une histoire de la fable ésopique*, Paris 1854. 169–213; HERVIEUX i. m. II² 392–416; GARBUGINO, Giovanni: *Alessandro Neckam. Novus Aesopus*, Genova 1987 (Favolisti Latini Medievals II.). A gyűjteményről ld. még: HERVIEUX i. m. I² 668–684; ADRADOS i. m. II. 643–644.

³⁷ Szövegkiadásai: ÖSTERLEY, Hermann: Die Narrationes des Odo de Ciringtonia. *Jahrbuch für romanische und englische Literatur* 9 (1868) 121–154; 12 (1871) 129–154; HERVIEUX, Léopold: *Les Fabulistes latins. Depuis le siècle d'Auguste jusqu'à la fin du moyen âge, IV. Eudes de Cheritons et ses dérivés*, Paris 1896. A gyűjteményről ld. még: HERVIEUX i. m. IV. 3–145; FRIEND, Albert C.: Master Odo of Cheriton. *Speculum* 23 (1948) 641–658; ADRADOS i. m. II. 653–655.

³⁸ Bozon meséiről ld. még: HERVIEUX i. m. IV. 92–106; ADRADOS i. m. II. 654.

³⁹ Sheppey meséiről ld. még: HERVIEUX i. m. IV. 161–170; ADRADOS i. m. II. 654.

textológiai tárgyalása során a gyűjtemények viszonyát igyekszünk feltérképezni, valamint meséik szövegállapotát és a fabulák sorrendjét próbáljuk meghatározni. Dolgozatunk végére – látszólag szervetlenül – egy Pesti Gábor fabuláival foglalkozó fejezetet illesztettünk,⁴⁰ ennek módszertani okai vannak, a kontamináció speciális vizsgálati módszere köti a korábbiakhoz.

A dolgozatban folyamatosan hivatkozunk majd különféle kódexekre. Hogy megkönnyítsük azonosításukat, a nemzetközi szakirodalomban is használt alábbi sziglákat fogjuk alkalmazni:

Ad	Codex Ademari , Cod. VLO 15. (Leiden)
W	Codex Wisseburgensis , Cod. Guelf. 148 Gud. Lat. (August Herzog Bibliothek, Wolfenbüttel)
F	Codex Ashburnhamianus (Biblioteca Mediceo Laurentiana Ms. 1555. Firenze)
M	Codex Cenomanensis (Médiathèque Loius Aragon, Ms. 84, Le Mans)
B	Codex Burneianus 59. (British Museum)
G	Codex Gudianus , Cod. Guelf. 182 Gud. Lat. (August Herzog Bibliothek, Wolfenbüttel)
Cri	CLM 750. (Bayerische Staatsbibliothek, München Petrus Crinitius)
S	Steinhöwel, <i>Fabulae Aesopi</i> , Ulm 1476?
Fr	Codex Frankfurtensis , Praed. 60. (Frankfurt am Main)
O	Codex Oxoniensis Collegii Corpus Christi 42. (Oxford)
RAH39	Real Academia de le Historia , ms. 39. (Madrid)
V	Codex Vindobonensis 303 – Cod. Vind. lat. 303 (Bécs)
Vi	Codex Vindobonensis 901 – Cod. Vind. lat. 901. (Bécs)
E	Cod. Ms. lat. oct. 87. (egyor Erfurt , ma Berlin)
W²	2. kéz a Codex Wisseburgensis ben
VB	Vincent de Beauvais <i>Speculum historiale</i> c. és <i>Sp. Doctrinale</i> c. művében található mesék
Mon	CLM 5337 (Bayerische Staatsbibliothek, München)
O86	Codex Oxoniensis Collegii Corpus Christi 86 . (Oxford)
B679	Codex Bernensis 679 (Universitätsbibliothek Bern Ms. 679)
B141	Codex Bernensis 141 (Universitätsbibliothek Bern Ms. 141)
Nil	Romulus Nilantius – MS 18270 (Párizs); MS Digb. 172 (Oxford); MS VLO 46.(Leiden)
L	Pseudo-Dositheus-gyűjtemény, Codex Leidensis , VGQ 7 (Leiden)
P	Pseudo-Dositheus-gyűjtemény, Codex Parisinus , ms. 6503 (Párizs)
Ph	Phaedrus (a mesék számozásánál)
Th	Georg Thiele kritikai kiadása (a mesék számozásánál)

⁴⁰ Ld. korábbi tanulmányunkat: VAMOS Hanna: Pesti Gábor állatmeséinek forrásai. in: *Filológia és textológia a régi magyar irodalomban. Tudományos konferencia. Miskolc, 2011. május 25–28.*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, TASI Réka, Miskolc 2012, 101–111.

II. fejezet: Kiadástörténeti áttekintés

A Romulus-gyűjtemény hagyományozódásának vizsgálatakor természetesen kötelességünk számot vetni a korábbi szövegkiadásokkal és kommentárokkal. Nem foghatunk hozzá a források vizsgálatához a nélkül, hogy ne tekintenénk végig az elődök tudós munkáin. Már a 15. században megkezdődik bizonyos romulusi gyűjtemények nyomtatott kiadása, és tart egészen a 20. század elejéig. A folyamatos bővüléssel párhuzamosan a szövegcsaládok közötti összefüggések dokumentálása is megindul, a kiadások története tehát elválaszthatatlan a hagyomány vizsgálatától.

Érdemes megfigyelni azt a tipológiai változást, mely a szövegkiadások történetében kitapintható. Négy egymástól eltérő szemléletű korszakot különíthetünk el benne. Az első, középkori korszakban Romulus meséinek egy-egy gyűjteményét kódexekbe másolják, a ránk maradt források döntő része a 10–12. század tájékán készült. Ezek természetesen még nem nevezhetők a szó hagyományos értelmében „kiadásnak”. A középkor számára azonban ez a kéziratosan hagyományozódó Romulus-corpus képviselte az aesopusi meséket. Olyannyira, hogy a Romulus név szabályos szerzőmegjelölésként működött, Aesopus nevét pedig nem is kötötték e gyűjteményhez.

A 16. század elejétől a humanista mesegyűjtemények már nem kizárólagosan támaszkodnak erre a szöveghagyományra, helyette újabb, más – köztük görög – forrásokból is táplálkozó gyűjteményeket közölnek (Rinuccio D’Arezzo, Laurenzio Valla, Poggio Bracciolini, Martin Dorp, Joachim Camerarius), a Romulus-corpus pedig háttérbe szorul. Noha az aesopusi állatmesék továbbra is az iskolai tankönyvek lapjain bukkannak fel, állandó elemei a retorikai példatáraknak, mégis érezhetően megváltozott hagyományt szemlélhetünk.

Döntő fordulatot jelent a történetben az a pillanat, amikor Pierre Pithou felfedezi Phaedrus verseit. Kiadása⁴¹ egy csapásra megváltoztatja a humanista nézőpontot. Phaedrus szerzői alakja helyeződik a középpontba, és minden korábbi gyűjtemény hirtelen másodlagos jelentőségűvé válik. Szerencsére ez nem jelenti a Romulus-corpus teljes kihalását, hiszen a kiadók szinte azonnal felismerik, hogy a prózai parafrázisok segítenek értelmezni, javítani, sőt rekonstruálni Phaedrus verseit. Így a Romulus-gyűjtemény a Phaedrus-kommentárok szerves részévé válik, és rövidesen felértékelődik a különféle kéziratok szerepe.

---

⁴¹ PITHOU, Pierre: *Phaedri Augusti liberti fabularum Aesopiarum libri V nunc primum in lucem editi*, Augustobonae Tricassium (Troyes) 1596 (editio princeps)

A 19. század során a pozitivisták szövegkiadás lendíti előre a Romulus-corpus különböző forrásainak nyomtatott megjelenését. A múlt iránti érdeklődés, a szövegek felhalmozása iránti igény segíti elő a Romulus-kiadások bővülését, a kéziratok összehasonlító elemzését. Noha a varia lectiók még válogatnak a források között, ezek már a mai értelemben vett tudományos szövegkiadásoknak tekinthetők. E folyamat betetőzése az 1910-es kritikai kiadás, mely már a teljesség igényével törekszik a szövegcsaládok bemutatására, és kommentárokon keresztül vizsgálja a Romulus-gyűjtemény és Phaedrus verseinek bonyolult összefüggéseit.

Az alábbiakban bemutatjuk azokat a szövegkiadásokat, melyek e történet mentén sorakoznak, de nem törekszünk arra, hogy a bennük kifejtett álláspontokkal, a szövegközlés módjával vitatkozzunk. Erre a kérdéskörre a későbbi fejezetekben térünk vissza. Azért is fontos ez az áttekintés, mert a szóba kerülő munkákra a továbbiakban folyamatosan hivatkozni fogunk.

1. A korai kiadások

a. Heinrich Steinhöwel kiadása

Romulus meséinek első kiadása Heinrich Steinhöwel *Aesopusa*, mely 1476 és 1480 között jelent meg Johann Zainer ulmi nyomdájában.⁴² Kiadásának időpontja bizonytalan, a szakirodalom az 1476–77-es évet tartja a legvalószínűbbnek. A datálás alapja, hogy a Steinhöwel-féle Aesopusban többek között Rinuccio d'Arezzo (Rimicius Aretinus) Aesopus-életrajza is szerepel, mely először 1474-ben jelent meg, Milánóban,⁴³ Steinhöwel kiadása

---

⁴² *Aesopus: Vita et fabulae*. Ed. Heinrich STEINHÖWEL, Johann Zainer, Ulm 1476?; modern kiadásai: ÖSTERLEY, Hermann: *Steinhöwels Äsop*. Litterarischer Verein in Stuttgart, Tübingen 1873 (Bibliothek des Litterarischen Vereins in Stuttgart 117); AMELUNG, Peter: *Der Ulmer Aesop von 1476/77: Aesops Leben und Fabeln sowie Fabeln und Schwänke anderer Herkunft, herausgegeben und ins Deutsche übersetzt von Heinrich Steinhöwel*, Libri illustri, Ludwigsburg 1992

⁴³ *Aesopus: Vita et fabulae*. Ed. RINUCCIO d'Arezzo, Milan, Antonio Zarotto, 1474; modern kiadásai: LUDWIG, Walther: *Die „Fabula penia“ des Rinucius Aretinus*, Fink, München 1975 (Humanistische Bibliothek. Abhandlungen, Texte, Skripten, 2. Reihe: Texte, 22); PILLOLLA, Maria Pasqualina: *Rinutio d'Arezzo, Fabulae Aesopicae*, Genova 1993 (Favolisti latini medievali, 4); Rimicius Babrios-fordításáról ld. még: LOCKWOOD, Dean Putnam: *De Rinucio Aretino Graecarum Litterarum Interprete. Harvard Studies in Classical Philology* 24 (1913) 51–109; ACHELIS, Thomas Otto: *Die Fabeln des Rimicius in Steinhöwels Aesop. Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 42 (1917) 315–330; Uő: *Zu Lessings Aufsatz Romulus und Rimicius, Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen*, 139 (1919) 137–148; Uő: *Die hundert äsopischen Fabeln des Rinucci da Castiglione, Philologus* 83 (1928) 55–88; PERRY, Ben Edwin: *The Greek Source of*

tehát csak ez után készülhetett el. Munkája hamar népszerűvé vált, jól mutatja ezt, hogy számos további kiadást is megért. Ennek nyilvánvaló oka, hogy a mesék német nyelvű változatát is közli. Más vulgáris nyelvekre is lefordították, ezek közül Caxton angol fordítása a legnevezetesebb.⁴⁴

A kétnyelvű incunabulum nemcsak a Romulus-gyűjtemény meséit tartalmazza, további részeiben más meseanyagot is közöl. Steinhöwel a kiadás legelején álló bevezető részben a morális tanítás fontosságát hangsúlyozza, emellett az állatmese eredetének és jellemzőinek kérdésével is foglalkozik. Ezt a részt egy terjedelmes Aesopus-életrajz követi, melyet a 13. században élt bizánci szerzetes, Maximos Planudes görög nyelvű Aesopus-vitája alapján Rimicius fordított latin nyelvre. A latin szöveg után annak német nyelvű fordítása áll.

A bevezető részt, valamint az Aesopus-életrajzt követően az állatmesék szerepelnek, a gyűjteményt több részre lehet osztani. Az első rész három különböző mesegyűjtemény anyagát közli párhuzamosan. Először a Romulus-gyűjtemény egy-egy fabulája szerepel, melyet a meséhez tartozó fametszetes illusztráció követ, ezután a Romulus-mese német nyelvű prózai fordítása áll, végül pedig Gualterus Anglicus (Anonymus Neveleti) latin nyelvű, disztichonos verses meseváltozata. Steinhöwel ezt a rendet követi a Romulus-corpus 3. könyvének végéig, a 4. könyv meséihez azonban már nem tartoznak verses fabulák, mert Gualterus Anglicus gyűjteménye csupán 60 mesét tartalmazott.

A következő részt az *Extravagantes Esopi antique sequuntur* megjegyzés vezeti be, itt 17 mese található, melyeknek közvetlen forrását nem ismerjük. Ezek közül néhány mese a Romulus-családhoz tartozó 15. századi *Codex Monacensis*ben (**Mon**) is szerepel. A *Fabulae Extravagantes* után egy újabb 17 meséből álló sorozat áll, melyeket Rimicius fordított görögből. Ezután Avianus 27 meséje következik,⁴⁵ és ezzel le is zárul az aesopusi állatmesék sora. A mű következő részében 15 történetet olvashatunk Petrus Alphonsus *Disciplina*

Rinuccio's Aesop, *Classical Philology* 29 (1934) 53–62; FINCH, Chauncey E.: The Alphabetical Notes in Rinuccio's Translation of Aesop's Fables, *Medievalia et Humanistica* 11 (1957) 90–93; Uő: Two Manuscripts of Rinuccio's Vita Aesopi, *Classical Bulletin* 33 (1957) 10.

⁴⁴ Here begynneth the book of the subtil historyes and fables of Esope whiche were translated out of Frensshe in to Englysshe by Wylham Caxton at westmynstre in the yere of oure Lorde M. CCCC. xxx. Iiii. Ed. William CAXTON, Westminster 1484; reprint kiadásai: JACOBS, Joseph: *The fable of Aesop as first printed by William Caxton in 1484, with those of Avian, Alfonso and Poggio, now again edited and induced by Joseph Jacobs* I. History of the Aesopic Fable, II. Text and Glossary, London 1889; LENAGHAN, Robert T: *Caxton's Aesop*, Harvard University Press, Cambridge 1967; Caxton kiadásáról és meséiről ld. még: AURNER, Nellie Slayton: *Caxton, Mirrour of Fifteenth-Century Letters: a Study of the Literature of the first English Press*, Boston, New York 1926; PAINTER, George Duncan: *William Caxton: A Quincentenary Biography of England's First Printer*, London 1976; WOLFGANG, Lenora D.: Caxton's „Aesop”: The Origin and Evolution of a Fable: Or, Do Not Believe Erverything You Hear, *Proceedings of the American Philosophical Society*, 135 (1991) 73–83.

⁴⁵ A Steinhöwel Aesopus-kiadásában szereplő Avianus mesékhez ld. bővebben: ACHELIS, Thomas Otto: Die Fabeln Avians in Steinhöwels Aesop, *Münchener Museum für Philologie des Mittelalters und der Renaissance* 4 (1924) 195–221.

Clericalis című munkájából, valamint 8 történetet Poggio Bracciolinitől. Itt is minden mese vagy történet után megtalálható annak német nyelvű prózai fordítása. A kötetet a *Historia Sigismundi* német nyelvű szövege zárja.

Steinhöwel kiadása tulajdonképpen két korszak határán áll, mind a középkorias gondolkodásmód, mind az új humanista szemlélet nyomott hagyott munkáján. Steinhöwel padovai tanulmányai alatt a középkor skolasztikus felfogásával találkozott, de nem határolódott el az új, humanista irodalomszemlélettől sem.⁴⁶ A középkor látásmódja anyagának megválasztásában mutatkozik meg, de a humanizmus filológiai megközelítése is jelen van kiadásában. A Romulus-gyűjtemény és a Gualterus Anglicustól közölt verses fabulák a középkor népszerű művei voltak, emellett Steinhöwel humanista szerzők (Rinuccio, Poggio) munkáit is beválogatta kiadásába.

Steinhöwel munkájának első része, mely a Romulus-corpus 79 meséjét tartalmazza, egy mára már elveszett, igen jó szövegállapotú kéziratra vezethető vissza. A szakirodalom sokáig nem figyelt fel arra, hogy néhány ponton Steinhöwel mégis külső forrást használt. Georg Thiele kritikai kiadása ugyan jelzi az idegen hatást, de nem azonosította pontosan a Romulus-gyűjtemény 2. (Th 3: *Lupus et agnus*) és a 4. könyv 1. (Th 71: *Vulpis et uva*) meséjének forrását.⁴⁷ Pack Carnes egy Steinhöwel kiadásával foglalkozó tanulmányában felismeri Rimicius meséinek használatát, de – vélhetően tévedésből – ő a 3. (Th 4: *Mus et rana*) mesét említi.⁴⁸ A szóban forgó történetek latin nyelvű verziójában kétségtelenül kimutatható Rimicius szövegének befolyása:

rec. gall. (B)	Steinhöwel kiadása (S)	Rimicius (Milánó, 1747)
Aesopvs de innocente et reprobo talem retvltit fabvlam. Agnus et lupus sitientes ad riuum e diuerso uenerunt. Sursum bibebat lupus, longeque inferius agnus. Lupus ut agnum uidit, sic ait: Turbasti mihi aquam bibenti? agnus patiens dixit: Quomodo aquam turbauit tibi quae a te ad me decurrit. Lupus non erubuit ueritati. Maledicis mihi, inquit. Agnus ait: Non maledixi. Lupus	Esopus de innocente et improbo, talem retulit fabulam. Agnus et lupus sicientes, ad riuum e diuerso uenerunt, sursum bibebat lupus, longeque inferior agnus. Lupus vt agnum uidit, sic ait turbasti mihi aquam bibenti, agnus patiens dixit, quomodo aquam turbauit tibi que ad me de te recurrit, lupus non erubuit veritatem, ac maledicis mihi inquit, agnus ait, non maledixi	Lupus cum agnum inuenisset errantem eum non cepit fortissima manu: sed causam quesiiuit: qua iure uel iniuria eum comederet. igitur agno uerba huiusmodi fecit. tu michi abunde iamdiu intulisti iniurias. Agnus gemendo ait: quo modo id fieri potuit: cum nuperrime uenerim ad lucem. <i>Lupus denuo ait.</i>

⁴⁶ KNUST, Hermann, Steinhöwels Aesop, Zeitschrift für deutsche Philologie (ZfdPh) XIX (1887) 197–218; LENAGHAN, R. T., Steinhöwel's „Esopus” and the Early Humanism, *Monatshefte* 60 (1968), 1–8; CARNES, Pack, Heinrich Steinhöwel and the Sixteenth-century Fable Tradition, *Humanistica Lovaniensia* 35, 1986, 1–29.

⁴⁷ THIELE, Georg: *Der Lateinische Äsop des Romulus und die Prosa-Fassungen des Phädrus*. Heidelberg 1910. LXX–LXXII. 240.

⁴⁸ CARNES i. m. 17.

dixit: Ergo pater tuus fuit ante sex menses, et ita fecit mihi. Numquid ego natus fui? Sic Lupus improba fauce dixit: Et adhuc loqueris, latro? Et statim se in eum iniecit, et innocenti uitam eripuit. Haec in illis dicta est fabula qui hominibus calumniantur.

tibi, at lupus et ante sex menses ita pater tuus mihi fecit. Agnus ait, nec ego tunc natus eram. *At lupus denuo ait agrum mihi pascendo deuastasti. Agnus inquit, cum dentibus caream, quomodo id facere potui, lupus demum ira concitus ait, licet tua nequeam soluere argumenta, cenare tamen opipare intendo, agnumque cepit, innocentique vitam eripuit ac manducauit. Fabula significat quod apud improbos calumniatores, ratio et veritas non habent.*

agrum michi pascendo deuastasti. Agnus inquit ei: cum dentibus etiam caream: id facere nequii. Lupus rursum ait. Ex meo quoque fonte bibisti. ei inquit agnus: quo pacto id fieri potuit: cum aquam ex etate nondum biberim: sed lac matris cibus et potus adhuc michi sit. Lupus demum ira concitus ait: licet tua soluere nequeam argumenta: cenare tamen opipere intendo. agnumque cepit: ac illum manducauit. Fabula significat: quod apud improbos ratio et ueritas locum haud habent.

A másik esetben a teljes mese a romulusitól eltérő változatban szerepel Steinhöwel kiadásában, ez a változat ismét Rimicius fordításával egyezik meg:

Recensio gallicana (B)	Steinhöwel kiadása (S)	Rimicius (Milánó, 1474)
<p>Verbis matvret facinvs qui non potest viribvs. De qva re avdi fabvlam.</p> <p>Fame coacta uulpis uuam sursum pendentem aspexit in alta uinea, ad quam peruenire uolebat alto gradu se excutiens. Quotiens hoc uoluit, attingere sursum non potuit. Irata dicitur dixisse: Nolo te acerbam et immaturam; et, quasi nolens eam tangere abiit.</p> <p>Ita, qui nihil facere possunt, uerbis tantum se posse et nolle ostendunt.</p>	<p>Vulpes cum racemos uuarum plenos, ac maturescentes prospiceret, cupida de illis manducare, omnem viam et saltandi et scandendi est machinata, qua illos habere posset. Sed cum omnem viam frustra temptasset, nec desiderio satisfacere queisset mestitiam vertens in gaudium ait. Racemi illi adhuc nimium sunt acerbi, si habere possem nollem comedere.</p> <p>Fabula significat quod prudentis est fingere se ea nolle, que consequi non posse cognoscit.</p>	<p>Vulpes cum racemos uuarum plenos iam ac maturescentes prospiceret: cupida de illis manducare: omnem uiam machinata est: qua illos comprehendere posset. sed cum omnem uiam frustra tentasset: nec desyderio suo satisfacere quuiisset: mesticiam uertens in gaudium ait. Racemi illi adhuc nimium sunt acerbi.</p> <p>Fabula significat, quod prudentis est fingere se ea nolle: que consequi non posse cognoscit.</p>

Nem magától értetődő, hogy mi az oka ezeknek a változtatásoknak. Elképzelhető, hogy Steinhöwel kéziratos forrása volt sérült vagy hiányos, és emiatt kényszerűen interpolált, de szóba jöhet az is, hogy tudatos szerkesztői módosítás történt, és a szöveget jobbítani, igazítani, érthetőbbé tenni akaró humanista filológusi tevékenység nyomát látjuk.

Mindezek alapján Steinhöwelt tekinthetjük korai humanistának, művét humanista kiadásnak. Tudatos filológiai tevékenységről tanúskodik, hogy megpróbálta elkülöníteni a ténylegesen Aesopus által írt meséket az újabbaktól. Eljárása azonban nem következetes, nem

számolt azzal, hogy a görög forrásokat felhasználó Rimicius régebbi anyaghoz nyúlt, mint a középkorban széles körben elterjedt Romulus-gyűjtemény. Legeredetibb aesopusi anyagnak a Romulus-gyűjteményt hitte, melyet a 4. könyv után írt megjegyzése is bizonyít: *Finis quarti libri Esopi viri ingeniosi, nec plures eius libri inveniuntur, multe tamen eius fabule reperte sunt quarum plurime sequuntur ut in processu videbitur*. Ennek nyilvánvalóan az az oka, hogy Steinhöwel elhitte, amit a Romulus-gyűjtemény bevezető levele mond. A levélben Romulus beszél fiához, Tiberinushoz Aesopus életéről, majd Aesopus meséinek szerepéről és funkciójáról, a végén pedig a következőt olvashatjuk: *Ego romulus transtuli de greco sermone in latinum*. Ezt az állítást nemcsak Steinhöwel tartotta hitelesnek, hanem az egész középkor is.

Steinhöwel a további darabokat láthatóan elkülönítette a romulusi meséktől, nem tekintette olyan hiteles, eredeti aesopusi anyagnak, mint magát a Romulus-gyűjteményt. A *Fabulae Extravagantes* végén kétkedésének hangot is adott: *Finite sunt extravagantes antique ascripte Esopo, nescio si vere vel fecte*. A következő részben, mely Rimicius néhány meséjét tartalmazza, még említette Aesopus nevét, és azt is hangsúlyozta, hogy ezek a mesék nem szerepeltek a Romulus-gyűjteményben: *Finis fabularum Esopi a Rimitio nove translationis fabularum Esopi grecarum auctore extrace. Que a Romulo in suis quatuor libris non continentur*. Avianus meséinél azonban már egyáltalán nem szerepel Aesopus neve, a gyűjteményt egyszerűen az *Aviani fabule sequuntur* cím vezeti be, majd a *fabularum Aviani finis* mondat zárja le. Mindez arra utal, hogy Steinhöwel csupán a Romulus-gyűjteményt tartotta hitelesnek, a további két részt illetően már kétségei voltak afelől, hogy valóban Aesopustól származnának a mesék, Avianus fabuláit pedig láthatóan elkülönítette.

Steinhöwel munkája számos további kiadást megért, edícióját azonban a 16. század folyamán szép lassan kiszorította a mesekiadások egy új típusa, melyet már valódi humanista kiadásnak tekinthetünk. Egymást követik a különféle, korábban ismeretlen görög, illetve latin mesegyűjtemények átdolgozásai (Rimicius, Laurentius Valla, Guilelmus Hermanus Goudanus, Hadrianus Barlandus), melyek jobbra az iskolai oktatás részévé, grammatikai és retorikai tananyaggá válnak. Kiemelkedően fontos – már csak kiadásainak hatalmas száma miatt is – Martinus Dorpius (1485–1525) munkája. Ő két korábbi humanista gyűjteményt egyesített és adott közre, Guilelmus Hermanus Goudanus és Hadrianus Barlandus állatmesegyűjteményét, melyeket a latin nyelv oktatásához készítettek. Dorpius az így létrejött antológiát saját előszavával vezette be, melyben azt hangsúlyozta, hogy az új kiadás mennyire elkülönül a középkorias, romlott latinságú verses mesegyűjteményektől: *nempe fabellas*

*Esopicas rursus emittere, non carmine quidem illas subrustice conscriptas.*⁴⁹ Ezzel a középkori másolatok korszaka lezárult, a Romulus-gyűjtemény háttérbe szorult, helyét a humanista, sokszor görög forrásokon alapuló latin nyelvű mesegyűjtemények váltották fel.

b. A Phaedrus-kiadások

Romulus meséi iránt akkor támadt fel újra az érdeklődés, szövegének kiadása akkor kapott újabb lendületet, amikor Pierre Pithou megtalálta és megjelentette Phaedrus verseit.⁵⁰ A következő évek Phaedrus-kiadásait egyre terjedelmesebb kommentárral látták el, melyekhez Romulus meséit is felhasználták. A kiadók korán felismerték a kapcsolatot a két corpus között, így került új kontextusba a korábban önállóan létező középkori hagyomány. Isaac Nevelet 1610-es Aesopus-kiadásában⁵¹ már gyakran hivatkozott a Romulus-gyűjteményre mint Phaedrus meséinek parafrázisaira. Érdekes, hogy kiadásában Romulust azonosnak tartotta Rimiciusszal, ugyanis a következőket írja: *Sic enim Rimicius quidam qui Phaedri fabulas soluta oratione reddidit, servatis ut plurimum verbis, hac eadem de re loquens ait.*⁵² Tévedésének alapja, hogy Steinhöwel az Aesopus-életrajzot a következő mondattal indította: *Vita Esopi fabulatoris clarissimi e graco latina per Rimicium facta ad reverendissimum patrem dominum Anthonium tituli sancti Chrysogoni presbiterum Cardinalem.* Ez a mondat valójában csak az életrajzot tulajdonítja Rimiciusnak, a mesék élén mégsem szerepelt Romulus neve, csupán a következő mondat: *Registrum fabularum Esopi in librum primum.* Így aztán ez a tévedés sokáig tartotta magát a Phaedrus-kiadásokban.

A Romulus-kérdés szempontjából fontos kiemelni Pieter Burmann kommentált Phaedrus-kiadását.⁵³ Ebben Phaedrus verseinek jegyzetelt szövege után további megjegyzéseket találunk, melyek egy része a korábbi Phaedrus kommentárokból jelent meg, más része pedig Burmann kiadásához készült. Az egyik ilyen kommentár szerzője Marquard Gude, aki nemcsak Phaedrusszal foglalkozott, hanem Romulus-kéziratokat is gyűjtött és

---

⁴⁹ *Fabularum Quae hoc libro continentur interpretes, atque Authores sunt hi: Guilelmus Goudanus, Hadrianus Barlandus, Erasmus Roterodamus, Aulus Gellius, Laurentius Valla, Angelus Politianus, Petrus Crinitus, Ioannes Antonius Campanus, Plinius Secundus Novocomensis, Nicolaus Gerbelius Phorcensis, Laurentius Abstemius, Rimicius iam denao additus.* Basel 1524, 7^v

⁵⁰ PITHOU i. m.

⁵¹ *Mythologia Aesopica* i. m.

⁵² *Mythologia Aesopica* i. m. 644.

⁵³ BURMANN, Pieter: *Phaedri Augusti liberti fabularum Aesopiarum libri V. Cum integris commentariis Marq. Gudii, Conr. Rittershusii, Nic. Rigaltii, Nic. Heinsii, Joan. Schefferi, Jo. Lud. Praschii et excerptis aliorum. Curante Petro Burmanno,* Amstelædami, Apud Heinricum Wetstenium, 1698.

másolt. Gude szintén azonosnak tekintette Romulust és Rimiciust, a két nevet gyakran szinonimaként használta: *Sed cum Romulius sive Remiccius legat.*⁵⁴

Gude jegyzeteiben nemcsak arra használta a Romulus-gyűjteményt, hogy Phaedrus verseit interpretálja, értelmezze vagy magyarázza, hanem ennél tovább ment. Rájött ugyanis arra, hogy Romulus állatmeséi olykor megőrizték Phaedrus verseinek jambikus lüktetését, vagyis Romulus prózai parafrázisa alapján rekonstruálni lehet Phaedrus elveszett verseit. Burmann 1698-as kiadásában négy mesét találunk, melyeket Marquard Gude rekonstruált az általa lemásolt Romulus-kézirat, a *Codex Divionensis* alapján. A bevezető szerint további 30 phaedrusi eredetű mese található ebben a kéziratban, ezek Burmann 1718-as kiadásában⁵⁵ már együtt szerepelnek a többivel. Ezt a 34 verses meséből álló csoportot megelőzi egy bevezető előszó, melyben Burmann már kételkedésének is hangot ad. Véleménye szerint nem egészen biztos, hogy e fejezet meséi mind phaedrusi eredetűek: *Reliquae, [...] quas, si non omnes, maximam tamen partem, olim a Phaedro fuisse versibus senariis conscriptas credimus.*⁵⁶

c. Nilant kiadása

A Romulus-kiadások történetének következő korszakát Johann Friedrich Nilant nyitotta meg 1709-ben kiadott *Fabulae Antiquae...* című munkájával.⁵⁷ Nilantius szövegkiadása viszonylag korai, mégis modern típusú, határozott filológiai céllal készült munkának tekinthető. A főszöveget folyamatosan lábjegyzetek kísérik, melyekben Phaedrus verseinek és a Romulus-gyűjtemény egyéb forrásainak segítségével igyekezett a kiadott szöveget javítani, kiegészíteni és értelmezni.

Nilant három mesesorozatot tett közzé kiadásában, az első rész Ademar 67 állatmesét tartalmazó gyűjteménye (*Codex Ademari*, **Ad**), melynek kiemelt szerepe van mind a Romulus-corpus vizsgálatában, mind pedig Phaedrus elveszett verseinek rekonstruálásában. A második rész egy Romulus-levéllel kezdődő, 45 mesét magában foglaló sorozat, ezt a kiadója nyomán *Romulus Nilantiusnak*, *Romulus Nilantinusnak* vagy *Romulus Nilantiinek* (**Nil**) nevezik. A kötet harmadik része Steinhöwel mesegyűjteménye alapján közöl 15 további

⁵⁴ BURMANN i. m. 235.

⁵⁵ BURMANN, Pieter: *Phaedri Augusti liberti Fabularum Aesopiarum libri V. cum integris commentariis Marq. Gudii, Conr. Rittershusii, Nic. Rigaltii, Is. Neveleti, Nic. Heinsii, Joan. Schefferi, Jo. Lud. Praschii, et excerptis aliorum curante Petro Burmanno*. Haga-Comitum 1718

⁵⁶ BURMANN 1718 i. m. 368.

⁵⁷ NILANT, Johannes Fredericus: *Fabulae antiquae ex Phaedro, fere servatis ejus verbis, desumptae et soluta oratione expositae, inter quas reperiuntur nonnullae ejusdem auctoris et aliorum antea ignotae. Accedunt Romuli fabulae aesopiae omnes ex mssis depromptae et adjectis notis editae ab Joh. Frederico Nilant, Theodorus Haak, Lugduni Batavorum 1709.*

mesét, melyek szintén a Romulus-corphoz tartoznak, de nem szerepelnek sem az Ademar-kódexben, sem pedig a *Romulus Nilantius* gyűjteményben.

A kötet előszava alapján képet alkothatunk Nilant filológiai alaposságáról, ugyanis nem csak az általa kiadott szövegek kéziratait, valamint Steinhöwel kiadását (**S**) ismertette, hanem további Romulus-forrásokat is, például megemlítette Gude egy dijoni kézitról (*Codex Divionensis*) készített másolatát (**G**). Mind a Steinhöwel-féle kiadást, mind Gude másolatát használta szövegközléseikhez, és azok jelentősebb eltéréseit, variánsait, a mesék szövege után közölte.

Előszavában említést tett arról, hogy Romulus neve hogyan keveredett össze Rimiciusszal, és e tévedés folytán hogyan lett a két meseszerzőből egyetlen személy. Számos példán keresztül bemutatta, hogyan alakult ki ez a vita, hogyan vették át az egyes Phaedrus-kiadók a korábbi kommentárok tévedéseit, hibáit. Nilant végül tisztázta a kérdést, és egyértelmű különbséget tett Romulus és Rimicius között.

Nilant munkája inkább tekinthető forráskiadásnak, mint szoros értelemben vett kritikai kiadásnak. A különböző forrásokat nem *varia lecti*óként, inkább csak tárgyi jegyzetként használta, az eltérések alapján nem igyekezett feltérképezni a Romulus-gyűjtemény leszármazási rendjét. A kiadásában első helyen közreadott **Ad** különösen fontos forrás a szöveghagyományban, egyes mesék csak ebben a kéziratban találhatók meg, ezért értékesnek tartjuk Nilant kiadását, mellyel új korszakot nyitott a Romulus-kutatás történetében.

A *Romulus Nilantius*-gyűjteményt tartalmazó második résznek valójában három kézirat forrása is van, kettő 51 mesét tartalmaz, a harmadik pedig 45-öt. Nilant a három kézirat közül ez utóbbinak a meséit adta ki. A szöveget ugyan összevetette **S** romulusi anyagával, azonban **Nil** meglehetősen eltér a Romulus-gyűjtemény legfontosabb csoportjának, a *recensio gallicanának* a szövegétől, így **S**-től is.

Végül a munka harmadik része olyan mesék szövegét közli, melyek a Steinhöwel-féle kiadásban romulusi meseként szerepelnek, de nem voltak benne a Nilant által kiadott kéziratokban. Ilyen típusú kiegészítésre a későbbiek során is látunk majd példát, ezt az eljárást tekinthetjük a kontamináció egyik jellegzetes formájának, tudniillik amikor egy gyűjtemény – jelen esetben **S** – azért hagyományozódik részlegesen, mert anyaga a másolatban korábban már szerepelt. Bár Nilant esetében nyilvánvaló, hogy más forrásból közli a meséket, a módszer mégis tökéletesen azonos egyes középkori másolók kiegészítő eljárásával.

2. Schwabe kiadása

A következő jelentős lépés a szövegkiadások történetében Johannes Gottlob Schwabe 1806-ban megjelent kétkötetes Phaedruss-kiadása,⁵⁸ melynek második kötetében a Romulus-gyűjtemény szövegét is közzétette. Az első kötetben alapos értekezést tesz közzé Phaedrusról, bemutatja kéziratok forrásait, köztük a Romulus-gyűjtemény szövegét tartalmazó *Codex Divionensis* (G) és *Codex Wissemburgensis* (W). Ezek után felsorolja a korábbi Phaedruss-kiadásokat és a Phaedruss verseiről készült fordításokat, majd különböző szerzők értekezései következnek Phaedruss életéről, meséiről és koráról.

A bevezető részeket Phaedruss verseinek kritikai kiadása követi, a versek szövegét jegyzetek és *varia lectiões* kísérik. A második kötet folytatja Phaedruss meséinek kiadását, ez tartalmazza a harmadik, negyedik és ötödik könyvet, szintén jegyzetelt és kommentált formában. Ezek után szerepel az a 34 verses Phaedruss-rekonstrukció, melyeket a Romulus-corpus alapján készítettek, és először Burmann 1718-as Phaedruss-kiadásában jelentek meg.

A Phaedrusszal foglalkozó rész után a Romulus-gyűjteményhez írt praefatio következik, ebben Schwabe felsorolja a Romulus-corpus általa használt forrásait. A szövegközlés, mely jobbra csak *varia lectiões*-ket tartalmaz, tárgyi jegyzeteket nem, lényegében két forrásra támaszkodik: Steinhöwel nyomtatott kiadására (S) és Gude másolatára (G). Ezen kívül felsorolja azokat a gyűjteményeket, ahol szintén találunk romulusi anyagot. 29 mesét tartalmaz például Vincent de Beauvais *Speculum Historiale* című munkája (VB), és ugyanez a 29 mese eltérő sorrendben, és valamelyest eltérő szövegváltozatban a szerző másik munkájában, a *Speculum Doctrinale*-ban is felbukkan. Schwabe hivatkozik továbbá Ademar meséire (Ad), melyeket Nilant kiadásából ismert, valamint a *Romulus Nilantius*-nak (Nil) nevezett gyűjteményre. Minden egyes Romulus-mesénél megadja, hogy a fent említett forrásokban szerepelnek-e, és ha igen, hányadik helyen.

Schwabe munkájának második kiadása néhány újabb értekezéssel, valamint az *Appendix Perottina* meséivel bővült. Niccolò Perotti (1429–1480) kéziratában 32 új Phaedruss-

---

⁵⁸ SCHWABE, Johann Gottlob: *Phaedri Augusti liberti Fabularum Aesopiarum libri quinque. Ad codices mss et optimas editiones recognovit varietatem lectionis et commentarium perpetuum adjecit Joann. Gottlob. Sam. SCHWABE. Accedunt Romuli Fabularum Aesopiarum libri quatuor ad codicem divionensem et perantiquam editionem Ulmensem nunc primum emendati et notis illustrati. I–II.* Friedrich Vieweg, Braunschweig, 1806; SCHWABE, Johann Gottlob: *Phaedri Fabularum Aesopiarum libri quinque, quales omni parte illustratos publicavit Joannes Gottlob Schwabe. Accedunt Romuli Fabularum Aesopiarum libri quatuor, quibus novas Phaedri Fabellas cum notulis variorum et suis subjunxit J. B. Gail. I–II.* N. E. Lemaire, Paris 1826² (Bibliotheca Classica 52–53.)

mese található, melyek nem szerepelnek Phaedrus egyéb forrásaiban. A gyűjtemény összesen 128 fabulát tartalmaz, ezeket Perotti unokaöccse számára másolta le a következő címmel: *Nicolai Perotti epitome fabellarum Aesopi, Avieni et Phaedri ad Pyrrhum Perottum fratris filium adolescentem suavissimum*, Az *Appendix Perottinát* valójában két kéziratból is ismerjük, a *Codex Neapolitanus*ból és a *Codex Vaticanus*ból. A *Codex Neapolitanus* (Bibl. Nat. IV F58) Perotti autográf kézírata, ez azonban több helyen vízfoltos, így ezeken a helyeken nehezen vagy egyáltalán nem olvasható. A *Codex Vaticanus* (Cod. Vat. Urbinas 368) minden valószínűség szerint magáról a nápolyi kéziratról készült 16. század eleji másolat. Ez sokszor azokon a helyeken is olvasható, ahol a *Codex Neapolitanus* vízfoltos vagy sérült.

Perotti gyűjteményének első kiadása 1808-ben készült el,⁵⁹ majd 1809-ben egy másik verzióban is megjelent.⁶⁰ Ezek már Schwabe munkájának első kiadása után láttak napvilágot, így az új Phaedrus-mesék csak a második kiadásba kerülhettek bele, *Phaedri Augusti liberti fabellae novae* címmel.

Schwabe munkája fontos lépés a Romulus-gyűjtemény kiadástörténete szempontjából. Egyrészt a Romulus-corpus legfontosabb családjának, a *recensio gallicanának* szövegét adta ki, másrészt nem csupán forráskiadásra szorítkozott, hanem immár két forrás alapján alkotta meg a gyűjtemény emendált főszövegét.

3. A modern szövegkiadások

a. Hermann Österley szövegkiadásai

A Romulus-kiadások sorát Hermann Österley szövegkiadásával folytathatjuk. 1870-ben jelent meg a *Die Paraphrasen des Phaedrus und die Aesopische Fabel im Mittelalter*⁶¹ című munkája, melynek előszavában felsorolja a korábbi kiadásokat, foglalkozik azzal a

---

⁵⁹ CASSITTO, Giovanni Antonio: *Iuli Phaedri fabularum liber novus e Ms. Cod. Perottino regiae biblioth., nunc primum edit.* Neapoli, 1808

⁶⁰ JANELLI, Cataldo: *Codex Perottinus Ms. Regiae Bibliothecae Neapolitanae Duas et triginta Phaedri fabulas iam notas, totidem Novas, sex et triginta Aviani vulgatas, et ipsius Perotti carmina inedita continens, digestus et editus a Cataldo Ianellio eiusdem regiae bibliothecae scriptore, qui variantes etiam lectiones adposuit; tum deficientes et corruptas tentavit*, Neapoli, 1809

⁶¹ ÖSTERLEY, Hermann: *Romulus. Die Paraphrasen des Phaedrus und die Aesopische Fabel im Mittelalter.* Berlin, Weidmann 1870

kérdéssel, hogy ki lehetett Romulus. Újabb forrásokat von be a kutatásba, ezekről részletes leírást ad és táblázatok segítségével bemutatja, hogy mely meséket találjuk meg az egyes kéziratokban.

Szövegkiadása lényegében három forráson alapul: főszövegként a *Codex Burneianus* (**B**) áll, olykor azonban Österley eltér **B** szövegállapotától, és más források alapján egészíti ki, emendálja a mesék szövegét. Mivel ez a kézirat a *recensio gallicana* csoportba tartozik, a kiadás ennek mesesorrendjét követi. *Varia lecti*ókban további két kézirat eltérő alakjait olvashatjuk, egyfelől Gude másolatának, a *Codex Gudianus*nak (**G**), másfelől a *Codex Wisseburgensis*nek (**W**) a variánsait. E legutóbbi kézitról korábbi munkák is említést tettek, például Burmann Phaedruss-kiadásában is többször szóba kerül,⁶² mivel a benne szereplő mesék szövegállapota olykor igen közel áll a phaedrussi eredetihez. A kéziratot Lessing is tárgyalta,⁶³ Tross pedig részleteket közölt belőle.⁶⁴

Österley kiadásában meglehetősen nehéz eligazodni a lapalji *varia lecti*ók között, ugyanis **A**-val jelöli a tulajdonképpen főszövegül választott *Codex Burneianus*-t. Ezt a szíglát azonban csak azokban az esetekben használja, amikor eltér a kódex eredeti szövegétől annak nyilvánvaló hibája vagy hiánya miatt, és a főszövegben a javított, vagy más forrás alapján pótolta alak olvasható (*apparatus criticus negativus*). Ilyenkor lapalji *varia lecti*óban jelzi, hogy mi a *Codex Burneianus* alakja az adott helyen. **B**-vel jelölte Gude másolatát, és **C**-vel a *Codex Wisseburgensis* variánsait. Ez utóbbi szövege meglehetősen eltér a *recensio gallicana* szövegállapotától, melyhez Gude másolata és a *Codex Burneianus* is tartozik. Emiatt Österley kiadása alapján nem kapunk teljes képet a *Codex Wisseburgensis* szövegéről, csupán a *recensio gallicana*-hoz való viszonyáról.

A Romulus-gyűjtemény mellett annak középkori leszármazottait is vizsgálja, melyek szövegét a kiadás végén, *Appendix* cím alatt közli. Ezek a középkori leszármazottak szorosabb-lazább módon kapcsolódnak a Romulus-gyűjteményhez, némelyik jóval több mesét tartalmaz, mint a Romulus-corpus. Vannak olyanok, melyek a prózai Romulus-meséket, illetve azoknak egy részét verses formába öntik, például Gualterus Anglicus gyűjteménye. Szintén középkori átdolgozás a már korábban tárgyalt *Romulus Nilantius*-gyűjtemény, mely prózai meséket tartalmaz, ezek azonban jóval hosszabbak, mint a Romulus-gyűjtemény többi családjának szövegei. Österley előszavában hosszasan foglalkozik mindkét

---

⁶² BURMANN 1718. i. m. 26.

⁶³ LESSING, Gotthold Ephraim: Romulus und Rimicius. In: UÖ.: *Zur Geschichte und Litteratur I.*, Braunschweig 1773; 43–82.

⁶⁴ TROSS, Ludovicus: *Ludovici Trossii ad Julium Fleutelot de codice quo amplissimus continetur Phaetri Paraphrastes olim Wisseburgensi nunc Guelpherbyitano Epistola*. Hamm 1844

mesegyűjteménnyel, e két utóbbit azonban nem adja ki, valószínűleg azért, mert már korábbi kiadásokban megjelentek.

A Romulus-gyűjtemény középkori leszármazottai közé sorolhatóak még az ún. *Romulus Anglicus nonnullis exortae fabulae* (röviden: *Romulus Anglicus nonnullis*), valamint a *Romulus Anglicus cunctis exortae fabulae* (*Romulus Anglicus cunctis*) elnevezésű mesegyűjtemények, melyek újfent prózai fabulákat tartalmaznak. Mindkét gyűjteményben igen terjedelmes meseszövegeket találunk, az előbbi 22, az utóbbi 136 történetből áll, ezek közül 79 romulusi eredetű. A romulusi mesék szövegét Österley nem közli, csak a nem romulusi eredetű fabulák szerepelnek az *Appendix*-ben. A 19-es sorszámtól a 32. meséig a *Romulus Anglicus nonnullis* meséi sorakoznak, majd 33-tól 73-ig a *Romulus Anglicus cunctis* fabulái következnek. Ez utóbbit Österley egy göttingeni kézirat⁶⁵ alapján közli.

Ezt a szövegkiadást Österley 1873-ban *Steinhöwels Aesop* című munkája követi,⁶⁶ mely az 1476-ban megjelent ulmi nyomtatvány (S) betűhű kiadásának tekinthető. Előszavában részletes leírást olvashatunk S történetéről. Österley ebben a kiadásban nemcsak a latin nyelvű szövegeket adta ki, hanem azok korabeli német fordítását is.

b. Léopold Hervieux szövegkiadása

A Romulus-gyűjtemények legteljesebb kiadása Léopold Hervieux nevéhez fűződik. 1884-ben jelent meg a *Les fabulists latins depuis le siècle d'Auguste jusqu'à la fin du moyen âge* című munka első két kötete.⁶⁷ Az első kötet Phaedrusszal és a phaedrusi szövegek leszármazottaival foglalkozik, valamint a Romulus-gyűjteménnyel és annak középkori átdolgozásaival, a második kötet pedig ezen szövegeknek a forráskiadásait tartalmazza. A további kötetek már nem érintik szorosan az általunk tárgyalt mesehagyományt, hanem más ókori és középkori meseszerzők corpusait vizsgálják (Avianus, Odo Ceritonensis, Johannes de Capua meséi, stb.).⁶⁸

Hervieux kiadása jellegzetes 19. századi pozitivisták munkája. Az első kötet Romulusszal foglalkozó része felsorolja az összes Romulushoz kapcsolódó kéziratot és nyomtatványt. Nyilvántartásba veszi például a Steinhöwel-gyűjtemény összes utánnyomását, vagy a Vincent

⁶⁵ Ms. theol. 140, Göttingen, Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek

⁶⁶ ÖSTERLEY, Hermann: *Steinhöwels Aesop*. Litterarischer Verein in Stuttgart, Tübingen 1873 (Bibliothek des Litterarischen Vereins in Stuttgart 117.)

⁶⁷ HERVIEUX, Léopold: *Les Fabulistes latins. Depuis le siècle d'Auguste jusqu'à la fin du moyen âge I–II. Les fables latins de Phèdre et ses anciens imitateurs directs et indirects*. Paris 1884

⁶⁸ HERVIEUX i. m. III: *Avianus et ses anciens imitateurs*; Uő.: i. m. IV. *Eudes de Cheritons et ses dérivés*; Uő.: *Les Fabulistes latins. Depuis le siècle d'Auguste jusqu'à la fin du moyen âge V. Jean de Capuae et ses dérivés*, Paris 1899

de Beauvais-művek valamennyi kéziratát és nyomtatott kiadásait, terjedelmes listákon mutatja be az egyes gyűjtemények mesesorrendjeit. A második kötet máig a legteljesebbnek nevezhető Romulus forrásközlés, ugyanis a kiadott kéziratok jelentős része nem csupán varia lectiókban olvasható, hanem főszövegben. 1893 és 1894 között napvilágot látott a kiadás első két kötetének második, bővített és átdolgozott kiadása is,⁶⁹ mely több ponton eltérő sorrendben tárgyalja a forrásokat, illetve a kódexek egymáshoz való viszonyát is új nézőpontból szemléli. Ezért a továbbiakban erre a második kiadásra fogunk támaszkodni.

Hervieux foglalkozik a Phaedrusszal és a Romulus-gyűjtemény előzményeivel is kapcsolatban álló *Codex Ademarival* (**Ad**) és *Codex Wissemburgensisszel* (**W**). Szövegkiadásában mindkét kézirat fabuláit főszövegben olvashatjuk, ami azért is fontos, mert **W** teljes szövegét korábban még nem adták ki. Ennek a kéziratnak további érdekessége, hogy egy későbbi, szintén középkori kéz (**W²**) végigjavította az egyébként meglehetősen rossz latinságú kézirat meseanyagát, mégpedig egy másik gyűjtemény alapján. Hervieux mindkét szövegréteget közli forráskiadásában.

Ezek után következik a szorosabb értelemben vett Romulus-gyűjtemény vizsgálata. Ennek első részében az általa *Romulus ordinaire*-nek, vagy *Romulus vulgaris*-nak nevezett csoporttal foglalkozik, mely lényegében megegyezik a *recensio gallicana* családjával, valamint azok kézirataival és leszármazottaival. A *recensio gallicana*, vagyis a *Romulus ordinaire* leszármazottai közé sorolja például Gualterus Anglicus disztichonos átdolgozását, és Alexander Neckam verses meséit is. A második részben a *recensio vetust* tanulmányozza, melyet Hervieux *Romulus de Vienne*-nek, vagy latinosan *Romulus Vindobonensis*-nek nevezi. Munkájának harmadik részében egyetlen kéziratot vizsgál, a *Codex Ashburnhamianust* (**F**), ezt *Romulus de Florence* néven elkülönítette a többi szövegcsaládtól. A negyedik részben a *Romulus Nilantiusszal* (**Nil**), annak kézirataival, leszármazottaival és verses átdolgozásaival foglalkozik, és végül az ötödik részben megint csak egyetlen kéziratot mutat be, melyet *Romulus de Berne*-nek (**B141**) nevezett el.

Hervieux szemmát ugyan nem rajzolt, de az egyes fejezeteknél részletesen tárgyalta az általa elgondolt leszármazási rendet, melyet tulajdonképpen könyvének struktúrája is pontosan ábrázol. Erről a későbbiekben még bővebben lesz szó, ezért itt nem térünk ki elképzelésének részletes bemutatására.

---

⁶⁹ HERVIEUX, Léopold: *Les Fabulistes latins. Depuis le siècle d'Auguste jusqu'à la fin du moyen âge I-II*. Paris 1893–1894².

c. Georg Thiele szövegkiadásai

A Romulus-szövegkiadások sorát Georg Thiele két munkájával zárhatjuk le. 1905-ben jelent meg a *Der illustrierte lateinische Äsop*,⁷⁰ mely nem más, mint a már Nilant által is kiadott Ademar-féle gyűjtemény (**Ad**), a *Codex Vossianus 15* betűhű kiadása. Thiele azonban nem csak a gyűjtemény meseanyagának szövegét adta ki, hanem a kézirat adott oldalainak – sajnos szinte olvashatatlan – fotóját is. A kéziratban ugyanis számos meseillusztráció található, melyeket a kódex másolója a mesék szövege mellé és közé rajzolt.

Thiele a könyv előszavában tárgyalja a Romulus-corpus és Phaedrus meséinek viszonyát, valamint **Ad**-nak a leszármazási rendben elfoglalt helyét, mindezt sztemmán is ábrázolja. Már ebben a munkájában kettéválasztotta a Romulus-gyűjtemény anyagát, szerinte ugyanis ennek csak egy része phaedrusi eredetű, a többség valójában egy feltételezett gyűjteményből, az *Aesopus Latinus*ból származik. A romulusi mesék pedig később Phaedrus meséivel interpolálódtak és kontaminálódtak. Ezt, a másokétól meglehetősen eltérő álláspontját Romulus-kiadásában fejtette ki részletesen.

1910-ben jelent meg Thiele másik fontos munkája, a *Der lateinische Äsop des Romulus und die Prosa-Fassungen des Phädrus* című kritikai kiadás.⁷¹ A munka két részből áll, az első a kommentár-rész, melyben részletesen beszél a Romulus-gyűjteményről, a második rész pedig maga a kritikai kiadás. A kritikai részben négyhasábos szövegközlést találunk, az első és a harmadik oszlopban a két legnagyobb szövegcsalád, a *recensio gallicana* és a *recensio vetus* emendált és rekonstruált szövege foglal helyet, a második helyen a *Codex Wissenburgensis* (**W**), a negyediken pedig Phaedrus vagy az úgynevezett *Phaedrus solutus* szövege található. A lapalji jegyzetek folyamatosan közlik a legfontosabb kódexek varia lectióit, illetve német nyelvű kommentár mutatja be az egyes mesék filológiai problémáit.

Thiele munkájának használatát erősen megnehezíti, hogy a négyhasábos főszöveg egyik forrással sem egyezik meg, emendált, gyakran feltételes alakokat is bemutató, csúcsos és szögletes zárójelekkel megterhelt szöveg. Thiele kritikai kiadása pontosan detektálja a *recensio gallicana* és a *recensio vetus* csoportok egymáshoz viszonyított helyzetét, de nem számol be például az egyes csoportok belső rendjéről, arról, hogy milyen módon viszonyulnak egymáshoz az egyes források.

---

⁷⁰ THIELE, Georg: *Der illustrierte lateinische Äsop in der Handschrift des Ademar: Codex Vossianus lat. oct. 15, f. 195-205*. A. W. Sijthoff, Leiden 1905 (Codices graeci et latini photographice depicti 3)

⁷¹ THIELE 1910 i. m.

A munka bevezető részében Thiele részletesen kifejti azt az álláspontját, miszerint a Romulus-corpus jelentős része az ún. *Aesopus Latinus*-gyűjteményből származik. Ebben az állítólagos gyűjteményben olyan latin nyelvű mesék is szerepeltek, amelyeket Phaedrusnál nem találunk meg. Ez a prózai *Aesopus Latinus*, mely mára már elveszett, Thiele szerint a Kr. u. 2. századig vezethető vissza, de görög eredetije az 1. századig számos átdolgozáson esett át. A Romulus-gyűjtemény Phaedrus-reminiscenciáit és parafrázisait egyrészt azzal magyarázza, hogy bizonyos mesék valóban Phaedrus-átdolgozások, de ezek csak egy későbbi fázisban kerültek a Romulus-corpusba, másrészt pedig azzal, hogy a Romulus-gyűjtemény legtöbb meséjén folyamatosan megfigyelhető Phaedrus-reminiscenciák és imitációk egy szintén későbbi Phaedrus-interpoláció eredményei.⁷²

Thiele komplexen tanulmányozta a Romulus-gyűjteményt, annak kéziratait, főbb családait, más gyűjteményekhez való viszonyát, felsorolta a középkori átdolgozásokat, külön fejezetet szentelt az Ademar-kódex (**Ad**) és a Steinhöwel-féle kiadás (**S**) illusztrációinak, vizsgálta a gyűjtemény stilisztikai jellegzetességeit és morális tanulságait. Munkája máig alapvető fontosságú akkor is, ha több feltételezését a szakma már megcáfolta.

Thiele kritikai kiadásával le is zárul a Romulus-kiadások sora, a 20. század folyamán újabb szövegközlés nem jelent meg. Néhány tanulmány és monográfia rámutatott már e több mint száz éve közzétett koncepció hiányosságaira, Thiele számos hipotézisét elutasították, mégsem került sor az általa felvázolt Romulus-tradíció részletező újragondolására, nem született olyan összefoglaló munka, mely a Romulus-corpushoz tartozó források összefüggésének kérdését helyezte volna a középpontba. Dolgozatunkban éppen ez a cél vezettet minket. Ezért a későbbi fejezetekben akarva-akaratlanul Thiele álláspontjával szemben kell kifejtenünk véleményünket, mert bármennyire vitatható, semmiféleképpen meg nem kerülhető kiadás.

---

⁷² THIELE 1910 i. m. CXV–CXXIX.

III. fejezet: A Romulus-gyűjtemény kéziratai

Ebben a fejezetben soroljuk fel azokat a kéziratokat, melyekben a Romulus-corpus anyagát megtalálhatjuk. A gyűjteményt persze nem gondolhatjuk el egyetlen alakban, archetypusa nem maradt ránk, így csupán különféle szövegcsaládokról beszélhetünk. Vannak olyan kéziratok, melyek közvetlenül a Romulus-corpushoz sorolhatóak, és olyanok is, melyeket közelebbi vagy távolabbi rokonság köt össze vele. Értelemszerűen határt kellett vonnunk, nem tartozik dolgozatunk tárgyához a Romulus-corpus összes leszármazottja és kései átdolgozása. A kéziratok filológiai problémáit, egymáshoz való viszonyukat nem itt tárgyaljuk, fejezetünk célja, hogy egy helyen legyen fellelhető a gondolatmenetünkhöz szükséges összes forrás. Arra törekedtünk, hogy rögzítsük az egyes kéziratok bibliográfiai adatait, lelőhelyüket, korukat, esetenként provenienciájukat. Nem térünk ki minden esetben a kódexek teljes tartalmának ismertetésére, csak a bennünket érdeklő mesesorozat helyét lokalizáljuk. A gyűjtemények belső rendjéről csak vázlatos ismertetést adunk, kivételt képez ez alól, ha a szóban forgó kéziratról a későbbiekben nem esik szó.

Először azt a két kéziratot vesszük sorra, melyek az *Aesopus ad Rufum*-gyűjtemény leszármazottainak tekinthetők, és a Romulus-corpus kialakulásának történetében kitüntetett fontosságúak. Ezt követően a Romulus-gyűjtemény két nagy szövegcsaládja, a *recensio gallicana* és *vetus* kerül sorra. Az itt bemutatott kéziratokról bővebben esik majd szó a következő fejezetekben. Vannak olyan források is, melyek nem sorolhatóak egyértelműen e két szövegcsalád valamelyikébe, ezeket elkülönítve mutatjuk be. Külön csoportba soroltuk azokat a forrásokat, melyek Adrados álláspontja szerint egy ún. Antológia leszármazottai. Végül megemlítjük a Pseudo-Dositheus-gyűjteményt is, mely egyáltalán nem tartozik a Romulus-corpushoz, de bizonyos meséi bekerültek a Romulus-gyűjtemény anyagába.

1. A *Codex Ademari* (Ad)

Ezt a kéziratot, mely ma a leideni egyetemi könyvtár tulajdona, és a *Cod. VLO 15* jelzet alatt lelhető fel, Ademarús Chabanensis másolta a 11. század elején. A kódex címe *Liber Manualis Ademari Cabanensis monachorum Engolismensis in quo collegit multa a se*

ipso, nonnulla ab aliis librariis scripta. 212 levélből áll, melyben a 195^f lapon kezdődnek a prózai fabulák, és a 203^v lapig tartanak. A 67 illusztrált állatmese közül 52 megtalálható a Romulus-gyűjtemény más forrásaiban is, de olykor teljesen eltérő szövegállapotban. 28 mese nem a *recensio gallicana* változatában olvasható, hanem Phaedrus verseivel mutat szorosabb rokonságot. Ezek Phaedrus verseinek egy olyan gyűjteményére vezethetők vissza, ahol a szöveget már prózaszerűen írták le. Ezt a feltételezett gyűjteményt szokta a szakirodalom *Phaedrus solutus*-nak nevezni. Annál a 15 fabulánál, mely egyáltalán nem található meg a Romulus-corporus kézírataiban, szintén a *Phaedrus solutus* szolgálhatott a *Codex Ademari* forrásául.⁷³

A kézirat másolója, Ademar Chabanensis (988–1034) leghíresebb munkája a frankok történetét az 1029-es évig feldolgozó *Chronicon Aquitanium et Francium sive Historia Francorum*. Adémar a Szent Cybard-kolostorban tanult, és később is itt töltötte életét a kolostor szerzeteseként, majd a nem messze fekvő limoges-i Szent Martialis kolostorba ment, ahol 1030 körül a szóban forgó kéziratot másolta.⁷⁴ A kézirat később Paul Petau (1568–1614) birtokába került, aki a prózai fabulák elé, a 195^f lap tetejére a következő megjegyzést írta: *Harum quae sequuntur fabularum quaedam sunt e Phaedro verbatim desumptae*, itt tehát a *Phaedrus solutus*-mesékre való explicit utalást vehetünk észre. Petau könyvtárát később eladták, Isaac Voss (1618–1689) holland tudós vette meg Krisztina svéd királyné költségén. Voss Leidenben született, alapos klasszikus műveltséggel rendelkezett, beutazta Angliát, Franciaországot és Olaszországot, útjai során folyamatosan gyűjtötte a különböző kéziratokat. 1650-ben, apja halála után annak könyvtárát átszállította Stockholmba, ahol 1654-ig élt és udvari könyvtárosként működött, később pedig Angliába költözött. Halála után örökösei a Leideni egyetemi könyvtárnak adták el Voss gyűjteményét, köztük Adémar szóban forgó kéziratát is.⁷⁵

A *Codex Ademari* (**Ad**) meséinek szövegét először Johann Friedrich Nilant adta ki, 1709-ben,⁷⁶ később Hervieux,⁷⁷ majd Thiele jelentette meg a kézirat fabuláit, aki a mesék mellett német fordítást is közölt.⁷⁸ Kiadása végén a kézirat fotóit is mellékelte.⁷⁹ Újabban két

⁷³ HERVIEUX i. m. I² 246–263; THIELE 1905 i. m. 38–40; Uő.: 1910 i. m. CLIV; BERTINI, Ferruccio–GATTI, Paolo: *Ademaro di Chabannes, Favole*, Università Di Genova, Genova 1988 (Favolisti Latini Medievali III) 30–39.

⁷⁴ BERTINI–GATTI i. m. 13–16.

⁷⁵ BERTINI–GATTI i. m. 30–39; MEYER, Karel Adriann: *Codices Vossiani Latini, pars III. Codices in octavo*, Leiden 1977, 31–42.

⁷⁶ NILANT i. m. 1–62.

⁷⁷ HERVIEUX i. m. II² 131–156.

⁷⁸ THIELE 1905 i. m. 40–65.

⁷⁹ THIELE 1905 i. m. I–XXII.

kiadása is napvilágot látott, előbb Feruccio Bertini önállóan adta ki,⁸⁰ majd Paolo Gattival közösen jelentette meg a kódex fabuláinak szövegét.⁸¹ Ezekben az állatmesék olasz fordításait is megtalálhatjuk.

Az **Ad** kéziratba leírt 67 fabula nincs könyvekre osztva, a mesék sorrendje nem felel meg sem a phaedrusi, sem pedig a romulusi mesesorrendnek, ráadásul – ahogyan ezt már említettük – olyan történetek is helyet kaptak a kódexben, melyek nem tartoznak a Romulus-corpus anyagához.⁸² Láthatóan kontaminált kódexszel van dolgunk, a kézirat anyaga több forrásra vezethető vissza. A *Phaedrus solutus* mellett a Romulus-corpus egyik családjával, a *recensio gallicanával* mutat rokonságot. Bár Adrados szerint vannak olyan nyomok is, melyek arra utalnak, hogy az **Ad** által megőrzött szövegvariáns az *Aesopus ad Rufum*-ból származna,⁸³ mégsem találjuk meg benne a gyűjteménynek nevet adó prológust. A gyűjtemény élén egyáltalán nem áll bevezető, tehát a Romulus-levél sem szerepel benne, és az Aesopus szobráról szóló történet szintén hiányzik a gyűjtemény végéről. Mindezek miatt a kézirat besorolása nem problémamentes, erősen kontaminált jellege miatt a textológiai vizsgálatoknál folyamatosan kritikával kell kezelni variánsait. Nem is tárgyaljuk önálló fejezetben, részben azért, mert a kontaminációs rétegeket nem tudjuk azonosítani benne, részben pedig azért, mert variánsai hol az *Aesopus ad Rufum*-, hol a Romulus-gyűjtemény meséivel rokoníthatók, és ez inkább megtévesztő jelenség, mint hasznos támpont. Ahol a kódex olvasatai segítik érvelésünket, ott persze idézzük szöveghelyeit, de – már amennyiben ez egyáltalán lehetséges – jelezzük, hogy annak melyik rétegéhez tartozó meséjéről beszélünk.

---

⁸⁰ BERTINI, Ferruccio: *Il monaco Ademaro e la sua raccolta di favole fedriane*, Genova 1975

⁸¹ BERTINI–GATTI i. m. 46–195.

⁸² Adémar egyes meséihez ld. még: PIZZIMENTI, Francesca: Ademaro XXVI ~ Fedro I 3. In: *Favolisti Latini Medievali e Umanistici XIII*. Szerk.: BERTINI, Feruccio. Genova 2005. 33–53; ANZANI, Maria: La favola XXVII di Ademaro. In: *Favolisti Latini Medievali e Umanistici XIII*. Szerk.: BERTINI, Feruccio. Genova 2005. 55–67; PISELLI, Brenda: Analisi e fortuna della favola XXVIII di Ademaro. In: *Favolisti Latini Medievali e Umanistici XIII*. Szerk.: BERTINI, Feruccio. Genova 2005. 69–102; PERRONE, Serena: La donnola e l'uomo. Note alla favola XXIX di Ademaro di Chabannes. In: *Favolisti Latini Medievali e Umanistici XIII*. Szerk.: BERTINI, Feruccio. Genova 2005. 103–122; MUZZOLON, M. Lorenza: La favola XXX di Ademaro di Chabannes. In: *Favolisti Latini Medievali e Umanistici XIII*. Szerk.: BERTINI, Feruccio. Genova 2005. 123–141; ACETI, Chiara: La favola XXXI di Ademaro di Chabannes. In: *Favolisti Latini Medievali e Umanistici XIII*. Szerk.: BERTINI, Feruccio. Genova 2005. 143–168; MARGARINO, Sara: Favola XXXII di Ademaro di Chabannes. In: *Favolisti Latini Medievali e Umanistici XIII*. Szerk.: BERTINI, Feruccio. Genova 2005. 169–187; FANTINO, Enrica: Fedro I 24 e Ademaro XXXIII: rapporto di dipendenza della parafrasi ademariana del modello fedriano. Tradizione e fortuna del motivo della rana rupta nella letteratura europea. In: *Favolisti Latini Medievali e Umanistici XIII*. Szerk.: BERTINI, Feruccio. Genova 2005. 189–220; CELANO, Giuseppe A.: La XXXIV favola di Ademaro di Chabannes. In: *Favolisti Latini Medievali e Umanistici XIII*. Szerk.: BERTINI, Feruccio. Genova 2005. 221–230; MILANESE, Guido: Note critiche e testuali ad alcune favole di Ademaro. In: *Favolisti Medievali I*. Genova 1984, 57–69; MORETTI, Gabriella: Testo e contesto in una favola di Ademaro di Chabannes. In: *Favolisti Medievali I*. Genova 1984, 85–89.

⁸³ ADRADOS i. m. II. 531.

Az elmondottaknak látszólag ellentmond, hogy a fentebb hiányolt Romulus-levél tulajdonképpen szerepel a kézirat 4^v lapján, és ezt a **Th** 23. mese (*Milvus aegrotans*) promythionja követi: *Qui semper blasfemat in angustio quid rogat*. Sem a Romulus-előszó, sem pedig a **Th** 23. mese bizonyára nem tartozik a *Codex Ademari* imént tárgyalt gyűjteményéhez. A levelet és a promythiont Adémar más forrásból másolhatta le, talán azért, hogy a korábban leírt gyűjteményt kiegészítse. A **Th** 23. ugyanis az **Ad**-corpusból hiányzó mese.

2. A *Codex Wissemburgensis* (W)

A *Codex Wissemburgensis*, mely ma a Herzog August Bibliothekban található, *Cod. Guelf. 148 Gud. Lat.* jelzet alatt, igen érdekes a Romulus-corpus kérdéskörének szempontjából. A kézirat a 9–10. században keletkezett, 124 pergamenlapból áll, 58 fabulát másoltak bele, ezek a fol. 60^v-tól a fol. 82^r-ig tartanak. A meséket öt könyvre osztották, de ez a beosztás nem felel meg sem a phaedrusi szerkezetnek, sem pedig a *recensio gallicana* négykönyves felosztásának.⁸⁴ A kéziratot először Gude említette Phaedruss verseihez írott jegyzeteiben,⁸⁵ de foglalkozott vele Lessing⁸⁶ és Schwabe is,⁸⁷ szövegének részleteit először Ludwig Tross adta ki.⁸⁸ A kódex előzéklapján egy 15–16. századi megjegyzés áll, mely szerint a kézirat eredetileg Wissembourgból származott, Szent Péter és Pál apostol kolostorából: *Liber monasterii sanctorum petri et pauli apostolorum in Wisßenburg in claustris*. Az egész kódexet, beleértve a prózai meséket is, egyetlen kéz másolta, a mesék között üres helyeket hagyva, minden bizonnyal a miniatúráknak, ezeket azonban nem készítették el.⁸⁹

Az aesopusi fabulákat az *Énekek énekéhez* írt kommentár követi, mely után egy értekezést olvashatunk *De monstribus, bellis et serpentibus* címmel. Ennek az ad különös

---

⁸⁴ HERVIEUX i. m. I² 268–283; THIELE 1910 i. m. CLVI–CLIX.

⁸⁵ BURMANN 1718 i. m. 26.

⁸⁶ LESSING i. m. 43–82.

⁸⁷ SCHWABE i. m. II² 411–414.

⁸⁸ TROSS i. m.

⁸⁹ *Die Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel*. IV: Die Gudischen Handschriften: Die griechischen Handschriften bearbeitet von Franz KÖHLER; Die lateinischen Handschriften bearbeitet von Gustav MILCHSACK. Wolfenbüttel: Zwissler, 1913. 164–167, n° 4452; BUTZMANN, Hans: *Die Weissenburger Handschriften*. Frankfurt am Main 1964. (Kataloge der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel: Neue Reihe, 10) 300–302.

jelentőséget, hogy ugyanez a szöveg Pithou kéziratában is megtalálható, mégpedig közvetlenül Phaedrus versei után.⁹⁰ Bár nem példa nélkül való, hogy az aesopusi állatmesék különféle bestiáriumokkal együtt hagyományozódnak, mégis meglepőnek tűnik, hogy e két forrásban ugyanazt az értekezést találjuk.

Visszatérve a prózai fabulákra, azokat az *Incipit liber Ysopi magistro Rufo Aesopus salutem* megjegyzés vezeti be, majd az *Aesopus ad Rufum*-előszó egy részlete következik, a gyűjteményt pedig az *Explicit Aesopi fabularum numero quinque domino gratias amen* mondat zárja. A Romulus-előszó nem szerepel a gyűjtemény élén, hiszen a *Codex Wisseburgensis* által megőrzött hagyomány a Romulusnál korábbi állapotra vezethető vissza, a már említett *Aesopus ad Rufum*-gyűjteményre.⁹¹

A kódex meséinek szövegét egy későbbi kéz alaposan átjavította, olykor terjedelmes részeket törölt és írt át egy *vetus*-kézirat alapján. Ezt a szövegréteget (**W**²) külön forrásként kezeljük, és besorolásának megfelelően később, a *recensio vetus* kéziratainak ismertetésénél térünk majd vissza rá.

3. A *recensio gallicana* kéziratai

a. A *Codex Ashburnhamianus* (F)

Az 56 pergamenlapból álló kézirat, melyet írásképe alapján a 12–13. századra szoktak datálni, igen kalandos utat tett meg, mire elkerült mai lelőhelyére, a firenzei Biblioteca Medicea Laurenziana Ashburnham-gyűjteményébe (*Codex Ashburnhamianus*, nr. 1555).⁹² A kézirat elsőször abban a könyvtárban bukkant fel, amely egykor Guglielmo Librié (1803–1869) volt. A matematikus és bibliofil Libri könyveinek egy részét francia és olasz könyvtárakból – köztük a Medicea Laurenzianából – lopta el a 19. század első harmadában. A mintegy 2000 darabból álló gyűjteményt 1847-ben eladta Lord Bertamnak (1803–1878),

⁹⁰ HERVIEUX i. m. I² 279; THIELE 1910 i. m. CLVII.

⁹¹ ADRADOS i. m. II. 517–518.

⁹² DELISLE, Léopold: *Notice sur des manuscrits de fonds Libri conservés à la Laurentienne à Florence*, Paris 1880–1886. 75–76.

Ashburham negyedik earljének, aki szintén nagy könyvgyűjtő volt. A könyvkollekcióért 8000 fontot fizetett.⁹³

Lord Bertram később tovább gyarapította gyűjteményét, 1849-ben 6000 fontért 702 kéziratot vásárolt Joseph Barrois-tól, szintén ebben az évben mintegy 1000 Stowe-kéziratot vett meg Buckingham hercegétől. A negyedik kéziratanyag, mely Lord Bertram gyűjteményét növelte, Appendix néven került hozzá, és 251 kéziratból állt. Később azonban kiderült, hogy Libri és Barrois kézirateinak egy része lopott, így Lord Bertram eladta korábban megvásárolt kézirat-gyűjteményeit. Először a Stowe-kéziratokat adta el a British Museumnak, 1883-ben, 45.000 fontért, a következő évben pedig az olasz kormány vásárolta vissza a Libri-gyűjtemény legnagyobb részét 23.000 font ellenértékében, a kéziratok ekkor kerültek vissza a Medicea Laurenzianába.⁹⁴

Az 1555. jelzetű kéziratban, melyet az angol gyűjtőről, *Codex Ashburnhamianus*nak neveznek, a Romulus-mesék mellett Seneca proverbiumai, és más moralizáló művek találhatók. A kézirat elején a Romulus-corpus foglal helyet, az 1. lap rectójának tetején kezdődik *Incipit liber esopi quem transtulit Romulus de graeco in Latinum ad Tyberium filium suum, de Civitate Attica* címmel, és a 20. lap verzójának közepén ér véget, ahol az *Explicit liber Esopi qui fabularius dicitur, Amen* mondattal zárul. 82 mesét másoltak a kódexbe, ezeket a *recensio gallicana* többi forrásától eltérően 3 könyvre osztották, az első két könyv 20-20 fabulából áll, míg a harmadik 42-t tartalmaz.⁹⁵ E felosztásnak lehet egészen egyszerű magyarázata is, elképzelhető, hogy pusztán a 4. könyv címe maradt el.

b. A *Codex Cenomanensis* (M)

A *Codex Cenomanensis* Le Mans-ban található, a Médiathèque Louis Aragonban, ahol a 84. számú kéziratként tartják számon. A pergamenlapokból álló kódexet a 13. században másolták, a Romulus-gyűjtemény meséi a 115^r-től a 128^r-ig tartanak, melyeket négy könyvre osztva írtak le a kézirat lapjaira. A folió méretű könyvben a két hasámban leírt Romulus-corpust az *Incipiunt capitula libri Ysopi primi* mondat előzi meg, majd a *Liber primus fabularum Ysopi gentilis incipit* következik, mely a Romulus-levél előtt áll. A fabulákat az

---

⁹³ De RICCI, Seymour: *English Collectors of Books and Manuscripts (1530–1930) and their Marks of Ownership*, Indiana Univ. Press, Bloomington 1960², 131–132.

⁹⁴ De RICCI i. m. 133–138.

⁹⁵ HERVIEUX i. m. I² 699–707; THIELE 1910 i. m. CLI–CLII.

Explicit liber Ysopharium mondat zárja, ezután más művek következnek. Egy második kéz a későbbiekben interlineáris és marginális glosszákat írt egyes mesék szövege mellé.⁹⁶

c. A *Codex Burneianus* (B)

A *Codex Burneianus* 59 (Burney 59) jelzetű kézirat a londoni British Museumban található, a 10. században készült, és egykor ifj. Charles Burney (1757–1817) tulajdonában volt. A híres iskolamester tiszteletreméltó klasszikus műveltséggel rendelkezett, ezt könyvgyűjteménye is hűen tükrözte. Számos görög és latin szerző műveit gyűjtötte egybe, melyek között több száz középkori kézirat is helyet kapott. Halála után fia, Charles Parr Burney (1785–1864) a könyveket eladta a British Museumnak,⁹⁷ és az angol parlament a 7000 régi nyomtatványból, 1800 kötetnyi folyóiratból, 1400 egyéb könyvből és 525 kéziratból álló gyűjteményért 13.500 fontot fizetett ki 1818 szeptemberében.

A nagy folió méretű pergamenkódex ma mindössze 11 lapból áll, bár egykor valószínűleg 20 lapnyi terjedelmű lehetett, a szövegek két hasámban szerepelnek benne.⁹⁸ A romulusi mesék a fol. 1^r első oszlopának tetején kezdődnek, melyeket *Liber Fabularum Aesopi Primus Incipit* mondat vezet be, és egészen a fol. 6^v első columnájának végig tartanak, ahol a gyűjteményt az *Explicit Liber Quartus Fabularum Aesopi* mondat zárja. A Romulus-corpus fabuláit 4 könyvre osztva másolták a kódexbe, minden egyes mesét vörös tintával írt cím vagy promythion előz meg.⁹⁹

d. Gude másolata (G)

Ezt a kéziratot, mely ma a wolffenbütteli Herzog August Bibliothekban található *Cod. Guelf. 182 Gud. Lat.* jelzet alatt, Marquard Gude (1635–1689) másolta a 17. század közepén. Gude körbeutazta Európát, miközben görög és latin nyelvű, középkori és reneszánsz kéziratokat gyűjtött és vásárolt, ennek eredménye egy igen gazdag, összesen 469 kódexet magában foglaló kézirat-gyűjtemény lett. A kéziratok 1710-ben kerültek mai helyükre, a

⁹⁶ HERVIEUX i. m. I² 324–344; THIELE 1910 i. m. CLI; *Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques des France. Départements*, Tome XX. Paris 1893, (Ministère de L’Instruction publique et des Beaux-Arts) 74–75.

⁹⁷ EDWARDS, Erward: *Lives of the Founders of the British Museum with Notices of its Chief, Augmentors and other Benefactors. 1570–1870*. London 1870. 435–446.

⁹⁸ FORSHALL, J.: *Catalogue of Manuscripts in the British Museum, New Series*, Vol I. Part II. The Burney Manuscripts, London 1840, 21.

⁹⁹ HERVIEUX i. m. I² 335–337; THIELE 1910 i. m. CL.

wolfenbütteli könyvtárba, mégpedig Gottfried Wilhelm Leibnitz közbenjárására, aki ebben az időben – 1690 és 1716 között – itt működött könyvtárosként.

Annak ellenére, hogy ez a kézirat csupán a 17. században keletkezett, nem elhanyagolható a Romulus-corpus textológiai vizsgálatakor, ugyanis, ha hihetünk Marquard Gude megjegyzésének, a kézirat, melyről másolatát készítette, több mint 500 éves:

*Fabularum Aesopiarum libri IV, ex vetusto codice Divionensi monachorum sectae Beditinae. Membranae illae quingentorum et amplius annorum forma praegrandi exhibebant Plinii Historiae Nat. Libros XXXII, quibus praemittebantur hi quatuor libelli fabularum sub nomine Romuli cujusdam, quem quisquis ille fuerit, nam nomen nobis confitum videtur, Phaedri nostri et fabulas et verba maximam partem sublegisse alias monebimus.*¹⁰⁰

A kódex tehát, melyet Gude lemásolt ugyan elveszett számunkra, mégis néhány információt megtudhatunk a fenti leírásból, vagyis azt, hogy vélhetően a 12. században készült, és a dijoni Szent Benignus bencés apátság tulajdona volt. A Gude forrásául szolgáló kéziratban, melyet származási helyéről *Codex Divionensis*nek (**D**) neveznek, a Romulus-gyűjteményt Plinius Maior Naturalis Historiájának 32 könyve követte.¹⁰¹ Gude másolatáról, valamint a *Codex Burneianusszal* (**B**) való kapcsolatáról a későbbiekben még részletesen beszélünk, így itt most nem térünk ki a kézirat textológiai problémáinak tárgyalására.

e. Crinitus másolata (**Cri**)

Petrus Crinitus (1475–1507) firenzei humanista 1495-ben másolta azt a kéziratot, mely ma a müncheni Bayerische Staatsbibliothekban található *CLM 756* jelzet alatt.¹⁰² Sajnos Crinitus forrása, melyről a szóban forgó kéziratot készítette, elveszett számunkra, Crinitus másolata alapján azonban bizonyos, hogy szoros rokonságot mutat az imént bemutatott *Codex Burneianusszal* (**B**) és Gude kéziratával (**G**).¹⁰³

A kis folió méretű kódex 186 papírlapból áll, ennek 151. lapján kezdődnek a romulusi mesék, és egészen a 164. lapig tartanak. A Romulus-gyűjtemény négy könyvre osztva szerepel, az *Esopi Phrigii fabularum libri IV. incipiunt* mondattal indul. A fabulák után Crinitus következő megjegyzése olvasható: *Perscripsi Aesopi has fabulas die 30 Junii 1495,*

¹⁰⁰ *Die Handschriften der Herzoglichen i. m. 182. n° 4486*

¹⁰¹ HERVIEUX i. m. I² 337–339; THIELE 1910 i. m. CLIII–CLIV.

¹⁰² *Catalogus Codicum manu scriptorum Bibliothecae Regiae Monacensis*. Szerk.: Carolus HALM, Georgius THOMAS, Guilelmus MEYER, Tomi III: *Catalogus codicum Latinorum, Pars I: Codices Latinos (Clm) 1–2329*. München 1892. 190–191.

¹⁰³ HERVIEUX i. m. I² 339–342; THIELE 1910 i. m. CLIII.

cum Fabium privatim interpretarer et graecis operam magis quam latinis impenderem.
PETRUS CRINITUS FLORENTIAE.

f. Steinhöwel kiadása (**S**)

Mivel ezt a kiadást az előző fejezetben részletesen bemutattuk, itt most csak a legfontosabb információk ismertetésére szorítkozunk. Heinrich Steinhöwel (1412?–1482/1483) német humanista és orvos, 1476 körül adta ki munkáját, Ulmban, Johann Zainer nyomdájában. A négy könyvre osztott mesegyűjtemény a *recensio gallicana* többi forrásához hasonlóan 80 mesét tartalmaz, élükön a szokásos Romulus-levéllel.¹⁰⁴ Az incunabulum a Romulus-corpus mellett más műveket is tartalmazott, köztük Gualterus Anglicus verses meséit.¹⁰⁵ Steinhöwel kiadása azért fontos számunkra, mert a szövegváltozatok tanúsága szerint egy talán korai, jó szövegállapotú kéziraatra vezethető vissza. Noha a nyomtatvány kései forrásnak tűnik, ez egyáltalán nem csökkenti szövegkritikai értékét.

A négy könyvre osztott Romulus-gyűjtemény néhány fabulája nem szerepel Steinhöwel kiadásában, hiányzik a **Th** 87. (*Cornix*) és 88. (*Puer et scorpius*) történet, helyettük a *De abiete et harundine* című mese szerepel a corpus végén. Ennek a történetnek nem ismerjük a pontos forrását, megvannak azonban görög párhuzamai, melyek szerint két változata is volt a történetnek (H 71; H 239).¹⁰⁶

g. A Frankfurt am Main-i kézirat (**Fr**)

A *Codex Francofurtensis* eddig ismeretlen volt a kutatás számára, sem Hervieux, sem Thiele nem említi a források között, pedig fontos kézirat a *recensio gallicana* és általában a Romulus-corpus textológiai kérdéseinek vizsgálatakor. Egyetlen munka említi csupán, egy középkori mesekatalógus, így érthető okokból a forrás bemutatásán túl, nem sokat tudunk meg **Fr** tartalmáról.¹⁰⁷ A kézirat, mely ma a Frankfurt am Main-i egyetemi könyvtárban található *Praed.* 60. jelzet alatt, a 15. század közepe táján készült. A könyvet Johann Streler domonkos szerzetes másolta 1442 és 1444 között Strassburgban és Kölnben, több más mű

¹⁰⁴ Steinhöwel életéről és nyomtatványának utóéletéről ld. még: DICKE, Gerd: *Heinrich Steinhöwels „Esopus” und seine Fortsetzer: Untersuchungen zu einem Bucherfolg der Frühdruckzeit.* Tübingen 1994 (Münchener Texte und Untersuchungen, 103.)

¹⁰⁵ HERVIEUX i. m. I² 349–360; THIELE 1910 i. m. CLII.

¹⁰⁶ ADRADOS i. m. III. 96–97; 302–303.

¹⁰⁷ DICKE, Gert–Grubmüller, Klaus: *Die Fabeln des Mittelalters und der frühen Neuzeit. Ein Katalog der Deutschen Versionen und ihrer Lateinischen Entsprechungen.* München 1987. (Mönstersche Mittelalter-Schriften 60.) XXIX; LXV.

mellett a Romulus-corpus meséit is leírta könyvébe. A Romulus-mesék a 40^r lapon, a második hasábon kezdődnek a következő mondattal: *Incipit opus fabularum esopi die praescripto*.¹⁰⁸ A fabulák után az *Expliciunt libri fabularum esopi* zárszó áll, melyet különböző latin nyelvű szentenciák követnek, illetve néhány megjegyzés és mese-töredék, melyek az *Aesopus ad Rufum*-levél említésén túl a Romulus-gyűjteményhez is kapcsolódnak:

Epistola esopi ad rufum, seu colloquium +
Accipe parua hiis verbis et quas adieci aduerte. Exquisiui multas tibi afferri fabulas ut potui abieci super nouas, ut maior corpus fieret. Induxit non loquentes humana posse loqui bestias comparatione esse tibi. Cum hec tibi scripsi lege curat <solt> solitus animus ut a te diu vocetur spiritus. Interest enim risus tibi sed netalem apud te uidearis qualis et de gallo fabula.
<Potius aparet esse episola romuli ad tyberinum pro operis complemento>

Az *Accipe parua...* kezdetű rész a *Codex Wissemburgensis (W)* által megőrzött hagyományhoz kapcsolódik, melyet a későbbiekben részletesen megvizsgálunk. Érdekes azonban az utolsó mondat is, melyet Johann Streler ugyan kihúzott, de nyilvánvalóan a Romulus-levélre utal. Végül a 46^r lapon egy részleges tartalomjegyzéket találunk, mely lényegét tekintve nem felel meg sem a Streler által lemásolt mesék sorrendjének, sem a *recensio gallicana* mesesorrendjének, viszont megegyezik a **W**-ben található tartalomjegyzékkel. Ez kétségtelen bizonyítéka annak, hogy **Fr** valamilyen módon kapcsolatba hozható ez utóbbi gyűjteménnyel. A kéziratok összefüggését később vizsgáljuk meg, itt most csupán azt jelezzük, hogy **Fr** nem egynemű anyagot tartalmaz, nem sorolható egyetlen mozdulattal a *recensio gallicana* családjába.

h. Fragmentum (**RAH 39**)

A madridi Real Academia de le Historia könyvtárában található egy pergamen-kézirat, melybe egyházi műveket, például Szent Ágoston munkáit másolták. Ezek után különféle történeti munkák következnek, majd néhány történet Syphosius *Aenigmatájából*.¹⁰⁹ Az Aenigmák közé egy Romulus-mesét is lemásoltak, a **Th** 46. (*Formica et musca*) fabulát,

¹⁰⁸ POWITZ, Gerhardt: *Die Handschriften des Dominikanerklosters und des Leonhardstiftes in Frankfurt am Main*. Frankfurt am Main 1968 (Die Handschriften der Stadt- und Universitätsbibliothek Frankfurt am Main 1) (Kataloge der Stadt- und Universitätsbibliothek Frankfurt am Main 2) 144–151.

¹⁰⁹ RUIZ GARCÍA, Elisa: *Catálogo de la sección de códices de la Real Academia de la Historia*, Madrid 1997, 257–264.

valamint közvetlenül ez után a **Th** 48. (*Lupus et vulpis iudice simio*) promythionját, ezek a 261va és a 262ra hasábokon foglalnak helyet.¹¹⁰

A 46. és 48. sorszám közötti ugrás csak látszólagos következetlenség, mivel ez a két mese rendre egymás után áll a Romulus-gyűjtemény kézírataiban, kizárólag a *Codex Ashburnhamianus* (**F**) cseréli fel a 46. és 47. (*Musca et mula*) mesét. Thiele ezen a ponton az **F** sorrendjéhez ragaszkodik, és pusztán az ő számozása kelti azt az illúziót, hogy itt valamilyen hiány lenne. A madridi kéziratban a két fabulaszöveget számozással látták el, a *Formica et musca* a 17., a *Lupus et vulpis...* pedig a 18. sorszámot viseli. Ez megfelel a *recensio gallicana* számozásának, hiszen a két történet ezekben a kéziratokban is a 2. könyv 17. és 18. meséjeként szerepel.

i. Egyéb *gallicana*-kéziratok (**O**, Phillips-kézirat)

Österley tett említést egy oxfordi kéziratról (**O**), mely a Corpus Christi College-ban található a 42. szám alatt, de szövegét nem adta ki, és varia lectiókban sem közölte a kézirat variánsait.¹¹¹ Hervieux és Thiele ugyancsak hivatkoznak a kézíratra, de ők sem adták ki a kódex szövegét, csupán rövid leírást, mely szerint a kódex a 14. században keletkezett és a Romulus-fabulák a 150^r laptól a 161^r lapig tartanak. A 81 mesét az *Incipit prologus super librum fabularum Esopi gentilis* mondat vezeti be, majd a Romulus-levél után¹¹² a mesék következnek három könyvre osztva. Az első 20, a második 28, a harmadik pedig 36 mesét tartalmaz, mely nem felel meg sem a *recensio gallicana* könyvbeosztásának, sem pedig a *Codex Ashburnhamianus* (**F**) háromkönyves elrendezésének.¹¹³

Hervieux még egy kéziratot felsorol a *recensio gallicana* kézíratai között, melyről azt írja, hogy Sir Thomas Phillips (1792–1872) cheltenhami könyvtárában volt, a Thirlestaine Houseban. Phillips nagy könyvgyűjtő volt, hatalmas könyvtárát körülbelül 40 ezer nyomtatott könyv és 60 ezer kézirat alkotta, köztük Mátyás király néhány Corvinája is fellelhető volt. Sajnálatos módon halála után körülbelül egy évtizeddel könyvtárának darabjait eladogatták, nyilvános aukciókon értékesítették, Európa nyugati államai egész gyűjteményeket vásároltak meg könyvtáraik számára, számos esetben pedig a kéziratok, nyomtatványok magángyűjtők

¹¹⁰ GILARRONDO MIGUEL, Óscar: Relaciones culturales entre Navarra y el sur de Francia en el siglo XI: las fábulas del manuscrito Madrid RAH 39, *Príncipe de Viana* 69 (2008) 239–260.

¹¹¹ ÖSTERLEY 1870 i. m. XXII.

¹¹² Österley szerint a gyűjteményt az Aesopus ad Rufum-előszó vezeti, ez azonban, ahogy Hervieux is rámutatott, egyszerű tévedés egy hibásan értelmezett katalógusbejegyzés következménye. Ld. ÖSTERLEY 1870 i. m. XXII; HERVIEUX i. m. I² 336.

¹¹³ COXE, Henry O.: *Catalogus codicum manuscriptorum qui in Collegiis Aulisque Oxoniensibus hodie adservantur*. Vol. 2. Oxford 1852, 15–16; HERVIEUX i. m. I² 335–347; THIELE 1910 i. m. CLII–CLIII.

kezébe kerültek. Mivel Phillips könyvtáráról teljes katalógus nem készült, és több könyv magánkézbe került, sok könyvnek a mai napig nem ismerjük a pontos lelőhelyét.¹¹⁴

1893-ban, amikor Hervieux megjelentette munkájának második kiadását, vagy nem sokkal korábban, a kézirat még Cheltenhamben volt. Hervieux azt is megjegyzi, hogy ezt a kéziratot az első kiadás megjelenése után fedezte fel. Sajnos, azóta a kézirat helye ismeretlen, így csupán a kódex leírására szorítkozhatunk. A kézirat 146 pergamenlapból áll, Hervieux szerint a 15–16. századra datálható, melyben több más munka mellett Gualterus Anglicus verses meséi találhatók meg a fol 13^v-tól a 33^r-ig. A versek mellé, a kézirat margójára másolták le a *gallicana*-meséket, melyek az *Incipit liber primus fabularum Isopi gentilis* mondattal kezdődnek. Mivel Gualterus Anglicus nem dolgozta át az összes *gallicana*-mesét, lényegében a Romulus-corpus 3. könyvének végéig tartanak meséi, a kézirat másolója mégis folytatta a prózai változatok leírását a könyv margóján. A Romulus-gyűjtemény az *Explicit prosa libri quarti Esopi gentilis, qui scilicet ultimus esse dicitur* mondattal zárul.¹¹⁵

Bár az itt bemutatott két kéziratnak nem ismerjük a szövegét, Thiele és Hervieux leírása alapján úgy tűnik, hogy mindkét kódex a *gallicana*-szövegcsalád forrásai közé tartozik, ennél többet azonban nem tudunk a kéziratokról.

4. A *recensio vetus* kéziratai

a. A *Codex Vindobonensis* 303 (V)

A kézirat, mely ma a bécsi Österreichische Nationalbibliothekben található, egykor a *Codices novi* 392 jelzet alatt szerepelt, ma a *Cod. Vind. Lat. 303* számot viseli.¹¹⁶ A nyolcadrét formátumú könyv 166 pergamenlapból áll, és minden bizonnyal a 14. században készült. Főként moralizáló és didaktikus írásokat másoltak le a kódexbe, köztük a Romulus-corpus 80 meséjét, ezek a 132^r és 137^v lapok között foglalnak helyet.¹¹⁷ A *recensio vetus*hoz tartozó fabulákat az *Incipit epistola Romuli ad Tyberinum filium suum* mondat vezeti be, majd

¹¹⁴ Sir Thomas Phillips könyvtáráról ld.: De RICCI i. m. 119–130; MUNBY, Alain Noel Latimer: *The Dispersal of the Phillips Library*, Cambridge 1960.

¹¹⁵ HERVIEUX i. m. I² 347–349.

¹¹⁶ *Tabulae codicum manu scriptorum praeter graecos et orientales in Bibliotheca Palatina Vindobonensi asservatorum*, Wien 1864–1899. Band I. Cod. 1. – Cod. 2000. 41–42.

¹¹⁷ HERVIEUX i. m. I² 688–690; THIELE 1910 i. m. CLV.

a gyűjtemény végén, az *Aesopus ad Rufum*-levél után, a gyűjteményhez kapcsolódóan még egy hosszabb epilógust is találunk, mely a fabula történetéről és funkciójáról szól:

Quid conferant fabulae.

Fabulas Poetae a fando nominaverunt, quia non sunt res factae, sed tantum loquendo fictae, quia ideo sunt inductae ut per ficta mutorum animalium inter se colloquia ymago quaedam vitae hominum monstraretur. Has primus invenisse traditur Alcinon Cortoniensis. Sunt autem fabulae ysopicae aut libisticae. Ysopicae sunt, cum animalia muta inter se sermonicare videntur, vel quae animam non habent, ut urbes, arbores, montes, petrae, flumina. Lybisticae autem, cum hominum cum bestiis aut bestiarum cum hominibus fingitur vocis esse commercium. Fabulas Poetae quasdam delectandi causa finxerunt, quasdam ad naturam rerum, nonnullas ad mores hominum sunt interpretati. Delectandi causa fictas, ut eas quas vulgo dicunt, vel quales Plautus et Terentius composuerunt. Ad naturas rerum fabulas fingunt, ut Vulcanus claudus, quia per naturam nunquam rectus est ignis; ut illa triformis bestia, prima Leo, postremo Draco, in medio Chimera, id est Capra, aetates hominum per eam volentes distinguere, quarum prima ab adolescentia ferox et horrens ut Leo, dimidium tempus vitae lucidissimum ut Capra, et quod acutissime videat; tunc fit senectus ut Draco; sicut et [H]ip[p]ocent(h)auri fabulam confictam, id est hominem Equo mixtum ad exprimendam velocitatem humanae vitae, quia Equum constat velocissimum esse. Ad mores hominum; ut, apud Horatium, Mus loquitur Muri et Mustela Vulpeculae, ut, per narrationem fictam, ad id quod agitur vera significatio referatur. Historia est, cum res aliqua, quomodo secundum litteram facta vel dicta sit, plano sermone refertur. Allegoria est cum verbis sive rebus mysticis praesentia Christi et Ecclesiae sacramenta signantur. Tropologia (sic) est moralis locutio, quae ad institutionem et correctionem morum mystice sive aperte respicit. Anagoge est ad superiora ducens locutio, quae de praemio futuro, et ea quae in coelis est vita futura, apertis sive mysticis sermonibus disputat. EXPLICIT.

A kéziratban található Romulus-gyűjtemény egyes fabuláinak promythionjai és néhány esetben az epimythionjai eltérnek a *recensio vetus* más kódexeinek tanulságaitól, ezek gyakran bibliai idézetek, olykor pedig ókori szerzők műveiből ismert szentenciák. Később ezekre nem térünk ki, ezért itt soroljuk fel őket:

Th 1	epimythion	<i>Quid prodest stulto divitias habere, cum non possit sapientiam emere?</i>	Péld. 17. 16.
Th 57	promythion	<i>Vae qui dicunt mala bona et bona mala.</i>	Ézsa. 5. 20.
Th 59	promythion	<i>Qui stat videat ne cadat.</i>	I. Kor. 10. 12.
Th 61	promythion	<i>Bonum est homini, si portaverit jugum ab adolescentia sua.</i>	Jer. Sir. 3. 27.
Th 62	promythion	<i>Daemon Daemonem non expellit.</i>	Th. Aq. Catena aurea 3. 5.
Th 72	epimythion	<i>Sic ars deluditur arte</i>	Dist. Catonis 26. 2.
Th 73	promythion	<i>Qui simulat verbis nec corde est fidus amicus.</i>	Dist. Catonis 26. 1.
Th 78	promythion	<i>Veritas odium parit, obsequium amicos.</i>	Ter. And. 1, 1, 68.
Th 98	promythion	<i>Non est discipulus super magistrum.</i>	Luk. 6. 40.

b. A *Codex Vindobonensis* 901 (Vi)

A *recensio vetus* másik bécsi kézírata ugyancsak az Österreichische Nationalbibliothek kéziratanyagában lelhető fel, mégpedig a *Cod. Vind. Lat. 901.* jelzet alatt. A régebbi katalógus szerint korábbi jelzete a *Lunael. O. 200* volt, és nagy valószínűséggel az ausztriai Mondsee település Szent Mihály bencés kolostorának tulajdonát képezte.¹¹⁸ A kódex a 13. században készült, 140 pergamenlapból áll, melyet különböző kezek írtak, és általában didaktikus és morális tartalmú művek szerepelnek benne, köztük a Romulus-corpus 50 meséje. A fabulák a fol. 7^r-től a fol. 23^v-ig tartanak, a meséket piros tintával írt cím vagy iniciálé előzi meg. Az 50 fabulát könyvekre osztás nélkül másolták le, a gyűjteményt az *Incipit Esopus* mondat nyitja, a mesék után pedig az *Explicit Esopus* kifejezés áll, melyet egy Krisztushoz írt dicséret követ: *Laut tibi sit, Christe, quoniam liber explicit iste.*¹¹⁹

Az előző kézírathoz hasonlóan ebben a kódexben is találunk olyan verses epimythionokat, melyek eltérnek a *recensio vetus* más kézírataitól. Ezeknek azonban nem ismerjük a forrását. A részben közmondásokon, szentenciákon alapuló versek a kézirat egyedi megoldásai lehetnek:

Th 6	<i>Non sua qui cupiunt, merito quae sunt sua perdunt.</i>
Th 13	<i>Nos bona quis facimus, nos saepe nocere videmus. Cedere nec volunt jussi, sed laedere quaerunt.</i>
Th 16	<i>Ex te nam laesus, te laedere praemeditatur</i>
Th 17	<i>Deperit interdum justus per verba malorum, Dum malus invidia dat mala consilia.</i> ¹²⁰
Th 20	<i>Qui malus est multis, hic post laedetur ab illis, Viribus ut totis pecudes nocuere Leonem.</i>
Th 21	<i>Ob quam rem caesus dolet in se stultus Asellus.</i>
Th 22	<i>Nunquam te retrahas parvis dimittere culpas, Cum veniam poscunt; nam tempore munia reddunt.</i>
Th 24	<i>Credere despiciunt stulti verbis sapientum; Cum se deceptos cernunt, tunc poenitet illos.</i>
Th 27	<i>Stulti nil sapiunt, Dominum cum saepe reposcunt. Subdere se quaerunt, talia cum faciunt.</i> ¹²¹
Th 28	<i>Subditur hic juste, cui se committit ap[er]te. Nec post libertus vocatur, sed colibertus.</i>

¹¹⁸ *Tabulae codicum* i. m. 154.

¹¹⁹ HERVIEUX i. m. I² 693; THIELE 1910 i. m. CLVI.

¹²⁰ Ld. WALTHER, Hans: *Lateinische Sprichwörter und Sentenzen des Mittelalters und der frühen Neuzeit*. Göttingen, 1982–1986. (Carmina medii aevi posterioris Latina 2.) n° 36197; MORDEGLIA, Caterina: Dalla favola al proverbio, dal proverbio alla favola, Genesi e fortuna dell'elemento gnomico fedriano. *Philologia Antiqua. An International Journal of Classics* 3 (2010), 219.

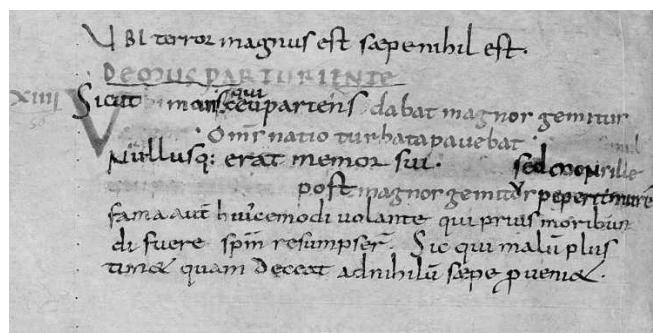
¹²¹ Ld. WALTHER i. m. n° 30395; MORDEGLIA i. m. 212.

c. A berlini kézirat (E)

Az *Ms. Lat. oct. 87* jelzetű kézirat, mely ma a Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz könyvtárában található, a 14. században keletkezett, Erfurtból került Berlinbe. A kódexben más művek mellett megtaláljuk a *recensio vetus*hoz tartozó meséket, ezek a 33^v laptól az 50^r lapig tartanak. A prózai változatok mellé Gualterus Anglicus verses fabuláit is lemásolták. A 60 prózai változat közül 56-nak van meg a verses megfelelője, az utolsó négy *vetus*-mese mellett azonban nem szerepel verses változat. A másoló a fabulákat a *Scriptor finivit, quamvis male scribere scivit. Explicit Esopus.* mondatokkal zárta.¹²²

d. A *Codex Wissemburgensis* második keze (W²)

A korábban bemutatott *Codex Wissemburgensis* (W) szövegét, melyet a 10. században másoltak le a kéziratba, egy második kéz sok helyen kitörölte, majd átjavította a 11. században, mégpedig egy *vetus*-kézirat alapján.¹²³ Bizonyos esetekben szinte az egész mesét kivakarta, és helyette a *vetus*-kézirat megfelelő fabuláját másolta oda. Eljárása jól látható például a 4. könyv 14. meséjénél (Th 31: *Mons parturiens*):

A világosabb tintával írott részek az eredeti, 10. századi kéz munkái, míg sötétebb tintával a 11. századi másoló dolgozott. A világosabb tintával leírt szavak után jól látszanak a kivakarás nyomai. Ezzel azonban sok helyen szinte teljesen olvashatatlaná tette W eredeti szövegét, mely azért is különösen sajnálatos, mert sok fabulának W-ben megőrzött változata kizárólag ebből a kódexből lenne ismert.

¹²² HERVIEUX i. m. I² 693–696; THIELE 1910 i. m. CLVI.

¹²³ THIELE 1910 i. m. CLVIII.

5. Egyéb kéziratok

a. Vicent de Beauvais meséi (VB)

Vincent de Beauvais (Vincent de Bourgogne; c. 1190–1264?) *Speculum Maius* című enciklopédikus művében foglalta össze a középkori tudásanyagot. A munka három részből áll, melyek közül az első a *Speculum Naturale*, a teremtett dolgokat tárgyalja, kezdve a Szentháromsággal és angyalokkal, majd az égi jelenségekkel, ezután következik a tengerek, vizek, szárazföldek leírása, foglalkozik továbbá a növényekkel, drágakövekkel, állatokkal, de a csillagászat és fizikával is. A második rész, a *Speculum Doctrinale*, melynek 17 könyve a logikáról, retorikáról, poétikáról, építészetről, mindenféle gyakorlati tudásról szól, de helyet kap benne a művészet és az oktatás is. Végül pedig a kompendium harmadik része, a *Speculum Historiale*, lényegében a történelmet foglalja össze a teremtéstől 1250-ig, IX. (Szent) Lajos francia király (1226–1270) keresztes hadjáratáig.

A *Speculum Maius* igen népszerű volt az egész középkor folyamán, számos kézírata és nyomtatott kiadása is ismert. Két részében, a *Doctrinale*-ban és a *Historiale*-ban olvashatók a Romulus-corpusból származó mesék. Mindkét *Speculum*-ban ugyanazt a 29 mesét találjuk, azonban egymástól eltérő sorrendben, a *Historiale*-ban a 4. könyv 2–8. caputjáig tartó részben, a *Doctrinale*-ban pedig a 4. könyv 114–123. caputokban közli a Romulus-meséket.¹²⁴

b. A *Codex Monacensis* (Mon)

A *Codex Monacensis* ma a Bayerische Staatsbibliothekban található, Münchenben, a *Codices Latini Monacensis 5337* (Cln 5337) jelzet alatt, korábban Chiemsee város könyvtárának tulajdona volt. A kézirat a 15. században keletkezett, összesen 334 levélből áll, és különböző munkákat másoltak bele, köztük 40 állatmesét, melyek a 250^r laptól a 266^v lapig terjednek. A 40 mese közül csupán 25 származik a Romulus-gyűjteményből, ezeket azonban valamennyire átdolgozták, így szövege sokszor eltér a *recensio gallicana* szövegállapotától. A 15 nem romulusi fabula közül néhány Steinhöwel nyomtatványában is megjelent, *Fabulae Extravagantes* címmel. A kéziratban a fabulákat a *Libellus fabularum Esopi cati* mondat

¹²⁴ COXE i. m. 30–32; HERVIEUX i. m. I² 432–460; THIELE 1910 i. m. CXXXI; Adrados i. m. II. 642.

vezeti be, melyet a mesék követnek, nem találunk tehát Romulus-előszót a gyűjtemény élén.¹²⁵

c. A Codex Oxoniensis (O86)

Ez az oxfordi kézirat a 14. századra datálható, 241 pergamenlapból áll, ma az oxfordi Corpus Christi College könyvtárának tulajdona (Ms. 86). A kéziratban a 113^v lapon kezdődnek az állatmesék, és a 117^r lapig tartanak. Nem sorolhatjuk közvetlenül a *recensio gallicana* családjába, mert olykor átdolgozza annak szövegét, olykor azonban mégis jobb szöveget hoz valamennyi *gallicana*-kéziratnál. A fabulákat a Romulus-levélből vett rövid előszó nyitja, majd 45 mese következik, némiképp a *gallicana*-sorrendtől eltérő módon.¹²⁶

Több mesénél a *recensio gallicana*-tól különböző tanulságot olvashatunk, ezek egy része Alexander Neckam verses fabuláiból kölcsönzött epimythion:

Th 20	<i>Cum fueris dives, multos numerabis amicos; Tempora si fuerint nubila, solus erit.</i>	Ovid. Trist. 1. eleg. 8.
Th 52	<i>Nobilis, ad turpes quem verti non pudet artes, Formidet turpi se quoque fraude capi.</i>	Al. Neck. 24.
Th 53	<i>Audiat ista potens et discat ferre minores, Et celsus casum [per]timeat subitum.</i>	Al. Neck. 32.
Th 54	<i>Sic qui se fallax nunc h(i)is nunc ingerit illis, Omnibus ingratus jure repulsus erit.</i>	Al. Neck. 2.
Th 62	<i>Hinc discant homines ne laedant se potiores, Ne mage laedantur, laedere ne (sic) cupiant.</i>	Al. Neck. 16.
Th 65	<i>Quisquis dura pati vult causa ventris avari, A nobis dici sentiat ista sibi.</i>	Al. Neck. 39.
Th 66	<i>Sic qui contempnit dantem sibi commoda vitae, In monitu dampni rursus obaudit ei.</i>	Al. Neck. 37.
Th 68	<i>Quod nescit homo utrum odio an amore post mortem dignus sit.</i>	Péld. 9. 1.

d. A Codex Bernensis (B679)

Ez a kézirat a berni egyetemi könyvtárban található, Hervieux szerint a 676., valójában a 679. jelzet alatt.¹²⁷ A kézirat a 13–14. században készült, 95 mesét tartalmaz, két nagyobb egységre osztva, az egyikben Odo Ceritonensis fabulái szerepelnek, a másikban pedig 48 történetet olvashatunk, melyek között romulusi és nem romulusi-mesék is vannak. Ezek a *Hae*

¹²⁵ *Catalogus Codicum Latinorum* i. m. Tomi III: *Catalogus codicum Latinorum, Pars III: Codices Latinos (Cm)* 5251–8100 complectens. München 1873, 7; HERVIEUX i. m. I² 464–468; ADRADOS i. m. II. 650–653.

¹²⁶ HERVIEUX i. m. I² 461–463; THIELE 1910 i. m. CXXXI.

¹²⁷ HAGEN, Hermann: *Catalogus codicum Bernensium (Bibliotheca Bongarsiana)*, Bern 1875, 500.

incipiunt fabulae Ysopi cím után következnek a 80^r lapon, és egészen a 96^v-ig tartanak. A Romulus-gyűjteményből eredeztethető fabulákat erősen rövidítették, Adrados szerint a gyűjtemény az *Anglo-Latin Romulus* leszármazottja, míg Hervieux a *recensio gallicanából* eredezteti, de hozzáfűzi, hogy a *Codex Monacensisszel* (**Mon**) is mutat párhuzamokat.¹²⁸

e. A *Codex Bernensis* (**B141**)

A másik berni kézirat, mely a 15. századból való, ugyancsak tartalmaz néhány erősen lerövidített Romulus-mesét. A 13 mese a 11^v-tól a 12^r lapig tart, melyeket a *Hae sunt fabulae Aesopi morales, quas Romulus de graeco in latinum transtulit* mondat vezeti be.¹²⁹ Mivel a későbbiekben ezzel a kézirattal nem foglalkozunk, tartalmáról itt adunk számot:

Th		B141
3	<i>Lupus et agnus</i>	01
4	<i>Mus et rana</i>	02
6	<i>Canis per fluvium carnem ferens</i>	03
11	<i>Lupus et gruis</i>	04
8	<i>Vacca et capella, ovis et leo</i>	05
20	<i>Leo senex, aper, taurus et asinus</i>	06
21	<i>Asinus domino blandiens</i>	07
22	<i>Leo et mus</i>	08
45	<i>Graculus superbus et pavo</i>	09
57	<i>Cervus ad fontem</i>	10
46	<i>Formica et musca</i>	11
50	<i>Rana rupta et bos</i>	12
54	<i>Volucres, quadrupedes et vespertilio</i>	13

¹²⁸ HERVIEUX i. m. I² 468–471; THIELE 1910 i. m. CXXXII; ADRADOS i. m. II. 650–653.

¹²⁹ HAGEN i. m. 142; HERVIEUX i. m. I² 816–818; ADRADOS i. m. II. 650–653.

6. Az Antológia kéziratai

a. A *Romulus Nilantius* (Nil)

A gyűjtemény, első kiadójáról, Johann Friedrich Nilantról kapta a nevét, hívják *Romulus Nilantius*nak, *Nilanti*nek vagy *Nilantinus*nak is.¹³⁰ Ez a *Romulus*-corpus átdolgozásával jött létre a 11. században, ma 3 kéziratát ismerjük. A legteljesebb és legrégebb kézirat, mely minden bizonnyal 1150 és 1200 között készült, a párizsi Bibliothèque Nationale-ban található, *Ms. 18270* szám alatt. A gyűjtemény egy másik kódexe Oxfordban található, a Bodleian Libraryban, *Ms Digb. 172* jelzettel, végül a harmadik kézirat, melyről Nilant kiadását készítette, a leideni egyetemi könyvtár tulajdona, és a *VLO 46* jelzetet viseli.¹³¹

A *Romulus Nilantius*nak két verses átdolgozását ismerjük, a *Fabulae metricaet*, mely hexameteres formában közli a fabulákat, összesen 46 mesét tartalmaz könyvekre osztás nélkül, és a 12. században keletkezett. A másik, a *Fabulae rhythmicae*, 52 mesét tartalmaz, ebben a fabulák két könyvre osztva sorakoznak. A verses gyűjtemény minden strófája három tetrasztichonból és egy hexameterből áll, eredete a 13. századra nyúlik vissza.¹³²

b. Az *Anglo-Latin Romulus*

Ez a kézirat valójában nem maradt ránk, csupán két későbbi átdolgozását ismerjük, melyek egymástól függetlenül és eltérő időben származtak le ebből a gyűjteményből. A *Romulus Anglicus nonnullis*, melyet első kiadójáról *Romulus Robertine* is neveznek,¹³³ 22 mesét tartalmaz. Ma két kézirata ismert, a *347 B* és *347 C* jelzetű kódexek, melyek a párizsi nemzeti könyvtárban találhatók. A *Romulus Anglicus cunctis* 136 fabulából áll, ezek közül 79 romulusi eredetű, a többi azonban nem. Ennek a teljesebb gyűjteménynek, melyet *Romulus LBG*-nek is neveznek, számos kézirata maradt fenn, többek között az Österley által kiadott göttingeni kódex (*ms. theol. 140*). Az *Anglo-Latin Romulus* volt a közvetett forrása Marie de

---

¹³⁰ NILANT i. m.

¹³¹ HERVEIUX i. m. I² 717–718; THIELE 1910 i. m. CXXXII; ADRADOS i. m. II. 644–647.

¹³² HERVEIUX i. m. I² 801–815; ADRADOS i. m. II. 647.

¹³³ *Fables inédites des XIIe, XIIIe et XIVe siècles, et Fables de La Fontaine rapprochées de celles de tous les auteurs qui avoient, avant lui, traité les mêmes sujets, précédées d'une notice sur les fabulistes*, ed. ROBERT, A. C. M., Paris, 1825, Tome II. 547–562.

France 12. századi verses mesefordításának is, mely igen nagy népszerűsége tett szert a középkorban.¹³⁴

7. A Pseudo-Dositheus-gyűjtemény

A Romulus-corpus szerzője Phaedrus parafrázisai mellett más forrásokból is merített anyaga összeállításakor, ezek egyike a Pseudo-Dositheus *Hermeneumatájában* található fabula-gyűjtemény. Eric Getzlaff vette észre, hogy bizonyos romulusi történetek szoros rokonságban állnak a Pseudo-Dositheus-gyűjtemény meséivel.¹³⁵ A **Th** 85. mesétől a **Th** 91-ig tartó fabulák, valamint a **Th** 93. mese származik ebből a gyűjteményből, bár a *Hermeneumata* ennél több mesét, összesen 17-et tartalmazott, görög és latin nyelven. Pseudo-Dositheus meséit egy előszó előzi meg, mely a fabuláknak az életben való hasznosságáról szól. Magukat a meséket babriosi eredetűnek tartották, Adrados szerint azonban a fabulák több forrásból származhatnak, mégpedig a császárkorból, de nem kerültek bele a bizánci gyűjteményekbe, sem pedig a Babrios-parafrázisok közé.¹³⁶

A *Hermeneumata Pseudodositheana* több kézirata is ismert, azonban csak két olyan kódex van, melyek az aesopusi állatmeséket is tartalmazzák, a *Codex Parisinus* (**P**) és a *Codex Leidensis* (**L**). Ez utóbbi, mely a 10. században keletkezett, a leideni egyetemi könyvtárban található, mégpedig a Vossianus-gyűjteményben, *VGQ* 7 jelzet alatt, emiatt a szakirodalom **V** sziglával szokta jelölni. Mi azonban lelőhelyéről inkább az **L** rövidítést használjuk, hogy ne keveredjen a Romulus-corpushoz tartozó *Codex Vindobonensis* 303 rövidítésével. A *Codex Parisinus* (**P**) a Bibliothèque nationale 6503. számú kódexe, melyet a 9. századra datálnak. Ebben szintén megtaláljuk a mesék előtt álló prologust, melyet a fabulák szövege követ, azonban az **L** kézirat sorrendjétől eltérő módon.¹³⁷

¹³⁴ ÖSTERLEY 1870 i. m. 94–121; HERVEIUX i. m. I² 763–800; THIELE 1910 i. m. CXXXII; ADRADOS i. m. II. 647–648.

¹³⁵ GETZLAFF, Eric: *Quaestiones Babrianae et Pseudo-Dositheanae. Dissertatio*. Marburg 1907

¹³⁶ THIELE 1910 i. m. LXVI–LXIX; CXXVI–CXXVII; ADRADOS, Francisco Rodríguez: Nuevos fragmentos papiráceos de fábulas esópicas, *Emerita* 67 (1999) 10–11; ADRADOS i. m. II. 221–235; HOLZBERG 2002 i. m. 30–31.

¹³⁷ Szövegkiadásai: *Corpus Glossariorum Latinorum. III. Glossae Latinograecae et Graecolatinae*. Ed. Georgius GOETZ. Teubner, Leipzig 1892; 3–72; 94–108; csak a görög nyelvű rész: *Corpus fabularum Aesopiarum* Vol. 1. Fasc. 1. ed. Augustus HAISTRATH, Teubner, Leipzig 1956, 120–129.

L	P	Rom
1	1	–
2	2	–
3	7	–
4	8	–
5	9	Th 85
6	11	Th 86
7	12	–
8	10	Th 87
9	3	–
10	4	Th 88
11	5	–
12	6	–
13	13	Th 89
14	14	Th 90
15	15	Th 91
16	17	–
17	16	Th 93

A táblázat alapján látható, hogy a Romulus-gyűjtemény szerzője a leideni kódex sorrendjében haladt, de a mesék szövegállapota nem illeszkedik pontosan ehhez a forráshoz.

IV. fejezet: Leszármazási elméletek

Miután áttekintettük a Romulus-gyűjtemény hagyományának legfontosabb kézirat forrásait, rátérhetünk arra a kérdésre, hogy milyen módon függnek össze, hogyan származnak le egymásból. A szöveghagyományt természetesen a korábban bemutatott kiadások elkezdték feltérképezni, de álláspontjuk nem tekinthető azonosnak. Olykor szögesen ellentmondanak egymásnak, másként látják a folyamatot, különböző álláspontokat képviselnek. Ebben a fejezetben időrendben ismertetjük a legfontosabb véleményeket, értékelésükre azonban nem térünk ki, saját álláspontunkat a későbbi fejezetek tartalmazzák.

1. A korai kiadások

A Romulus-gyűjtemény egyes kézíratainak leszármazási rendje, a források egymáshoz való viszonya, valamint a középkori átdolgozások hagyománya összetett kérdés, mellyel már a korai Phaedrus-kiadásokban foglalkoztak. Az érdeklődést az a felismerés okozta, hogy a Romulus-gyűjteményben számos Phaedrus-mese prózai parafrázisa megtalálható, vagyis a korai kiadások a prózai fabulák hagyományozódására a Phaedrus-versek továbbéléseként tekintettek, és ennek függvényében vizsgálták a romulusi meséket.

Phaedrus mesegyűjteménye csonkán maradt ránk, mely jól látszik az egyes könyvek igen eltérő meseszámából. Az első könyv 31, a második csupán 8, a harmadik 19, a negyedik 26, végül az ötödik könyv 10 meséből áll. De nemcsak a mesék aránytalan eloszlása mutatja, hogy Phaedrus több mesét szerezhett, mint amennyi ránk maradt, hanem az is, hogy a Romulus-gyűjteményben sok olyan mesénél is kitapinthatóak a iambicus senarius nyomai, melyek Phaedrusnál nem szerepelnek. Mindezek alapján a Romulus-corpus a Phaedrus rekonstrukció kérdésének homlokterébe került, és a gyűjteményt elsősorban arra használták, hogy a jambikus lüktetés nyomait kutassák fel benne. Ennek eredményeképp Marquard Gude több prózai Romulus-mesét is jambikus sorokba ültetett át, bár maga a kiadó is megjegyezte ezekről, hogy nem bizonyos mindegyiknek phaedrusi eredete.¹³⁸

---

¹³⁸ BURMANN 1718 i. m. 368. *Reliquae, [...] quas, si non omnes, maximam tamen partem, olim a Phaedro fuisse versibus senariis conscriptas credimus.*

Az így rekonstruált 34 mese érdekessége, hogy két, a phaedrusi mesék hagyományozódásának szempontjából fontos kézirat első megjelenése előtt keletkezett. Az egyik az Ademar-kódex (**Ad**), melyet először Johann Friedrich Nilant adott ki 1709-ben. Gude tehát nem ismerhette még ezt a kéziratot, melyben számos mese prózai változata jóval közelebb áll Phaedrushoz, mint a romulusi verziójuk. A másik pedig az *Appendix Perottina*, mely csupán a 19. század elején jelent meg először. Ez 32 új verses Phaedrus-mesével bővítette a gyűjteményt. Gude tehát több olyan prózai mesét is megverselt a Romulus-gyűjtemény alapján, melyeknek később előkerült egy Phaedrushoz közelebb álló változata az Ademar-kódexből, vagy az *Appendix Perottinában* megtalálható a phaedrusi eredetije. Ilyen például a **Th** 73. mese (*Lupus, pastor et venator*; **Ph** app. 28), ennek a Romulus-gyűjtemény alapján rekonstruált jambikus változata megtalálható Burmann említett kiadásában.¹³⁹

Gude rekonstrukciója	Rec. gall. (B)	App. Perottina
Cum Venatores fugeret instantem <i>Lupus</i> , Et a Pastore visus, qua parte fugeret, Et quo se conderet loco, plenus metu Omnes per, oro te, Bubulce, spes tuas, Ne prodas innocentem, cui nihil mali Fecisse me, per magnos adjuro deos. Noli timere, Pastor inquit, alteram Monstrabo partem. Mox Venator advolat, Non huc venire, Pastor, vidisti lupum? Qua parte fugit? Cui Pastor, venit quidem, Sed laeva fugit, voce dixiti maxima; At oculis clam designat partem dexteram. Non intellexit ille, et festinans abit. Lupo tunc Pastor, quas habebis gratias Quod te celarim. Maximas linguae tuae, Lupus, ago, dixit, at oculis fallacibus Aeternae caecitatem noctis imprecor. Qui verba blandus, fraudem celat pectore, Hoc argumento se describi intelligat.	Qvi habet <i>verba blanda</i> infidelis peccator est, vt hec fabvla narrat. Cum persecutionem fugeret impius <i>lupus celeriter</i> , et a <i>bubulco</i> esset uisus qua parte fugeret et in quo loco se celaret, timore plenus, bubulcum rogabat de hoste suo. Oro te per omnes spes tuas, ne me persequenti tradas, cui nihil fecisse iuro. Et bubulcus ait lupo: Ne timeas, esto securus; in aliam ei partem te fugisse dicam. Venit persecutor, rogans ostendi sibi lupum, dicens: Peto te, bubulce, si uidisti, ait, huc uenire lupum? Vbi sit ostende. Et bubulcus: Venit quidem, sed sinistra parte (h)abiit. Illic deorsum quaere, dixit; sed dextera oculis adsignat persecutori loca. At ille, non intellegens, festinans abiit. Tunc sic bubulcus lupo ait: Et quidem gratum habes, quod te celauerim? Et lupus e contra bubulco ait: Linguae tuae gratias ago; sed oculis tuis fallacibus magnam cecitatem opto. Haec illos increpat fabula qui bilingues esse uidentur.	Multos <i>verbis blandos</i> esse, pectore infideles Cum venatorem <i>celeri pede</i> fugeret <i>lepus</i> et a <i>bubulco</i> visus veprem inreperet: „Per te oro superos perque spes omnes tuas, ne me indices, bubulce; nihil umquam mali huic agro feci.” et rusticus: „Ne timueris; late securus.” iamque venator sequens: „Quaeso, bubulce, numquid huc venit lepus?” „Venit, sed abiit hac ad laevam,” et dexteram demonstrat nutu partem. Venator citus non intellexit seque e conspectu abstulit. tunc sic bubulcus: „Ecquid est gratum tibi, quod te celavi?” „Linguae prorsus non nego habere atque agere maximas me gratias; verum oculis ut priveris opto perfidis.”

¹³⁹ BURMANN 1718 i. m. 390; SCHWABE i. m. II². 400.

A Romulus-corpus minden olyan kódexében, ahol ennek a mesének a parafrázisa fennmaradt, egy farkas, azaz *lupus* fordul elő, míg az *Appendix Perottina* ugyanazon helyén egy gyors lábakon menekülő nyúl szerepel (*celeri pede lepus*). A Romulus-gyűjtemény alapján rekonstruált verzióban ugyancsak *farkast* találunk, ami ellentmond a phaedrusi eredetinek. Mivel a Romulus-gyűjteményben a *lupus* szó ragozott alakban is szerepel, Gude tulajdonképpen joggal gondolhatta, hogy ez a helyes szövegváltozat, melyet a prózai parafrázisokban olvasható, a farkasra igencsak jellemző *impius* jelző is megerősít. Érdekes a Romulus-gyűjtemény egyéb kézíratainak variánsait is szemügyre vennünk:

Ph	<i>celeri pede fugeret lepus</i>
Fr, S, Mon	<i>fugeret celeriter impius lupus</i>
Nil	<i>impius lupus effugeret</i>
Ad₂	<i>fugeret lupus</i>
F	<i>fugeret celer et impius lupus</i>
M	<i>fugeret celeriter impius lupus</i>
V	<i>fugeret celeriter lupus</i>
E	<i>fugeret celeriter [im]pius lupus</i>
B, Cri, G	<i>fugeret impius lupus celeriter</i>

Mivel Phaedrusról a *lepus* szó csak nominativusban szerepel, egyetlen betű félreolvasásával létrejöhetett az állatcsere. Ha a *lepus* bármilyen ragozott alakja is felbukkanna, nyilvánvaló lenne a hiba, hiszen ez a szó a III., a *lupus* pedig a II. declinációhoz tartozik. A nyúlra természetes módon vonatkoztatható *celeri pede* kifejezés adverbiummá változik (*celeriter*), és megjelenik a szövegben egy határozottan farkashoz tartozó jelző, az *impius*. Phaedrus nem csak ennél a mesénél használja a *celeri pede* kifejezést, hanem a 4. könyv 19. fabulájában is, melyben a kutyák követséget küldenek Jupiterhez:

*Canes legatos olim misere ad Iovem
 meliora vitae tempora oratum suae,
 ut sese eriperet hominum contumeliis,
 furfuribus sibi consparsum quod panem darent
 fimoque turpi maxime explerent famem.
 profecti sunt legati non **celeri pede**;
 dum naribus scrutantur escam in stercore,
 citati non respondent. vix tandem invenit
 eos Mercurius et turbatos adtrahit.*

Ebben a mesében a *celeri pede* negatív előjellel vonatkozik a kutyákra, akik nemigen siettek Jupiter elé. A kifejezés tehát nem egyedülálló Phaedrusról, nem csupán egyetlen mesénél alkalmazta. Máskor is találkozunk Phaedrus verseiben a *pes*, *pedis* (*m*) szó hasonló

használatával, a második könyv 4. meséjében például a menyét (*feles*) lép ki odújából halkán: *inde evagata noctu suspenso pede*, a 4. könyv 16. meséjében pedig Prometheus tér haza ittasan: *sero domum est reversus titubanti pede*.

Az imént bemutatott példa arra világít rá, hogy Gude rekonstrukciója olykor látványos ellentmondáshoz vezet. Érdekes tehát némi kétkedéssel fogadni a prózai parafrázisok alapján újraköltött verseket, hiszen egy-egy mozzanatukban későbbi szövegromlásokra épülhetnek. Mivel nem tudunk pontosan számot vetni az átdolgozások mértékéről, az ilyen kísérletek eleve óvatosságra intenek. Ugyanez igaz az egyes olvasatokra is.

Johann Friedrich Nilant 1709-es kiadásában¹⁴⁰ szintén a Phaedrusszal való viszony szempontjából vizsgálta a Romulus-gyűjteményt. Kiadása előszavában számos kéziratot felsorolt, melyek a *recensio gallicana* másolatai vagy leszármazottai, így a mára már elveszett *Codex Divionensis* (**D**), az erről készített másolatot, vagyis a *Codex Gudianust* (**G**), és Steinhöwel kiadását (**S**). Említi továbbá a *Codex Wissemburgensis* (**W**) és az Ademarkéziratot (**Ad**) is, melyek nem tartoznak a *gallicana* csoportba. A felsorolt kéziratok közötti leszármazási rendet nem vizsgálta, csupán Phaedrusszal való kapcsolatukat hangsúlyozta, és ebben látta jelentőségét **Ad**-nak is. A Romulus-mesék hagyományozódásának kérdésében nem történt jelentős előrelépés Schwabe kritikai kiadásában sem, melyben a Romulus-gyűjtemény a Phaedrus-fabulák függelékéként jelent meg. Schwabe is felsorolta az általa ismert kéziratok és nyomtatott forrásokat, ezek sorát tovább bővítette Vicent de Beauvais 29 meséjével (**VB**).¹⁴¹ Munkájában két forrás, **G** és **S** alapján adta közre a Romulus-fabulák emendált főszövegét, ez az első lépés a részletes szövegösszevetés irányába.

Österley a korábban ismert források körét a *Codex Burneianus* (**B**) szövegével gyarapította, mely ugyancsak a *recensio gallicana* egyik kéziratok másolata, valamint a különböző középkori leszármazottakat is bevonta vizsgálatába. **B**-t Österley azért tartotta fontosnak, mert az addig ismert kéziratoknál ez régebbi, a 10. századból való. Foglalkozott a *Codex Wissemburgensis*szel (**W**) is, melyet csupán egy hiányos Phaedrus-kézirat hevenyészett, prózává átalakított másolatának gondolt.¹⁴²

Sztemmát nem rajzolt, de a kiadásában szereplő különböző gyűjtemények mesesorrendjeit összevetette egymással, hogy szemléltesse a köztük levő viszonyt. Hangsúlyozta, hogy már korábban is vizsgálták a Romulus-corpust mint Phaedrus meséinek parafrázisát, de önmagában a Romulust nem. Ezt az anyag hiányossága is megakadályozta,

---

¹⁴⁰ NILANT 1709 i. m.

¹⁴¹ SCHWABE i. m. II² 414.

¹⁴² ÖSTERLEY 1870 i. m. X–XV.

illetve az is, hogy az egyes kiadók vagy másolók (Steinhöwel, Gude, Nilant, Schwabe) csak egy-egy kézira koncentráltak. Így tehát nem is lehetett szövegkritikailag összehasonlítani a különböző kéziratokat. Österley elgondolása szerint **B** testesíti meg az eredeti Romulus-szöveget, mely nem más, mint Phaedrus meséinek parafrázisa. Ugyanebbe a redakcióba tartozik szerinte **G** és **S**, valamint **VB**. A *Codex Wissemburgensis* (**W**) a Romulustól teljesen független kéziratnak tartotta, mely szintén Phaedrusból származik le, de sokkal közelebb áll ahhoz, mint a Romulus-kéziratok.¹⁴³

2. Léopold Hervieux

Érdemi előrelépést jelent a Romulus-kutatás kérdéskörében Léopold Hervieux munkája, aki ötkötetes monográfiájában igyekezett átfogó képet festeni az ókori–középkori, latin nyelvű állatmese történetéről. Ennek első két kötete foglalkozik Phaedrusszal és a Romulus-gyűjteménnyel mint Phaedrus prózai parafrázisával. Először Phaedrust és annak közvetlen átdolgozásait vizsgálta, majd két nagy gyűjteményt származtatott le Phaedrusból, az ún. *Fabulae anitquaet*, és az *Aesopus ad Rufum* elnevezésű gyűjteményt. A *Fabulae antiquae* nevű gyűjteményt, mely tulajdonképpen az *Ademar-kódex* (**Ad**) őse, a phaedrusi mesék közvetlen leszármazottjának tartotta. A 67 meséből álló Ademar-kódex meglehetősen speciális helyet foglal el a többi szövegforrás között, ugyanis nem tartalmazza sem az *Aesopus ad Rufum*-, sem pedig a *Romulus ad Tiberinum*-levelet, melyek általában a mesesorozatok előtt, vagy után kapnak helyet. Több olyan mese is megtalálható benne, mely a Romulus-corpusból hiányzik. Máskor az is előfordul, hogy minden gyűjteményben megvan egy bizonyos mese, de Ademarnál más, Phaedrushoz közelebb álló változatban. Sőt, olyan esetre is van példa, ahol **Ad** szövegében a redakciók keverednek. Ilyen például az *Asinus irridens aprum* című mese (**Th** 14; **Ph** 1, 29), melynek az Ademar-kódexben olvasható változata több phaedrusi motívumot is tartalmaz:

---

¹⁴³ ÖSTERLEY 1870 i. m. X–XV.

Phaedrus	Codex Ademari (Ad)	Rec. gall.
<p>Plerumque stulti, risum dum captant levem, gravi destringunt alios contumelia, et sibi nocivum concitant periculum.</p> <p><i>Asellus apro cum fuisset obuius, „Salve” inquit „frater.” Ille indignans repudiat officium, et quaerit cur sic mentiri velit.</i></p> <p>asinus demisso pene: „Similem si negas tibi me esse, certe simile est hoc rostro tuo.”</p> <p>aper, cum vellet facere generosum impetum, repressit iram, et: „Facilis vindicta est mihi, sed inquinari nolo ignavo sanguine.”</p>	<p><i>Asellus Apro cum fuisset obuius: Salve, inquit, frater. Indignatus Aper tacuit, atque indignum repudiavit officium cur sic mentiri uoluisset Asinus, dissimulansque agitavit caput.</i></p> <p>Qui extenso pede ostendit ungulam. Si me denegas similem tibi esse, Asinus inquit, hic rostro tuo similis. Non est? Aper uero, cum uellet se facere generosum impetu, recessit ab ira, et ait: Facilis est mihi uindicta de te, sed modo ignauo sanguine tuo me inquinari nolo; nam oportuisset iniuriosum uel laceratum te relinquere. Monet insipientibus parci debere, stultos autem defendere, qui irident melioribus.</p>	<p>De male ridentibus sapiens talem subiecit fabulam.</p> <p>Aliquantum uero homines cum sibi faciunt risus, aliis quidem faciunt contumeliam, sed sibi congerunt malum, ac ueluti asinus occurrit apro. Salve, inquit, frater. Indignatus aper tacuit dissimulans agitavitque caput. Absit a me tamen, inquit, ne de uano sanguine dentes meos coinquinem. Nam oportebat iniuriosum uel laceratum relinquere. Monet haec fabula insipientibus parci debere, stultos autem defendere qui insultare audent melioribus.</p>

A szövegösszevetésben félkövér betűtípussal jelöltük azokat a helyeket, ahol **Ad** a romulusi hagyománnyal mutat rokonságot, dőlt betűkkel pedig azokat, melyek a *Phaedrus solutus*-gyűjteménynek feleltethetők meg. Jól látszik, hogy a szóban forgó mese kevert hagyományú, sem az egyik, sem a másik redakcióhoz nem köthető egyértelműen. Mindezek alapján Hervieux a *Fabulae antiquae* nem osztotta be a Romulus-gyűjtemény többi szövegforrásai közé, hanem attól elkülönítve tárgyalta.

A Romulus-corporis szövegforrásainak közös őseként egy *Aesopus ad Rufum* névvel megjelölt gyűjteményt képzelt el. Az elnevezés arra utal, hogy ennek a corpusnak az élén állt egy levél, melyet Aesopus írt mesterének, egy bizonyos Rufusnak. Lucian Müller állította fel azt a hipotézist, hogy valamikor a középkor első századaiban a különböző szerzőktől származó latin nyelvű meséket átültették prózába, és egyetlen gyűjteményben egyesítették azokat. Ő nevezte el ezt a gyűjteményt *Aesopus ad Rufum*-nak, mely teljes gyűjteményként ugyan elveszett, de későbbi leszármazottaiból következtetni lehet létezésére.¹⁴⁴ Müller három

¹⁴⁴ MÜLLER 1875 i. m. 16.: *Itaque sic habeto: fuit coprus quoddam fabularum Aesopi ex compluribus auctoribus latinis conflatum antiquo admodum medii aevi saeculo, inscriptum illud ut memoravi Aesopi nomine datumque*

gyűjteményt eredeztetett ebből a corpusból: a *Codex Wissemburgensis* (**W**), a *Romulus Nilantiust* (**Nil**) és magát a *Romulust*. Hervieux azonban csak **W** és az ún. *Romulus primitif* közös ősenek tartotta az *Aesopus ad Rufum*-gyűjteményt. *Romulus primitif*nek nevezte azt az ős-Romulust, mely valamilyen módon minden romulusi mesét tartalmazó kézirat forrása volt. Ez szintén elveszett, de nyomai megőrződtek az egyes kéziratokban. A *Romulus primitif*ben jelent meg először a gyűjtemény nevét adó levél (*Romulus ad Tiberinum*), és ugyanebben a corpusban került az *Aesopus ad Rufum*-levél a mesesorozat végére.¹⁴⁵

Hervieux az általa vizsgált kéziratok alapján a *Romulus primitif* leszármazottait öt nagyobb családba sorolta be. Ezek közül a legfontosabb a *Romulus ordinaire*, vagy latinosan *Romulus vulgaris* elnevezésű család, mely lényegében megfelel az általunk *recensio gallicanának* nevezett redakcióval. A korábban már említett *Codex Burneianus*on (**B**), Gude másolatán (**G**), valamint Steinhöwel (**S**) kiadásán kívül további kéziratokat is idesorolt: Petrus Crinitus kéziratát (**Cri**), az oxfordi kéziratot (**O**), a Le Mans-ban található kódexet (**M**), valamint azt a kéziratot, amely egykor Sir Thomas Phillips tulajdona volt.¹⁴⁶

Hervieux a *Romulus ordinaire* kézíratainak bemutatása és vizsgálata után annak prózai és verses leszármazottait tárgyalta. A prózai átdolgozások közé sorolta Vincent de Beauvais 29 meséjét (**VB**), melyek eltérő sorrendben szerepelnek a *Speculum Historiale*ban, és a *Speculum Doctrinale*ban. Szintén prózában írt meséket tartalmaz egy másik oxfordi kézirat (**O86**), a *Codex Monacensis* (**Mon**) és a *Codex Bernensis* (**B679**) is. A *Romulus ordinaire*-ből leszármazó verses átdolgozásnak tekintette Gualterus Anglicus meséit és Alexander Neckam disztichonba szedett fabuláit.¹⁴⁷

A *Romulus primitif*ből eredeztethető második nagy családot Hervieux *Romulus de Vienne*-nek, latinosan *Romulus Vindobonensis*nek nevezte, mely megegyezik az általunk *recensio vetus*nek nevezett szövegcsaláddal. Elnevezésének alapja, hogy a szövegcsaládba tartozó három kézirat (**V**, **Vi**, **E**) közül kettő Bécsben található.¹⁴⁸

Hervieux külön tárgyalta a *Codex Ashburnhamianus*t (**F**), mely szövegállapotában valamelyest tényleg eltér a *Romulus ordinaire* kézíratainak szövegétől. Emiatt inkább a *Romulus primitif* leszármazottjának tekintette, ugyanis az eltérések egy része szerinte a

---

ad Rufum quendam. Ex hoc opera, quod periit, nusquam iam inspecto Phaedri exemplo sua traxere pariter anonymus Wissemburgensis et Nilantianus ac Romulus.

¹⁴⁵ HERVIEUX i. m. II² 293–305.

¹⁴⁶ HERVIEUX i. m. II² 334.

¹⁴⁷ HERVIEUX i. m. II² 329.

¹⁴⁸ HERVIEUX i. m. II² 685–688.

phaedrusi alakkal egyezik meg, mint például a *Vacca, capella, ovis et leo* című mese (Th 8, Ph 1, 5) egyes szöveghelyei:¹⁴⁹

Phaedrus	F	B
Numquam est fidelis cum potente societas. testatur haec fabella propositum meum. Vacca et capella et patiens ovis iniuriae socii fuere cum leone <i>in saltibus</i> . hi cum cepissent cervum vasti corporis, sic est locutus partibus factis leo: „Ego <i>primam</i> tollo nomine hoc quia rex cluo; secundam, quia sum consors, tribuetis mihi; tum, quia plus valeo, me sequetur tertia; malo adficietur si quis quartam tetigerit.” sic totam praedam sola improbitas <i>abstulit</i> .	Vacca et capella et ouis sodales fuerunt leonis. Qui cum <i>in saltibus</i> uenarentur et caperent ceruum, factis partibus, leo sic ait: <i>Ego primam</i> tollo partem ut leo. Secunda pars mea est, eo quod sum fortior uobis. Terciam uero mihi defendo, quia plus uobis cucurri. Quartam qui tetigerit inimicum me habebit. Sic totam predam illam improbitate sua <i>abstulit</i> . Cunctos monet hec fabula non sociari potentibus.	Dicitur nvmquam esse fidelis cvm potente divisio. Videamus quid haec fabvla narrat. Vacca et capella et ouis socii fuerunt cum leone simul. Qui cum <i>in salto</i> venirent et caperent ceruum, factis partibus, leo sic ait: Ego <i>primus</i> tollo, ut leo. Secunda pars mea est, eo quod sim fortior uobis. Tertiam uero mihi defendo, quia plus uobis cucurri. Quartam autem qui tetigerit, inimicum me habebit. Sic totam praedam illam solus improbitate <i>sustulit</i> . Cunctos monet haec fabula non sociari potentibus.

Ez természetesen csupán az általa kiadott *Codex Burneianus*hoz (B) viszonyítva igaz, ha ugyanis F szövegét a *Romulus ordinaire* más kézirataival vetjük össze, rögtön kiderül, hogy nem egyedülálló szövegvariánssal állunk szemben. Nem csak F, hanem az alábbi források is egybehangzóan Phaedrus helyes alakját hozzák, vagyis csupán B rontásáról beszélhetünk:

S	in saltibus venissent	[a]bstulit
Fr	in saltibus venirent	abstulit
M	in saltibus venarentur	abstulit
VB	in saltibus venarentur	abstulit

A negyedik család, melyet Hervieux a *Romulus primitif* leszármazottjának gondolt, a *Romulus Nilantius* (Nil), valamint annak átdolgozásai. Nil maga is átdolgozás, a *Romulus*-gyűjteménnyel való kapcsolata azonban világosan látszik abból, hogy a *Romulus ad Tiberinum*-levelet tartalmazza. Ebből két verses gyűjtemény is készült, az egyik az ún. *Fabulae metricae*, mely hexameteres sorokból áll, a másik pedig a *Fabulae ritmicae*. Ez

¹⁴⁹ HERVIEUX i. m. II² 699–702.

utóbbi négysoros strófákba szedi a meséket, ahol minden strófa negyedik sora egy hexameter, az első három sora pedig két félre osztott, egy hat-, és egy hétszótagos félsorra.¹⁵⁰

Hervieux szerint nemcsak verses átdolgozások eredeztethetők **Nil**-ből, hanem prózai leszármazottja is van, melyet *Romulus anglo-latinnak* nevezett el. Ez a gyűjtemény eredeti formájában nem maradt ránk, de több átdolgozás és vulgáris nyelvű fordítás őrizte meg emlékét. Ezek közül két latin nyelvű is fennmaradt, melyek az *Anglo-latin Romulus*ból eredeztethetőek. Hervieux az egyiket a *Romulus Anglo-latin* részleges, a másikat teljes leszármazottjának nevezte [Dérivé partiel du *Romulus anglo-latin*, latinul: *Romulus Anglicus nonnullis exortae fabulae* (röviden: *Romulus Anglicus nonnullis*), és a dérivé complet du *Romulus anglo-latin*, latinul: *Romulus Anglicus cunctis exortae fabulae* (*Romulus Anglicus cunctis*) elnevezésű gyűjtemények]. Ugyancsak az *Anglo-latin Romulus* elveszett gyűjteménye alapján készült Marie de France francia nyelvű verses fordítása is.¹⁵¹

Végül pedig Hervieux a *Romulus primitif*ből származtat egy berni kéziratot (*Codex Arctopolitanus*, **B141**), mely 13 erősen lerövidített mesét tartalmaz.¹⁵²

Jól érzékelhető, hogy a 19. század végére a szövegforrások és szövegcsaládok egyre bonyolultabb összképet mutatnak. Hervieux monumentális szövegkiadásának feltétlen érdeme, hogy *minden* forrást igyekszik összegyűjteni. Munkájának nyilvánvaló hiányossága azonban, hogy mégsem mutat be *mindent*. Nehezen lehet tisztázni, hogy mi az egyes források és családok közötti viszony, különösen az egyetlen kéziratból álló „szövegcsaládok” esetében. Maga Hervieux is bizonytalannak látszik ebben a kérdésben, mert könyvének első és második kiadásában ugyanazokat a kéziratokat esetenként teljesen más helyre sorolta be.

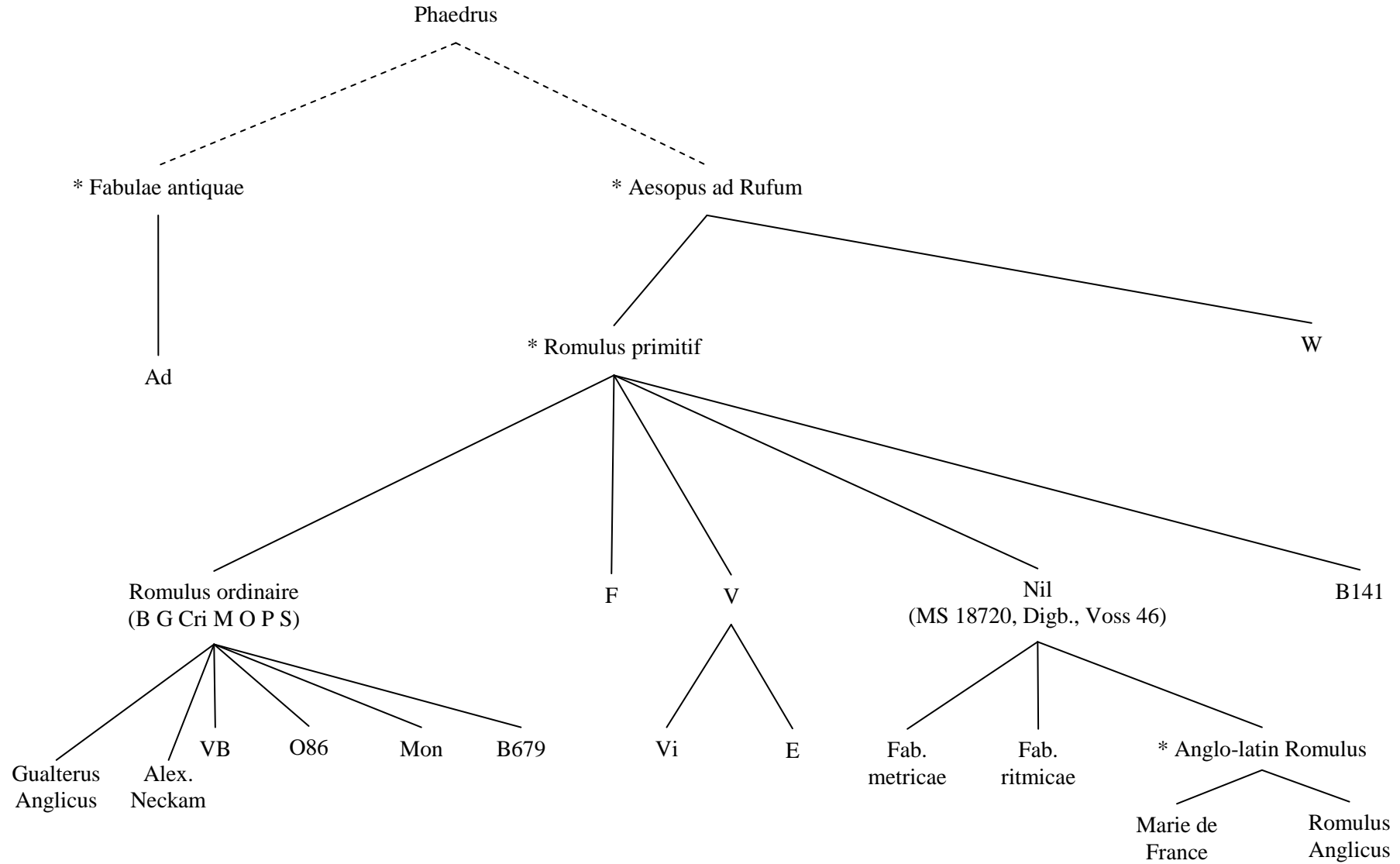
Hervieux ugyan nem ábrázolta sztemmán az általa elképzelt leszármazási rendet, de munkája nyomán, könnyen megrajzolható az az ágrajz, mely elgondolását tükrözi:

---

¹⁵⁰ HERVIEUX i. m. II² 708–718; 801–815.

¹⁵¹ HERVIEUX i. m. II² 719–800.

¹⁵² HERVIEUX i. m. II² 816–818.

3. Georg Thiele

Georg Thiele 1910-es kritikai kiadása¹⁵³ fontos előrelépést jelent a Romulus-gyűjtemény szövegkiadásának sorában. A munka bevezető fejezetében részletesen tárgyalta a Romulus-corpus filológiai, stilisztikai és textológiai kérdéseit, és először ábrázolta sztemmán a források egymáshoz való viszonyát. Thiele a korábbi elképzelésektől eltérő módon szemlélte a Romulus-corpust és annak problémáit, végül új hipotézist állított fel a gyűjtemény és általában a latin nyelvű mese-gyűjtemények eredetére vonatkozóan.

Feltevésének alapja, hogy bizonyos romulusi mesék jelentős mértékben eltérnek a phaedrusi változattól, nemcsak stilisztikai értelemben, hanem tartalmilag is. Ilyen például a **Th 79.** mese, mely a lóról és vadászról szól (*Equus, cervus et venator*; **Ph 4, 4**):

B	Phaedrus
<p>Inimicitias reponere melivs qvam postea de inimicitiiis, dvm se non valet vlciscere, penitere, vt in presenti probatvr fablva.</p> <p>Equus et <i>cervus</i> inimicitias inter se duxerunt. Cumque uideret equus ceruum in omnibus aptum, excussum, leuiorem et corpore decorum et arboreis cornibus ornatum, equus, liuore coactus se ad uenatorem contulit. Cui ait: Est in prospectu ceruus, omnibus ad uidendum mirabilis. Quem si uenabulo poteris transfigurere, (h)abundabis pulcherrima carne ad aescam. Cuius cornua et ossa pecunia uendes non parua. Ille uenator cupiditate accensus: Quomodo, ait, poterimus capere ceruum? Equus uenatori dixit: Ego monstrabo capiendum meo labore ceruum. Tu uero, sedens super me, cum consecutus fuero, uenabulo manu tua excusso, uulnerato ceruo et occiso, tua uenditione perfecta gratulabimur ambo. Hoc dicto uenator, super equum ascendens, de loco ceruo moto cum agitaret in cursu, ceruus, non inmemor sui naturalis ingenii, celeres tendebat pedes; transiliens campos, in saltu cursu ueloci illesus euasit. Equus uero cum sudore se maceratum et fatigatum uideret, sic dixisse sessori ferunt: Quo tendebam attingere non potui. Descende et uade solito more transigere uitam tuam. Cui contra desuper sessor: Non habes, inquit, potestatem currendi, quia frenum in ore habes, nec saltum dare, quia sella te premit. Si calcitrare uolueris, flagellum in manu teneo. Illos increpat haec fabula qui cum aliis uoluerunt nocere se potius subiugant.</p>	<p>Equus sedare solitus quo fuerat sitim, dum sese <i>aper</i> volutat turbavit vadum. hinc orta lis est. sonipes, iratus fero, auxilium petiit hominis; quem dorso levans rediit ad hostem laetus. hunc telis eques postquam interfecit, sic locutus traditur: „Laetor tulisse auxilium me precibus tuis; nam praedam cepi et didici quam sis utilis.”</p> <p>atque ita coegit frenos invitum pati. tum maestus ille „Parvae vindictam rei dum quaero demens, servitutem repperi.”</p> <p>Haec iracundos admonebit fabula inpune potius laedi quam dedi alteri.</p>

¹⁵³ THIELE 1910 i. m.

A példa alapján jól láthatóak a különbségek, melyek közül a leginkább szembevetendő, hogy Phaedrusról *vaddisznó* (*aper*) szerepel a ló ellenségeként, a Romulus-gyűjteményben azonban a ló a *szarvasra* (*cervus*) lesz irigy és féltékeny. A Romulusban olvasható változat hasonlít az Aristotelész Rhetorikájában olvasható meséhez, melyet Aristotelész Stésichorosnak tulajdonított, ahol a ló ellensége ugyancsak egy szarvas.¹⁵⁴ Thiele szerint a mese könnyed stílusa és Phaedrusról eltérő hangneme mutatja egy másik, ugyancsak latin nyelvű gyűjteménynek a használatát. Ehhez hasonló eltéréseket mutatott ki az **Th** 59. (*Femina et miles*, **Ph** App. 15) esetében is. Szerinte mindezek ugyanannak a gyűjteménynek a nyomai, és a Romulus-corpus szerzője is ezt használta. Ez a gyűjtemény, melyet Thiele *Aesopus Latinus*nak nevezett, latin nyelvű volt, prózai meséket tartalmazott, és Phaedrusról független hagyományban helyezkedett el.¹⁵⁵

Thiele elgondolása szerint az *Aesopus Latinus* a felsorolt példákon kívül a Romulus-gyűjtemény más fabuláin is nyomot hagyott. Ilyen például a **Th** 51. mese (*Leo et pastor*), melynek eredeti phaedrusi verziója ugyan nem maradt ránk, de ismerjük az Ademarkódexbeli (**Ad**) prózai megfelelőjét. Ebben a fabulában Thiele az *invenit ingenium* kifejezést vizsgálta, mely az **Th** 52. mesében (*Leo et equus*) is megjelenik: *mente ad locum invenit cito ingenium*. Thiele hipotézise szerint ilyen és ehhez hasonló kifejezések, fordulatok kapcsolják össze a Romulus-gyűjtemény egyes meséit, melyeknek viszonylag egységes stílusa, sztereotip mondatai egy Phaedrusról független forrásra engednek következtetni.¹⁵⁶

Thiele mindezek alapján hat nagyobb csoportba osztotta a Romulus-gyűjtemény fabuláit:

1. Az *Aesopus Latinus* meséi a Romulus-gyűjteményben, melyeknél ismerjük a phaedrusi változatot
Th 51, 59, 79
2. Phaedrusból és az *Aesopus Latinus*ból kontaminált mesék
Th 4, 5, 6, 10, 11, 12, 28, 31, 33, 44, 54, 57, 58, 63, 83, 92
3. Phaedrusból szinte változatlanul átvett mesék
Th 1, 3, 8, 14, 17, 19, 37, 38, 42, 45, 47, 49, 50, 60, 71, 72, 73, 75, 81, 94
4. Stilisztikailag, retorikailag megváltoztatott Phaedrus-mesék
Th 13, 15, 16, 20, 22, 27, 29, 30, 32, 40, 43, 46, 48, 53, 61, 62, 65, 67, 68, 69, 70, 74, 95

¹⁵⁴ Arist. *Rh.* 2.20, 1393a23–1394a18: Mese például az, amit Sztészikhorsz mondott Phalarisszal kapcsolatban, vagy Aiszóposz egy demagóg védelmében. Sztészikhorsz ugyanis, amikor a himeraiak teljhatlamú hadvezérré választották Phalariszt, és testőrséget akartak mellé rendelni, többek között elmondta a következő mesét: „A ló egyedül foglalt el egy mezőt; de odajött a szarvas, és pusztítani kezdte legelőjét. A ló, hogy bosszút álljon a szarvason, megkérdezte az embertől, bosszút tudna-e állni vele együtt a szarvason. Igen – válaszolta az ember –, de csak akkor, ha felzablázhatlak, és dárdával a kezemben fölülhetek a hátadra. Megegyeztek. Az ember felpattant a lóra, s a ló ahelyett, hogy bosszút állt volna, az ember szolgája lett.” *Arisztotelész: Rétorika*. Ford. ADAMIK Tamás, Budapest 1982. 137–138.

¹⁵⁵ THIELE 1910 i. m. XXIII–XXVI.

¹⁵⁶ THIELE 1910 i. m. XXVI–XXVII.

5. Phaedrusnál nem szereplő mesék
  - a. Új Phaedrus-mesék
Th 23, 35, 36, 39, 56, 64, 66, 76; **Ad**-ból: **Th** 2, 7, 9, 41?, 80, 82, 84
  - b. *Aesopus Latinus*-mesék
Th 21, 24, 52, 55, 77, 78; **Ad**-ban: **Th** 18, 25, 26, 34, 96
  - c. Pseudo-Dositheus meséi
Th 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 93
6. A latin Babriosból származó mesék
E-ben: **Th** 23, 47; **S**-ben: **Th** 3, 71

Thiele feltételezését arra alapozta, hogy a Romulus-gyűjtemény viszonylag egységes stílusban íródott, mely még akkor is jellemző a mesékre, ha azok phaedrusi eredetűek. Ez az egységes stílus pedig szerinte az *Aesopus Latinus* használatának nyoma, és ennek jellemzője, hogy kellemes, egyszerű, közérthető nyelven íródott, leírásai plasztikusak, melyek erősen eltérnek Phaedrus „retorikus” megfogalmazásától.¹⁵⁷ Nem teljesen világos Thiele mit ért kellemes fogalmazásmód alatt, de többször hangsúlyozta, hogy a Romulus-gyűjtemény stílusa, meseszövése szebb és találóbb Phaedrus nyelvi fordulatainál, sokszor hosszabbak is a leírások, mint a phaedrusi változatban. Ezeket a Romulus-corpus erényének tartotta.

A nyelvi analízis segítségével az *Aesopus Latinus* korát is igyekezett megállapítani. Szerinte az eredeti *Aesopus Latinus* Phaedrusnál korábbi latin nyelvű prózai mesegyűjtemény lehetett, ezt a Kr. u. 2. századig igyekezett visszavezetni. Ennek egy nagyjából változatlan példánya eljutott a Kr. u. 4. századig, amikor bizonyos változások következtek be a gyűjteményben. Erre utal a **Th** 78. mese (*Homines duo, fallax, verax et simiae*) néhány kifejezése, melyben a majom megkérdezi a hazug embert, hogy ki ő, és kik azok, akik mellette állnak. A hazug ember így nevezi meg a majom mellett álló többi majmot: *Hii sunt comites tui, primicerii, campi doctores, milites et cetera officia*. Ezek a tisztségek, illetve elnevezéseik a 4. századra jellemzőek, tehát a Romulus-gyűjtemény csak ez után jöhetett létre. További nyomok alapján Thiele 350 és 600 közé datálta a Romulus-gyűjtemény kialakulását. Ennek szerinte három fő forrása volt, az *Aesopus Latinus*, Phaedrus, valamint a Pseudo-Dositheus-mesék, melyek ugyancsak a 4. század előtti latin Aesopusnak a leszármazottai. A Romulus-gyűjtemény egy későbbi időben ismét kontaminálódott Phaedrusszal, erre utalnak Thiele szerint a corpus szinte minden meséjén tapasztalható Phaedrus-reminiscenciák és interpolációk.¹⁵⁸

A kritikai kiadás bevezetője foglalkozik azzal a kérdéssel is, hogy valóban létező személy volt-e a levélben említett Romulus és Tiberinus, vagy ezek csupán fiktív nevek.

¹⁵⁷ THIELE 1910 i. m. CXV.

¹⁵⁸ THIELE 1910 i. m. CXVI–CXXIV.

Különböző feliratok vizsgálata alapján kimutatta, hogy mindkét név igen gyakori volt mind a császárkorban, mind pedig a középkor első századaiban, különösen Galliában, Cisalpinában és Hispaniában. Ezek alapján arra a következtetésre jut, hogy nincs okunk a levélben szereplő neveket fikciónak tartani.¹⁵⁹

Thiele nemcsak a Romulus-levelet értelmezi, hanem az ún. *Aesopus ad Rufum*-levél Rufus személynevét is görcső alá veszi. Észrevette, hogy a *Corpus Glossariorum Latinarum* tanúsága szerint a *rufus* szó görög megfelelőjeként nemcsak a πυρρός-t, vagyis sárgásvöröset, hanem a ξανθός szót is használták, mely szintén sárgásvöröset, barnát jelent.¹⁶⁰ Ez utóbbi név pedig nem ismeretlen Aesopusszal kapcsolatban, ugyanis az Aesopus életrajzok szerint Xanthos, a samosi filozófus volt Aesopus ura. Thiele véleménye szerint a Rufus személynév valójában a Xanthos név latinra fordított változata.¹⁶¹

A további fejezetekben Thiele részletesen felsorolta azokat a szövegforrásokat, melyekkel kiadásában foglalkozott. Noha könyvének címében határozottan a Romulus-corpust jelölte meg központi kérdésként, valójában tágabb szövegcsalád áll érdeklődésének középpontjában, mely összefügg az *Aesopus Latinus* létezésének feltételezésével. Érthető módon nagy figyelmet szentelt Ademar kéziratának (**Ad**), valamint a 10. századi *Codex Wisseburgensis*nek (**W**) is. Ugyanakkor szűkebben is értelmezte a Romulus-corpushoz tartozó anyagot, a középkori leszármazottakat csupán említette, de nem tartotta textológiaiilag fontosnak. Kizárt a vizsgált források közül néhány olyan szöveget is, mely Hervieux kiadásában még a *Romulus primitif* közvetlen leszármazottjaiként szerepelt (például **Nil**-t, vagy a **B141** jelű kéziratot), illetve olyan szövegeket, melyek Hervieux-nél a *Romulus ordinaire* leszármazottjaiként szerepeltek, mint például Vincent de Beauvais (**VB**), a *Codex Monacensis* (**Mon**), vagy a *Codex Oxoniensis Collegii Corpus Christi* 86 (**O86**) meséit. Ezt a lépést nem tartjuk jogosnak, az itt felsorolt források és szövegcsaládok közül ugyanis számos olyan akad, mely nem csak a szövegleszármazás szempontjából fontos, hanem a textológiai kérdések eldöntésében is hasznunkra válhat.

Kiadásának kétségtelen érdeme, hogy egységes csoportként szemlélte az úgynevezett *recensio gallicana* családot, ahová lényegében az Hervieux-féle *Romulus ordinaire* kódexeit sorolta (**B**, **M**, **Cri**, **G**), beemelve közéjük az Ademar-kódex egyes meséit (**Ad**₂) és a *Codex Ashburnhamianus*t (**F**) is. A megnevezés arra utal, hogy ennek a redakciónak a szövegállapota bizonyos gall jegyeket mutat, mint például a *cavannus* (**Th** 25.) és *turnacus* (**Th** 69.)

¹⁵⁹ THIELE 1910 i. m. XI–XIV.

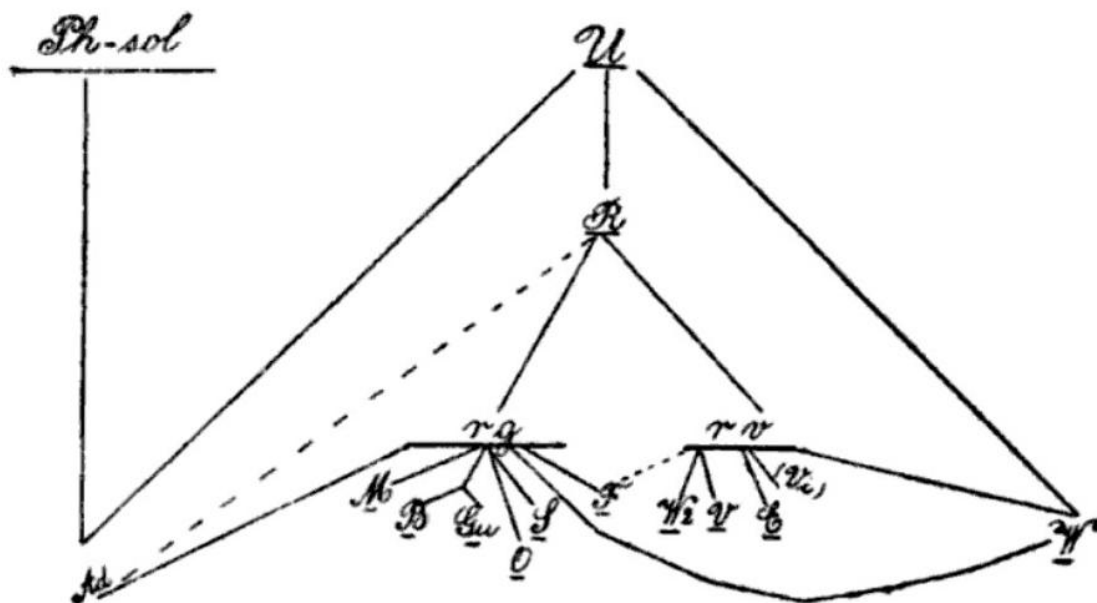
¹⁶⁰ *Corpus Glossariorum Latinarum. II. Glossae Latinograecae et Graecolatinae.* (CGL) Ed. Georgius GOETZ, Gotholdus GUNDERMANN. Leipzig, Teubner, 1888, 175.

¹⁶¹ THIELE 1910 i. m. XIV–XV.

állatnevek használata, valamint az, hogy a gyűjteménynek ez a családja igen elterjedt volt Galliában.¹⁶² E szövegcsalád mellett egy *recensio vetust* is meghatározott, melyhez az Hervieux-nél *Romulus de Vienne* név alá tartozó kódexeket sorolta (**V**, **Vi**, **E**), valamint a *Codex Wisseburgensis* második szövegrétegét (**W**²). Ezt a szövegcsaládot régebbinek tartotta a *recensio gallicanánál*, ugyanis a kéziratok szerint kevesebb Phaedruss-interpolációt tartalmaznak, és erősebb kapcsolatot mutatnak az elveszett latin Aesopusszal. Bár – Thiele szerint – ez a redakció a régebbi, mégis a másik volt az elterjedtebb és népszerűbb.¹⁶³

Thiele a *recensio gallicana* és a *recensio vetus* szövegét összehasonlítva megállapította, hogy a Romulus-corpus két fontos szövegcsaládja mi módon tér el egymástól, illetve, hogy a kontaminációk esetenként hogyan fűzik mégis össze azokat. Szerinte a *recensio gallicana* nemcsak újabb a *vetus*-nál, hanem Phaedruss-interpolációkkal sokkal inkább fertőzött, több átdolgozás nyomát mutatja. A két redakció szétválásának idejét a Phaedruss-interpolációk és imitációk mellett a *gallicanában* meglévő sok vulgáris formula alapján igyekezett meghatározni. Thiele szerint ez a szétválás valamikor 600 körül történhetett meg, de ez előtt semmiképpen.¹⁶⁴

Mindezek alapján Thiele a következőképpen rajzolta meg a mesegyűjtemények hagyományozódását:¹⁶⁵

¹⁶² THIELE 1910 i. m. CLXII–CLXIII.

¹⁶³ THIELE 1910 i. m. CLIX–CLXII.

¹⁶⁴ THIELE 1910 i. m. CLXXI–CLXXII.

¹⁶⁵ THIELE 1910 i. m. CLXXXII.

A sztemma gyökerénél – Thiele szóhasználatát alkalmazva – az *Ur-Romulus* foglal helyet, ez a gyűjtemény lehetett a Romulus-corpus őse, mely még nem azonos a Romulus gyűjtőnévvel illetett coprusszal (nem szerepelt benne a Romulus-levél). A *Ph. sol.* (*Phaedrus solutus*) Phaedrus verseinek prózaszerűen, folyamatosan leírt szövegváltozata. Látható, hogy Ademar gyűjteménye (**Ad**) részben ezen, részben az *Ur-Romuluson*, illetve a *recensio gallicana* szövegén alapszik, de talán az R-rel jelölt Romulus-gyűjteménnyel is kapcsolatban áll. Hasonló módon a *Codex Wissemburgensis* (**W**) is egyszerre kapcsolódik több forráshoz, és közvetlenül nem a Romulus-gyűjtemény leszármazottja. A *recensio gallicana* kódexei közül (nincs mindegyik feltüntetve) az **F** kontaminációval a *recensio vetushoz* is kapcsolódik.

Thiele a mesék sorrendjét illetően általában a *recensio gallicana* felépítését követette, bár nem teljesen az Hervieux-nél megszokott módon. A *Romulus ordinaire* sorrendjéhez képest a 2.8 (**Th** 16: *Vulpis et aquila*) számú mesét előrébb helyezve 1.13-asként szerepeltette, mert a korábbi sorrend csak bizonyos kódexekben figyelhető meg (**B**, **Cri**, **G**), a *recensio gallicana* többi forrása a *recensio vetusszal* egybehangzóan tér el ettől. A Romulus-corpushoz tartozónak tekintette azokat a meséket is, melyek csak a *Codex Ademariban* (**Ad**) találhatók meg, valamint azt a két fabulát is, melyek csupán a *Codex Wissemburgensisben* (**W**) és a *recensio vetus* egyik kéziratában (**V**) szerepelnek (**Th** 97: *Vulpis in hominem versa*, **Th** 98: *Taurus et vitulus*). Ezeket kiadásában a többi mese közé helyezte el, így a korábbi kiadások 81 meséje helyett 98 darabból álló gyűjteményt hozott létre.

4. Carl Magnus Zander

Zander a Romulus-gyűjteményt ismét a Phaedrusszal való kapcsolat szempontjából vizsgálta. Szerinte ugyanis nincs igaza Thielenek abban a tekintetben, hogy a romulusi mesék zöme nem phaedrusi eredetű. Zander továbbra is a phaedrusi eredetet tartotta valószínűnek, és ezt az állítását több módon is igyekezett alátámasztani.

Thiele elképzelését, miszerint az *Aesopus ad Rufum*-levelet görögből fordították, azzal utasította el, hogy Phaedrus-reminiscenciák találhatók benne, különösen a *Codex*

Wisseburgensisben (W) olvasható verzióban.¹⁶⁶ Ennek szövegét kiadta a Phaedrus-parafrazisokról szóló munkájában, és jelezte azokat a helyeket, ahol Phaedrus hatása kimutatható.¹⁶⁷ Zander szerint, ha görögből fordították volna az előszót, nem jelenhetnének meg benne ezek a Phaedrus-reminiszcenciák, Thiele ugyanis úgy gondolta, hogy ez a görög nyelvű mesegyűjtemény Phaedrus kora előtt keletkezett.

A Romulus-gyűjtemény szerzője az *Aesopus ad Rufum*-előszót használta fel saját bevezető leveléhez, melybe szintén belekerültek a phaedrusi kifejezések, mondatok. Ezek a Phaedrus-reminiszcenciák főként Phaedrus 3. könyvének előszavából származnak, innen jutottak az *Aesopus ad Rufum*-levélbe, majd a Romulus-gyűjtemény élén álló darabba. Zander szövegösszevetése világosan megmutatja, milyen szoros a kapcsolat a prózai változatok részletei és Phaedrus verses prológusa között.¹⁶⁸

Ph	W (Aesopus ad Rufum)	B (Aesopus ad Rufum)	B (Rom. ad Tiberinum)
	DE LIBRIS SUI AESOPUS AD RUFUM.	XXIII. – MAGISTRO RVFO AESOPUVS.	
Ph. 3. prol. 11–13: impendas curam quam rei domesticae, reddas amicis tempora, uxori uaces, animum relaxes, otium des corpori,	VIII. Qui me semper diligis optime omnium rufe oblestes uitium uolo. Uitamque iocundam tuam spectans se nihil esse annos amicis semper uiuas uxori luxuriosus uaces	Memoriam tibi tradam, carissime RVFE, meam; membranis habeto scriptam, et in candore quod mereris a me. Suscipe donum, ut pretiosum labium saxi diuersi coloris ornatum, iocundam tuam uitam spectans, seniles annos, maturos, amicis semper bonus uiuas, uxori luxuriosus uaces, famulis disciplinam ingeras, tuorum uota bene cernas, et intentus legas fabulas, et ne forte lector aestimet lapsum me in imprudentiam, inuenies in seruis tuis esse narrandi uias. Nam ueteres et paucae olim fuere fabulae; sed, ut maius fieret corpus, adieci et meas nouas, <i>aperte ac breuiter</i>	Romulus tyberino filio. De ciuitate attica esopus quidam homo graecus et ingeniosus famulos suos docet quid homines obseruare debeant. <i>Verum ut uitam hominum et mores ostenderet,</i> inducit aues, arbores et bestias et pecora loquentes, probanda cuiuslibet fabula, ut nouerint homines <i>cur sit inuentum genus, aperte et breuiter narrauit.</i> Apposuit uera malis, composuit integra bonis. Scripsit calumpnias malorum, argumenta improborum, docens infirmos esse humiles, uerba blanda potius cauere, et cetera multa et miserias his exemplis scriptis. Id ego
Ph 4. prol. 10–13: Quare, Particulo, quoniam caperis fabulis, (quas Aesopias, non Aesopi, nomino, quia pauca ille ostendit, ego plures sero, usus uetusto genere sed rebus nouis,)	filios in amore seruias famulis disciplinam inseras tuas uotorum bene cernas et intentus regas fabulas. Et si forte lector aestimas lapsum me imprudentiam in seruisse narrandi uias. Nam et ueteres et paucae olim fuisse fabulae et maius fieret corpus adieci ex me nouas aperte et breuiter memorauit adposui uara malignus composuo integra bonis. Ostendi uias malorum confirmaui bonorum et		
Ph. 3. prol. 33–34: Nunc, fabularum <i>cur sit inuentum genus, breui docebo</i>			
Ph. 3. prol. 49–50: Neque enim notare			

¹⁶⁶ ZANDER, Carl Magnus: *Phaedrus solutus vel Phaedri fabulae novae XXX quas fabulas prosarias Phaedro uidicavit recensuit metrumque restituit*. Lund 1924, X–XI.

¹⁶⁷ ZANDER, Carl Magnus: *De generibus et libris paraphrasium Phaedrianum*. Lund 1897, 41–42.

¹⁶⁸ ZANDER 1897 i. m. 40–42. Két szövegösszevetését egyetlen táblázatban foglaltuk össze.

singulos mens est mihi, <i>uerum ipsam uitam et mores hominum ostendere.</i>	sequatur quis quid libet haec [81v] omnia doctus atque intellectu maeae paruus non est labor ut ignora quisquis <i>fabularum curit inuentum genus. Uerum ipsa uitia hominum et uerum ostendere, et mores uidere</i> struxi legendo uolentes.	<i>scriptas.</i> Apposui uera malis, composui integra bonis. Ostendi uias malorum, confirmaui bonorum; sequatur quisque que libet. Per haec omnia docto atque intelligenti paruus non est labor meus, ut norit quisque <i>fabularum quur sit inuentum genus.</i> <i>Verum ipsam uitam hominum et mores ostendens,</i> instruxi legere uolentes.	romulus transtuli de graeco in latinum. Si autem leges, tyberine fili, et pleno animo aduertas, inuenies adposita loca quae tibi multiplicent risum et <u>acuant satis ingenium.</u>
---	--	--	---

A táblázatban csak azokat a fontosabb helyeket emeltük ki Zander összevetéséből, ahol egyértelmű a Phaedrusszal való kapcsolat. Félkövérrel jelöltük azokat a részeket, melyeket Phaedrusról kölcsönzött az *Aesopus ad Rufum*-prológus szerzője, de nem kerültek bele a Romulus-levélibe. Ilyen például az *uxori vaces* kifejezés, melyet Phaedrus támogatójának, Euthychusnak címzett, a prózai változatban pedig már Rufusnak szól. Kevésbé tűnik egyértelműnek a *Nam et ueteres et pauce olim fuisse fabulae et maius fieret corpus adieci ex me nouas* rész, mely Phaedrus 4. könyvéhez fűzött prológusában olvasható. A kapcsolatot a *vetus* – *vetustus*, valamint a *paucus* és *novus* szavak mutatják, valamint az, hogy a mondat mind Phaedrusnál, mind a prózai parafrázisban lényegében ugyanazt állítja: a mesék régiek, de kevés volt, ezért újakat írt hozzájuk.¹⁶⁹

Dőlt betűvel jelöltük azokat a helyeket, ahol a phaedrusi változat nemcsak az *Aesopus ad Rufum*-előszóban, hanem a Romulus-levéliben is megjelenik. Zander kommentárjait kiegészíthetjük néhány további megfigyeléssel. Az egyik legérdekesebb szöveghely az *aperte et breuiter memorauit* kifejezés, mely az *Aesopus ad Rufum*-prológusban az imént megvizsgált mondatra vonatkozik. A **W**-ben olvasható változatnál a központosítás hiánya és a szegényes latinság megengedi, hogy a rákövetkező mondatra vonatkoztassuk, ám a többi forrás alapján azt látjuk, hogy a Romulus-gyűjtemény szerzője vagy valamikori másolója az előtte álló mondathoz kapcsolta. **B** kissé eltér a **W**-ben megfogalmazott tagmondattól, ebben nem a *világos és rövid emlékezetbe idézésről* van szó, hanem maguk a mesék *világosak és röviddek*. A mondat ugyancsak ilyen értelemben szerepel a *recensio vetus* egyetlen olyan kéziratában (**V**), melyben ez a levél megtalálható: *Nam et veteres et paucae fabulae olim fuerunt, quarum, ut majus foret corpus, adieci et meas novas aperte et breuiter scriptas.* **W**-hez közelebb álló

¹⁶⁹ ZANDER 1897 i. m. 40–42.

verziót olvashatunk azonban a *Codex Francofurtensis*ben (**Fr**): *Nam si apud ueteres pauce fuisse fabule ut maius fierem corpus adieci ut meas nouas aperte et breuiter narraui*. Itt egyértelmű a tagolás, a másoló az előtte álló mondatrészhez kapcsolta a szóban forgó tagmondatot.

Visszatérve tehát az *aperte et breuiter memoravi / scriptas* kifejezéshez, mely megtalálható mind az *Aesopus ad Rufum*-előszóban, mind pedig a Romulus-levélben, az előbbi prológusban kétségtelenül az *új* mesékre vonatkozik. Ha megnézzük a Romulus-levelet, ott eltérő helyen találkozunk ezzel a mondattal, mely **Fr** alakjához áll legközelebb: *aperte et breuiter narravit*. A mondat azonban nem az *új* mesékre vonatkozik, hanem Aesopusra, aki *világosan és röviden elmesélte*, miért találták fel a fabula műfaját: *ut nouerint homines cur sit inuentum genus, aperte et breuiter narrauit*. Ha megnézzük Phaedrus 3. könyvének prológusát, azt találjuk, hogy ott ugyancsak a mese műfajának feltalálásáról van szó: *Nunc fabularum cur sit inuentum genus / breui docebo*.

Nehéz lenne elképzelni, hogy egy későbbi szerző (Romulus) jobban ismerné az eredeti phaedrusi alakot, mint az *Aesopus ad Rufum*-prológus szerzője. Ha megnézzük a vizsgált mondat utáni részt, azt látjuk, hogy mind az *Aesopus ad Rufum*-ban, mind pedig a Romulus-levélben ugyanaz a részlet következik, mely nem Phaedrustól való: *Apposui uera malis, composui integra bonis. Ostendi uias malorum, confirmaui bonorum*. Valószínűleg az történhetett, hogy az eredeti *Aesopus ad Rufum*-gyűjtemény előszavában szintén a mese műfajának feltalálására vonatkozhatott az *aperte et breuiter narraui(t)* tagmondat, ahogyan Phaedrusnál és a Romulus-gyűjteményben is szerepel, majd a prózai prológusban az *apposui uera malis...* kezdetű rész követte. Nyilvánvaló, hogy a Romulus-corpusnak ebből a helyes alakból kellett leszármaznia, a gyűjtemény végén pedig ekkor még nem szerepelhetett az *Aesopus ad Rufum*-levél, hiszen abban romlottabb alak található. Az tehát csak később került a Romulus-gyűjtemény végére, melyre a későbbiekben még visszatérünk.

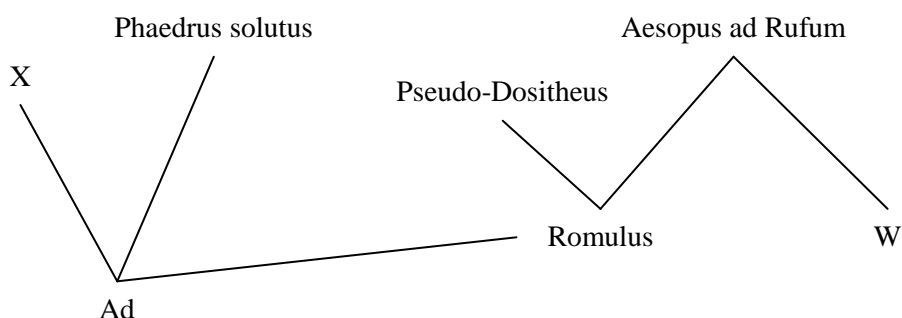
Visszatérve tehát Zander érveléséhez, azt hozta fel Thiele elméletének cáfolataként, hogy a Romulus-levél forrásként használta az *Aesopus ad Rufum*-előszó egyes részeit, melyben Phaedrus-reminiscenciák szerepelnek, így semmiképp sem származhat görög forrásból. Ugyancsak kifogásolta Thiele megoldását a Rufus névvel kapcsolatban, miszerint az a ξανθός név latin fordítása. Zander szerint a ξανθός inkább *flavus*, nem pedig *rufus*, melyet Iuuenalis egy helyével támasztott alá: *anseris ante ipsum magni iecur, anseribus par / altilis, et flavi dignus ferro Meleagri*.¹⁷⁰ Meleagros jelzője pedig Homérosznál ξανθός.¹⁷¹ A

¹⁷⁰ Iuv. 5. 115.

¹⁷¹ Hom. Il. 2. 642: οὐδ' ἄρ' ἔτ' αὐτὸς ἔην, θάνε δὲ ξανθὸς Μελέαγρος.

Thiele által is idézett Corpus Glossariorum Latinorum tanúságát is kiegészítette azzal, hogy a *rufum* vagy *rufus* megfelelőjeként nemcsak a ξανθός szerepel, hanem a πυρρός is.¹⁷² De nemcsak ez támasztja alá Zander elképzelését, hanem az is, hogy **Ad**-ban, **W**-ben, valamint a Romulus-gyűjteményben is lépten-nyomon találkozunk Phaedrus-reminiszcenciákkal. Ez Zander szerint nem lehet egy későbbi interpoláció eredménye, ahogyan azt Thiele gondolta, hanem a legtöbb mese valóban phaedrusi eredetű.¹⁷³

Bár Zander nem rajzolta le az összefüggést a gyűjtemények között, munkája alapján a következőképpen ábrázolhatjuk elgondolását:

5. Francisco Rodríguez Adrados

1979 és 1987 között jelent meg Francisco Rodríguez Adrados háromkötetes munkája, a görög-latin mese történetéről írott alapvető monográfia, majd ennek 1999 és 2003 között az angol fordítása, melyre a továbbiakban hivatkozni fogunk.¹⁷⁴ Munkája első kötetében a mese műfajával, elméleti kérdéseivel foglalkozik, és feldolgozta az antik görög mesehagyományt, valamint annak hagyományozódási rendjét. A második kötetben a latin szöveghagyomány kérdéseit tárgyalja egészen a középkori átdolgozásokig, melyben a bennünket érdeklő Romulus-gyűjteményt is görcső alá vette. A monográfia harmadik kötetben a teljes

¹⁷² CGL II. 175.

¹⁷³ ZANDER 1924 i. m. X–XIII.

¹⁷⁴ ADRADOS, Francisco Rodríguez: *Historia de la fábula greco-latina*. I–III. Universidad Complutense, Madrid 1979–1987; a továbbiakban az angol kiadásra hivatkozunk: Uő.: *History of the Graeco-Latin fable I. Introduction and from the Origins to the Hellenistic Age*. Brill, Leiden 1999 – II. *The Fable during the Roman Empire and in the Middle Ages*. Brill, Leiden 2000 – III. *Inventory and Documentation of the Graeco-Latin Fable*. Brill, Leiden 2003

meseanyag darabonkénti katalogizálására, besorolására vállalkozott, felhasználva a korábbi meseszámozásokat, és a főbb kritikai kiadások irányadó sorszámain.

A második kötet egyik fejezete részletesen is foglalkozik a Romulus-kérdéssel.¹⁷⁵ Adrados szerint a gyűjtemény megítélésének alapkérdése, hogy a Romulust a phaedrusi versek prózaivá formált parafrázis-gyűjteményének tekintjük-e, vagy pedig a Romulus-corpusban meglévő, idegen eredetű meséket tartjuk-e elsődlegesnek. Szerinte ez elsősorban kvantitatív kérdés, és a problémát az okozza, hogy nem tudjuk pontosan meghatározni, mely mesék tartozhattak az elveszett phaedrusi anyagba. Míg Thiele, aki a mesék nem phaedrusi eredetét hangsúlyozta, csupán 11 meséről állította, hogy azok phaedrusi eredetűek, addig Zander¹⁷⁶ 30 mesét rekonstruált. Adrados is vizsgálta a Romulus-gyűjtemény fabuláinak eredetét és Phaedrushoz való viszonyát. Szerinte a parafrázisok nem alkotnak homogén egységet, és az átdolgozás mértéke nem ugyanakkora az egyes meséknél. Ezek alapján a parafrázisoknak három típusát különböztette meg: 1. pusztán mechanikus prózaivá formálás, 2. retorikus kiterjesztés, 3. maga a *Phaedrus solutus*, mely a legközelebb áll a phaedrusi eredetihez.¹⁷⁷

Adrados vitába száll Georg Thiele nézőpontjával a tekintetben, hogy mi is tartozott eredendően a Romulus-corpushoz, illetve hogy ez a meseanyag honnan is ered. Thiele a romulusi mesék forrásaként elgondolt egy *Aesopus Latinus* elnevezésű gyűjteményt, mely Phaedrusról függetlenül, sőt nála talán korábban keletkezett, és ennek élére képzelte az *Aesopus ad Rufum*-levelet bevezető darabként. Az *Aesopus Latinus* és Phaedrus verseinek kontaminációjával jöhetett létre a Romulus-gyűjtemény.¹⁷⁸ Thiele elméletét, és ennek megfelelően szóhasználatát a modern szakirodalom egy része is átvette, köztük Niklas Holzberg monográfiája is.¹⁷⁹ Adrados joggal veti fel e véleménnyel szemben, hogy nincs tudomásunk Phaedrusról megelőzően latin nyelvű Aesopus-fordításról, az *Aesopus Latinus* létezését tehát külső érv nem bizonyítja, a romulusi meseanyagban pedig folyamatosan előfordulnak Phaedrus-reminiscenciák.¹⁸⁰ Az *Aesopus ad Rufum*-előszót tehát nem e megkérdőjelezett gyűjtemény élére képzelel el, hanem a Romulus-corpus forrásaként elgondolt, Phaedrusról nem független ősgyűjtemény elejére. Ezt az ősgyűjteményt Lucian Müller szóhasználatát átvéve a bevezető levél alapján nevezi *Aesopus ad Rufum*-

¹⁷⁵ ADRADOS i. m. II. 516–558.

¹⁷⁶ ZANDER 1924 i. m.

¹⁷⁷ ADRADOS i. m. II. 518.

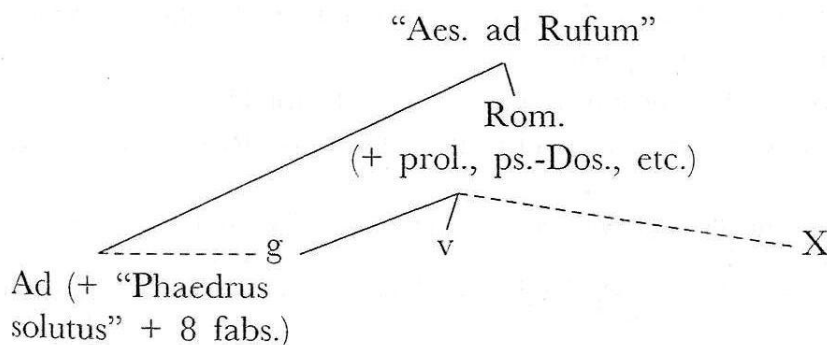
¹⁷⁸ THIELE 1910 i. m. X–XVIII. et passim.

¹⁷⁹ HOLZBERG 2002 i. m. 95–104; UTASI Csilla: Az aesopusi műfaj humanista értelmezése, *Hungarológiai Közlemények* 41 (2010) 52.

¹⁸⁰ ADRADOS i. m. I. 126–127.

gyűjteménynek. Ez a meseanyag zömében phaedrusi eredetű, ritkán keveredik bele más forrásból származó fabula.¹⁸¹

Adrados szerint a *Codex Ademari* (**Ad**) és a *Codex Wissemburgensis* (**W**) nem sorolható a Romulus-corporushoz, ezek legfeljebb kontamináció révén érintkeztek vele. Úgy gondolja, hogy Romulus nevéhez fűződik a mesesorozat kibővítése, ugyanis a nevével jelzett csoportban jelentek meg először a phaedrusi eredetű mesék mellett Pseudo-Dositheus történetek, illetve további nyolc olyan mese, melyek eredete kérdéses. A Romulus-gyűjteménnyel kapcsolatban elsősorban azt vizsgálta, milyen forrásokból állt össze, hány mese eredeztethető az elveszett phaedrusi anyagból, és mely mesék tekinthetők Romulus bővítésének. A *recensio gallicana* és *recensio vetus* elnevezéseket megtartva ennek megfelelően újrarajzolta a Romulus-gyűjtemény tradícióját.¹⁸²

A sztemma alapján világos, hogy Adrados mit tartott az egyes gyűjtemények bővítményének. A Romulus-corporus szerzője az *Aesopus ad Rufum*-gyűjteményt, mely Adrados álláspontja szerint phaedrusi eredetű prózai parafrázisokat, valamint görögből latinra fordított prózai meséket tartalmazott, egy új előszóval (*Romulus ad Tiberinum*), a Pseudo-Dositheus-mesékkal, valamint további, ismeretlen forrásból eredő mesékkal gyarapította.¹⁸³

Az Ademar-kódex (**Ad**), melyet az *Aesopus ad Rufum*-ból eredeztetett, további Phaedrus-mesékkal gazdagította az anyagot. Thiele leszármazási elméletével ugyan nem ért egyet, ám sztemmáját lényegében helyesnek tartja. Az egyszerűsített rajzon ugyan nem szerepel a *Codex Wissemburgensis* (**W**) – vélhetően egyszerű nyomdahiba folytán –, de ezt a kéziratot is közvetlenül az *Aesopus ad Rufum*-ból származtatja le.¹⁸⁴

¹⁸¹ ADRADOS i. m. II. 540–541.

¹⁸² ADRADOS i. m. II. 530–532.

¹⁸³ ADRADOS i. m. 530.

¹⁸⁴ ADRADOS i. m. II. 530–532.

Miután áttekintette a Romulus-corpus két legfontosabb szövegcsaládját, a *recensio gallicanát* és a *recensio vetust*, Adrados külön fejezetben ejt szót a középkori szöveg hagyomány többi forrásáról, sztemmáján ezeket jelölte X-szel.¹⁸⁵ Az a véleménye, hogy az Hervieux kiadásában közölt gyűjtemények egy része csak igen áttételesen vezethető vissza az eredeti Romulus-gyűjteményre, mégis érdemes foglalkozni velük. Szerinte előbb egy antológia alakult ki a 9. század tájékán, melyből a *Romulus Nilantius* (**Nil**) szövegcsaládjá, illetve egy úgynevezett *anglo-latin Romulus* származtatható le. Ez utóbbi lehetett a forrása a *Romulus Anglicus*-gyűjteménynek, az egyik berni Romulus (**B679**) és a *Codex Monacensis* (**Mon**) mesesorozatainak.¹⁸⁶ Ezek a szövegek tehát csak igen áttételes módon kapcsolódnak a Romulus-corpushoz, a forrásuktól való nagy időbeli távolság, a másolók tudatos átdolgozásai, illetve az erős kontaminációk olykor lehetetlenné teszik, hogy szövegkritikailag eredményesen hasznosítsuk őket.

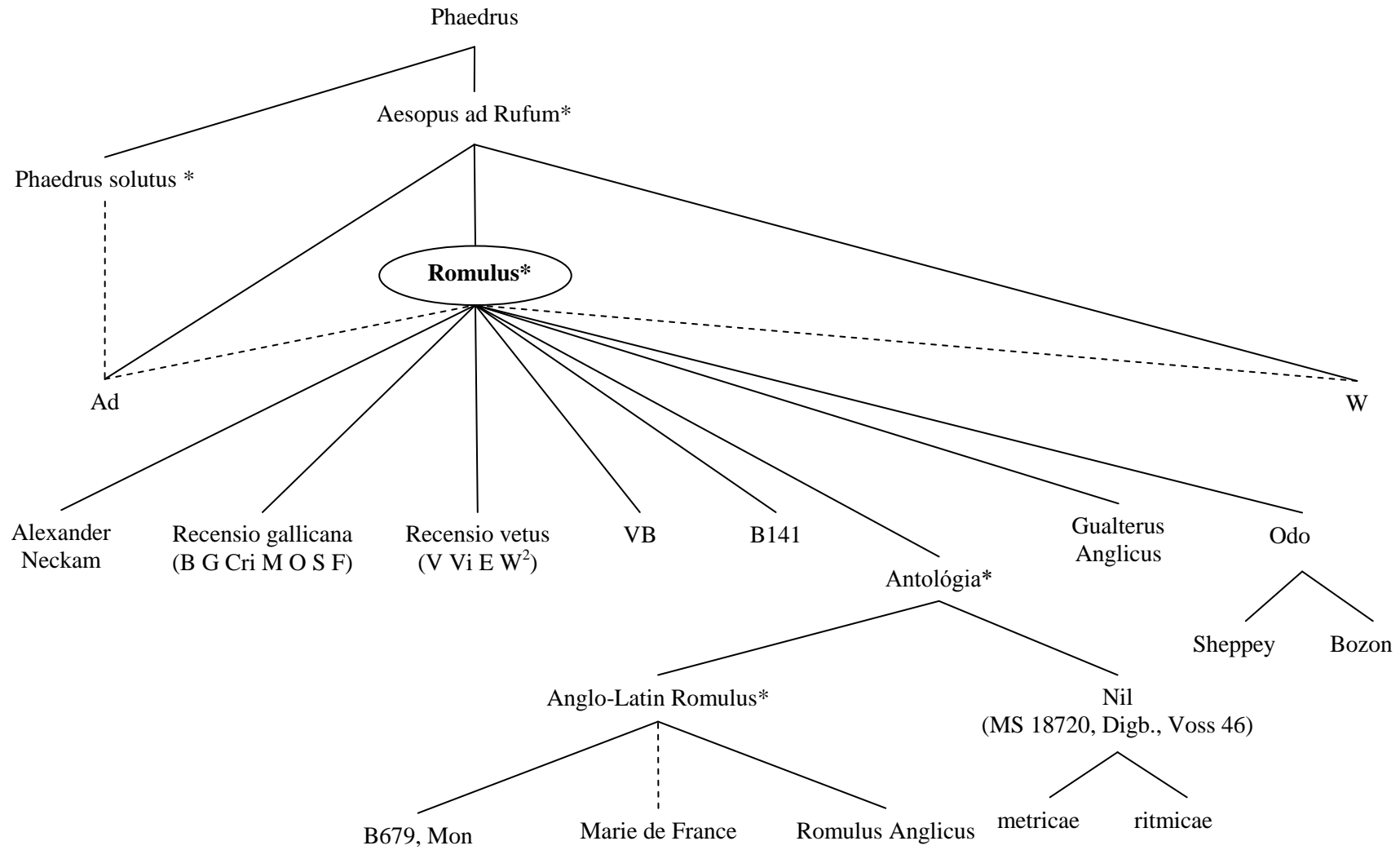
A Romulus-gyűjtemény középkori átdolgozásairól és leszármazottjairól Adrados sztemmát is készített,¹⁸⁷ melyet összeolvastva a korábbi rajzzal a következő képet alkothatjuk a Romulus-corpus teljes leszármazási rendjéről:

---

¹⁸⁵ ADRADOS i. m. II. 530; 640–667.

¹⁸⁶ ADRADOS i. m. II. 644–653.

¹⁸⁷ ADRADOS i. m. II. 659.

V. fejezet: Célok és módszerek

Miután áttekintettük a Romulus-corpus meséinek kiadástörténetét, felsoroltuk a legfontosabb kéziratait és számot vetettünk a szakirodalom nézőpontjaival, a saját álláspontunk kifejtése következne. Előbb azonban feltétlenül ki kell térnünk arra a módszerre, melyet vizsgálódásaink során használtunk. Noha a klasszika-filológia tudományterületén egyáltalán nem szokatlan a *közös hibák módszere*, konszenzus van abban, hogy Lachmann eljárásával igyekszünk feltárni a szövegforrások viszonyát, valójában a módszert kidolgozása óta kritikák érik, az újabb irodalomelméleti iskolák és a modern filológiai irányzatok pedig egyre gyakrabban figyelmeztetnek e metódus hiányosságaira, korlátozni igyekeznek érvényességi területét, sőt gyakran teljesen elutasítják. Csak részben értünk egyet ezekkel a bírálatokkal. Úgy véljük, a Lachmann-módszer a megfelelő pontosításokkal jól használható eljárás. Természetesen nem működik minden szöveghelyzetben, és nem ad minden esetben választ az összes kérdésünkre. De a módszer nélkül részleges válaszaink sem lennének.

Az alábbiakban ezért először áttekintjük a szövegkritika fejlődési folyamatát Lachmannig, az öt ért bírálatok felvázolása után pedig ismertetjük azt az elgondolást, mely a Romulus-gyűjtemények vizsgálatakor vezetett bennünket. Éppen e technikai jellegű gondolatmenet visz majd oda, hogy munkánk tényleges célját meg tudjuk határozni, pontosabban szólva eredeti – és előfeltevéseken alapuló – célkitűzésünket korlátozni tudjuk, és vizsgálatainkat egy előre belátható érvényességi területre szorítsuk.

1. A szövegkritika fejlődésének vázlata

A szövegkritika tudománya naiv formában már az ókorban is létezett.¹⁸⁸ Tulajdonképpen egyidősnek tekinthetjük magával az írással, hiszen az írásfolyamat során keletkezett hibákat a lejegyző vagy a szöveg későbbi felhasználója magától értetődően mindig

---

¹⁸⁸ A szövegkritika történetéről ld. még: HAVAS László: A szövegkritika. In: *Bevezetés az ókortudományba I. A görög és római világ írásos és tárgyi emlékei*. szerk. HAVAS László, Debrecen 1996. (ΑΓΑΘΑ, Studia ad philologiam classicam pertinentia quae in aedibus Universitatis Debreceniensis rediguntur II. Introductio in Studia Antiqua I. Fontes et Monumenta Mundi Graeco-Latini), 67–100; KISS FARKAS Gábor: A filológia és a szövegkritika története. In: *A magyar irodalom filológiája*. szerk. KISS FARKAS Gábor, HEGYI Ádám, Gépeskönyv, Budapest 2005. (Digitális tankönyvtár: <http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tkt/magyar-irodalom/ch08.html>)

is igyekezett kijavítani. Az alexandriai iskola gyakorlatában már egységes korrektúrajeleket használtak annak jelzésére, hogy az adott helyen törlést, kiegészítést vagy más szövegmódosítást hajtottak végre. Ezek a jelölések mutatják, hogy már az ókori írásbeliség is *kritikusan* (szövegkritikai szkepszissel) fordult saját írásművei felé. Ezt a tudatos eljárást azonban, bármilyen gondos és hozzáértő is volt, a modern szövegkritikai módszerekhez képest érthető módon csak kezdetleges, elméletileg megalapozatlan műveletnek tekinthetjük.

A középkori írásbeliség egyszerre járult hozzá az ókori szövegek megőrzéséhez, és ugyanakkor rontott is ezeknek az épségén. Feltétlenül a korszak érdemeihez sorolandó, hogy segített az antik szövegek fennmaradásában, egyes kolostorokban szabályos másolóműhelyek jöttek létre, ahol szinte ipari méretekben folyt a szövegek sokszorozása. A scriptoriumok mellett könyvtárak is működtek, ahol ugyan autográfok ritkán őrződtek meg, de másolataik igen nagy számban halmozódtak fel. Azok a szerzetesrendek, melyek az írás-olvasást programszerűen művelték, kiemelkedő szerepet játszottak az antik műveltség megőrzésében.

A középkor azonban nem csak konzervált, hanem változtatott is a korábbi szövegeken. Minden egyes másolási folyamat törvényszerűen szövegmódosításokkal járt. A modern szövegkritika már egyöntetűen azt tanítja, hogy a másolás során részben szándékolatlan, részben szándékos változások jönnek létre. A szándékolatlan módosítások egyfelől kisebb-nagyobb tévesztések, egyszerű mechanikus hibák formájában jelentkeznek, másfelől az emberi elme kreatív működésével magyarázhatóak. A másoló rendszerint értelmezi is azt a szöveget, amit lemásol, és ahol az értelmezése téves, ott a leírt szövegben is nagy valószínűséggel hiba jelenik meg. Ilyen tévesztési lépés például a banalizálás, amikor a másoló egy számára nehezen érthető szó helyett egy ahhoz hasonló, de köznapi kifejezést ír le. Hivatalos, vagy megrendelésre készülő másolat esetén a scriptor általában akkurátusan ügyel a pontosságra, tehát jellemzően csak szándékolatlan hibákat követ el. Ha azonban a másolat saját célra készül, akkor a lejegyző sokkal szabadabban járhat el, ő maga dönthet arról, hogy mennyire marad hű a forrásához, mennyire fontos számára annak pontos reprodukálása. A szándékos változtatások során a másoló különböző okokból kiegészíti, kibővíti az írásművet, vagy épp ellenkezőleg, lerövidíti, megkurtítja, kivonatolja azt. Természetesen érvényes művelet számára az átdolgozás, átformálás is. Gyakori helyszíne az ilyen szándékos módosításoknak az iskola, ahol egyenesen kötelező gyakorlat bizonyos szövegek retorikus átalakítása, a diákok rutinszerűen készítették versből prózát, vagy prózából verset. A középkori írásbeliség ezer éve alatt az antik szövegek gyakorta jelentős mértékben eltávolodtak eredeti formájuktól.

Természetesen a legfájóbb szövegmódosítás az, ha az írásmű egy része megsérül vagy eltűnik. Áldozatul eshetnek szavak, sorok, bekezdések, lapok vagy egész fejezetek, sőt gyakorta a teljes műnek nyoma vész. A kisebb-nagyobb *lacunák*, illetve a középkor bizonyos művekkel szembeni türelmetlensége, például a pogány művek tilalma, erkölcsi és ideológiai cenzúra gyakran pótolhatatlan veszteségeket okoztak az utókor számára.

A középkor végén több okból is felértékelődött az írásbeliség szerepe. Összetett gazdasági, társadalmi és kulturális változások állnak a humanizmus megjelenése mögött. A könyvnyomtatás feltalálásával nagyjából egy időben újra felbukkannak az antik szövegek, sőt nemcsak a korábban másolt latin nyelvű írások, hanem görög nyelvű munkák is. Ez utóbbi mozzanat összefügg a török terjeszkedéssel is, hiszen a görög könyvek éppen Bizánc elfoglalását követően jelennek meg nagy számban Európa nyugati részén. A humanisták már érzékelték a szövegvariánsok sokféleségét, és tevékenységük már a szó modern értelmében vett *filológiának* nevezhető. Erasmus például nemcsak a latin nyelv kifinomult művelője, a Biblia szövegének gondozója, hanem antik szerzők (Lucretius) kiadója is. A humanizmus ennél fogva a modern filológia előfutárának tekinthető. Érthetjük ezt úgy is, hogy céljaiban, módszereiben megelőlegezte a legújabbkori szövegkritikát, de úgy is, hogy lényegében ma is azokat a kéziratokat tanulmányozhatjuk, amit legnagyobbbrészt a humanisták hagytak ránk.

Az újkor a könyvnyomtatás elterjedésének köszönhetően leginkább a szövegek felhalmozásában jeleskedett. A középkori folyamathoz hasonlóan itt is egyszerre beszélhetünk megőrzésről és módosításról, legfeljebb annyi a különbség, hogy a korábbi másolási folyamat esetében kéziratokról, az újkorban pedig nyomtatott könyvekről beszélünk. Ez a különbség egyáltalán nem lényegtelen. Hiszen kéziratok másolásánál minden egyes lejegyzés csupán egyetlen újabb szövegpéldányt hoz létre, míg a nyomtatás egyszerre több száz példányt állít elő. A reprodukált szövegek számának nagyságrendi növekedése a szövegkritikát is újszerű feladatok elé állította.

A naiv filológiai elvek egy idő után már nem szolgáltattak kielégítő eredményt a kiadók számára. Korábban gyakorta gondolták úgy, hogy a szövegforrások közül a legrégebbi a legjobb. Hitelesebbnek vélték egy kéziratot, ha azt a mű keletkezési helyéhez közel másolták le. Szívesebben adták ki azt a forrást, amelyikben kevesebb grammatikai hiba volt, vagy szövegállapota közérthetőbbnek tűnt, sőt gyakran azt a kéziratot részesítették előnyben, melynek könnyebben volt olvasható a kézírása, vagy kevesebb javítás, áthúzás és módosítás szerepelt benne. Mai szemmel nézve ezek mind hibás vélekedések. A szerzőtől térben vagy időben távolabbi kézirat valójában állhat közelebb a szerzői szöveghez, mint más kéziratok. A közérthetőbb szöveg pedig eleve gyanús, hiszen fennáll a másolói banalizálás lehetősége.

Ezeket a legjobb szövegváltozat kiválasztására szolgáló naiv elveket Karl Lachmann munkássága száműzte a klasszika-filológia eszköztárából. Lachmann új szövegkritikai eljárása az ún. *közös hibák módszerén* alapult. Belátta, hogy a hibák törvényszerű felhalmozódása folytán az egyes változatok szövegcsaládokba fognak rendeződni, hiszen nem csak a helyes alakok, hanem a hibák is öröklődnek. Ha két szövegforrásnak közös hibái vannak (*errores coniunctivi*), akkor azok vagy egymásból, vagy közös ősből származnak. Ha egy szövegforrásnak önálló hibái vannak (*errores separativi*), akkor ez kizárja azt a lehetőséget, hogy ezektől a hibáktól mentes szöveg forrásául szolgált volna. A Lachmann-módszer hirtelen kulcsot adott a szövegváltozatok genetikus összefüggéseinek feltárásához.

Modern szövegkritikáról gyakorlatilag Karl Lachmann 1816-os Propertius-kiadása¹⁸⁹ óta beszélhetünk. A Lachmann által kidolgozott *közös hibák módszere* tette lehetővé, hogy több szövegforrás egymáshoz való viszonya, leszármazási rendje tudományos módszerekkel vizsgálható legyen. Lényegében ezt az eljárást ismerteti korszerűsített formában Paul Maas máig használt szövegkritikai alapvetése.¹⁹⁰ A módszer egyes elemeit már korábban is alkalmazták, az első ismert *sztemmát* például Karl Gottlob Zumpt rajzolta Cicero *Verres elleni beszédeinek* kézíratairól 1831-ben,¹⁹¹ Lachmann pedig csak jóval később, 1850-es Lucretius-kiadásához¹⁹² készített leszármazási rajzot. Ennek ellenére a sztemmatikus megközelítést máig *Lachmann-módszernek* szokás nevezni.¹⁹³

Ez az eljárás kevés számú kézirat esetén igen hatékornak bizonyult, Lachmann pedig szinte csak ilyen helyzetben alkalmazta, Catullus-kiadásában¹⁹⁴ például csak két szövegforrásra támaszkodott. A szövegkritikai munka a metódus szerint négy lépésre bontható. A *recensio* folyamán a szövegváltozatok összegyűjtése a feladat, a *selectio* során ki kell választani a szövegkritikailag értékes forrásokat, az *examinatio* fázisában tüzetesen meg kell vizsgálni, és össze kell hasonlítani őket, végül az *emendatio* műveletére, a megalkotott főszöveg javítására kerülhet sor.¹⁹⁵ A lépéseket gyakran újra és újra sorra kell venni, hiszen például az *examinatio* során derülhet ki, hogy egy szövegforrás a vizsgálatból kizárandó

¹⁸⁹ *Sex. Aurelii Propertii Carmina*. Emendavit ad Codicum meliorum fidem et annotavit Carolus LACHMANN, Leipzig 1816.

¹⁹⁰ MAAS, Paul: *Textkritik*. Teubner, Leipzig 1950², 1957³, 1960⁴

¹⁹¹ ZUMPT, Karl Gottlob: *M. Tullii Ciceronis Verrinarum libri septem*. Berlin 1831.

¹⁹² *T. Lucretii Cari De rerum natura libri VI*. Carolus LACHMANN recensuit et emendavit, Berlin 1850.

¹⁹³ Ezekről ld. még: KISS FARKAS i. m.; TIMPANARO, Sebastiano: *La genesi del metodo Lachmann*. Le Monnier, Florence 1963¹. – Liviana, Padova 1981²

¹⁹⁴ *Q. Valerii Catulli Veronensis Liber ex recensione Caroli LACHMANNI*. Berlin 1874.

¹⁹⁵ Egyes kutatók *selectio* alatt a hibás és helyes variánsok közötti választást értik, mások pedig a tervezett kiadás alapszövegének kiválasztását. Hasonlóképpen az *examinatio* is jelentheti a variánsok, illetve a források vizsgálatát is. Valójában ezekről Lachmann nem is beszélt, ő a szövegkiadási munka két elvileg is eltérő fázisát, a *recensio* és *emendatio* lépéseit különítette el egymástól, a *selectio* és *examinatio* műveleteit a *recensio* részének tekintette.

(*eliminatio codicum descriptorum*), vagy hogy a *selectio* megállapításai felülvizsgálandóak. A források egymáshoz való viszonyát *sztemmán* szemléltethetjük. A sztemma gyökerénél az *archetypus* áll, az elágazások mentén pedig a különböző úton leszármazott másolatokat tüntethetjük fel.

A Lachmann-módszer eleinte nagy népszerűségnek örvendett, főleg a német pozitivisták szövegkiadási gyakorlat tekintette minden helyzetben csálhatatlan eljárásnak. Lachmann követői ugyan varázsszernek hitték a mester eljárását, de az általuk nem mindig kellő filológiai körültekintéssel és precizitással létrehozott nagyszámú kiadás nagyszámú, és jogos bírálathoz vezetett. Először Joseph Bédier mutatott rá, hogy a középkori, gyakran csak töredékesen fennmaradt szövegek – például az ófrancia *chanson de geste*-ek – esetében a Lachmann-módszer látványos anomáliákhoz vezet, a természetesnek tűnő sokágú sztemmák helyett mechanikusan kétágú leszármazási rajzokat eredményez (*bifurcatio*).¹⁹⁶

Giorgio Pasquali 12 pontban sorolta fel az érveit, melyek szerinte kétségesé teszik a Lachmann-módszer használatát.¹⁹⁷ Arra figyelmeztetett, hogy az ókori szövegeket hatalmas időbeli távolság választja el azoktól a későközépkori kéziratoktól, ahonnan ismerjük őket. Nem is mindig biztos, hogy egyetlen archetypusra mennek vissza. Ráadásul szinte bizonyos, hogy az esetek jelentős részében nyílt szöveghagyománnyal (*recesio aperta*) állunk szemben. Ez az érvelés nagyrészt helytálló, de nem az következik belőle, hogy a Lachmann-módszer hibás lenne, hanem csupán az, hogy bonyolult szöveghelyzetben nem vezet automatikusan eredményre. Következtetései csak korlátozásokkal érvényesek, a kontaminációk felderítésére pedig nem nyújt megoldást.

A szövegkritikai következtetés folyamán kulcsszerepet játszik a *hiba*, mely a másolások során törvényszerűen öröklődik. De gyakran nem lehet eldönteni, hogy két eltérő olvasat közül melyik a helyes, és melyik nem. Henri Quentin ezekben az esetekben a *variáns* kifejezést használja, ám ez nem veheti át automatikusan a *hiba* szerepét Lachmann eljárásában. A közös hibák ugyanis valóban a kéziratok rokonságának bizonyítékai, a közös helyes alakok azonban nem, mert olvasatuk természetes módon származhat az archetypusból.¹⁹⁸

Lachmann módszere lényegében arra a logikus feltevésre épül, hogy vannak olyan természetű szöveghibák, melyeket a másoló külső segítség nélkül nem tud kiigazítani, ilyen például a *lacuna*. Ilyenkor vagy javítatlanul hagyja a szöveget, tehát a hiba továbböröklődik,

¹⁹⁶ BÉDIER, Joseph: La Tradition manuscrite du Lai de l'Ombre: Réflexions sur l'art d'éditer les anciens textes. *Romania* 54. (1928) 161–196, 321–356.

¹⁹⁷ PASQUALI, Giorgio: *Storia della tradizione e critica del testo*, Firenze 1934, XV–XIX.

¹⁹⁸ QUENTIN, Dom Henri: *Essais de Critique Textuelle*, Paris 1926.

vagy megpróbálja helyesbíteni, de ekkor feltétlenül az archetypustól különböző megoldást fog választani. Véletlenül nem juthat el a helyes alakhoz, önmagától azt nem tudja kitalálni. Végül egy kézirat úgy is eltérhet az archetypustól, hogy közben értelmes marad, ekkor tehát a másoló fel sem ismerheti, hogy egy olvasat szövegkritikai értelemben *hibás*. Ilyenkor értelemszerűen nem is módosít a szövegen, tehát a hiba megint öröklődik.

Vannak azonban olyan helyzetek is, amikor valamilyen íráshiba történt, a szöveg eltorzult, értelmetlenné vált, de valószínű, hogy ez a másoló számára is magától értetődő, és ki tudja következtetni, hogy mi volt a korábbi helyes alak. Ebben az esetben nem lesz érvényes az a szabály, hogy a szöveghiba feltétlenül öröklődik. Az ilyen könnyen javítható helyeket tehát nem is szabad bevonni a lachmanni eljárásba, hiszen nem vonhatunk le messzemenő következtetést abból, hogy az ilyen hiba egy adott kéziratban nem jelenik meg. Olykor azonban előfordulhat, hogy az egyébként javítható hiba mégis megmarad, és ebből természetesen következik is az érintett források rokonsága.

Ilyen javítható hiba fordul elő a következő példában. A már nyomtatásban is megjelenő humanista mesegyűjtemények között különösen népszerű volt az úgynevezett Dorpius-féle kiadás. Erről a redakcióról dolgozatunk utolsó fejezetében szólnak majd. Ennek elején szerepel egy életrajz, melyben Aesopus jelzőjeként a *larua* szóval találkozunk. A strassburgi 1516. júniusi kiadásban ez a szó hibásan, *laura*-ként szerepel, aminek itt semmi értelme nincsen. Ezt az egyébként könnyen kiigazítható hibát a strassburgi 1519 körüli kiadásban is megtaláljuk. A hiba sem a korábbi, sem a későbbi kiadásokban nem fordul elő többször. Az olvasat könnyen javítható, itt mégis a két említett edíció szoros rokonságát mutatja, mivel a második szolgai módon követte mintáját.

A Lachmann-módszer kritikájaként fogható fel James E. G. Zetzel véleménye, akinek több tanulmánya is foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy a középkori másolók hogyan viszonyulnak az általuk másolt szövegekhez. Azt hangsúlyozza, hogy a másolási szituációk esetről esetre különbözhetnek, és a másolók viselkedése bizonyosan összefügg a másolt szöveg természetével, műfajával, és hogy miféle célból rögzítik őket. Szerepet játszik a hagyományozódás folyamatában az a társadalmi, kulturális és vallási közeg, melyben öröklődnek, és nyilvánvalóan korról-korra más elvárásokkal, más környezettel és más szokásokkal kell számolnunk.¹⁹⁹ Zetzel úgy ítéli meg, hogy Lachmann módszere elsősorban

---

¹⁹⁹ ZETZEL, James E. G.: Vallás, retorika és szövegkiadási technika. A klasszikusok rekonstrukciója. In: *Metafilológia 1. Szöveg – variáns – kommentár*. szerk. DÉRI Balázs, KELEMEN Pál, KRUPP József és TAMÁS Ábel, Budapest 2011, Ford. HANULA Gergely (Filológia 2.) 390–412. Ld. még Uő.: The Subscriptions in the Manuscripts of Livy and Fronto and the Meaning of Emendatio. *Classical Philology* 75 (1980), 38–59.

hibák mechanikus öröklődésén alapul, és nem veszi kellően tekintetbe a másolási folyamat emberi oldalát:

Azok a hibák, amelyeket Lachmann az archetípusában megtalálni vél, a kéz, nem pedig az értelem tévesztései; gondatlanságról beszél, nem interpolációról, vagy revízióról, és azt feltételezi, amit mi megbízhatóságnak neveznénk, a régiek pedig *fides*-nek mondtak: hogy minden kéziratmásoló vagy szövegkiadó megpróbált a legjobb képességei szerint reprodukálni egy mintát. Valójában kimutatható, hogy nem ez a helyzet.²⁰⁰

Egyetértünk, a másolási folyamatok nyilvánvalóan esetről esetre különböznek egymástól. Lehet, hogy a Lachmann-követők gyakorlata mást sugall, de magában a módszerben semmi nem kötelezi arra a filológust, hogy ne tegyen különbséget aggályos és pontatlan másoló, a szöveg iránti hűséghez vallásos tisztelettel ragaszkodó és célirányosan átdolgozó írnok, valamint szándékolatlan és szándékos hiba között. Egyetértünk azzal is, hogy a másolók számtalanszor törekszenek javításra, revízióra, de úgy gondoljuk, hogy ha valóban képesek az eredeti szöveg visszaállítására, akkor vagy gyenge hibával álltak szemben, vagy külső forrást vettek igénybe, azaz kontaminációs esetről van szó.

Véleményünk szerint hasonlóan helytelenül ítéli meg a Lachmann-módszert Bernard Cerquiglioni is, miközben csípős hangnemben igyekszik teljesen elsöpörni azt. Így jellemzi a módszer látásmódját:

Az írnok egy gép, és ennek a gépnek rosszul kell működnie, hogy a variánsok feleslege és pluralitása elrendeződjék, hogy láthatóvá tegye a hamisítás lejtőit, hogy kirajzolja a kéziratcsalád genealogikus ágait. A filológia a család polgári, paternalista és higiénikus gondolata, mely szereti a leszármazást, üldözi a házasságtörést, borzad a kontaminációtól. A hiba gondolata az (a variáns nem egyéb mint deviáns viselkedésmód), ami ezt a pozitivistá módszertant megalapozza.²⁰¹

Bármennyire is érzékletesek a gúnyos metaforák, véleményünk szerint nem találnak célba. Az írnok természetesen nem gép, de a Lachmann-módszer valóban a gépiesen és törvényszerűen előforduló hibákon, és azok törvényszerű öröklődésén alapszik. A „hamisítás lejtői” kifejezés gonosz színben tünteti fel a scriptorokat, pedig a szándékolatlan emberi hibáik valóban láthatóvá teszik a „lejtőt”, és ezt szándékolt emberi törekvéseik sem tüntetik el

---

²⁰⁰ ZETZEL i. m. 395–396.

²⁰¹ CERQUIGLINI, Bernard: A variáns dicsérete. A filológia kritikai története. In: *Metafilológia I. Szöveg – variáns – kommentár*, szerk. DÉRI Balázs, KELEMEN Pál, KRUPP József és TAMÁS Ábel, Budapest 2011, Ford. KESZEG Anna (Filológia 2.) 266.

minden esetben. A módszer valóban pozitivista, de hát mit tegyen a szövegkritika, ha tényleg nem más, mint adatok rendszerezése, és az azokból való logikus következtetés tudománya.

Cerquiglioni tanulmányában mintha akarva értené félre a módszert:

Lachmann abból az elvből indul ki, hogy a másolók nem egymástól függetlenül követnek el azonos hibát, azonos helyen (akármelyik közönséges *Schulmeister*, akinek volt már némi tapasztalata a tollbamondás terén, tanúsíthatta volna a berlini egyetem kiváló rektora előtt, hogy bizonyos nyelvi szekvenciák gyakran ugyanarra a hibára sarkallnak).²⁰²

Érdekes hasonlat, mert könnyen a visszájára fordítható. Természetesen igaz, hogy vannak olyan szöveghelyzetek, amikor típushibák egymástól függetlenül lépnek fel a hagyományban, azaz *horizontális variánsok*. De ezek kizárólag gyenge hiba esetén jöhetnek létre valóban egymástól függetlenül, a gyenge hibákat pedig nem szabad a Lachmann-módszer helyes használatakor igénybe vennünk. Ha viszont egy közönséges *Schulmeister* azt tapasztalja dolgozatjavítás közben, hogy bizonyos nebulók azonos erős hibát követnek el, akkor némi alapossággal rekonstruálni tudja az osztály ülésrendjét.

Hadd álljon itt még egy jellemző idézet a tanulmány szerzőjétől. Úgy véli, hogy Lachmann szerint „... több kézirat egyezése egyetlen másikkal szemben a jó olvasat biztos jele, mert a hiba magányos, vagy még inkább a magány, az egyediség hibára utal.”²⁰³ Meglehetősen egyedi vélemény. Lachmann eljárása ugyanis ismeri az *errores coniunctivi* fogalmát, és egy ilyen hibát tartalmazó szövegcsalád igenis állhat szemben egyetlen jó olvasattal. A Cerquiglinitől idézett állítás csak akkor igaz, ha előbb beláttuk volna, hogy a szóban forgó források egymástól függetlenül tartalmaznak azonos variánst.

A bírálók jogos észrevételei persze nem szüntették meg a módszer használatát. Alapos körültekintéssel, a helyzet gondos felméréssel és a szöveg hagyományozódása során szóba jöhető eshetőségekkel számolva a kritikai kiadások a kitűzött célnak megfelelő főszöveget hozhatnak létre. A 20. századi szövegkritika számos ponton finomított Lachmann módszerén, a legfontosabb kritikai megjegyzéseket és elvi kiegészítéseket Giorgio Pasquali már említett munkája mellett Louis Havet²⁰⁴ és Walter Wilson Greg²⁰⁵ tették.

A Lachmann-módszer sorozatos bírálata oda vezetett, hogy a modern szövegkritika gyanakodva kezdett kezelni minden hagyományos eljárással készült kiadást. A korábbi módszer helyett azonban nem tudott olyan újabbat javasolni, mely a fogyatékoságokat

²⁰² CERQUIGLINI i. m. 266.

²⁰³ CERQUIGLINI i. m. 266.

²⁰⁴ HAVET, Louis: *Manuel de critique verbale appliquée aux textes latins*, Paris 1867, 1911²

²⁰⁵ GREG, Walter Wilson: *The Rationale of Copy-Text*, *Studies in Bibliography* 3 (1950–1951) 19–37.

kiküszöbölné. Valójában ilyen eljárás elvileg sem létezhet. Ráadásul a különböző szövegkritikai feladatok egymástól is nagyon különböző megközelítésmódot igényelnek.

A szövegek hagyományozódására vonatkozó logikai, filológia alapelvek lényegében hasonlóak, de a gyakorlati metódusok rendszerint már eltérnek. Emiatt a szövegkritika jól elkülöníthető részterületekre bontható. A *bibliai szövegkritika* számára egyetlen szöveg, a Szentírás rekonstrukciója a cél. Ezért például az önkényes emendáció egyenesen szentségtörésnek minősülne. A szövegforrások száma rendkívül nagy, és nyílt hagyományozódású. Így a Lachmann-módszer használata kevés eredménnyel szolgálhat. Legfeljebb nagyobb szövegcsaládok, típusok különíthetők el a segítségével. A hagyomány feltérképezéséhez különféle tudományterületek, nyelvtörténeti, filológiai, statisztikai módszerek is hozzátartoznak.

A *klasszika-filológia* azért van speciális helyzetben, mert az ókori szövegeket általában csak a keletkezésüktől időben nagyon távoli – igen gyakran 15–16. századi – forrásokból ismeri, ezért itt is igen erős a kontaminációk esélye. Nem remélhetjük, hogy az eredeti szerzői szöveg és az archetypus mindenben megegyezik, a források alapján csak addig a pontig tudunk visszanyúlni, ahol a hagyomány először elágazott. Azok a művek, melyek igen nagyszámú változatban maradtak ránk – például Homérosz eposzai –, a *recensio aperta* tipikus eseteinek nevezhetők. A tradíció feltárására a Lachmann-módszer ilyenkor csak korlátozott mértékben alkalmas. Ha csak egy-két kézirat őrizte meg a klasszikus szöveget, akkor áttekinthetőbb a helyzet, megítélhetjük a variánsokat. A sztemma persze ilyenkor sem mutatja meg a teljes szövegtörténeti folyamatot, csak azokat az összefüggéseket, melyek a kéziratok eltéréseiből és azonosságaiából következnek. A Romulus-corpus határhelyzetben van, a források száma meglehetősen nagy, de a hagyományos eljárásokkal még éppen kezelhető. Nyílt szöveghagyományú, de a kontaminációk egy része feltárhatónak tűnik.

A *modern szövegkritika* az időbeli közelség, és a variánsok korlátozott száma miatt szerencsésebb helyzetben van, ám a 20. század végén éppen emiatt ment át speciális változáson. A francia szövegkritika figyelme az 1970-es években az alkotói folyamatra terelődött. Egyes irodalomtörténészek azt kezdték vizsgálni, hogy mi a viszony ugyanazon irodalmi mű különböző szerzői variánsai között.²⁰⁶ Előfordul ugyanis, hogy ismerjük a szerző első vázlatát, egy regény korábbi kidolgozását, a mű létrejöttének különböző fázisait, vagyis a szöveg *genézisét*. Hans Gabler *Ulysses*-kiadása volt az első, mely megpróbálta James Joyce regényét kialakulása közben ábrázolni. Ehhez felhasználta az író kézirateit, illetve a regény

---

²⁰⁶ MARTENS, Günter: Mi az, hogy szöveg? Szempontok a szövegfilológia kulcsfogalmának meghatározásához. Ford. SCHULCZ Katalin. *Literatura* 1990/3. 239–261.

több, egymástól lényegesen különböző változatát, az úgynevezett *előszövegeket* (*avant-texte*).²⁰⁷ A *genetikus szövegkiadás* elméletileg azért helyeselhető, mert a szöveget *polimorf* és *diakrón* fogalomnak tekinti, vagyis állandóan változó, mindig több alakban létező, időben is elhelyezkedő objektumnak, és ezért nem is valamilyen stabil szövegállapotot igyekszik megragadni, hanem éppen annak folyamatos változását mutatja be.²⁰⁸ A 20. század végén több genetikus kiadás igyekezett ezt az új típusú célkitűzést megvalósítani, például Flaubert *Bovaryné* című regénye jelent meg ezzel az eljárással.²⁰⁹

Apró észrevétel csupán, de a *genetikus kiadás* elnevezés meglehetősen megtévesztő. Tudniillik ez az új szemlélet a szöveg *genézisét*, kialakulását, megszületését ábrázolja. Lachmann módszere ezzel szemben a közös hibák (*mutációk*) megfigyelése révén biológiai értelemben véve *genetikus*, azaz a szövegek azonos eltéréseinek *öröklődésére* támaszkodik. Vagyis ez utóbbit nagyobb joggal nevezhetnénk genetikusnak, a modern szövegkritikai eljárást pedig talán másként kellene hívni. De félő, hogy ezzel a javaslattal már régen elkéstünk.

A genetikus kiadások elmélete nem csupán a szövegfogalom új meghatározását eredményezte. Feltétlenül a javára írható egy speciális módszer, a *szinoptikus bemutatás* használata. Mivel a szöveg polimorf jellegű, a korábbi gyakorlattal szemben nem tüntethetjük ki egyik vagy másik változatát, nem választhatunk hagyományos értelemben vett főszöveget, hanem a variánsok egyenrangú, párhuzamos közlésére van szükség. Ezt a különböző kiadások különféle módon valósítják meg, bonyolult többszintes zárójelezéstől kezdve a több színnel nyomtatott kiadásokig. Lényegében azonban nem az egyes technikai megoldások az érdekesek, hanem az a törekvés, hogy minden egyes variáns egyenrangú szerepet kapjon a kiadás során, és az egyes szövegforrások mellérendelő viszonyba kerüljenek a korábbi alárendelő viszony helyett.

A szinoptikus bemutatás egyrészt azzal az előnnyel jár, hogy nem kikövetkeztetett változatokból összeállított, több különböző forrásra támaszkodó főszöveget közlünk, hanem minden egyes közölt változat ténylegesen létező szöveg, egykor valóban ebben az alakjában volt része a hagyománynak. Másfelől ezzel az eljárással a kiadó nem rejthet el egyetlen *varia lectiot* sem. A korábbi, főszöveget és lapalji apparátust tartalmazó kritikai kiadások minden jó

---

²⁰⁷ *Avant-texte, texte, après-texte*. Volume publié par Louis HAY et Péter NAGY. Paris–Budapest 1982. (A Mátrafüreden 1978. okt. 13–16-án tartott kollokvium előadásai.)

²⁰⁸ De BIASI, Pierre-Marc: Horizontális kiadás, vertikális kiadás – A genetikus kiadások tipológiájának vázlata – (a francia terület, 1980–1995). Ford. LÖRINSZKY Ildikó, *Helikon* 1998/4. 414–441.

²⁰⁹ GOTHOT-MERSCH, Claudine: A genetikus szövegkiadás: a francia terület. Ford. FARKAS Ildikó, *Helikon* 1989/3–4. 388–401; LÖRINSZKY Ildikó: Rövid körkép az utóbbi tíz év Flaubert-kiadásairól (1988–1998). *Helikon* 1998/3–4. 544–552.

szándék ellenére elfedték az egyes szövegforrások bizonyos variánsait. A kiadó döntésén múlt, hogy mit minősít jelentős változatnak, és mit jelentéktelennek. A szinoptikus kiadás eleve minden változatot közöl, legyen az lényeges vagy lényegtelen. Ezért az olvasó, aki immáron minden adat birtokában tekintheti át a helyzetet, már nincs kitéve a szövegkiadó esetleges hibás döntéseinek. A kiadás ugyan tartalmazhat javaslatot helyes főszövegre, de ez a főváltozat már nem lép ez egyes variánsok helyére, nem szünteti meg annak a lehetőségét, hogy a főszöveg egyes alakjait elvetve bármelyik variánst helyesebbnek minősítsük.

De miért is érdekes a modern szövegkritika számunkra? Hiszen sem az ókori, sem a középkori, de még a koraújkori szövegek esetében sem rendelkezünk olyan szövegforrásokkal, melyek a mű keletkezésének ábrázolását lehetővé tennék. Szerzői szövegvariánsok leginkább csak a modern korból maradnak ránk. A régi szövegek kutatója továbbra is csak a művek utószövegeit (*après-text*) tanulmányozhatja, és számára a szöveg – noha variánsaiban polimorf módon létezik –, valójában egyetlen, ideális és esetleg kikövetkeztethető alakban létezik. A kérdésre úgy adhatunk szemléletes választ, ha Martin L. Westhez hasonlóan a szöveg történetét egy folyóhoz hasonlítjuk.²¹⁰ A hagyományos szövegkritikai eljárások mindig az archetypus kikövetkeztetésén fáradoztak, vagyis arra kérdeztek rá, hogy honnan ered a folyó. A modern szövegkritika irányította rá a figyelmet arra, hogy a szöveg diakrón fogalom. Bármelyik időpillanatban csak átmenetet képez a korábbi és későbbi szövegállapotok között. Vagyis azok a korábbi szövegek, melyekkel genetikus kapcsolatban van, előszöveggént foghatók fel, azok pedig, amelyek belőle származnak le, értelemszerűen utószöveggént kezelhetők. A genetikus szemlélet lehetővé teszi, hogy ne csak a folyó forrását igyekezzünk megpillantani, hanem bármelyik szakaszát érdekes objektumnak tekintsük.

Két példa talán sikeresen megvilágítja, hogy mire is gondolunk. A szinoptikus evangéliumokban fordul elő Jézus azon hasonlata, hogy: *Könnyebb a tevének a tű fokán átmenni, hogynem a gazdagnak az Isten országába bejutni.*²¹¹ A nehezen érthető szólás eredeti formája viszonylag könnyen rekonstruálható, ha tudjuk, hogy a görög *κάμηλος* (teve) szó csak egyetlen betűvel tér el a *κάμιλος* (hajókötel) szótól. Nagyon valószínű, hogy egyszerű betűtévésztről (*η* helyett *ι*) van szó, ami az itacizmussal is jól magyarázható. Ám ha ragaszkodunk a kikövetkeztetett alakhoz, mely az archetypusban szerepelt, nem tudunk mit kezdeni a hibás alakból származó, széles körben elterjedt szólással. Hasonló módon kerülünk

---

²¹⁰ WEST, Martin, L.: *Textual Criticism and Editorial Technique*. Teubner, Stuttgart 1973; Magyar fordítása: WEST, Martin L.: *Szövegkritika és szövegkiadás*. Ford. BOLONYAI Gábor, Budapest 1999, 24.

²¹¹ Mt 19, 24; Mk 10, 25; Luk 18, 25

nehezen feloldható helyzetbe, ha a Bibliának azt a jelenetét vizsgáljuk meg, ahol Mózes visszatér a Sinai hegyről a kőtáblákkal a kezében. Szent Jeromos fordításában az olvasható, hogy „*et ignorabat quod cornuta esset facies sua*” – azaz „és nem tudta, hogy arcának szarvai vannak.”²¹² Ennek megfelelően a képzőművészeti ábrázolásokon Mózeset szarvakkal szokás ábrázolni, így szerepel például Michelangelo híres szobrán is. De tudható, hogy Jeromos félrefordított egy héber kifejezést, és valójában Mózes fején nem *szarvak*, hanem *fényesség* jelent meg. Ha ragaszkodunk az archetypus helyes olvasatához, mit kezdünk Michelangelo szobrával?

A dolgozat tárgyához visszatérve: az Aesopus-hagyomány vizsgálatának nem csak az lehet a célja, hogy a kódexek alakjainak segítségével rekonstruálni tudjuk előbb a Romulus-corpust, majd az *Aesopus ad Rufum*-gyűjteményt, végül ennek viszonyát Phaedrus meglévő, vagy esetleg ránk nem maradt verseivel. Az is értelmes cél, hogy dokumentáljuk a középkor Romulus-szövegeit, megállapítsuk, hogy egy adott korszakban milyen kéziratokat használtak, honnan származott azoknak szövege, és mi módon öröklődött, miféle változásokon ment keresztül. Természetesen ez a megközelítés sem mond le a szövegcsaládok sztemmatikus vizsgálatáról, sőt arra törekszik, hogy a korábbinál részletesebben és pontosabban térképezze fel a kéziratok genealógiai összefüggéseit, de immár nem azért készít leszármazási rajzot, hogy ennek csúcsán kijelölhesse az archetypust, hanem azért, hogy elhelyezhesse rajta a meglévő kódexeket. Nem pusztán a rekonstruálható helyes szövegalakok lehetnek számunkra érdekesek, hanem a forgalomban lévő helytelen változatok is. Éppen ezek segíthetnek eligazodni abban a kérdésben, hogy milyen módon rajzolható meg a szöveg története.

2. A *recensio aperta* típusai

A hagyományos szövegkritika bírálói mind egyetértenek abban, hogy Lachmann eljárása teljesen csődöt mond, ha a szöveg hagyományozódása közben *kontamináció* lépett fel. Zárt hagyomány (*recensio clausa*) esetén az öröklődő hibák általában eligazítanak a szövegcsaládok között. Ha azonban a sztemma különböző ágain elhelyezkedő források egyes variánsai egymással is keveredtek, azaz nyílt hagyományozódással (*recensio aperta*) van dolgunk, akkor a helyzet szinte tisztázhatatlanná válik. Annak ellenére, hogy az ókori és

---

²¹² 2Móz 34, 29

középkori szöveghagyományozódás során folyamatosan fennáll a kontamináció lehetősége, sőt a tapasztalatok szerint forrásaink jelentős részéről bizonyítható is, hogy kevert szöveghagyományú, mégis úgy gondoljuk, hogy a filológus helyzete nem minden esetben teljesen reménytelen. Hogy ezt belássuk, érdemes áttekinteni a *recensio aperta* alapvető eseteit, és a nyílt szöveghagyomány feltárásának módszereit.

A szakirodalom nem igen mond többet annál, hogy a sztemmán megjelenő források között olykor nem csak vertikális kapcsolatok létezhetnek, hanem horizontális összefüggések is. Az ilyen összefüggéseket úgy lehet felismerni, hogy rendellenesen viselkedő kéziratokat, vagy szövegcsaládokat tudunk elkülöníteni, melyekről a szövegösszevetés kapcsán az derül ki, hogy a sztemma különböző ágaival tartanak rokonságot.²¹³ Ez a definíció azért nem praktikus, mert a kontaminált források jelenléte jó eséllyel lehetetlenné teszi a sztemma helyes megrajzolását, hiszen annak megszerkesztése közben éppen a források közös hibáira, és köztük természetesen a kontaminált források közös hibáira is támaszkodunk, anélkül, hogy előzetesen sikerült volna elkülöníteni a kevert hagyományú kéziratokat. Ez oda vezethet, hogy a kontaminált kéziratok fogják irányítani a sztemma elkészítését, és hozzájuk fogunk igazodni. Mivel épp ezek a kéziratok állnak egyszerre több forrással is kapcsolatban, jó eséllyel nem más kéziratok *közös leszármazottjának*, hanem azok *közös ősének* fogjuk tekinteni őket. A téves besorolást egy egyszerű példán próbáljuk szemléltetni.

Tegyük fel, hogy forrásaink között felfigyelünk három kéziraatra (**X**, **Y** és **Z**). Ha azt tapasztaljuk, hogy **X** és **Z** gyakran megegyezik **Y** olvasataival szemben, más helyeken viszont **Z** és **Y** is egyforma **X**-szel szemben, de soha nem fordul elő az a helyzet, hogy **X** és **Y** együtt térnének el **Z**-től, akkor ez a helyzet **Z** köztes állapotára utal. Néha **X**-szel, néha pedig **Y**-nal tart fenn rokoni kapcsolatot, miközben bizonyosnak látszik, hogy **X** és **Y** egyáltalán nem rokonok. Ekkor két eset lehetséges. 1. Ha úgy véljük, hogy a felismert közös alakok mind helyesek, és az ezektől eltérő egyedüli alakok a hibásak, akkor **Z**-t a másik két kézirat *közös ősének* kell minősíteni. Ekkor **X** és **Y** is örökölhet helyes alakokat belőle, **Z** ezért egyezhet meg hol az egyikkel, hol a másikkal, hol mindkettőjükkel. Amikor **X** vagy **Y** önállóan tér el a két másik kézitról, akkor ennek az az oka, hogy önállóan hibázik. 2. Ha azonban azt gondoljuk, hogy a kéziratok most vizsgált közös alakjai esetenként hibásak, és az ezektől eltérő egyedi alakok a helyesek, akkor **Z**-t kontaminált kéziratnak kell minősíteni, és a

---

²¹³ West egy egész fejezetet szentel könyvében a kontaminációnak, *Hogyan bánjunk nyílt recenzióval?* címmel (WEST i. m. 46–59), ám az ebben bemutatott hipotetikus sztemma olyan bonyolult, hogy az okfejtés szinte követhetetlen. Ilyen szöveghelyzetben a kontamináció feltérképezhetetlen, és ezen sem a források alapos megfigyelése, sem a hibás olvasatok számának táblázatos kimutatása nem segít. A kontamináció tényét bemutató sztemmát hozzá hasonlóan rajzoltuk meg, de gondolatmenetünk lényegében független tőle.

sztemmán **X** és **Y** közös leszármazottjaként kell elhelyezni. Így **Z** örökölhét a két másik kéziratból akár helyes, akár hibás olvasatokat akkor is, ha **X** és **Y** egymástól éppen eltér.

Ha több kéziratunk is van, és azok segítenek a fentebbi két esetet megkülönböztetni, vagyis igazolják a variánsok hibás vagy helyes voltát, akkor szerencsénk van. De ha nincs biztos támpontunk a szöveghelyek minősítéséhez, akkor a kevert szöveghagyomány felismerése és a sztemma helyes megrajzolása is nagy nehézségekbe ütközik.²¹⁴

A kontamináció esete nem is olyan ritka jelenség, mint ahogyan arra számítani lehetne. Tudniillik nem azt a helyzetet kell elképzelnünk, amikor a másoló egyszerre két, fizikailag is különböző forrást követ, és hol az egyiknek, hol a másiknak a lapjairól veszi a variánsokat. A Romulus-corpus forrásait ismertető fejezetben több olyan kéziratot is bemutatunk, ahol különböző gyűjteményeket egymás után másoltak le, sőt arra is vannak példák, ahol az egyik mesesorozat *mellé* a margóra jegyezték fel a másikat. Ilyenkor automatikusan fennáll annak a lehetősége, hogy másoláskor a két gyűjtemény variánsai keverednek, mert az egyik alapján könnyen igazítani lehet a másikat.

Életszerű szituáció az *interlineáris glosszák* előfordulása is. A dolgozatunkban tárgyalt Romulus-corpus egyik szövegforrása, a *Codex Wisseburgensis* éppen jó példa erre. A kódex 10. századi alapszövege az egyik szövegcsaládhoz tartozik (**W**), egy 11. századi használója azonban a sorok közé és fölé más szövegalakokat is felvett (**W**²). Ha ezt a sorközi glosszákkal megtűzdelt kódexet valaki lemásolja, minden egyes bejegyzésnél szabadon eldöntheti, hogy a korábbi alapszöveget, vagy az attól eltérő, fölötte olvasható variánst írja le. Az így létrejött másolat különböző szövegcsaládok egymással összekevert alakjait fogja tartalmazni, kontaminációkkal lesz tele. Ha úgy képzeljük el a kódexet, hogy az interlineáris glosszák elszórtan ugyan, de a kézirat elejétől a végéig folyamatosan jelen vannak benne, akkor könnyen előfordulhat, hogy az erről készült másolat teljes egészében kevert szöveghagyományú lesz. Minden egyes pontján fennáll az a lehetőség, hogy olvasata vagy az egyik, vagy a másik korábbi szövegrétegből származik. Az ilyen, a kézirat anyagában

²¹⁴ A kevert szöveghagyományú kéziratok hibás genealogikus besorolásának veszélyére mutat rá West is. WEST i. m. 43–46.

korlátlanul szétszóródó, a korábbi szövegrétegbe teljesen beágyazódó, és viszonylag egyenletesen megjelenő kontamináció deríthető fel a legnehezebben. Még ha fel is ismerjük, hogy kevert szöveghagyománnyal van dolgunk, lehetetlen a két szövegréteget mechanikusan elkülöníteni.

Szerencsére a kontaminációk jelentős része nem ilyen. Sokkal egyszerűbb és könnyebben felismerhető esetei is vannak. Érdemes ezek közül hármat szemügyre venni, és megvizsgálni, hogy a szövegkritikai munka során hogyan járhatunk el velük.

Az első eset a *pontszerű*, vagy *foltszerű* kontamináció. Ilyenkor a **Z** kódex másolója lényegében egyetlen forrásra, mondjuk **X**-re támaszkodik, de egy adott ponton, vagy kisebb, foltszerű szövegegységre, néhány szóra, egy-két sorra, kiterjedő mértékben mégis **Y** szövegét közli. Ennek lehet oka az, hogy **X** ezen a helyen megsérült vagy olvashatatlan (lacuna), és a másoló egy külső forrás, **Y** segítségével pótolta a részt, de lehet oka az is, hogy ezen a helyen már **X** szövege **Y**-ból származó interlineáris glosszát, vagy margináliát tartalmazott, és **Z** másolója nem az alapszöveget, hanem a sorok között vagy mellett található választotta. Egy lacuna kiegészítése általában felismerhető, mert a kódexben általában nem sokszor ismétlődő jelenség. Így, ha azt tapasztaljuk, hogy **Z** szövege nagyrészt **X**-hez igazodik, és csak elvétve – pontszerűen, vagy foltszerűen – fordulnak elő benne **Y** variánsai, akkor erre az esetre gyanakodhatunk. Az interlineáris glosszák és margináliák előfordulási gyakorisága változó, szerencsés esetben ez is csak kevés pontot érint a szövegben. Ritkán még az is előfordulhat, hogy **Z** másolója az alapszöveget és a glosszát is lemásolja, elárulva ezzel mindkét forrását. Dolgozatunk későbbi fejezeteiben erre is látunk majd konkrét példát.

A második gyakori szöveghelyzet a *bővítéssel létrejövő* kontamináció. Különösen olyan kódexeknél gyakori, ahol a corpus kisebb szövegegységekből – például versekből, mesékből – áll. Ha **Z** először teljes egészében lemásolja az **X** gyűjteményt, majd ezután további kisebb szövegegységeket gyűjt még, mondjuk **Y**-ból, akkor egy olyan kézirat jön létre, melynek eleje teljes mértékben igazodik **X**-hez, a vége pedig **Y**-hoz hasonlít. Ám ez utóbbi rész általában csak *válogat* **Y** anyagából, felesleges lenne ugyanis újra lemásolnia azokat a szövegeket, melyeket már **X**-ből ismert és rögzített. A másolásnak ez a módja, a bővítéses kontamináció kimondottan gyakori az állatmesék körében. Dolgozatunkban is többször találkozhatunk vele. Így került például Nilant kiadásának végére néhány Steinhöwel-mese, de hasonló módon keletkezett Pesti Gábor mesegyűjteményének Rimiciuson alapuló része is. Az ilyen típusú kontamináció viszonylag könnyen felismerhető, ha alaposabban megvizsgáljuk a mesegyűjtemények tartalmát. **X** nyilvánvaló módon könnyen meghatározható, hiszen ha igazunk van, a másoló lényegében pontosan követi. A

legfontosabb lépés, hogy felismerjük azt a forrást (**Y**), melyből **Z** egy része válogatással létrejöhett.

A harmadik, külön említést érdemlő eset a *tömbös* kontamináció. Ilyenkor **Z** másolója egy darabig az egyik forrását követi (**X**₁), majd egy adott ponton hirtelen egy másik kézirat (**Y**) szövegével folytatja, de végül visszatér korábbi forrásához (**X**₂). Előfordulhat, hogy **X**₁ és **X**₂ folyamatos egységet képez, és **Y** egyszerűen csak *beékelődött* a szövegébe. Ez akkor fordulhat elő például, ha **Y** lapjait fizikailag illesztik be **X** lapjai közé. Ekkor **X** szövege olykor megsérülhet, a beékelődött lapok meséket, mondatokat vagy szavakat is kettévághatnak. Ha ezek a csonka nyelvi egységek a másolatokban is megőrződnek, könnyű felismerni **Y** tömbjének elejét és végét. Úgy is kialakulhat azonban tömbös kontamináció, hogy **X** szövegében nagyobb méretű lacuna van, mondjuk hiányzik egy egész fejezete, és ezt pótolja a másoló **Y** segítségével. Ilyenkor **X**₁ és **X**₂ nem alkot folyamatos egységet, az **Y**-ből származó rész szervesen illeszkedik közéjük, kipótolva az egykori lacunát. Ez utóbbi esetet nehezebb felismerni, és például egy néhány meséből álló tömböt csak úgy lehet izolálni, ha az **Y** hagyományán alapuló tömb vagy a mesék sorrendjében, vagy variánsaiban felismerhetően eltér **X**-től.

Megfogalmazhatunk néhány általános szabályt, melyeket érdemes nyílt recensio esetén figyelembe venni. Először is, ha a variánsok, a közös hibák és közös helyes alakok nem eredményeznek jól kikövetkeztethető sztemmát, tehát felismertük, hogy a szöveghagyomány során kontaminációval is számolni kell, akkor azonnal korlátozni kell a zárt recensio esetében alkalmazott módszereinket. Ettől a ponttól kezdve túl veszélyes egyetlen szöveghelyre támaszkodva források viszonyáról véleményt formálni. Csak az olvasatok többszörös, szisztematikus megfelelése mutathat arra, hogy a feltételezett leszármazási rend fennáll a kéziratok között. Ha nyílt recensióra utaló jeleink vannak, meg kell próbálnunk azonosítani azt a kéziratot, vagy kéziratcsaládot, amely részt vett a keveredésben, vagy amely részesült a kevert olvasatokból. Ez gyakran nem is olyan nehéz, olykor egészen nyilvánvaló, hogy az adott mesegyűjtemény vegyes anyagot tartalmaz, néha szó szerint megegyezik tiszta hagyományúnak tekintett forrásokkal, néha viszont erősen eltávolodik attól. Különbséget kell tennünk *interpolatio* és *contaminatio* között. Az előbbinél a szöveg kiegészítése történik külső forrás, vagy egyéni lelemény alapján, az utóbbiért mindig külső forrás a felelős. Ha ez a külső forrás felismerhető, megkísérélhetjük feltérképezni a kevert szöveghagyományú kézirat rétegeit, vagyis, hogy melyik része honnan való. Ha *lokalizáltuk* a kontaminált forrást, tanácsos azt a vizsgálatból – legalábbis ideiglenesen – kizárni (*eliminatio codicum mixtorum*).

Dolgozatunkban sokszor szerepel egy olyan kézirat, a *Codex Ademari* (**Ad**), mely egészen bizonyosan kevert szöveghagyományú. Részben egy úgynevezett *Phaedrus solutus*-gyűjteményen alapul, részben talán az *Aesopus ad Rufum*mal áll kapcsolatban, de felismerhetők benne a Romulus-corpus variánsai is (**Ad**₂). Több mesénél nem lehet biztonsággal eldönteni, hogy melyik szövegréteghez tartozik. Bár ez a kódex különösen fontos szerepet játszik a Phaedrus verseiből létrejött prózai parafrázisok történetében, és bizonyíthatóan a szövegtörténet korai szakaszának nyomait hordozza, a teljes szemmán az archetypushoz közel helyezkedik el, mégsem tanácsos minden kétely nélkül bevonni a vizsgálatba. Kevert szövegrétegeivel több galibát okoz, mint amennyi hasznot hajt. Zander ugyan alkalmasnak találta **Ad** meséinek egy részét arra, hogy Phaedrus verseit rekonstruálja,²¹⁵ arra azonban kontaminált volta miatt alkalmatlannak tartjuk, hogy a romulusi szöveghagyomány feltérképezésekor iránytűként szolgáljon. Ezért nem tárgyaljuk külön fejezetben. Noha megérdemelné, de bonyolult viszonyrendszerét nekünk sem sikerült megoldanunk. Dolgozatunk fejezeteiben természetesen hivatkozunk rá, sőt egyes olvasatait kellő óvatossággal fel is használjuk, de szemmánkra egyáltalán nem helyezzük fel.

Hasonló izolációra van szükség akkor is, ha felismertük, hogy egy gyűjteményen belül történt kontamináció. Először azt kell lokalizálni, hogy ez a mesék mely részére terjed ki, és ha sikerül ezeket elkülöníteni, akkor – ideiglenesen – a vizsgálatból ki kell zárni őket. Ha tudjuk, hogy az elkülönített mesék honnan kerültek ide, milyen a rokonságuk, akkor persze nem szükséges őket karanténban tartani, tárgyalhatjuk őket annál a forráscsoportnál, ahová joggal besorolhatók. Ha azonban tisztázatlan a forrásuk, vagy éppen pontszerű kontaminációnak voltak kitéve, akkor bölcsebb, ha átmenetileg nem hagyjuk, hogy megtévesszenek. Csak akkor kerülhetnek sorra, ha már tisztább a kép körülöttük.

A *lokalizálás* és *izolálás* két lépésén kívül fontos azt is megértenünk, hogy milyen módon történhetett a szövegek keveredése. Nem csupán a kontamináció típusának meghatározására gondolunk (*folyamatos*, *pontszerű*, *bővítéses* vagy *tömbszerű*), hanem a kontaminált területek konkrét feltérképezésére, és annak elemzésére. Mind a mesék megváltozott sorrendje, mind a kontaminációk ehhez igazodó, vagy ettől eltérő elhelyezkedése beszédes lehet. Kiderülhet, hogy miféle praktikus szándék vagy kényszerű íráshelyzet vezetett oda, hogy a szövegek összekeveredtek vagy összeolvadtak. A későbbi fejezetekben több példát látunk majd arra, hogy ha végérvényesen feltárni nem is sikerült a másolási folyamatokat, olykor lehetséges racionális modellt alkotni róluk.

---

²¹⁵ Zander 1924 i. m.

3. Konkordancia, kolláció, sztemma

Karl Lachmann érdeme, hogy a *recensio* és *emendatio* műveleteit elvszerűen megkülönböztette, és külön folyamatként kezelte. Az elsőt objektív, a másodikat szubjektív lépésnek tartotta, és éppen ezért nevezhető a *recensio* lényegét tekintve mechanikus eljárásnak. Természetesen ez is filológiai alaposságot, nyelvi, történelmi, irodalmi, stilisztikai készségeket igényel, de – szerencsés esetben – soha nem önkényes. A szövegkritikai munka első feladata a vizsgálandó corpus szövegeinek teljes körű összegyűjtése, bibliográfiai leírása, a források összehasonlítása és rendszerezése. Ezt követheti a források viszonyának meghatározása, a sztemma felépítése. Az ágrajz alapján tehetünk kísérletet arra, hogy az archetypust rekonstruáljuk.

Ezen a ponton azonban érdemes megállnunk. Az eddigi lépéseket nyugodtan tekinthetjük a szöveg tudományos megközelítésének, de a rekonstrukciót már nem feltétlenül. Éppen ezen a ponton kapták a lachmannisták is a legerősebb kritikát, amikor középkori szövegek kiadásakor a tudományos objektivitástól elrugaszkodva, túl merész lépésekkel rekonstruálták az archetypust, amikor olyan mozzanatokat is bizonyosnak tüntettek fel, melyek valójában nem azok, ideértve például a közép-felnémet szövegek egységessé formált, idealizált nyelvi állapotát is. De az is világos, hogy nem csak a tudományos elbizakodottság vezethet ilyen zsákutcába.

Valójában minden szövegkiadó lehetetlen küldetést teljesít, amikor a lényegében diakrón és polimorf természetű szöveget egyetlen alakban és olvasható állapotban igyekszik reprodukálni. A szöveg tudományos fogalmának mond ellent ez a törekvés, de a kiadási szándék erre kényszeríti a sajtó alá rendezőt. A szövegkiadás sokáig csak papírkiadást jelentett, és a könyv terjedelmi korlátai eleve keretet szabnak a munkának. Ha népszerűsítő kiadásról van szó, akkor általában még szövegkritikai jegyzetek sem tartozhatnak hozzá, hiszen ez a könyvtípus éppen megkímélni akarja az olvasót attól, hogy a szöveget többalakúnak lássa. A kényelmes olvasó egyetlen lineáris szövegfolyamra számít. De ha tudományos kiadásról, sőt egyenesen kritikai kiadásról van szó, akkor is véges a lapméret, nem minden esetben lehet feldolgozni és közzétenni az összes variánst. Minél több szövegforrásra vezethető vissza a mű, annál bonyolultabb apparátus tartozik hozzá. Ráadásul a szinoptikus kiadások előtti korban még minden szövegkiadó valamilyen alapszöveget közölt, és ezekhez képest mutatta meg a szöveg varianciáját. Elvileg sem bizonyos azonban,

hogy lehetséges jó alapszöveget választani. Gyakran igenis praktikus dolog eklektikus főszöveget alkotni, mely természetesen nem az archetypus hiteles rekonstrukciója, hanem olyan segédszöveg, mely igyekszik azt a lehető legtöbb ponton jól, vagy legalábbis kielégítően megközelíteni. A jó főszöveg arról ismerhető meg, hogy a legkényelmesebb viszonyítási pontot kínálja a források variánsainak megítéléséhez.

De nem célja dolgozatunknak, hogy a szövegkiadási technika elvi kérdéseit tárgyaljuk. Éppen azt akarjuk hangsúlyozni, hogy ez a kényszerű kompromisszumokkal járó munka nem azonos a tudományos kutatás feladatával. Igaz, hogy a szövegkiadás tudományos tevékenység, de nem igaz, hogy ez a tevékenység azonos lenne magával a szövegkritikával. A szövegkritika megállhat a *recensio* lépésénél, tekintheti céljának a szövegforrások összefüggéseinek vizsgálatát anélkül, hogy a szöveg egyalakúsítására törekedne. Nem feltétlenül kell rekonstruálnia az archetypust, ha úgy látja, hogy az objektív módon nem tehető meg. Nem kell a szöveget javítania (*emendatio*), ha annak eredménye kétséges. Erre az önkorlátozásra saját példát is tudunk hozni a Romulus-corpus anyagából.

A kecskegidáról és a farkasról szóló mesében (**Th 36: *Hoedus et lupus***) a kecskemama egyedül hagyja a kis gidát. A farkas kecskehangon próbál meg bekéredzkedni az ólba, mire a gida talpraesetten válaszol: a hangod ugyan kecskézik, de a résen farkast látok:

Capella cum esset foeta et ad partum uellet ire, ignarum hedum ammonuit ne aperiret alicui, sciens quod multae ferae stabula pecorum circumirent. Monuit, et exinde exiit. Venit lupus uocem assimilans matris, et hedus, per rimas aspiciens, sic ait: Vocem matris audio; sed tu fallax et inimicus es, sub uoce matris nostrum quaerens sanguinem.

Ennek a mesének nincs meg a phaedrusi eredetije. A középkori forrásokban egyöntetűen az szerepel, hogy a gida *fallax et inimicus*-nak nevezi a farkast. Számos érv hozható fel azonban amellett, hogy itt konjektúrával éljünk. Az *inimicus* jelző helyén véleményünk szerint eredetileg a *mimicus* állhatott. Ezt a javítást frazeológiai, metrikai, tipológiai és paleográfiai érvekkel igyekszünk alátámasztani.

A frazeológia nem áll ellentételezésünknek. Phaedrus ugyanis sohasem használja az *inimicus* szót, ez a kifejezés a középkori források jellemző szókészletéhez tartozik. A *fallax* mellé pedig plasztikusabban illeszthető a megtévesztést, mímelést, utánzást jelentő *mimicus*, mint a közhelyes *ellenség* szó.

Metrikai szempontból ugyancsak védhető álláspontunk. Carl Zander²¹⁶ ugyan a *fallax atque inimicus es* megoldást javasolja, a forrásokban azonban sehol sem szerepel az *atque* kötőszó, mindenütt *et* áll. A *fallax et mimicus* részlet pedig zökkenőmentesen beilleszthető egy jambikus sorba.

Az aesopusi mesékben ugyanúgy megfigyelhetők funkciók, ahogyan erről Propp²¹⁷ az orosz varázsmese kapcsán beszél. Gyakran találkozunk olyan állatmesékkel, ahol nem a szóban forgó állat fajtája a fontos (kutya, ló vagy majom), hanem az általa betöltött *funkció*. Vagyis, hogy ő jóbarát, ellenség vagy préda. Számos példát találhatunk a mesékben arra, hogy egy szereplő másvalakinek adja ki magát: az oroszlán orvosdoktornak, az oroszlánbőrbe bújt szamár az állatok királyának, az idegen tollakkal ékeskedő csóka pávának. Mesénk farkasa pedig a kecskemamát mímeli. Az alakoskodás tehát proppi értelemben vett funkció.

Az általunk javasolt konjektúra leglátványosabban egy paleográfiai érveléssel támogatható meg. A *mimicus* szó könnyedén olvasható *inimicus*-nak.

mimicus **inimicus**

A banalizálódás során tehát *mimicusból* könnyen lehet *inimicus*. Mindezek alapján azt gondoljuk, hogy Phaedrus szövegében eredetileg a *mimicus* szóalak állhatott. A paleográfiai érvelés azonban van egy előre nem várt következménye is. A bemutatott tévesztés csakis minusculáris írásmódban képzelhető el. A szakirodalom nagy része úgy véli, hogy a Romulus-gyűjtemény az 5–6. század tájékán keletkezett. Miután ez a gyűjtemény tehetősebbé a közös hiba elterjedéséért, kényszerűen későbbre, a 9. század tájékára kellene helyeznünk. Ennek objektív akadálya tulajdonképpen nincs is, kérdés azonban, hogy erre egyetlen *coniectura* elegendő okot szolgáltat-e?

Úgy véljük, hogy erre a kérdésre óvatos választ kell adnunk. Bizonyos, hogy nem szabad az *emendatio* lépését a *recensio* műveletével összekeverni. Hiába támaszkodik érvelésünk a források természetére, nyelvhasználatára és más érvényes megfigyelésekre, korántsem olyan objektív, mint a variánsok azonossága és különbözősége. Tudományos érvelése ellenére is szubjektív, mert hipotetikus, nem létező alakot kreál, ráadásul úgy, hogy bizonyos tudományterületek teljesen kimaradnak az érvelésből, főleg Romulus feltételezhető korának, az 5–6. század latin nyelvtörténeti állapotának ellenpróbája hiányzik

---

²¹⁶ ZANDER 1924 i. m. 49.

²¹⁷ PROPP, Vaszilij Jakovlevics: *A mese morfológiája*, Budapest 1975

belőle. Ezért dolgozatunkban az ehhez hasonló *coniecturáktól* és *emendatióktól* tartózkodni fogunk.

Érvényes tudományos kérdésnek tekintjük a szöveg történetének felderítését anélkül, hogy az archetypus rekonstrukciójára kísérletet tennénk. Az archetypus kikövetkeztetése is lehetne cél, de külön vizsgálatot érdemelne, hogy ez mennyire reális törekvés. Nyilván Phaedrus, Romulus vagy más közbeeső subarchetypusok kikövetkeztetése egymástól eltérő módon ítéltető meg. Egy rekonstrukciós kísérlet természetesen éppen olyan előmunkálatokat igényel, mint amilyenre vállalkoztunk, hiszen érvényes rekonstrukciót csak a teljes szövegtörténet ismeretében remélhetünk. De még egyszer leszögezzük, hogy azért nem tűzünk ki ilyen célt magunk elé, mert a szövegtörténet feltérképezését önmagában értelmes törekvésnek gondoljuk, olyan munkának, mely segít megérteni, hogy a hagyományozódás során mi miért és hogyan történt.

Munkánk során először természetesen a Romulus-corpus forrásainak összegyűjtésére törekedtünk. Dolgozatunk előző fejezetei részletesen beszámoltak arról, hogy mely szövegek, kéziratok és nyomtatványok tartoznak e körbe. Igyekeztünk fakszimilében elérni a források legtöbbjét, és ebben nagy segítségünkre volt az a tény, hogy Európa legnagyobb könyvtárai már digitális formában is elérhetővé teszik kéziratanyaguk fotóit. Ahol nem sikerült ilyen formában elérni a szükséges forrást, ott a mesék szövegét tudományos igényű szövegközlések, Österley, Hervieux és Thiele munkái alapján tanulmányoztuk.²¹⁸

Második lépésként a szóban forgó források meseszövegeit számítógépen rögzítettük, méghozzá a teljesség igényével. Nem elégedtünk meg a variánsok kigyűjtésével, és nem szorítkoztunk a szövegcsaládok egy-egy fontosabb képviselőjére. A papírkidadások készítői érthető okokból nem lehettek maximalisták, még ha több szövegforrást is vetettek egybe, azok variánsai többnyire csak *varia lectio* formájában kaptak helyet. A számítógépes szövegrögzítésnek ilyen terjedelmi korlátai szerencsére nincsenek.

Mielőtt azonban a *collatio* műveletéhez, a szövegek tüzetes összevetéséhez fogtunk volna, csoportosítanunk kellett az anyagot. A szakirodalomra támaszkodva fogalmaztunk meg bizonyos előfeltevéseket, hogy melyik forrás melyik szövegcsaládba tartozik, és hogy melyik forráscsoport melyikkel fog kapcsolatot mutatni. A munka során kiderült, hogy előfeltevéseink egy része nem megalapozott, vagy azért mert a szakirodalom tévesen ítélte meg az adott forrást, vagy azért, mert olyan kapcsolatokat sikerült kimutatnunk, ami mentén kényszerűen át kellett értékelnünk a szöveg történetéről addig alkotott képünket. Külön

---

²¹⁸ ÖSTERLEY 1870 i. m.; HERVIEUX i. m. II²; THIELE 1910 i. m.

gondot jelentett a nagyszámú mese folytonos azonosítása. Léteznek ugyan mesekatalógusok, ám ezek különböző módon sorolják fel az általunk is vizsgált meséket. Konkordanciát kellett készítenünk, mely részben a meglévő katalógusok jelzeteit egyeztetni egymással, részben pedig a Romulus-corpus egyes meséit olyankor is azonosítja, amikor a szakirodalom adatai ellentmondásosak vagy hiányosak.

Átláthatatlanul bonyolultnak tűnt a Romulus-gyűjtemények meséinek különféle sorrendje. Az egyes kéziratok „tartalomjegyzéke” néha teljesen egyforma, néha pedig teljesen eltérő. Bizonyos redakciók, például a *recensio gallicana* vagy a *recensio vetus*, hasonló struktúrájúak, más kéziratok viszont vagy nagyon hiányosak, erősen válogatnak a mesékből, vagy éppen ellenkezőleg, túlbővítik az anyagot. Hogy ne csak a kéziratok, hanem a mesék szintjén is elrendezzük a vizsgálandó anyagot, egy táblázatot készítettünk (ld. a dolgozat mellékletét). A táblázat baloldalán megtalálhatók a mesecímek, a *recensio gallicana* sorrendjében haladva. Feltüntettük a Phaedrus-mesék szokásos számozását is. A **Th**-számok mellett szűk konkordancia található (Hausrath, not-Hausrath, Perry). A táblázat oszlopaiba az egyes kéziratok saját mesesorszámait írtuk, természetesen akkor is beszámoltuk a gyűjtemények darabjait, ha az adott forrásban nem voltak. Értelemszerűen üresen maradtak azok a cellák, ahol a szóban forgó mese nem fordul elő az adott kéziratban.

A táblázat áttekintése méretei miatt ugyan kissé nehézkes, de pontosan feltünteti, hogy melyik mese melyik gyűjteményben szerepel, és azon belül hol található. Ez alapján igazodtunk el, amikor a szakirodalom különféle hivatkozásait kellett feloldanunk, és az adott mesére vonatkozó információkat összegyűjtenünk. Az azonosítás mellett különösen alkalmasnak mutatkozott ez a segédeszköz a kéziratok belső rendjének feltárására, összehasonlíthatóvá tette az egyes kéziratok fabuláinak sorrendjét. Nem csak az derült ki azonnal, hogy mely mesék vannak meg az adott gyűjteményben, és melyek nincsenek, hanem a sorszámok párhuzamossága, összefüggő tömbjei, vagy éppen feltűnő különbözőségük arra figyelmeztetett, hogy a kéziratok rokoníthatóak-e, vagy sem, jogos-e azonos családba sorolni őket, vagy sem, sőt a kontamináció jelenlétére is gyakorta figyelmeztető jelzésként szolgált. A táblázat oszlopai a szakirodalomban elfogadott csoportbesoroláshoz igazodnak, azt a családokra bontást tükrözik, mely Thiele kritikai kiadásában található, vagy Adrados megfigyelésein alapul, ám kiegészítettük olyan forrásokkal, melyek összegzéseikben nem szerepelnek. Így olyan összefüggésekre is rámutat, melyek csak a teljes *collatio* során derülhetnek ki.

A teljes *collatio* természetesen nem szorítkozhat az egyes gyűjtemények meséinek sorrendjére, hanem a fabulák szövegeit kell részletesen összevetni egymással. Ezért a mesék

számítógépen rögzített szövegeit egy szinoptikus kiadás elveinek megfelelően csoportonként egymás mellé helyeztük. Még számítógép használatakor is fellépnek korlátozó tényezők, jelen esetben a szűk keresztmetszetet a képernyő szélessége jelenti. Ezért családonként haladtunk, illetve egy-egy vezérszöveg – az összehasonlítás érdekében kitüntetett forrás – mellé helyeztük el az újabb és újabb forrásokat. Így több szövegösszevetésre alkalmas táblázat jött létre, melynek oszlopaiban önálló szöveghasábok mentén helyezkedtek el a forrásszövegek, úgy, hogy egymással szinkrónban haladjanak. A párhuzamos szövegközlés tette lehetővé, hogy ezután szóról szóra összevessük a meséket egy-egy szövegcsaládon belül, illetve azok között is.

A *collatio* műveletének létezik kidolgozott módszertana, a kritikai kiadások készítésekor egységes szisztéma mentén történik az összevetés. Ez a módszer azonban nem alkalmas nagyszámú variáns nyilvántartására, statikus és nehezen áttekinthető. Számítógépes környezetben alkalmasabb eljárásnak tűnik a színek használata. Különböző színekkel jelöltük meg az egyes kéziratok közös hibáit, egyedi eltéréseit, a szövegghiányokat, lacunákat, interpolációkat, és ugyancsak színekkel emeltük ki azokat a közös mozzanatokat, melyek sorozatosan fordultak elő egy-egy csoport vagy szövegpáros vizsgálatakor. Természetesen, ha szükségét láttuk, a szokásos módon kigyűjtöttük a *varia lecti*ókat, dolgozatunkban számos alkalommal mutatunk be ilyen, variánsokat felsoroló listát.

A Romulus-corpus hagyományozódása nem követi pontosan azt a modellt, mely az ókori művek többségére, vagy a nagyobb egységként kezelhető irodalmi művek öröklődésére jellemző. Speciális tulajdonsága, hogy gyakran módosításokon ment keresztül. Iskolai gyakorlatok során eleve retorikus átdolgozásoknak, újrafogalmazásnak, átalakításnak volt kitéve. Erről korábban már részletesebben is szóltunk. Általában véve az irodalmi művek hagyományozódása konzervatív folyamatként szemlélhető, a másolók változatlanul megőrizni és reprodukálni igyekeznek a korábbi szövegállapotot, és leginkább szándékolatlan változások mennek végbe. A szándékos átdolgozások másféle eltéréseket hoznak létre, olykor erőteljesen megváltoztatják a mű szerkezetét és szövegállapotát. A konzervatív megőrzés jellemzően az értelmetlen hibák számát növeli, az innovatív módosítás inkább újraértelmezi, átfogalmazza, megigazítja, „javítja” a szöveget. Természetesen e „javítások” ugyanúgy szövegkritikai hibának, az archetypustól való eltérésnek számítanak.

A dolgozatunkban vizsgált mesegyűjtemények szövegtörténetében időnként jelentős átdolgozások mentek végbe, ilyen az *Aesopus ad Rufum*-levéllel kezdődő corpus kialakulása, a Romulus-gyűjtemény megszerkesztése, a *recensio vetus* különválása, vagy különféle válogatott vagy bővített gyűjtemények létrejötte. Ez egyfelől nehezíti a hagyomány

vizsgálatát, hiszen nagyon heterogén anyagot kell vizsgálni, az egyes redakciók mind tartalmukban, mind szerkezetükben erősen eltérhetnek. Nehéz összevetni például két olyan forrást, melyek ugyan lényegében egy töről fakadnak, mégsem hasonlítanak egymásra. Másfelől azonban az átdolgozások segítik is a hagyomány áttekintését. Olyan csomópontként jelentkeznek a szövegtörténetben, melyek jellegzetes családokat hoznak létre. Tagolják a folyamatot, felismerhető és elkülöníthető szakaszokra bontják az anyagot. Két innovatív átdolgozás között a változások a fentebbi értelemben konzervatívnak tekinthetők, és a fabulák szövege „romlik”, ám a mesék újra meg újra átformálódnak, és a csomópontoknál állapotuk látszólag „javul”. A variánsok rétegződése úgy mutatja a szöveg történetének fázisait, mint ahogyan a geológus számára beszédes jel a jól látható földtani rétegződés. E folyamat felismerése és megértése segített a források csoportosításában is.

A dolgozat fejezetbeosztása is tükrözi, hogy a *recensio gallicana*, *recensio Wissenburgensis* és *recensio vetus* szövegcsaládjait kezeltük nagyobb egységként, és ezek belső rendjét és egymáshoz való viszonyukat igyekeztünk tisztázni. Erre már a 19. század óta az ágrajzot használják, mi is igyekeztünk sztemmán ábrázolni eredményeinket. Először egyáltalán nem volt magától értetődő, hogy Thiele, illetve Adrados sztemmájához képest érdemben sikerül-e előrébb lépni. Valójában első részcelnak azt tekintettük, hogy az egyes családok belső struktúráját kiderítsük. Leginkább a *recensio gallicana* esetében volt az a benyomásunk, hogy részcsaládokra bontható, hogy elkülöníthetők benne a szöveghagyomány elején és végén található kódexek. Ennek ellenére eleinte úgy találtuk, hogy a *recensio gallicanán* belül csak egyetlen részcsoporthoz belső rendje térképezhető fel biztonságosan, a többi kézirat lazább rendben viszonyul egymáshoz. Csak később, a teljes kép megrajzolása közben találtuk meg azokat a kritériumokat, amik mentén a precízebb felosztás végrehajthatóvá vált.

A sztemmatikus megközelítést egyrészt azért tartottuk jogos módszernek, mert a klasszika-filológia bevett módszertani tárházához tartozik, Lachmann annak idején éppen e célból fejlesztette ki, másfelől azok a tudományos munkák, melyekre vizsgálódásunk közben támaszkodtunk szintén ilyen eszközökkel adtak képet a kéziratcsaládok genetikai összefüggéseiről. A sztemmarajzolás azonban nem csak praktikus eszközként ítéltető meg. Jogos az a kifogás, hogy túlzottan feszes rajz ahhoz, hogy kontaminációkkal terhes folyamatokat ábrázoljon. Determinisztikus, ellentmondást nem tűrő leszármazási rend, mely azt sugallja, hogy a rekonstrukció érdekében nem is kell semmit sem tennünk, csak felmászni rajta, mint egy létrán, hogy elérjük az arhetypust. Nem gondoljuk így. Véleményünk szerint a sztemma csupán a források viszonyrendszerének vázlata. Azon túl, hogy áttekinthető, és hogy

egyszerűen szemlélteti az időbeli folyamatot, leginkább gondolkodásra való. Azt ellenőrizhetjük vele, hogy a variánsok rendszere mennyire illeszkedik hozzá. Ha zárt recensióval dolgozunk, elvárhatjuk, hogy a közös hibák és helyes alakok mind megfeleljenek az ágrajz vonalainak. Nemigen tűrhetünk meg rajta horizontális variánsokat. Ha ilyenek mégis vannak, akkor rosszul dolgoztunk, nem tisztáztuk kellőképpen a szöveghagyományt, vélhetően hibás sztemmát rajzoltunk. Recensio aperta esetén más a helyzet. Az ágrajzon eleve lehetnek horizontális irányokat feltüntető szaggatott vonalak. A sztemma bizonyos értelemben inkább hálózathoz hasonlít. Nem is tekinthető a szövegtörténet pontos rajzának, hanem csak viszonylagos megközelítésnek. Arra való, hogy a fontosabb összefüggéseket megmutassa, de nem várhatjuk el tőle, hogy minden variáns levezethető legyen rajta. Persze minél inkább megközelíti a valós szövegtörténetet, annál kevesebb ellentmondás adódik a variánsok között. Tehát a sztemma ebben az esetben a fokozatos megközelítés elvén működő munkamódszer.

Dolgozatunk végső célját ennek a metaforának a segítségével tudjuk megfogalmazni. A szövegkritika feladata nem az archetypus mindenáron való megragadása, hanem annak túlzásoktól mentes lehető legpontosabb megközelítése. A módszernek nem kell elvezetnie a sztemma csúcsára, de oda kell igyekeznie. Kutatásunk célja nem a rekonstrukció, hanem a szövegtörténet feltérképezése. Arra való, hogy a fokozatos megközelítés révén közelebb jusson a teljes képhez, mint ahol előtte jártunk. Nem gondoljuk úgy, hogy végérvényes állításokat tehetünk. De úgy véljük, hogy következtetéseink talán segítenek feszesebbre húzni a szövegtörténetet leíró hálót.

VI. fejezet: A *recensio gallicana*

A Romulus-gyűjtemény egyes forrásai közti kapcsolatot már a korai kiadók felismerték, hol több, hol kevesebb kéziratot soroltak egy-egy családba. Österley ugyanabba a családba sorolta a *Codex Burneianust* (**B**), Steinhöwel kiadását (**S**), a *Codex Gudianust* (**G**), valamint Vincent de Beauvais meséit (**VB**).²¹⁹ Felismerte azt is, hogy **B**-t, **G**-t, valamint Petrus Crinitus (**Cri**) másolatát szorosabb kapcsolat fűzi egymáshoz, mint a Romulus-corpus többi kéziratát.²²⁰

Léopold Hervieux több nagyobb családra osztotta a Romulus-gyűjteményt, ezek közül az egyik a *Romulus vulgaris*, de nem foglalkozott a család egyes kézíratainak egymáshoz való viszonyával.²²¹ Georg Thiele hasonló módon megkülönböztette a kéziratok két fő redakcióját, melyeket *recensio gallicanának* és *recensio vetusnak* nevezett el. Foglalkozott **B**, **G** és **Cri** hasonlóságával, és új elméletéhez igazodva a *gallicanán* belül ezeknek a szövegállapotát tekintette elsődlegesnek, az ős-Romulushoz, sőt az *Aesopus Latinus*-gyűjteményhez legközelebb állóknak. Ugyancsak fontosnak tartotta a *recensio vetust*, mely – Thiele szerint – az *Aesopus Latinus*-gyűjteménynek jóval több nyomát őrizte meg, mint a *recensio gallicana*, emellett kevesebb Phaedrus-interpoláció található benne, mint a népszerűbb és elterjedtebb redakcióban.²²² A részletes szövegösszevetés alapján azonban ennél többet is mondhatunk az egyes forrásokról és egymáshoz való viszonyukról.

Az első kérdés, melyben az egyes kutatók más-más állásponton vannak, hogy tulajdonképpen mely kéziratok tartoznak a *recensio gallicanának* nevezett családba. Bizonyos kéziratok besorolása egyáltalán nem vitatott, mind Hervieux, mind Thiele rokonságban állónak tartotta **B**-t, **G**-t, **Cri**-t, a le mans-i kéziratot (**M**), a *Codex Oxoniensist* (**O**), valamint **S**-t. Véleményük azonban eltért a *Codex Ashburnhamianust* (**F**) illetően, melyet Hervieux különálló családnak tekintett,²²³ Thiele viszont a *recensio gallicana* kézíratai közé sorolta, bár kontamináció révén a *recensio vetusszal* is kapcsolatba hozta.²²⁴

---

²¹⁹ ÖSTERLEY 1870 i. m. X–XIII.

²²⁰ ÖSTERLEY 1870 i. m. XXXVII.

²²¹ HERVIEUX I² i. m. 330–347; 685–695.

²²² THIELE 1910 i. m. CXC–CXCVI; CLX–CLXXII.

²²³ HERVIEUX I² i. m. 699–707.

²²⁴ THIELE 1910 i. m. CLXXXII.

Nem foglalkozott a korábbi kutatás a *Codex Francofurtensisszel* (**Fr**) kézirrattal, ezt a forrást nem ismerték, egy tanulmányunkban hívtuk fel rá a figyelmet,²²⁵ és jelen dolgozatban vonjuk be először a részletes szövegkritikai vizsgálatba.

Ugyancsak eltér az egyes kutatók nézete a kisebb gyűjteményekkel kapcsolatban, például Vincent de Beauvais meséit (**VB**) illetően. A 29 meséből álló sorozatot Hervieux az általa *Romulus vulgaris*nak nevezett, nagyjából a *recensio gallicana*val egyező család leszármazottjának tartotta, Thiele azonban a középkori átdolgozások közé sorolta, és így szövegkritikailag nem tartotta értékesnek. Szintén különbözőképpen ítélték meg az egyes kutatók a *Codex Monacensis* (**Mon**), a két berni kézirat (**B679**, **B141**), a *Romulus Nilantius* (**Nil**) és a *Romulus Anglicus* helyét a leszármazási rendben.

1. A *Codex Burneianus*-csoport

Már Hermann Österley észrevette, hogy **B**, valamint **G** szövegállapota igen közel áll egymáshoz, és rendkívül kevés eltérés van a két kézirat között. Ugyanezt állapította meg **Cri**-ről is, mely szintén szoros rokonságot mutat az előbb említett két kódexszel.²²⁶ Georg Thiele részletesebben is foglalkozott ezzel a kérdéssel,²²⁷ melyet nem csupán a *recensio gallicana* belső szerkezete szempontjából vizsgált, hanem elméletének igazolását látta a három kézirat szoros összetartozásában.

Thiele elgondolásának alapja, hogy a Romulus-gyűjteményt, illetve annak őseit, az *Aesopus ad Rufumot*, nem Phaedrus-parafrázisoknak tartotta, hanem egy olyan latin nyelvű meseanyagból származtatta le azokat, melyek Phaedrustól független módon hagyományozódtak. Ezt nevezte *Aesopus Latinus*nak, melyet tehát a Romulus-gyűjtemény fő forrásának tekintett. 31 esetben vélte úgy, hogy bizonyosan az *Aesopus Latinus* volt a Romulus-corpus alapja, valamint további 14 mesénél tartotta ezt lehetségesnek és valószínűnek.²²⁸

Thiele igyekezett összehasonlítani az egyes kéziratokat a *gallicana*n belül, illetve a *recensio vetust* is felhasználta elméletének igazolásához. Véleménye szerint a *recensio vetus*

---

²²⁵ VAMOS Hanna: The Medieval Tradition of the Fables of Romulus. *Graeco-Latina Brunensia* 18 (2013) 185–197.

²²⁶ ÖSTERLEY 1870 i. m. X–XIII., XXXVIII.

²²⁷ THIELE 1910 i. m. CLIX–CLXXII., CLXXXV–CXCV.

²²⁸ THIELE 1910 i. m. CXXIII.

szövegállapota számos ponton jobb, mint a *recensio gallicana* kéziratának szövege. Ennek az oka, hogy szerinte a *vetus* kevesebb Phaedrus-interpolációt tartalmaz, és gyakran jobban megőrizte az *Aesopus Latinus*-gyűjtemény eredeti alakjait. Hozzátette persze, hogy mindkét redakció erősen átdolgozott, így nem lehetséges az ősforrás rekonstruálása, és azt is megjegyezte, hogy olykor a *recensio gallicana* szövegállapota a helyesebb, így a két redakció tulajdonképpen kiegészíti egymást.²²⁹ Nehéz megmondani, hogy Thiele valójában mit is értett *jobb* alatt, általában stilisztikai és grammatikai érveket mutatott fel ennek igazolására, bár bizonyos esetekben csupán talán arról van szó, hogy meglepő módon azt tekintette *jobbnak*, ami valójában *eltért* a phaedrusi alaktól. Sokszor kifogásolta Phaedrus rövidségét, tömörségét, melyet a versszerző épp erényének tartott, így Thiele általában *jobbnak* tartotta a hosszas leírásokat, a körülmények bő kifejtését, a természet plasztikus ábrázolásait az egyes mesék szövegében.²³⁰

Mindezek alapján Thiele a *recensio vetust* tekintette a régebbi redakciónak, ezt az elsőbbséget jelöli az általa adott elnevezés is. A *recensio gallicanán* belül pedig a Burney-csoportról állította, hogy az őrizte meg legjobban az ős-Romulus alakjait. Bár Thiele megállapításaival nem értünk egyet, a részletes szövegösszevetés alapján valóban képet tudunk alkotni arról, hogy mit is jelent pontosan a három kézirat (**B**, **G**, **Cri**) szoros kapcsolata, és mi módon alkotnak egy szűkebb családot a *recensio gallicanán* belül. Mivel a három kézirat közül a legrégebbi a 10. századi *Codex Burneianus* (**B**), azonnal felmerül a kérdés, hogy ez lehetett-e a másik két kézirat közvetlen forrása. Gude 1600 körül azt írta az általa lemásolt kódexről, hogy az több, mint 500 éves, nagy formátumú, és a dijoni Szent Benignus bencés apátság tulajdona volt. Ez a kézirat mára már elveszett, azonban a szakirodalom *Codex Divionensisként* (**D**) számon tartotta, és olykor nemcsak Gude forrását, hanem Gude másolatát is ezzel a névvel illette.

Ha feltesszük, hogy **D** azonos **B**-vel, és Gude ezt másolta le, akkor a két kézirat közötti minden eltérést Gude hibájának kellene tartanunk, és nem találhatnánk olyan

²²⁹ THIELE 1910 i. m. CLXII–CLXXIII.

²³⁰ Az 54. mese kapcsán például: Diese im Phädrus fast wörtlich in der Prosaauflösung des Kodex Ad erhaltene, zu einem dünnen und farblosen argumentum zusammengepreßte Fabel erscheint im Corpus wieder in ihrer ursprünglichen Gestalt. THIELE 1910 i. m. XXVIII; a 86. meséről: Das Corpus setzt an Stelle des ganz knappen und dünnen Schlusses im Phädrus *post pace facta irrita coeperunt carpere nullo [existente] defensore* die schöne Variante, daß die Schafe; welche sich der Hunde, ihrer Beschützer, als Geiseln für die Wölfe entäußert haben, ihrerseits die Jungen der Wölfe als Geiseln bekommen. THIELE 1910 i. m. XXIX; vagy az 5. meséről: Wie gesucht und unpoetisch die Wendung bei Phädrus, daß das Schaf schadenfroh über den gefangenen Wolf triumphiert! Dieser Zug ist schlecht erfunden, aber augenscheinlich hängt die andre Abweichung des Phädrus, statt dreier Zeugen einen einzuführen, damit zusammen, denn die Strafe paßt nur für einen. Es ist, als ob Phädrus ein Buch mit trockener, lederner Vergeltungsmoral ausgeschrieben hätte, dagegen das Corpus dieselbe Fabel in einer älteren oder jedenfalls doch volkstümlich poetischen Sammlung gefunden hätte. Diese Sammlung enthielt, wie sich immer mehr herausstellt, ganz hervorragende Varianten. THIELE 1910 i. m. XXX. etc.

különbséget, mely nem másolási hibából ered. Thiele szerint azonban van néhány olyan hely, melyek éppen azt bizonyítják, hogy Gude nem másolhatott közvetlenül **B**-ről.²³¹ Ilyen szöveghely szerepel például a szarvasról, lóról és vadászról szóló, 79. mesében (*Equus, cervus et venator*), amikor a ló így szól az emberhez:

Codex Burneianus (B)	Gude másolata (G)
Tu uero, sedens super me, cum consecutus fuero, uenabulo manu tua excusso, uulnerato ceruo et occiso, tua <i>uenditione</i> perfecta gratulabimur ambo.	Tu vero sedens super me cum consecutus fuero venabulo manu tua excusso vulnerato cervo et occiso tua <i>venatione</i> perfecte gratulabimur ambo.

Thiele állítása szerint a **B** kézirat *uenditione* alakja nyilvánvalóan hibás, ugyanis nem *eladásról* vagy *bérbe adásról* van szó, hanem a *vadászatról*, a szarvas megöléséről. Vagyis a **B**-ben hibás variánst olvashatunk, míg a *recensio gallicana* többi kéziratában a helyes *venatione* alakot találjuk, ahogyan **G**-ben is.²³² Ez azonban nem teljesen igaz, ugyanis **B** másolója először valóban leírta a *uenditione* szót, de kijavította *venatione*-ra. Erre Arthur John Dunston hívta fel a figyelmet.²³³ Thiele további példái ugyancsak tévesnek bizonyulnak, melyeknek az lehet az oka, hogy Thiele, bár főszövege alapjául **B**-t választotta, valójában a kéziratot nem látta személyesen.²³⁴

Összesen 24 olyan szöveghelyet találunk, ahol **B**, valamint **G** különbözik, nem számítva ide az ortográfiai eltéréseket. A 24 esetből 7 olyan kisebb, rendszerint nyelvtani hiba, melyet külső forrás használata nélkül Gude könnyen javíthatott, például a **Th** 13. fabulánál, ahol **B**-ben ezt olvashatjuk: *Frigore et gelu rigente, quidam pietatis causa colubrum ad se sustulit*. Gude a *rigente* szóalakot *rigentem*-re javítja, melyet a *colubrum* tárgyesete indokol, bár a *recensio gallicana* más forrásaiban is a *rigente* alakot láthatjuk. További 12 esetben egyszerű másolási hibáról van szó, vagyis Gude, bármennyire is pontos másolatot készített az előtte fekvő kódexről, olykor mégis tévedett, és rosszul másolta le az adott szót, mint például a *Mus et rana* (**Th** 4.) című történetben a *validus* alak helyett véletlenül *validest* írt le.²³⁵

Összesen tehát 5 olyan eltérés maradt, mely nem magyarázható egyszerű másolási hibával. Ilyen például az emberről és kígyóról szóló mese (**Th** 13: *Homo et coluber*), ahol két

²³¹ THIELE 1910 i. m. CLXXXV–CLXXXVII.

²³² THIELE 1910 i. m. CVLXXXVII.

²³³ DUNSTON, Arthur John: The Romulus-Pliny from St. Bénigne's Abbey at Dijon, Recovered in MSS Burney 59 and Hamilton 517, *Scriptorium: Revue internationale des études relative aux manuscrits* 7 (1953) 212.

²³⁴ THIELE 1910 i. m. CL.: Von mir nicht eingesehen; eine sorgfältige Kollation besorgte mir die Verwaltung der Bibliothek des Britischen Museums.

²³⁵ DUNSTON i. m. 214.

eltérést is találunk a következő szövegrészletben: *et eum toto hieme fouit. Refectus usque ad tempus coepit esse iniuriosus et ueneno multo foedare.* **B** szövegéhez képest **G**-ben először is *toto* helyett *tota* szerepel, teljesen jogosan, hiszen a *hiems* grammatikailag nőnemű szó. Másodszor pedig a *refectus usque* helyett *refectusque* alak áll **G**-ben, ami a haplográfia tipikus példája. A többi eltérésre ugyancsak magyarázatot lehet adni,²³⁶ hiszen egyik hiba sem annyira erős, hogy bizton állíthassuk, **B** nem azonos **D**-vel, más szóval nincs bizonyítékunk arra, hogy Gude nem **B**-ről másolt volna. Tehát Thielenek nem volt igaza, mikor határozottan a mellett foglalt állást, hogy Gude nem a Burney-kéziratról másolt.²³⁷

Mindezek alapján azt gondoljuk, hogy Dunston helyesen ismerte fel, hogy a *Codex Burneianus* (**B**) azonos lehet a *Codex Divionensis*szel (**D**), tehát Gude átíratát tulajdonképpen az *eliminatio codicum descriptorum* elve alapján kizárhatjuk a Romulus-gyűjtemény szövegállapotának vizsgálatából. Ráadásul további adatok is alátámasztják, hogy **B** és **D** valóban ugyanannak a kéziratnak a két elnevezése. A katalógusok leírása alapján azt tudjuk meg a **B** kézitről, hogy 11 levélből áll, Dunston azonban rávilágított arra, hogy az első levél valójában egy papír előzéklap, mely eredetileg nem tartozott a pergamenkódexhez. A Romulus-mesék a fol. 1^r-től a 6^v-ig tartanak, melyeket *Propositiones ad acuendos iuvenes* cím alatt a 7^r laptól a kódex végéig, tehát a 10^v-ig különböző szövegek követnek. Az egész kéziratot egyetlen kéz írta a 11. században, de a kódex provenienciájára vonatkozóan többet nem tudunk meg.²³⁸ Nem ismerjük az eredetét, nem tudjuk, hogyan került Charles Burney tulajdonába, elképzelhető tehát, hogy valóban a dijoni apátsági könyvtárból származik.

Gude leírása alapján – melyet a kézirat bemutatása kapcsán a forrásokról szóló fejezetben idéztünk – nem csak azt tudjuk meg, hogy a szóban forgó kódex a dijoni Szent Benignus apátság tulajdona volt, hanem azt is, hogy a Romulus-corpuson kívül Plinius *Naturalis historiájának* 32 könyve is szerepelt benne. Ezt Montfaucon katalógusa is igazolja, melynek a dijoni apátsági könyvtár kézirateit felsoroló fejezetében ugyanazon szám alatt megtaláljuk Plinius művét, valamint Aesopus meséinek négy könyvét, ez alatt nyilvánvalóan a Romulus-corpust kell érteni. Mindkét mű mellett a 230. jelzet szerepel, vagyis a két munka egyetlen kéziratban foglalt helyet.²³⁹ Bár **B** mai állapotában nincsenek Plinius-szövegek, de nem elképzelhetetlen, hogy egykor a kódex második felét Plinius műve alkotta. Dunston szerint a *Codex Divionensis*nek (**D**) nemcsak a Romulus-meséket tartalmazó első fele van

²³⁶ DUNSTON i. m. 214–215.

²³⁷ THIELE 1910 i. m. CLXXXV–CLXXXVI.

²³⁸ DUNSTON i. m. 210.

²³⁹ De MONTFAUCON, Bernard: *Bibliotheca bibliothecarum manuscriptorum nova*. Tomus II. Paris 1739. 1284: *Aesopi Fabularum libri quatuor* 230; 1287: *Plinii naturalis historiae libri* 37. 230.

meg, mely tehát maga **B**, hanem annak második, Plinius munkáját magában foglaló része is fennmaradt számunkra, mégpedig a berlini könyvtárban. Az *Ms. Hamilton 517.* jelzetű kézirat, mely 248 pergamenlapból áll és ugyancsak a 11. században készült, Plinius Naturalis historiájának első 31 könyvét ölelte fel, majd a szöveg szó közepén megszakad.²⁴⁰

Dunston szerint ez lehetett **D** második fele, hiszen kora és mérete megegyezik **B** korával és méretével, bár néhány különbség így is megfigyelhető, melyek közül a legfeltűnőbb, hogy a *Ham. 517.* kézirat díszes, képekkel illusztrált könyv, míg **B**-ben nem találunk ábrázolásokat, díszítéseket. A másik különbség, hogy a *Ham. 517.* kódex írása nagyobb és tisztább, mint a *Codex Burneianusé* (**B**). Érdekes azonban, hogy a *Ham. 517.* jelzetű kódexet a 17–18. században oldalszámokkal látták el, amiből kiderül, hogy 10 levél hiányzik a könyv elejéről, és **B** éppen tíz levelet tesz ki. Ráadásul **B** 3^r lapján egy oldalszám látható, mely megfelel a *Ham. 517.* számozásának, vagyis ez arra utal, hogy a két kódex egykor egyetlen könyvet alkotott, és **B**-t csak később, a 17–18. században választották le.²⁴¹ Mindezek alapján valószínűnek tűnik, hogy Gude, amikor másolatát elkészítette, valójában **B**-t használta, melyet tehát azonosnak kell tekintenünk **D**-vel.

A harmadik kézirat, mely ehhez a családhoz tartozik, Petrus Crinitus 1495-ben készített másolata (**Cri**). Ha összevetjük az előbb vizsgált kódexekkel, csekély számú eltéréssel találkozunk, így könnyen beláthatjuk, hogy ez a kézirat is **B** csoportjába tartozik. Ebben az esetben nem tartjuk valószínűnek, hogy Crinitus közvetlenül **B**-ről másolt volna, egyrészt azért, mert **Cri**-ben a mesék pro- és epimythionjai erősen eltérnek a másik két kéziratban (**B**, **G**) olvashatóaktól, melyeket persze Crinitus innovációjának is gondolhatnánk, másrészt pedig azért, mert találkozunk olyan különbségekkel, melyeket nem tudunk Crinitus számlájára írni. Ilyen például az öreg oroszlánról szóló mese egy részlete (**Th** 20: *Leo senex, aper, taurus et asinus*), ahol **B** lacunát tartalmaz, mely a szövegkritikában igen erős érv, vagyis jelen esetben ez azt bizonyítja, hogy Crinitus nem **B**-ről másolt:

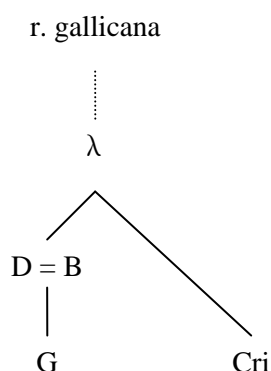
Codex Burneianus (B)	Crinitus másolata (Cri)
Vt asinus sic uidit feram, illi frontem aperuit	Ut Asinus sic vidit feram, <i>calcibus</i> illi frontem aperuit

²⁴⁰ FINGERNAGEL, Andreas: *Die illuminierten lateinischen Handschriften süd-, west- und nordeuropäischer Provenienz der Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz 4–12. Jahrhundert; Teil 1, Text. Mit Nachträgen zu Bd 1, Teil 2. Abbildungen.* Wiesbaden 1999 (Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz. Kataloge der Handschriftenabteilung: Reihe 3. Illuminierte Handschriften; Bd. 2, T. 1–2.) 77–78.

²⁴¹ DUNSTON i. m. 215–220.

Ebben a mesében, miután az oroszlán megöregedett és élete vége felé közeledve tehetetlenül fekszik a földön, elsőként a vadkan okoz neki sérülést agyarával, majd a bika tapossa meg az oroszlán testét, végül még a szamár is megrugdossa. **B** szövegéből hiányzik a *calcibus* szó, bár e nélkül is érthető a mese, ezzel szemben **Cri**-ben, ahogyan a *recensio gallicana* egyéb kézírataiban is, megtaláljuk a *calcibus* kifejezést. Ez tehát **B** saját hibája, ami azt jelenti, hogy **B** nem lehetett Crinitus forrása.

Mindezek alapján belátható, hogy a három vizsgált kézirat közül Gude **B**-t használta forrásként, azonban a kevés számú eltérés azt is megmutatta, hogy **Cri** ugyancsak ehhez a családhoz tartozik. Ha sztemmán akarjuk ábrázolni a három kézirat egymáshoz való viszonyát, azt a következőképpen rajzolhatjuk fel:

A három kézirat tehát egy szűkebb csoportot alkot a *recensio gallicana*n belül, melyet számos olyan szöveghely is alátámaszt, ahol a három forrás közös, a *gallicana* egyéb kódexeitől eltérő alakot hoz, bár Gude másolatát nem kell a vizsgálatba bevonnunk, hiszen ez *codex descriptus* és ennek megfelelően elegendő **B**-re támaszkodnunk. Ilyen különbséggel találkozunk például a **Th** 21. mesében, mely a hízelkedő szamárról szól (*Asinus domino blandiens*):

rec. gall.	Burney-csoport
Asinus cottidie videbat catello blandiri dominum et de mensa saturari	Asinus, cum quotidie uideret catello blandiri domi dominum, et de mensa saturari

A mese elején a Burney-csoport kézírataiban nem csupán arról van szó, hogy a szamár meglátta, amint gazdája a kutyával játszik, hanem azt is megtudjuk, hogy ez hol történik: *domi*, vagyis otthon. A *domi* szó csupán a három vizsgált kéziratban szerepel, a *recensio gallicana* összes többi forrásából hiányzik. Hasonló módon látványos eltérés figyelhető meg a

73. mesében (*Lupus, pastor et venator*), melyben a farkas menedéket kér a pásztortól, mert a vadász üldözi. A pásztor megígéri a farkasnak, hogy nem árulja el, hová bújt:

rec. gall.	Burney-csoport
Et bubulcus ait lupo. Ne timeas. Esto securus aliam partem ostendam.	Et bubulcus ait lupo: Ne timeas, esto securus; in aliam ei partem <i>te fugisse dicam</i> .

A *recensio gallicana* kódexei közül egyedül a *Codex Cenomanensis*ben (**M**) olvashatunk a Burney-csoportban szereplő tagmondathoz hasonló alakot: *Ne timeas, esto securus, in alia enim parte te fugisse dicam*. Ez a kézirat egyébként több helyen is egyezést mutat a Burney-csoporttal, erre már Thiele is felhívta a figyelmet.²⁴² A *recensio gallicana* többi forrásában az egyszerű *ostendo* ige szerepel, ahogy a *Codex Wissemburgensis*ben (**W**) is. Ehhez képest a Burney-csoport tartalmilag is eltér, ugyanis a *gallicana* többi forrásában nem a *megmutatásnak* (*mondásnak*) a tárgya az *aliam partem*, hanem a *fugio* igéhez tartozik.

Ugyanebben a mesében egy másik eltérést is találunk. Miután a vadász megkérdezte a pásztort, látta-e a farkast, a pásztor szavaival ugyan nem árulja el a kérdezőnek, hogy a farkas hol lapul, szemeivel mégis a rejtek felé mutat. A farkas szerencséjére a vadász nem érti meg a pásztor jelbeszédét és tovább áll. Ezek után a farkas így szól az álnok pásztorhoz:

rec. gall.	Burney-csoport
Lingue tue gratias ago, sed oculis tuis fallacibus peto maximam cecitatem.	Linguae tuae gratias ago; sed oculis tuis fallacibus <i>magnum</i> cecitatem opto.

A *recensio gallicana* kézírataiban a farkas igen nagy (*maximam*) vakságot kíván a pásztor számára, míg a Burney-csoportéhoz tartozó forrásokban csupán nagy (*magnum*) vakságról van szó. Az ilyen és ehhez hasonló példák számát tovább lehetne gyarapítani, melyek mind azt mutatják, hogy a Burney-csoport együttesen tér el a *recensio gallicana* többi kódexeinek szöveghelyeitől.

Az eddig bemutatott részletek és példák alapján azonban nem lehet eldönteni, hogy a Burney-csoport és a *recensio gallicana* más kézíratainak alakjai közül melyik tekinthető helyesnek és melyik hibás variánsnak. Thiele szerint a legtöbb esetben – a nyilvánvaló hibáktól eltekintve – a Burney-csoport szöveghelyeit kell helyesnek tartanunk, ugyanis elképzelése szerint a *recensio gallicana*n belül ez a család őrizte meg leginkább az *Aesopus*

²⁴² THIELE 1910 i. m. CLXXXVII–CLXXXVIII.

Latinus egyes alakjait.²⁴³ Ezt mutatja az a tény is, hogy Thiele szövegkiadásában ezekben az esetekben gyakran a Burney-csoport alakjait fogadta el helyesnek, ezek szerepelnek az általa rekonstruált főszövegben is. Ha azonban a Romulus-gyűjtemény ősének nem az *Aesopus Latinus* tekintjük, hanem Phaedrusrat tartjuk a fő forrásának, akkor a Burney-csoport helyzete azonnal más megvilágításba kerül. Néhány szöveghely ugyanis azt bizonyítja, hogy a Burney-csoport mégsem az elsődleges család a *recensio gallicana*n belül, hanem épp ellenkezőleg, ez a család több hibát is tartalmaz a redakció többi forrásával szemben, melyek a phaedrusi alakokat jobban megőrizték. Ezt a feltételezést összesen 15 szöveghely támasztja alá, melyek tehát ellentmondanak Thiele állításának.

1. Az első szövegvariáns a farkasról és bárányról szóló közismert mesében található (Th 3: *Lupus et agnus*), melyben a farkas a folyóból feljebb ivott, a bárány pedig lejjebb:

Phaedrus	r. gall.	B
Superior stabat lupus, / longeque <i>inferior</i> agnus.	Sursum bibebat lupus longeque <i>inferior</i> agnus.	Sursum bibebat lupus, longeque <i>inferius</i> agnus.

A Burney-csoport mindhárom kéziratában egyöntetűen az *inferius* alakot olvashatjuk, míg a *recensio gallicana* többi kódexében a helyes *inferior* szót találjuk, ahogyan Phaedrusról meséjének megfelelő részében is. Az eltérés jelentéktelennek tűnik, akár írásmódbeli variációnak is tekinthetnénk, mégsem ennyire egyszerű a kérdés. Ha megnézzük a Romulus-gyűjtemény más forrásait, szinte kivétel nélkül mindenütt a phaedrusi alakkal egyező *inferior* szó szerepel:

r. gall.:	F, M, S, Fr	<i>inferior</i>
r. vet.:	V, Vi, E, W²	<i>inferius</i>
Ad		<i>inferior</i>
W		<i>inferior</i>
Nil		<i>inferior</i>
O86		<i>inferior</i>
VB		<i>inferior</i>
B141		<i>inferior</i>
Mon		<i>inferior</i>

A szövegösszevetés alapján láthatjuk, hogy az *inferior* alak nem csupán a *recensio gallicana* kézírataiban szerepel, hanem ezt a kifejezést találjuk a Romulus-corpus kérdésköréhez tartozó egyéb gyűjteményekben is, melyek a sztemma eltérő ágain foglalnak helyet, és ugyanezt az alakot őrizte meg a *Codex Ademari* (**Ad**), valamint a *Codex*

²⁴³ THIELE 1910 i. m. CLXXXVII.

Wissemburgensis is (**W**), melyek a Romulus-gyűjtemény őséhez, az *Aesopus ad Rufum*hoz kapcsolódnak.

Ezt a mesét Georg Thiele azok közé a fabulák közé sorolta, melyeket phaedrusi eredetűnek tartott, és melyek szinte változtatás nélkül kerültek át a Romulus-gyűjteménybe. Ennek ellenére a Phaedrustól eltérő *inferius* alakot szerepeltette a *recensio gallicana* rekonstruált főszövegében,²⁴⁴ melyet tulajdonképpen semmilyen érv nem támaszt alá. Mindenesetre a szövegtenük alapján azt kell állítanunk, hogy már a Romulus-corpus ősében, az *Aesopus ad Rufum*ban az *inferior* alak szerepelt, és a Burney-csoport *inferius* megoldása egy későbbi romlás eredménye. A *recensio vetus* meglepő módon a Burney-csoport *inferius* alakját hozza, melynek okára a későbbiekben még visszatérünk.

2. Természetesen egyetlen példa nem elegendő Thiele elméletének megcáfolásához, ezért nézzük a következő hibás alakot tartalmazó fabulát, mely a híres oroszlánrészről szól (**Th** 8: *Vacca et capella, ovis et leo*):

Phaedrus	r. gall.	B
Vacca et capella et patiens ovis iniuriae / socii fuere cum leone in saltibus.	Vacca et capella et ouis socii fuerunt simul cum leone. Qui cum in saltibus venirent et caperent ceruum...	Vacca et capella et ouis socii fuerunt cum leone simul. Qui cum in saltu venirent et caperent ceruum...

Phaedrusnál, valamint a *recensio gallicana* forrásaiban az *in saltibus* kifejezést olvashatjuk, a Burney-csoportban azonban ennek egyes számú változata szerepel: *in saltu*. Megint olyan variánst találtunk, mely önmagában jelentéktelennek tűnik, azonban a *recensio gallicana*-nak Phaedruszal való egyezése arra enged következtetni, hogy az *in saltibus* alakot fogadjuk el helyesnek. Ennek az alaknak kellett szerepelnie a Romulus-gyűjteményben, és annak forrásában az *Aesopus ad Rufum*ban is, melyet az támaszt alá, hogy mind **Ad**-ban, mind pedig **W**-ben az *in saltibus* variánst találjuk. Tehát ebben az esetben is a Burney-csoport ősének kellett az *in saltibus* kifejezést *in saltu* alakra cserélnie.

Az idézett mesében további eltérések is előfordulnak, melyek mind azt mutatják, hogy a Burney-csoport hibás, romlott, tehát valójában nem elsődleges szerepű a redakción belül:

²⁴⁴ THIELE 1910 i. m. 12.

3. Th 8: *Vacca et capella...*

Phaedrus	r. gall.	B
Ego <i>primam</i> tollo nomine hoc quia rex cluo	Ego <i>primam</i> tollo partem ut leo.	Ego <i>primus</i> tollo, ut leo.

4. Th 8: *Vacca et capella...*

Phaedrus	r. gall.	B
Sic totam praedam sola improbitas <i>abstulit</i> .	Sic totam predam illam improbitate sua <i>abstulit</i> .	Sic totam praedam illam solus improbitate <i>sustulit</i> .

Megint csak a *recensio gallicana*, valamint a Romulus-gyűjtemény egyéb leszármazottai (W, Nil, VB, B141, Mon) a phaedrusi verzióval egyező *primam* és *abstulit* alakokat tartalmazzák, míg a Burney-csoportban a *primus* és *sustulit* szavakat láthatjuk. Az eddig bemutatott példák nem tűnnek jelentős különbségnek, de a phaedrusi alaktól való sorozatos eltérés azt mutatja, hogy a Burney-csoport bemutatott variánsait egyszerűen *hibának* kell tekintenünk. A következő részlet, mely az öreg oroszlánról szóló mesében található (Th 20: *Leo senex, aper, taurus et asinus*), élesebben megvilágítja eddigi feltételezésünket:

5. Th 20: *Leo senex...*

Phaedrus	r. gall.	B
Defectus annis et desertus <i>viribus</i> / leo cum iaceret spiritum extremum trahens	Annis defectus (deceptus) et <i>uiribus</i> , leo cum grauatus iaceret spiritum extremum trahens	Annis deceptus <i>pluribus</i> , leo cum grauatus iaceret spiritum extremum trahens

Ennél a példánál jól érzékelhető a Burney-csoport különbözősége a *recensio gallicana* más forrásaitól, ugyanis nem egyszerű tollhibáról, másolási tévesztésről van szó. Ha megnézzük a két idézett phaedrusi sort, láthatjuk, hogy a *recensio gallicana* megfelelő része igen hasonló ahhoz, szinte csak szórendbeli eltérésekkel találkozunk. A Burney-csoport kézírataiban azonban a *viribus* szó helyett az *annis*szal egyeztetett *pluribus* áll, mely nyilvánvalóan nem phaedrusi eredetű, hanem romlás, banalizáció eredménye. Bár az *annis pluribus* kifejezés továbbra is értelmes, mégis a Burney-csoport közös *hibájának* kell tartanunk, hiszen eltér a phaedrusi eredeti megfogalmazástól.

Következő példáink ugyancsak azt támasztja alá, hogy Thiele elmélete téves, és nincs okunk a Burney-csoport kitüntetett helyzete mellett érvelni. A *Leo et mus* (Th 22) című mesében ugyancsak találunk eltérést, ennek azonban phaedrusi eredetije elveszett, de megőrződött egy prózai parafrázisa **Ad**-ban. Ez a kézirat több esetben nem a *recensio gallicana*-hoz tartozó Romulus-meséket tartalmazza, hanem a másoló egy Phaedrushoz közelebb álló átdolgozás, a *Phaedrus solutus* alapján írta le meséit, joggal gondoljuk tehát, hogy szövegállapota jobb a *gallicana* szövegénél és közelebb áll a phaedrusi eredetihez:

6. Th 22: *Leo et mus*

Ad	r. gall.	B
Experrectus Leo celeri manu miserum Murem <i>apprehendit</i> .	Expergefactus leo, celeri manu miserum murem <i>apprehendit</i> .	Expergefactus leo celeri manu miserum murem <i>arripuit</i> .

7. Th 27: *Ranae regem petentes*

Phaedrus	r. gall.	B
Ranae, <i>vagantes</i> liberis paludibus, / clamore magno regem petiere ab Iove	Rane inquit <i>vagantes</i> in liberis paludibus et stagnis, clamore magno ad iouem facto, petierunt sibi rectorem	Ranae, inquit, <i>uacantes</i> in liberis paludibus et stagnis, clamore magno ad iouem facto petierunt sibi rectorem

8. Th 31: *Mons parturiens* (kiv. **Cri**: *gemitus*)

Phaedrus	r. gall.	B
Mons parturibat, <i>gemitus</i> immanes ciens, / eratque in terris maxima expectatio.	Quidam mons parturiens dabat <i>gemitus</i> magnos.	Quidam mons parturiebat <i>geminos</i> magnos

9. Th 50: *Rana rupta et bos*

Phaedrus	r. gall.	B
In prato quondam rana conspexit bovem, / et tacta invidia tantae magnitudinis / <i>rugosam inflavit pellem</i> .	In prato quedam rana ut uidit pascentem bouem, putabat se fieri ei similem, si <i>rugosam pellem inflaret</i>	In prato quaedam rana uidit pascentem bouem. Quae putans se fieri talem <i>inflatione rugosae pellis</i>

10-11. Th 70: *Leo regnans*

Ad	r. gall.	B
Ex hac re posteaquam <i>poenituit</i> , et mutare naturam non potuit patientia, coepit aliquos (sic) ducere in secretum, fallacia quaerere an os <i>foetens</i> haberet.	Postea de hac re cepit habere <i>penitentiam</i> . Et dum mutare non posset naturam, cepit aliquos ducere in secreto, vt falleret, et querere, si eius os <i>feteret</i>	Postea, ut habere coepit de hac re <i>potentiam</i> , et mutare non posset naturam, coepit aliquos ducere in secretam fallaciam et quaerere si ei os <i>puteret</i> .

12. Th 70: *Leo regnans*

Ad	r. gall.	B
uocat Simiam ad se; interrogat, si <i>putidum</i> haberet os.	Postea simium interrogabat, si <i>putidum</i> haberet os.	postea symium interrogabat si <i>putorem</i> haberet in ore

13. Th 70: *Leo regnans*

Ad	r. gall.	B
Ille uero cinnamomo suauius <i>olere</i> dixit, et quasi deorum altaria. Leo uero erubuit laudatorem; cum <i>sederet</i> ,	Ille ut cynamomum dixit uel quasi deorum altaria. Leo erubuit laudatorem; sed ut <i>lederet</i> ,	Ille quasi cynamomum dixit <i>fragrare</i> , et quasi deorum altaria. Leo erubuit laudatorem, sed, ut <i>deciperet</i>

14. Th 74: *Pauo ad Junonem*

Phaedrus	r. gall.	B
Pauo ad Iunonem uenit, <i>indigne ferens</i> / cantus lusciniæ quod sibi no tribuerit	Pauo ad Iunonem uenit iratus et <i>indigne ferens</i> quod lusciniæ cantaret	Pauo ad iunonem uenit iratus et <i>indignans, non ferens</i> quod lusciniæ cantaret

15. Th 75: *Panthera et pastores*

Phaedrus	r. gall.	B
Memini quis me saxo petierit, / quis panem dederit; uos timere absistite; / illis <i>reuertor</i> hostis qui me laeserunt.	Memini quis me fuste cecidit, quis saxis nocuit, quis inique gesserit, quis panem miserit; sed illis hostis <i>reuertor</i> qui me mori petierunt.	Memini quis me fuste cecidit, quis me saxo nocuit, quis inique gessit, quis panem miserit. Sed illos hostes <i>refero</i> qui me mori petierunt

A bemutatott mesék phaedrusi eredetűek, és ezt Thiele sem vonta kétségbe, bár némelyiknél az *Aesopus Latinusszal* való kontamináció lehetőségét is bizonyítottan látta. Az

átdolgozás mértéke egyes meséknél nagyobb, míg más mesék szinte szó szerint követik forrásuk, vagyis Phaedrus szövegét. Ezek a szöveghelyek mind azt példázzák, hogy a *recensio gallicana* forrásai együttesen megegyeznek a phaedrusi variánssal, míg a Burney-csoport kéziratai következetesen eltérnek attól, egyszóval közös hibát tartalmaznak. Ez tehát megkérdőjelezi a Burney-csoport elsődlegességét a *recensio gallicana* belül, hiszen számolnunk kell egy olyan elveszett kézirattal (λ), mely mindezekért a hibákért felelős, más szóval a Thiele és mások által elsődlegesnek tekintett *Codex Burneianus* (**B**), valamint általában a Burney-csoport gyakran romlottabb alakokat hoz, mint a *recensio gallicana* többi kézirata.

A phaedrusi eredetű meséknél tehát találtunk olyan szöveghelyeket, ahol a Burney-csoport szövege romlottabb, mint a *recensio gallicana* más forrásainak szövege, a kérdés, hogy ugyanezt tapasztaljuk-e a Romulus-gyűjtemény végén elhelyezkedő fabuláknál is, melyek a Pseudo-Dositheusnak nevezett corpusból származnak. Ha összevetjük azt a nyolc mesét, mely az említett gyűjteményből került a Romulus-corpusba, akkor négy fabulánál fedezhetünk fel hasonló eltéréseket. Az első példánkban (**Th** 86. *Leo et vulpis*) az oroszlán, miután elgyengült az éhségtől és már nem tudott prédára vadászni, egy barlangba húzódott, és meghívta magához az egyes állatokat. A szívélyes vendéglátás helyett azonban megette a gyanútlan látogatókat, de a rókát nem tudta becsapni, ő ugyanis látta, hogy a lábnyomok csak befelé vezetnek, kifelé pedig egy sem.

Pseudo-Dos. (P)	r. gall. (S)	B
Leo fame deficiens langere se simulabat <i>et per eam fallaciam</i> ceterae bistiae visitatum introibant	Leo iam deficiens languorem fingeat <i>et per eam fallaciam</i> , cetere bestie ad visitandum regem introibant.	Leo iam deficiens languorem fingeat, <i>et per hoc</i> ceterae bestiae ad uisitandum eum introibant.

A Pseudo-Dositheus-meséket tartalmazó *Codex Parisinus*ban (**P**) az oroszlán gyengének tetteti magát, és az állatok emiatt a csalás, fortély miatt látogatják meg őt: *et per eam fallaciam*. Pseudo-Dositheus meséit más forrásból is ismerjük, mégpedig a *Codex Vossianus*ból (**L**), melyben eltérő sorrendben és némi szövegeltéréssel ugyanezeket a fabulákat olvashatjuk. Ebben az idézett részlet a következőképpen szerepel: *Leo fame deficiens languere se simulabat et propter eam fallaciam* cetere bestiae visitantes introibant. A két forrás közt nem sok szövegeltérést találunk, a kiemelt részen a *per* szócska helyett a *propter* előjárósó áll. A *recensio gallicana* csaknem összes kéziratában ugyancsak előfordul a szóban forgó mondatrész: *et per eam fallaciam*. Ezzel szemben a Burney-csoport

forrásaiban egy rövidebb alak szerepel, utalva a mondat első felére: *et per hoc*. Ez nem egyszerű szövegvariáns vagy romlás, hanem a Burney-csoport lacunája, mely nem öröklődött a *recensio gallicana* többi szövegforrásába, vagyis olyan *error coniunctivus*, amely megint csak összekapcsolja a három vizsgált kéziratot.

Következő mesénkben (**Th** 88: *Puer et scoprius*) a fiú sáskákat keres az erdőben, azonban az egyik kő alatt sáska helyett egy skorpiót talál:

Pseudo-Dos. (P)	r. gall. (F)	B
Puer in silva lucustas captans super lapidem stetit sub quo scurpius <i>latebat</i>	Puer quidam in silua captans stetit super lapidem quamquam sub quo scorpius <i>latebat</i>	Puer in silua auguria captans stetit super quemdam lapidem sub quo <i>iacebat</i>

Az egyik változat szerint a skorpió a kő alatt *rejtőzött* (Pseudo-Dos., *recensio gall.*), míg a másik verzióban egyszerűen a kő alatt *feküdt* (Burney-csoport). Az eltérés egyszerű íráshibaként magyarázható, a középkorban ugyanis nemigen különböztették meg a *c* és *t* mássalhangzókat, mivel a *t* szárát nem húzták föl, ahogyan ma szokás. A *c* és *t* tehát könnyen összetéveszthető, sőt felcserélhető volt egymással. Hasonlóképpen keverhető az *l* és *i* betű is, elegendő az *l* szárát valamivel rövidebbre húzni, hiszen a középkorban ritkán tettek pontot az *i* fölé. **B**-ben valóban *i*-vel szerepel a *iacebat* szó, Crinitus (**Cri**) azonban *jacebat* alakban írta le, mely megfelel a késő középkor szokásos írásmódjának.

A mesét csupán néhány kéziratban találjuk meg, a *recensio gallicana* forrásai közül a *Codex Ashburnhamianus*ban (**F**), a *Codex Cenomanensis*ben (**M**) és a *Codex Francofurtensis*ben (**Fr**) szerepel. Ezek azonban különböző variánsokat hoznak:

F	<i>sub quo scorpius latebat</i>
M	<i>sub quo scorpius jacebat</i>
Fr	<i>sub quo scorpius erat</i>

Egyedül **F**-ben olvashatjuk a *latebat* alakot, mely a Pseudo-Dositheus-meséket tartalmazó kézirat változatával egyezik meg, tehát ezt tekinthetjük a helyes variánsnak. A mese bekerült a *Romulus Anglicus*-gyűjteménybe is, az ebben látható változat ugyancsak megegyezik **F** *latebat* alakjával: *sub quo latebat coluber*. A sok variáns ellenére a *latebat* szónak kellett szerepelnie a *Romulus*-gyűjtemény archetypusában, melyet az támaszt alá, hogy a Pseudo-Dositheusban is ez állt. A sztemma két különböző pontján megtalálható *latebat* szó (**F**, *Rom. Anglicus*) ugyancsak ezt az elgondolást erősíti.

A harmadik példa, melyben a Burney-csoport a *recensio gallicana*tól eltérő variánst hoz, a három kecskéről szól, akik meglátnak egy menekülő lovat, és ezért kinevetik őt (**Th** 90: *Equus et tres hirci*). A Pseudo-Dositheus-meséket tartalmazó kéziratokban a ló helyett valójában bika szerepel, de ez a tény nem befolyásolja gondolatmenetünket. Miután a kecskék gúnyolódnak rajta, a ló így szól hozzájuk:

Pseudo-Dos. (L)	r. gall. (S)	B
O desperati si enim sciretis quare hic <i>refugerim</i> non me <i>deridebatis</i>	O desperati et ignari, si sciretis qualem hircum <i>fugio</i> non <i>derideretis</i> .	O desperati et ignari, si sciretis quis me <i>persequitur</i> , non minus <i>paueretis</i> .

A Pseudo-Dositheus egyik kéziratában a bika (a Romulusban: ló) azt válaszolja a kecskéknél, hogy ha tudnák, mi elől *menekül*, nem *nevetnék* ki. Ugyancsak a *menekülésre* és *kinevetésre* vonatkozó igéket találunk a *recensio gallicana* forrásaiban, a Burney-csoport azonban megint eltér ettől. Ott a ló azt feleli, ha a kecskék tudnák, mi üldözte őt, nem kevésbé félnének ők is. Nyilvánvalóan ez a későbbi variáns, és ezt a módosítást a Burney-csoport forrásának számlájára kell írunk, ugyanis a *recensio gallicana* egyezése a Pseudo-Dositheusban olvasható változattal kizárja ennek ellenkezőjét.

Végül a negyedik példában, a tücsökről és hangyáról szóló közismert fabulában (**Th** 93: *Formica et cicada*) a Burney-csoport ismét egyedi variánst hoz a többi forrással szemben. A történet szerint a hangya kérdésére, hogy mivel foglalkozott egész nyáron, a tücsök így felelt:

Pseudo-Dos. (L)	r. gall. (S)	B
ac per aestate hac <i>non mi</i> <i>vacabit</i> quia <i>perseveravi</i> cantando	<i>non mihi vacauit</i> , per sepes oberravi cantando.	<i>Dum me uacabat</i> , per sepes oberrabam cantando.

A *recensio gallicana* forrásai szerint a tücsökök *nem* volt szabadideje nyáron, hiszen énekléssel töltötte el idejét, és ezt nem tekintette felesleges, üres időnek. Ugyanezt olvashatjuk a Pseudo-Dositheus meséket tartalmazó kéziratokban is (**P**, **L**), ezzel szemben a Burney-csoportban a tücsök épp az ellenkezőjét mondja: „Amíg szabadidőm volt, addig énekeltem a mezőkön.”

Mindezek a példák alátámasztják azt a feltevésünket, hogy a Burney-csoport nem foglal el kitüntetett szerepet a Romulus-gyűjtemény leszármazási rendjében, annak ellenére sem, hogy a *Codex Burneianus* (**B**) a *recensio gallicana* egyik legrégebbi kézírata. Azt is

beláttuk a bemutatott példák segítségével, hogy a Burney-csoportnak volt egy olyan forrása, mely a hibák és romlások jelentős részéért felelős (λ). Petrus Crinitus másolatához (**Cri**) képest a *Codex Burneianus* (**B**), és ennek nyomán Gude kézírata (**G**) további hibákat tartalmaz. Mindezek értelmében a Burney-csoportot *recensio gallicana B*-családnak nevezzük el, míg a többi kéziratot a *recensio gallicana A* elnevezéssel illetjük, mellyel ennek elsőbbségét szeretnénk kiemelni a redakció másik, már vizsgált részével szemben.

Természetesen vannak olyan fabulák is, melyeknek nem ismerjük eredetijét, vagy azért mert a phaedrusi verzió elveszett számunkra, vagy azért mert idegen forrásból származnak. Ezekben az esetekben nem tudjuk eldönteni, hogy a Burney-csoport variánsai, vagy a *recensio gallicana A* forrásainak alakjai a helyesek, ugyanis nincs mivel összehasonlítani a felmerülő szöveghelyeket. Mivel azonban azt tapasztaltuk, hogy a Burney-csoport forrása sok ponton változtat az előtte fekvő szövegen, hol ront azon, hol pedig átfogalmazza azt, kétkedéssel kell fogadnunk a csoport egyéb variánsait is. Nehezen képzelhető el ugyanis, hogy a *gallicana B* csupán azokon a helyeken innovál vagy éppen ront, ahol ez belátható, vagyis külső forrás (Phaedrus, Pseudo-Dos.) alapján ellenőrizhető, olyan helyen viszont soha ne rontana szövegén, ahol nem rendelkezünk külső forrással. Vagyis mindenképpen számolnunk kell azzal az eshetőséggel, hogy a Burney-csoport azokban az esetekben is eltérhet az eredeti alakoktól, ahol ezt nem tudjuk ellenőrizni vagy belátni. Ha nem számolunk külső forrás hatásával, és úgy gondoljuk, hogy a Burney-csoport kontamináció révén nem javulhatott, akkor önálló variánsait hibának kell tekintenünk, és az *eliminatio codicum descriptorum* törvénye alapján a vizsgálatból ki kell zárnunk. Óvatosabban fogalmazva azt mondhatjuk, a csoport variánsait kétkedéssel és gyanakvással kell kezelni.

2. A *recensio gallicana* egyéb kéziratai

Az eddigiekben a *recensio gallicana* szorosan összetartozó, szűkebb családot alkotó kéziratairól volt szó, melyet *gallicana B* csoportnak neveztünk el, jelezve ezzel a redakción belül elfoglalt másodlagos helyét. A *gallicana* többi kézirateit az *A* csoportba soroltunk, hiszen számos alkalommal helyesebb, a phaedrusihoz közelebb álló szövegvariánst találtunk ezekben a kódexekben, mint a Burney-csoport forrásaiban. Nem vizsgáltuk azonban a

gallicana A csoportba tartozó kéziratok egymáshoz való viszonyát, csupán a *gallicana B*-vel szemben elfoglalt helyéről beszéltünk.

A *gallicana A* kéziratai, vagyis a *Codex Ashburnhamianus* (**F**), a *Codex Francofurtensis* (**Fr**), a *Codex Cenomanensis* (**M**), Steinhöwel kiadása (**S**) és Vincent de Beauvais 29 meséje (**VB**), nem alkotnak olyan szoros családot, mint a *gallicana B* forrásai, aminek érthető okai vannak. A textológiai vizsgálódások során mindig erős érv, ha közös hibát találunk a kéziratok szövegében, mely a rokonság, a közös leszármazás tagadhatatlan bizonyítéka. Ugyanezt nem mondhatjuk el a helyes alakokról, egy-egy kifejezés, szókapcsolat vagy meserészlet helyessége, eredetisége nem kapcsol össze két vagy több kéziratot, hiszen a helyes alakok öröklődése nem tanúsítja a közvetlen rokonság meglétét. A *gallicana A* csoportjába tartozó kéziratok szövegében nem találtunk olyan közös hibákat, amelyek az egyes forrásokat egyértelműen összekapcsolnák, ahogyan azt a *gallicana B* esetében láttuk. Ráadásul sokszor megnehezíti a kutatást, hogy bizonyos esetekben nem tudjuk a helyes és hibás alakokat megkülönböztetni egymástól, hiszen gyakran nincs meg a phaedrusi eredeti, vagy a Romulus-gyűjtemény jelentősebb módosuláson ment át. Ilyenkor két szöveghely eltérése nem utal az egyik vagy a másik kézirat helyességére, ezért *variánsokról* kell beszélnünk, nem pedig *hibákról*.

A *gallicana B* tárgyalása során összegyűjtöttük a bennük felbukkanó közös hibás alakokat, de néhány olyan különbséget is, amikor nincs meg a phaedrusi verzió, vagy a Romulus-gyűjtemény erősen átdolgozott megfogalmazásban hozza az adott mesét, tehát nem tudjuk eldönteni, melyik a korábbi variáns. Ilyen például a már többször említett **Th 3.** mese (*Lupus et agnus*) egyik szöveghelye:

r. gall. A (Fr)	r. gall. B (B)
Sic lupus improba fauce dixit. Et loqueris mihi latro, et statim se in eum <i>direxit</i> , et innocentiam eripuit.	Sic Lupus improba fauce dixit: Et adhuc loqueris, Latro. Et statim se in eum <i>injecit</i> et innocentiam eripuit.

Míg a *gallicana A* hagyománya a *direxit* kifejezéssel fejezi ki a farkas támadását, addig a *gallicana B* kézirataiban ugyanerre a mozzanatra az *injecit* alakot találjuk. A fabulának ismert a phaedrusi változata, azonban a verses megfogalmazás erősen különbözik a prózai parafrázisok szövegétől: *atque ita correptum lacerat iniusta nece*. A parafrázisok közül csupán az Ademar-kódex (**Ad**) őrizte meg a phaedrusi eredetét, mert ez a kézirat ennél a mesénél a *Phaedrus solutus*-gyűjtemény szövegállapotát tükrözi: *Et ita correptum lacerat iniuste*. Nyilvánvaló, hogy ebből nem tudjuk levezetni a romulusi szövegvariánst, vagyis a

parafrázis szerzője jelentős módosítást hajtott végre a szövegen. A *Codex Wissemburgensis* (**W**) már a prózai megfogalmazással egyező változatot tartalmazza: *Et statim se in eum direxit et innocenti uitam [eripuit]*, amiből arra következtetünk, hogy a módosítás már az *Aesopus ad Rufum*-gyűjteményben megtörtént. Mivel **W** tanúsága szerint már az *Aesopus ad Rufum*-ban a *direxit* szó állt a vizsgált helyen, a *gallicana B injevit* megoldását későbbinek kell tekintenünk.

Néhány esetben tehát, ahogyan a bemutatott példánál is, külső érvek, források segítségével meg tudjuk állapítani a szövegleszármazás menetét, a *direxit* alakból azonban nem tudunk következtetni a helyes variánst tartalmazó kéziratok rokonságára. Kétségtelen, hogy azok a források, melyekben a *direxit* szót olvassuk, nem származhatnak azokból, melyekben az *injevit* kifejezést találjuk. Ha megnézzük a Romulus-kérdéskörhöz kapcsolódó egyéb források tanúságait is, akkor azt látjuk, hogy számos helyen ugyancsak a *direxit* szó szerepel:

r. gall.:	F, Fr	<i>direxit</i>
Nil:		<i>dirigens</i>
VB		<i>direxit</i>
Mon		<i>direxit</i>
W		<i>direxit</i>

Ebből tehát az következik, hogy a szóban forgó kifejezés a hagyományozódás során számos ágon öröklődött, és ezeket a forrásokat is érdemes megvizsgálni, amikor a *gallicana A* csoportról beszélünk. A következőkben ezekkel a gyűjteményekkel foglalkozunk, melyeket a korábbi kutatás vagy nem tárgyalt, vagy nem sorolt a *recensio gallicana* kéziratái közé, hanem a Romulus-corpus tradíciójának különböző ágaira helyezték azokat.

a. A *Codex Francofurtensis* (**Fr**)

Elsőként egy olyan kéziratot tanulmányozunk részletesebben, mely bár a *gallicana A* családjába tartozik, de az eddigi kutatás nem ismerte ezt a forrást, így nem is sorolhatta a redakció tagjai közé. A *Codex Francofurtensis* (**Fr**), melyet a forrásokról szóló fejezetben már bemutatunk, az 1440-es években készült, a másoló, Johann Streler, egyéb munkák mellett a romulusi fabulákat is leírta kéziratába. A katalógus²⁴⁵ alapján azt gondolhatnánk, hogy az ide lemásolt mesék egészében a *recensio gallicana* hagyományába tartoznak,

²⁴⁵ POWITZ i. m. 147–148.

valójában a mesesorozatot négy nagyobb egységre oszthatjuk. Az első részt a Romulus-levél vezeti be, ez valóban a *gallicana*-csoportba tartozik, és korábbi példáink alapján azt is beláthatjuk, hogy a *gallicana* A család része. Bár a romulusi mesék zöme szerepel az **Fr** kézirat első részében, és a könyvekre osztást is megtaláljuk benne, a *gallicana*-sorrendet azonban mégsem követi pontosan. A második rész csupán 12 meséből áll, melyek a *Codex Wissemburgensis*szel (**W**) mutatnak szoros rokonságot, ezért azokat a *recensio Wissemburgensis*ről szóló fejezetben tárgyaljuk. Annyit azonban már most meg kell jegyeznünk, hogy a 12 szóban forgó mese egyike sem szerepel az **Fr** kézirat első, *gallicana* A csoportba tartozó részében. A harmadik résszel nem foglalkozunk, ebben ugyanis nem aesopusi mesék, hanem anekdoták, latin szentenciák szerepelnek, de valamiért a mesegyűjtemény végére másolták azokat. Végül a negyedik rész, melyet szintén a *recensio Wissemburgensis*t tárgyaló fejezetben vizsgálunk meg, egy részleges tartalomjegyzéket foglal magában.

Mivel **Fr** első része a *gallicana* családjába tartozik, ezt az **Fr**₁ sziglával jelöljük. Az előbb bemutatott szöveghely alapján azt is beláttuk, hogy **Fr**₁ a *gallicana* A család szöveghelyeivel egyezik meg, ebben is a *direxit* alakot találjuk szemben a *gallicana* B *iniecit* szóhasználatával. Az azonban jóval érdekesebb, hogy bizonyos esetekben **Fr**₁ a *gallicana* A csoportnál textológiaiailag jobb szöveget hoz. Ennek egyik példája a páváról szóló mese (**Th** 74: *Pavo ad Iunonem*). A történet szerint a páva amiatt méltatlankodik, mert nincsen szép hangja, és ezért gyakran kinevetik. Iuno igyekszik megnyugtatni őt, és azzal érvel, hogy minden madárnak van egy különleges tulajdonsága, a pávának pedig éppen a szépsége az, ami egyedivé teszi. A mese a következőképpen kezdődik az egyes kéziratokban:

r. gall. A (F)	r. gall. B (B)
Pauo iratus uenit ad Iunonem, <i>indignans et non ferens</i> quod luscinia bene cantaret et humana cognosceret	Pauo ad iunonem uenit iratus et <i>indignans</i> , <i>non ferens</i> quod luscinia cantaret et humana cognosceret

Láthatjuk, hogy a *recensio gallicana* mindkét családja szerint a páva *méltatlankodott és nem tűrte*, hogy a csalogány szebben énekel nála, ezzel szemben Phaedrusnál ezt olvashatjuk: *Pavo ad Iunonem venit, indigne ferens / cantus luscinii quod sibi non tribuerit*, vagyis a páva *méltatlankodva tűrte*, azaz *felháborodott*, hogy nem ő kapta a csalogány énekét. A vizsgált szövegeltérés jelentősen nem módosítja ugyan a mese értelmét, mégis interpretációs különbség van az *indignans et non ferens*, valamint az *indigne ferens* kifejezések között. A *recensio gallicana* forrásai közül csupán két kéziratban találjuk meg a

phaedrusi variánst, valamint egy ahhoz közel állót a *Codex Wissemburgensis*ben (**W**): *Pavo ad Iunonem venit iratus eundem ferens*. Ez utóbbi nem meglepő, hiszen a **W** közvetlenül az *Aesopus ad Rufum*ból vezethető le, vagyis a módosulás csak később következett be, melyet **W** *eundem* alakja sem cáfol. Ez nyilvánvalóan másolási hiba vagy értelmezési tévesztés, mely igen gyakran előfordul **W** fabuláinak szövegében. A két *gallicana*-kézirat, melyben a phaedrusi szövegvariánst olvashatjuk, az **Fr**₁ és Steinhöwel nyomtatott kiadása (**S**):

Fr ₁ :	<i>Pavo ad Iunonem venit iratus et indigne ferens</i>
S	<i>Pavo ad Iunonem venit iratus et indigne ferens</i>

Bár **S** a korábbi kutatás számára is ismert volt, egyetlen helyes szöveghely azonban nem volt elegendő, hogy ezt fogadják el a Romulus-corpus eredeti alakjának. Még Thiele is azt gondolta, hogy Steinhöwel valamilyen Phaedrus-szöveg alapján interpolált,²⁴⁶ és így jöhetett létre a nyomtatványban szereplő *indigne ferens* szókapcsolat. Thiele elképzelésével az a probléma, hogy Phaedrus versei csak 1596-ban jelentek meg először, vagyis több mint száz évvel Steinhöwel kiadása után, addig a Phaedrus-kéziratok lappangtak. Nem tudunk arról, ismerték-e, másolták-e a meséket, egyáltalán forgalomban volt-e a gyűjtemény vagy annak legalább egy része. Szerintünk óvatosan kell bánni a Phaedrus-interpolációk lehetőségével az első nyomtatott kiadás előtti időszakban. Azt gondoljuk tehát, hogy az **S**-ben szereplő *indigne ferens* kifejezés nem Phaedrus-interpoláció eredménye, hanem a Romulus-gyűjtemény eredeti szövegváltozatának nyoma. Ráadásul **Fr**₁ tanúsága szerint nem is egyedülálló az **S**-ben megtalálható kifejezésmód. Ez ugyancsak arra utal, hogy a Romulus-corpus eredeti formája ez volt: *Pavo ad Iunonem venit iratus et indigne ferens*. Mivel **Fr**₁ korábban készült, mint **S**, és Steinhöwel sem készíthette munkáját az **Fr**₁ kézitről, a két alak függetlenül hagyományozódott, vagyis az **Fr**₁ és **S** minden *gallicana*-forrásnál jobb variánst hoz ebben az esetben.

Nem ez az egyetlen olyan szöveghely, amikor **Fr**₁ jobb variánst hoz a legtöbb *gallicana*-forrásnál, más fabuláknál is találunk helyes alakot a vizsgált kézirat szövegében. Ilyen például a szolgaságról és szabadságról, vagyis a kutyáról és farkasról szóló közismert mese (**Th** 65: *Canis et lupus*) egy szöveghelye, melyet a *recensio gallicana* családjába tartozó *Codex Ashburnhamianus*ban (**F**) így olvashatunk:

---

²⁴⁶ THIELE 1910 i. m. 250.

Canis et lupus in silua dum conuenirent, ait lupus cani: Unde, frater mi, sic nitidus es et bene pinguis? Canis respondit. Quia sum custos domus domini mei contra latrones uenientes, ut nullus possit ingredi nec quicquam inde auferri.

A kiemelt rész *nitidus* szavára koncentrálva, mely a *gallicana*-kéziratokban egyöntetűen ebben a melléknévi formában szerepel, az **Fr**₁ kéziratban a *nitidus* helyett a *nites* ige áll. Ugyancsak *nitest* találunk Phaedrusról, az Ademar-kódexben (**Ad**), valamint a *Codex Wissemburgensis*-ben (**W**) is:

r. gall. (B, Cri, G, S)	<i>Unde, frater, sic nitidus et bene pinguis es?</i>
r. vet. (V, E)	<i>Unde, frater mi, tam nitidus et sic pinguis (es)?</i>
Ad	<i>Unde, frater, sic mitis et bene pinguis?</i>
W	<i>Unde frater sic nites et be[.]ne pinguis</i>
Fr ₁	<i>Vnde frater sic nites et bene pinguis.</i>
Ph	<i>Vnde sic, quaesio, nites?</i>

A phaedrusi eredetiben a *nites* szó fordul elő, ahogyan az *Aesopus ad Rufum*-gyűjteményből leszármazó **W**-ben is, és a *nites*ből romlott *mitis* áll **Ad**-ban. Bár a *gallicana* forrásaiban melléknévi formában találjuk meg ennek a szónak a megfelelőjét (*nitidus*), az **Fr**₁ mégis megőrizte a helyes ragozott igealakot. Ez alapján azt gondoljuk, hogy a Romulus-corpusban eredetileg *nites* állhatott, és **Fr**₁ erre megy vissza. A hagyományozódás egy pontján azonban a szó melléknévvé változott, és ez öröklődött a legtöbb fennmaradt kéziratba. Immár két szöveghelyen is jobb variánst találtunk **Fr**₁-ben a *recensio gallicana* más forrásaihoz képest, melyeket a phaedrusi versekkel való összevetés segítségével detektáltunk. Amikor nem maradt ránk Phaedrus verse, olyankor is van példa arra, hogy **Fr**₁ a Romulus-gyűjtemény hagyományának korai fázisára vezethető vissza.

Az 55. mesében (*Luscinia et accipiter*) a héja a fülemüle fészkébe ül, és onnan kémlel. Az egyik verzió szerint, mely a *recensio gallicana* és *vetus* kézírataiban maradt ránk, a héja a levegőt kémlelte (*auras, aeres specularetur*), a másik változatban azonban zsákmány, pontosabban nyúl (*auritum*) után kutatott a magasban ülve. Nyulat találunk a két *Aesopus ad Rufum*-gyűjteményre visszavezethető kódexben, **W**-ben és **Ad**-ban, valamint **Fr**₁-ben:

r. gall. (B, Cri, G, S)	<i>In nido lusciniam (lusciniae), dum cantaret, assedit accipiter ut specularetur auras.</i>
r. vet. (V, E)	<i>In nido Lusciniae cum sederet Accipiter auras speculari</i>
Ad	<i>In nidum Lusciniae cum sederet Accipiter, ut specularetur auritum</i>
W	<i>In nid[um] luscinae cum sedisset acceptor et specularetur aur[itum]</i>
Fr ₁	<i>In nidum lusciniie cum accipiter sederet ut specularetur auritum</i>
O86	<i>In nido Lu[s]ciniae Accipiter sedit ut specularetur auritus</i>

Bár a mese phaedrusi változata nem maradt ránk, a kutatás nem vonta kétségbe, hogy a fabula eredetileg szerepelt Phaedrus mesegyűjteményének valamelyik könyvében. Ugyanígy gondolta Zander is, amikor megjelentette a rekonstruált Phaedrus-versekről szóló munkáját, ezt a történetet is felvette az elveszett fabulák közé. Jóllehet Zander az *auras* alakot fogadta el helyesnek,²⁴⁷ mégis az *auritum* szó tűnik textológiaiilag jobbnak.²⁴⁸ Mivel **Ad**-ban és **W**-ben is az *auritum* szó fordul elő, ennek kellett szerepelnie az *Aesopus ad Rufum*-ban is, tehát a hiba a Romulus-gyűjtemény hagyományozódásának egy későbbi pontján történt meg. **Fr**₁ tanúsága szerint a hiba nem jöhetett létre rögtön a Romulus-corpus archetypusában, hiszen akkor az **Fr**₁-ben is *auras* alakot kellene találunk. Ráadásul egy további kézirat, az **O86** ugyancsak az *auritus* szót tartalmazza, mely a többes szám ellenére sem lehet független vagy horizontális variáns. Mindezek alapján azt gondoljuk, hogy *auritum* alak állt a phaedrusi versben, és ennek nyomát őrzi az imént említett négy kézirat, vagyis **Fr**₁ ismét jobb szövegállapotú, mint a *recensio gallicana* más forrásai.

Utolsó példánk, mely az **Fr**₁ kéziratnak a korai hagyománnyal való kapcsolatát mutatja, a kutyáról és bárányról szóló mese (**Th** 32: *Canis ad agnum*) egy igen érdekes szöveghelye. A történet szerint a bárány a kecskék között tartózkodott, mire a kutya a birkákhoz akarta terelni, hiszen ott van a bárány szülőanyja. A bárány erre azt felelte, hogy nem azt tekinti anyjának, aki megszülte, hanem azt, aki táplálja. Anyja ugyanis csak ösztönei szerint cselekedett és nem érdekelte, hogy kos lesz-e vagy jerke. A kos nem jelent hasznót a nyáj számára, és a bárány szerencsétlenségére kosnak született, így rövidke életében arra várhat, mikor fogják leölni. A fabulának ismerjük a phaedrusi változatát, melynek eleje a következő:

*Inter capellas agno palanti canis
 „Stulte” inquit „erras; non est hic mater tua,”
 ovesque segregatas ostendit procul.
 „Non illam quaero quae cum libitum est concipit,
 dein portat onus ignotum certis mensibus,
 novissime prolapsam effundit sarcinam;
 verum illam quae me nutrit admoto ubere,
 fraudatque natos lacte ne desit mihi.”*

A mese első sora szerint a bárány a kecskék között kóborolt (*palanti*), jóllehet nem ez a kifejezés áll a phaedrusi verseket megőrző kéziratokban. A *Codex Neapolitanus*-ban, és a

²⁴⁷ ZANDER 1924 i. m. 24–29.

²⁴⁸ THIELE 1910 i. m. XXXIV; CLVII–CLVIII.

*Codex Vaticanus*ban²⁴⁹ *balanti* alakot olvashatunk, ami nem kóborlást, hanem *bégetést* jelent, mely beleillik a történet menetébe és megfelel a szereplő, vagyis a bárány viselkedésének is. Ugyancsak ezt a szót találjuk a *Codex Pithoeanus*ban és a *Codex Remensis*ben²⁵⁰ egy kissé eltérő írásmódban (*ballanti*), mely nyilvánvalóan a *balanti* szóra vezethető vissza, és nem a táncol jelentésű *ballo* ige participiumaként kell értelmezni. Annak ellenére, hogy mind a négy Phaedrus-kéziratban a *balo* ige szerepelt, a kiadók egy része mégis *palantira* javította azt.²⁵¹ Ennek valószínűleg az lehet az oka, hogy a Romulus-corpus forrásaiban a bárány ugyancsak kóborol: *Inter capellas agno vaganti canis dixisse fertur*. A *vagor* ige jelentéstartalma vezethette arra a korábbi Phaedrus-kiadókat, hogy a teljesen hihető, és szövegkörnyezetbe illő *balo* igét a hangzásában hozzá hasonló *palor* igére módosítsák. Mindezek alapján a szövegtörténetet a következőképpen vázolhatjuk fel: a phaedrusi eredeti verziónak a ritkán használatos, kevésbé ismert *balanti* alakot gondoljuk, mely először *palantira* romlott. A *b–p* (zöngés–zöngétlen) tévesztés egyáltalán nem ritka jelenség a szöveghagyományozódás folyamatában, melyet jelen esetben az is elősegít, hogy a *palanti* szintén értelmes szó, és a történet szövegébe is könnyedén beleillik. Később, a Romulus-gyűjtemény hagyományozódása során a *palanti* a közismertebb, gyakrabban használatos *vaganti* szóra módosult, és ez öröklődött a *recensio vetus* és a *recensio gallicana* kézírataiba.

A mese nem szerepel sem a *Codex Wissemburgensis*ben (**W**), sem pedig a *Codex Ademaribani*ban (**Ad**), így nem tudjuk rekonstruálni, mi állhatott az *Aesopus ad Rufumban*, vagy a Romulus-gyűjtemény archetypusában, vagyis nem tudjuk, mikor ment végbe a *balanti–palanti–vaganti* szövegváltozás. **Fr**₁ éppen azért érdekes, mert ezekre a kérdésekre adhatja meg a választ. A szóban forgó mese így kezdődik **Fr**₁ szerint: *Canis ad agnum balatum nutricem querentem putans eum querere matrem, fertur dixisse*. Nem lehet véletlen, hogy az adott helyen ismét a *balo* ige bukkan fel valamelyest eltérő megfogalmazásban, de ugyanúgy a bárány participiumaként. A szövegromlás során általában a bonyolultabb, nehezebben érthető, vagy ritka kifejezés módosul, romlik vagy változik egyszerűbb, köznapi kifejezéssé (*banalizáció*), és nem pedig fordítva, az egyszerű, érthető szót vagy szókapcsolatot rendszerint nem váltja fel ritkább, nem közismert kifejezés (*lectio difficilior*). Ebben az esetben tehát nehezen elképzelhető, hogy a *vaganti* alakból *balatum* lett, hiszen ez utóbbi a

²⁴⁹ *C. Neapolitanus* (N, Bibl. Nat. IV F 58) Niccolo Perotti 15. századi másolata, a *C. Vaticanus Urbinas 368* (V) a *C. Neapolitanus*-ról készített 16. századi másolat. PERRY 1975 i. m. XCVIII.

²⁵⁰ *C. Pithoeanus* (P) egy 9. századi kézirat, mely ma Pierpont Morgan Libraryben található, New Yorkban. Pithou e kézirat alapján adta ki Phaedrus versei 1596-ban. A *C. Remensis* (R) ugyanarra a forrásra vezethető vissza, mint Pithou kézírata, ez azonban 1774-ben egy tűzvészben elégett. PERRY 1975 i. m. XCVI–XCVII.

²⁵¹ Ld. még Schwabe i. m. II² 81; POSTGATE, John Percival: Phaedriana I. Corrections of the Text. *The Classical Quarterly* 12 (1918) 95; a modern kiadások közül *palanti*: PERRY 1975 i. m. 282; *balanti*: OBERG, Eberhard: *Phaedrus, Fabeln. Lateinisch–Deutsch*, Zürich 2011⁴ 96.

kevésbé közismert kifejezés, ráadásul a *vagor* ige különböző formái számos alkalommal előfordulnak a Romulus-gyűjtemény más szövegeiben is.

Azt gondoljuk tehát, hogy **Fr**₁ szerencsés módon megőrizte a Phaedrusról szereplő eredeti *balo* ige nyomát, ez ugyanakkor arra is bizonyosságul szolgál, hogy a hiba nem a Romulus-gyűjtemény archetypusában következett be. Vagyis **Fr**₁ korábbra vezethető vissza, mint az összes többi *gallicana*-kéziratunk, habár elsősege nem minden ponton ennyire látványos vagy egyértelmű. Nem tudjuk biztonsággal rekonstruálni a Romulus-corpus őst, ehhez egyetlen kézirat tanúsága nem elegendő, ráadásul az ilyen nyomok, melyeket az imént bemutatunk, nem terjednek ki minden mesére vagy minden szóalakra, csak esetenként bukkanunk eredeti szöveghelyekre **Fr**₁ vagy más *gallicana*-forrás fabuláiban. Ez azt jelenti, hogy a *Codex Francofurtensis* (**Fr**) ugyan kiemelt szerepet játszik a Romulus-gyűjtemény tanulmányozása során, de nem feltétlenül kizárólagosan és minden esetben. A helyes szövegalakokat csak akkor értékelhetjük megfelelően, ha a többi kézirat mindegyike hibás, ahogyan ezt a fent bemutatott példáknál láthattuk. Ha azonban **Fr**₁ megegyezik a *recensio gallicana* más kézirateinak alakjaival, a szövegagyományozódás történetéről nem kapunk új információt.

b. A *Codex Monacensis* (**Mon**)

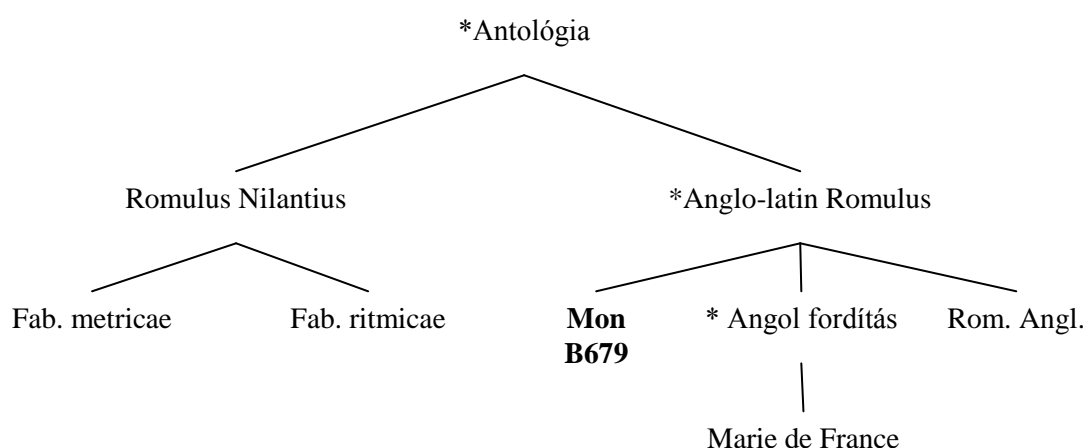
A következőkben egy olyan kézirattal foglalkozunk, melyet az egyes kutatók igen eltérő módon értékelték, és a hagyomány különböző ágaihoz kapcsoltak. Ez a *Codex Monacensis* (**Mon**) elnevezésű kézirat, melyet Léopold Hervieux tanulmányozott elsőként a latin nyelvű állatmeséket tárgyaló monográfiájában. A kézirat 40 meséje közül az első 25 tartozik a Romulus-corpus hagyományába, ezt Hervieux a *Romulus ordinaire* forráscsoport leszármazottjának gondolta, szerinte azonban nem mechanikus másolatról van szó, hanem részleges átdolgozásról.²⁵² Georg Thiele nem sokat foglalkozott a gyűjtemény leszármazásával, csupán annyit jegyzett meg, hogy néhány mese esetében **Mon** egyedül őrzött meg helyes, eredeti szövegvariánsokat.²⁵³ Adrados részletesen tárgyalta a Romulus-corpus középkori hagyományát, köztük **Mon**-t is. Elképzelése szerint ez, több más gyűjteménnyel együtt egy elveszett antológiára vezethető vissza, melyben romulusi mesék voltak. Érvelésének alapeleme a vizsgált gyűjtemények közötti egyezések, megfelelések és párhuzamok felderítése, melyek alapján arra következtetett, hogy a szóban forgó források

²⁵² HERVIEUX I². i. m. 464–468; Uő.: II². i. m. 262–289.

²⁵³ THIELE 1910 i. m. CXXXI.

egyetlen közös gyűjteményre vezethetők vissza. De melyek is ezek a források? Először is a *Romulus Nilantius* (**Nil**), ennek meséit három kéziratból ismerjük, valamint a *Romulus Anglicus*-gyűjtemény, mely nemcsak romulusi fabulákat, hanem újabb meséket is tartalmaz. Az antológia leszármazottjának gondolta **Mon**-t, és az egyik berni kéziratot (**B679**) is, melyet Hervieux munkájában *mixte de Berne*-nek nevezett. Ezek a kéziratok nem tartalmazzák az összes Romulus-gyűjteményben szereplő történetet, és a romulusi meséken kívül nem romulusi anyagot is magukban foglalnak.²⁵⁴

Már Hervieux észrevette az összefüggést **Nil** és a *Romulus Anglicus*, valamint az elveszett *Anglo-latin Romulus* között, és úgy vélte, hogy **Nil** volt az *Anglo-latin Romulus* forrása.²⁵⁵ Adrados azonban úgy gondolta, hogy **Nil**-nek és az *Anglo-latin Romulus*-nak volt egy korábbi közös forrása, ezt nevezte el antológiának. Szerinte **Mon** az *Anglo-latin Romulus* leszármazottja, ahogyan a *Romulus Anglicus*-gyűjtemény, valamint a **B679** is. Ezt több érveléssel is igyekezett alátámasztani. Adrados ezt a szövegleszármazást sztemmán is ábrázolta,²⁵⁶ melyet a könnyebb megértés kedvéért ismét felvázolunk:

Adrados az antológia létezését több olyan adattal támogatta meg, melyek a források közös tulajdonságaira vonatkoznak, de nem jellemzőek a Romulus-gyűjtemény két fő redakciójára, a *gallicanára* és a *vetusra*, sem pedig az Ademar-kódexre (**Ad**) és a *Codex Wisseburgensis*re (**W**). Elsőként a prolóógus egy részletét említi, e szerint a meséket szerző Romulus nem más, mint Róma utolsó császára. Ezt az információt megtaláljuk **Nil** előszavában: *Incipit liber Fabularum Aesopi Atheniensis. Romulus urbis Romae Imperator*

²⁵⁴ ADRADOS II. i. m. 644–659.

²⁵⁵ HERVIEUX I². i. m. 722–724.

²⁵⁶ ADRADOS II. i. m. 659.

Tiberino filio suo salutem mittit; és a *Romulus Anglicus*-gyűjtemény prologusában is: *Liber igitur iste primo grece conscriptus est ab Esopo; post hec a Romulo imperatore romano, ad instruendum Tyberium filium suum, in latinum venit*. Szintén a közös forrás meglétére utal, hogy az oroszlánrésről szóló **Th 8.** mese (*Vacca et capella, ovis et leo*) mind **Nil**-ben, mind pedig a *Romulus Anglicus*-ban kétszer szerepel, mindkét gyűjteményben az előbb álló külső forrásból származik, a második pedig a romulusi verzió átdolgozása.²⁵⁷

A két gyűjteményen kívül Adrados **Mon**-t és a **B679** kéziratot ugyancsak ehhez az ághoz kapcsolta, egészen pontosan az *Anglo-latin Romulus* leszármazottainak gondolta mindkét forrást. Véleménye szerint **Mon** minden romulusi meséje megtalálható **Nil**-ben, de mivel **Mon**-ban már nem romulusi mesék is szerepelnek, egy olyan fázisban kellett létrejönnie, melybe ezek a történetek is már bekerültek.²⁵⁸ Adrados érvelése azonban több problémát is felvet, melyekre az általa vázolt leszármazási rend nem ad kielégítő magyarázatot. Egyfelől nem teljesen érthető Adradosnak az az eljárása, hogy **Nil** meseanyagával veti össze **Mon**-t, miközben az *Anglo-latin Romulus* leszármazottjának tekinti, tehát a *Romulus Anglicus*-szal áll közelebbi rokonságban. Ráadásul az sem igaz, hogy **Mon** minden romulusi meséje szerepelne **Nil**-ben, nem találjuk meg például a **Th 42.** (*Calvus et musca*) vagy a **Th 43.** (*Vulpis et ciconia*), és még néhány további Romulus-mesét sem. Ugyancsak ellent mond Adrados feltételezésének, hogy sem **Mon**-ban, sem pedig a **B679**-ben nem találunk előszót, és a **Th 8.** mese (*Vacca et capella, ovis et leo*) sem kétszereződött meg ezekben a kódexekben.

Szerintünk Adrados elsősorban a gyűjtemények tartalmára vonatkozó megfigyelések alapján állította fel hipotézisét, és **Mon** besorolásának alapja az lehet, hogy nem csak romulusi meséket foglal magában. Az említett 25 történeten kívül a kódex másik 15 meséje független forrásból származik, mely nem tartozik a Romulus-gyűjtemény tradíciójához. E fabulák zömét azonban érdekes módon megtaláljuk Steinhöwel kiadásában *Fabulae Extravagantes* cím alatt. Erre a mozzanatra később visszatérünk még. A nem romulusi mesék közül néhányat a *Romulus Anglicus*-gyűjteményben is fellelhetünk, ez azonban nem egyértelmű bizonyíték a közös forrásból való leszármazásra. Mindezek mellett Adrados hipotézisét textológiai adatokkal is cáfolni tudjuk, a mesék szövegállapota ugyanis arra utal, hogy **Mon** nem állhatott ilyen távol a *recensio gallicanától*. Az egyik legfeltűnőbb eltérés az antológia gyűjteményei és **Mon** között a **Th 5.** mese (*Ovis, canis, lupus, milvus et accipiter*), melyben a kutya azzal vádolja a birkát, hogy tartozik neki egy vekni kenyérrel, és igazának

²⁵⁷ ADRADOS II. i. m. 644–646.

²⁵⁸ ADRADOS II. i. m. 650–659.

bizonyítására hamis tanúkat is felvonultat. A történet romulusi prózai változata a phaedrusi versből származik, ennek szövege a következő:

*Solent mendaces luere poenas malefici.
Calumniator ab ove cum peteret canis,
quem commendasse panem se contenderet,
lupus, citatus testis, non unum modo
deberi dixit, verum adfirmavit decem.
Ovis, damnata falso testimonio,
quod non debebat, solvit. Post paucos dies
bidens iacentem in fovea prospexit lupum.
'Haec' inquit 'merces fraudis a superis datur'.*

Phaedrus verse szerint a kutya csupán egyetlen hamis tanút sorakoztatott fel, hogy a birka elleni vádat alátámassza, mégpedig a farkast, a Romulus-corporban azonban három hamis tanút találunk:

Canis calumniosus dixit, deberi sibi ab ove panem, quem dederat mutuo, contendebat autem ovis, nunquam se panem ab illo recepisse. Cum autem ante iudicem venissent, canis dixit se habere testes. Introductus lupus ait, scio panem comodatum oui. Inductus milvus, me coram inquit accepit. Accipiter cum introisset, quare negasti, quod accepisti inquit? victa ovis tribus testibus falsis, iudicatur artius exigi. Coacta vero ante tempus, lanas suas vendidisse dicitur, ut quod non habuit redderet.

A prózai parafrázisokban olvasható változatokban a farkas mellett két újabb tanú is színre lép, a kánya (milvus) és az ölyv (accipiter), ezen kívül a mese végződése is eltér a verses eredetitől, hiszen a farkas nem bűnhődik meg. A tanúk száma azonban nem egyforma a Romulus-hagyomány minden ágán, hanem az a következőképpen alakul:

Ph	1 (lupus)
Ad	3 (lupus, milvus, accipiter)
W	3 (lupus, milvus, accipiter)
rec. gall.	3 (lupus, milvus, accipiter)
rec. vet.	3 (lupus, milvus, accipiter)
Nil	2 (lupus, milvus)
Rom. Angl.	2 (lupus, milvus)
Mon	3 (lupus, milvus, accipiter)
B679	3 (lupus, milvus, accipiter)

A **Mon** hagyományban elfoglalt helyét igen jól megvilágítja a fenti példa, ebben a kéziratban ugyanis, összhangban a recensio gallicanával és vetusszal, három hamis tanút találunk, szemben **Nil** és a *Romulus Anglicus* két hamis tanút hozó változatával. Mivel mind

Nil-ben, mind pedig a *Romulus Anglicus*ban két hamis tanú szerepel, az antológiában és az *Anglo-latin Romulus*ban is két tanúnak kellett állnia. **Mon** háromtanús verziója ennek azonban nem felel meg, tehát a vizsgált kézirat nem származhat az *Anglo-latin Romulus*ból, vagy az antológiából, ahogy **B679** sem, melyben szintén három hamis tanút találunk.

Következő példánk ugyanerre a problémára világít rá. A *Mus et rana* című mese (**Th** 4.) szövegét a *gallicana*-csoport egyik kéziratából (**B**) közöljük, mivel phaedrusi eredetije nem maradt ránk:

Qui de salute alterius adversa cogitat, non effugit poenam. De hoc talem avdite fabulam.

*Mus cum transire vellet flumen, a rana petiit auxilium. Illa grossum petiit **linum**, murem sibi **ad pedem** ligavit et natare coepit. In medio uero flumine rana se in deorsum mersit, ut miserrimo uitam eriperet. Ille ualidus dum teneret uires, miluus e contra uolans murem cum unguibus rapuit, simul et ranam pendentem sustulit.*

Sic enim et illis contingit, qui de salute alterius aduersa cogitant.

Ennél a mesénél nem soroljuk fel az összes szövegváltozatot, csupán a kérdés szempontjából lényegeseket:

Nil	Quodam tempore, dum mus quoddam flumen transire vellet, auxilium a Rana simpliciter petivit. Cui rana callide respondens ait: Libens tibi auxilium feram, si prius grossum <i>lini filum</i> michi et longum adduxeris. <i>Filo</i> quotantius adducto, rana illum circa <i>muris collum</i> firmiter necnon et <i>suo proprio pedi</i> , insidias muri tranhens, ligavit.
Fab. ritm.	Affer, inquit, ocus <i>filum</i> . Mus ferebat; <i>Muris collum proprio pedi connectebat.</i> Flumen petunt protinus, et Rana volebat Inmergi fundo; sed Mus sua damna canebat.
Fab. metr.	Musque citis simplex conscendens gressibus urbem, Grossum aptumque simul perduxit ordine <i>philum</i> . Sed <i>muris collum</i> per fraudem rana ligavit Atque <i>pedem prepetem</i> ; ²⁵⁹ scandunt sic equoris undam.
Rom. Angl.	Ait ergo rana: [...] Sic ergo faciemus: <i>filum</i> nobis alligabimus, <i>tu in collo</i> , et <i>ego in pede meo</i> , et te trahendo relevabo.
Mon	Mus cum transire vellet fluvium, a rana petiit consilium. Illa grossum petiit <i>lignum</i> . Murem sibi <i>ad pedem</i> ligavit et natare flumen cepit.

Amikor az egér át szeretne kelni a folyón, a béka magához köti őt, hogy így vigye át a túlpartra. Ebben a jelenetben két mozzanatot kell kiemelnünk: egyrészt, hogy a szereplők mivel kötik össze magukat, másrészt pedig, hogy mely testrészeit kötik össze. Az előbbi a források egy részében, **Nil**-ben, a *fabulae ritmicae*ben és *metrica*ben, valamint a *Romulus*

²⁵⁹ *Prepetem* hibás alak, vélhetően *proprium* állt itt. HERVIEUX II² i. m. 656.

*Anglicus*ban *filum* alakban szerepel. Ezzel szemben **Mon**-ban a *lignum* szót találjuk, mely minden bizonnyal a *linum* szóból romlott, hiszen a *gallicana* kézírataiban – egy kivétellel (**F**) – ugyancsak a *linum* alak áll.

Nil, a *fabulae metricae* és *ritmicae*, valamint a *Romulus Anglicus* szövegváltozatai szerint a fonalat a béka a saját lábához kötötte és az egér *nyakához*. A nyakhoz való kötözés mozzanatának tehát szerepelnie kellett mind az *Anglo-latin Romulus*ban, mind pedig az antológiában. **Mon** azonban nem öröklí sem a *filum* alakot, sem pedig a nyakhoz kötés jelenetét, ráadásul a mese szövegállapota megint csak a *recensio gallicana*hoz áll közel.

Ugyanezt láthatjuk a **Th** 22. mesében (*Leo et mus*) is, melyben az oroszlán megkegyelmez az egérnek, miután az felverte álmából. Később az oroszlán csapdába esik, és tehetetlen helyzetében és fájdalmában hangosan üvölt, végül az egér segítségével szabadul ki. A hangos üvöltés mozzanata azonban nem szerepel minden kéziratban:

Mon	Nil	Rom. Angl.
Post paucos autem dies leo in foueam cecidit. Captum se ut agnouit, maxima voce rugire cepit <i>et magno dolore dat sonitum</i> .	Post paucos dies idem Leo in quendam puteum inscius concidit, qui confestim agnoscens captum se esse maxima voce rugire coepit.	Factum [est] autem statim postea, ut Leo in foveam caderet, que ad capiendas feras parata erat. Impeditus ergo ibi, Leo rugitus dedit et strepitus.

A **Mon**-ban olvasható *et magno dolore dat sonitum* tagmondat nem szerepel sem **Nil**-ben, sem pedig a *Romulus Anglicus*-gyűjteményben, megtaláljuk viszont a *recensio gallicana* összes kéziratában, valamint **W**-ben:

r. gall. (B , Cri , G , S , M , Fr ₁)	et magno dolore / dolori dat sonum
F	et cum dolore dat sonitum
W	et magno dolore dat sonum
Mon	et magno dolore dat sonitum

Mindezek alapján azt gondoljuk, hogy **Mon** nem lehet az antológia leszármazottja, hiszen örökölnie kellene azoknak a *recensio gallicana*tól eltérő alakjait (hamis tanúk száma, nyak és láb összekötése, *filum* használata, *magno dolore...* tagmondat stb.). A bemutatott példák, melyek sorát lehetne még folytatni, azt mutatják, hogy **Mon** nem az antológiával, hanem sokkal inkább a *recensio gallicana* kézírataival áll rokonságban, ami azt jelenti, hogy ezt a kódexet át kell helyoznünk a sztemmán.

Hasonló módon kell eljárunk **B679** esetében is, ezt a három hamis tanú esete világosan megmutatta. Pontosan olyan érvek alapján kell a *recensio gallicana* csoportjába

helyeznünk, mint amilyenek alapján **Mon** kéziratánál jártunk el. A különbség csupán annyi, hogy ebben az esetben nem tudjuk meghatározni **B679** pontosabb helyét. Ennek az az oka, hogy ez a kézirat a meséket erősen lerövidített és átdolgozott formában tartalmazza, és szinte nincs olyan szöveghely, mely a *recensio gallicana* bármely forrásával közös hibát alkotna.

c. *A gallicana* A elsődleges kéziratai (**Fr₁**, **S**, **Mon**)

Hogy pontosan milyen rokonság áll fenn **Mon** és a *recensio gallicana* között, néhány további példa világíthatja meg. Korábban említettük, hogy **Mon** nem romulusi meseanyaga Steinhöwel kiadásában is fellelhető, *Fabulae Extravagantes* címmel. De nem ez az egyetlen kapcsolódási pont Steinhöwel szövegkiadása (**S**) és **Mon** között, hanem a két forrás romulusi meseanyagot tartalmazó része is több párhuzamot mutat egymással, sőt olykor ez a két forrás áll legközelebb a phaedrusi szövegállapothoz. A két forrás hasonló alakjaival Brigitte Derendorf is foglalkozott a magdeburgi Aesopusról szóló munkájának előszavában.²⁶⁰ Számos helyet felsorolt, ahol **Mon** és **S** egyezést mutat szemben a *recensio gallicana* és *vetus* alakjaival,²⁶¹ ezek a következők:

1. **Th 8: Vacca et capella, ovis et leo** (promythion)

rec. gall. B (B)	S	Mon
Dicitur nvmqyam esse fidelis cvm potente divisio. Videamvs quid haec fabvla narrat.	Dicitur in prouerbio, nunquam fidelem esse potentis diuisionem cum paupere. De isto videamus quid hec fabula narret cunctis hominibus.	Dicitur in prouerbio, ut numquam se iungat pauper cum potente. De ista videamus quid de hac fabula narrat cunctis hominibus.

2. **Th 19: Vulpis et corvus** (epimythion) (+**Ad**, **W**)

rec. gall. A	S	Mon
–	Monet autem hec fabula cunctos uerbis subdolis vaneque laudantibus non attendere.	Quid hec autem fabula monet cunctos, nisi verbis subdolis non attendere?

²⁶⁰ DERENDORF, Brigitte: *Der Magdeburger Prosa-Äsop. Eine mittelniederdeutsche Bearbeitung von Heinrich Steinhöwels 'Esopus' und Niklas von Wyles 'Guiscardus und Sigismunda'*. Text und Untersuchungen, Köln, Weimar, Wien 1996 (Niederdeutsche Studien 35.)

²⁶¹ DERENDORF i. m. 19.

3. Th 22: *Leo et mus* (promythion)

rec. gall. A (F)	S	Mon
Innoxius si peccat et rogat [veniam], oportet [dare], ne forte ulciscatur se in futuro. Ideo audiamus hanc fabulam.	Innox si peccauerit, et roget, oportet vt veniam accipiat, <i>vt forte sit vbi seruiat</i> de hoc audiamus fabulam <i>nobis ordinatam</i> .	Ignarus si peccuerat et rogat, debet accipere veniam, <i>ne forte sit ubi seuiat</i> . Audiamus similem Esopi fabulam de hac re <i>nobis ordinatam</i> .

4. Th 23: *Milvus aegrotans* (epimythion) (+Fr₁, M)

rec. gall. B (B)	S	Mon
Audiant haec qui commisso malo audent in malis suis loca sancta circumire maculati. Sed facere manibus et laborare debent, ut facta eorum mala deleantur.	Audiet hec, qui commisso malo audet in malis suis loca sancta circumire maculatus, <i>sed faciem eius et manus lauare</i> debet vt facta eius mala prius deleantur. Audiat et ille qui omnibus semper contrarius multos lesit et malis sibi instantibus querit auxilium. Nam in prosperitate quemuis qui offenderit, in aduesis sibi amicum reperit neminem.	Quis, comisso facto malo, audet in malis suis loca sancta circumire? <i>Nam loci facie et manus lauare</i> debent, ut male facta eorum deleantur.

5. Th 29: *Canis fidelis*

rec. gall. B (B)	S	Mon
Nolo fauces meas pane claud(i)as; nolo cibum, ut lingua sileat; sed ipse contra latrabo; dominum et familiam suscito, furem illis nuntio.	Nolo fauces meas panis claudat, et lingua sileat <i>et mihi gratiam tollat</i> , sed ipse conta latrabo, ac dominum et familiam suscitabo, furemque illis adesse nuntiabo	Nolo fauces meas pane claudas, ut lingua sileat <i>et michi gratiam tollas</i> . Aut ambula, aut nunciabo domino meo et suscitabo familiam; furem illis nunciabo.

6. Th 43: *Vulpis et ciconia* (epimythion)

rec. gall. A (F)	S	Mon
Hoc de hiis dicitur, qui se uerbis turpibus inuicem deludunt, ita uero fatigantur iniuria. Monet hec fabula nulli cuiquam homini facere imposturam.	<i>Cunctos monet hec fabula</i> qui verbis se deludunt, vt nullus imposterum faciat. Neque siquis patitur quod alteri fecerit irasci debet.	<i>Cunctos monet hec fabula</i> , quis, si quis patitur qui alio facit, irasci non debet.

7. **Th 92: *Pulex et camelus***

rec. gall. B (B)	S	Mon
Bene feci, inquit, parcens, ne te diutius grauarem.	Bene feci inquit <i>descendens de tuo dorso</i> , ne te diutius grauarem.	Bene feci, inquit, <i>descendens ex tuo dorso</i> , ne te diutius grauiarem.

8. **Th 92: *Pulex et camelus* (+Ad, W)**

rec. gall. B (B)	S	Mon
Gratias ago, sed nec te imposito gravat(i)us sum.	gratias ago, quod nec te imposita grauatus sum, <i>nec te nunc deposita sum alleuiatus</i> .	Gratias ago, quod nec te imposito gravatus sum, nec te deposito leuiatus, <i>nec te nunc exposito leuiatus sum</i> .

A Derendorf által felsorolt nyolc példán kívül további szöveghelyek is azt bizonyítják, hogy **Mon** és **S** valamiféle kapcsolatban áll egymással, minden valószínűség szerint egy közös forrásra mennek vissza. Már a Romulus-gyűjtemény első meséjében (**Th 1: *Pullus ad margaritam***) is találunk párhuzamot a szóban forgó kéziratok szövegében, melynek **S**-ben olvasható verziója a következő:

9. **Th 1: *Pullus ad margaritam***

*In sterquilinio **quidam pullus gallinacius** dum quereret escam, invenit margaritam in loco indigno iacentem, quam cum videret iacentem sic ait. O bona res in stercore hic iaces? si te cupidus inuenisset cum quo gaudio rapuisset, ac in pristinum decoris tui statum redisses, ego frustra te in hoc loco inuenio iacentem, vbi potius mihi escam quero, et nec ego tibi prosum, nec tu mihi. Hec esopus illis narrat, qui ipsum legunt et non intelligunt.*

A szemétdombon kapirgáló baromfi megnevezése Steinhöwel szövegekzlésében *pullus gallinacius*, ahogyan Phaedrusnál is: *In sterculino **pullus gallinacius** / dum quaerit escam margaritam repperit*. Ezzel szemben a *recensio gallicana* többi kódexéből hiányzik a *pullus* szó, ezekben a forrásokban a kakas egyszerűen *gallinacius*. A *pullus* megnevezést a fennmaradt *gallicana*-kéziratok közül egyedül **S** őrizte meg. A *vetusban*, a *Codex Ademariban* (**Ad**) és néhány más forrásban sem találjuk meg a *pullus* szót, helyette a *gallus* főnévvel illetik a kapirgáló kakast. Ugyanakkor **Mon** tartalmazza a *pullus gallinacius* kifejezést, mely egyrészt arra utal, hogy **Mon** nem lehet az antológia leszármazottja, másrészt pedig arra, hogy a *gallicana*-családon belül **S**-sel áll közelebbi kapcsolatban:

Ph	<i>pullus gallinacius</i>
r. gall. (F, B, Cri, G, M, Fr ₁)	quidam gallinacius
r. vet. (V, E)	quidam gallus
r. vet. (Vi)	quidam gallinaceus
Ad	gallus
W	<i>quidam pullus gallinacius</i>
Nil.	quidam gallinacius
Rom. Angl.	gallus
Mon	<i>quidam pullus gallinacius</i>
S	<i>quidam pullus gallinacius</i>

Nem áll szándékunkban minden szöveghelyet ilyen részletességgel bemutatni, mely a két forrás rokoni kapcsolatát hivatott bizonyítani, csupán a legfontosabb szöveghelyeknek a felsorolására szorítkozunk:

10. **Th 3:** *Lupus et agnus*

rec. gall. A (F)	S	Mon
Lupus non erubuit ueritati dicens: Maledicis mihi, inquit. Agnus ait: Vere non maledixi.	lupus non erubuit <i>veritatem</i> , ac maledicis mihi inquit, agnus ait, non maledixi <i>tibi</i>	Lupus non erubuit <i>veritatem</i> . Et maledicis me, inquit. Agnus dixit: Non maledixi <i>tibi</i> .

11. **Th 5:** *Ovis, canis, lupus, milvus et accipiter (+Ad, Fr₁)*

rec. gall. A (F)	S	Mon
Victa ouis a tribus falsis testibus iudicatur arctius reddi.	victa ouis tribus testibus falsis, iudicatur artius <i>exigi</i> .	Et ita bovis a tribus testibus falsis iudicabatur arcus <i>exigi</i> .

12. **Th 6:** *Canis per fluvium...*

rec. gall. A (F)	S	Mon
et illam quam in aqua putabat esse obtinere non potuit.	Et sic constitit vbi <i>illam perdidit</i> , et quam putabat sub aqua arripere, non habuit, <i>ac illam quam ferebat</i> similiter perdidit.	et canis stupuit quod <i>illam perdidit</i> , quia putabat de aqua tollere, <i>nec illam quam ferebat</i> potuit tenere.

13. **Th 10:** *Ranae ad solem* (+**Fr**₁)

rec. gall. A (F)	S	Mon
Modo sol unus est et estu suo omnia turbat	Modo sol vnus est <i>nobis</i> , et estu suo omnia turbat	Modo sol unus est <i>nobis</i> et estu suo omnia turbat

14. **Th 20:** *Leo senex* (epimythion)

rec. gall. A (F)	S	Mon
Monet hec fabula multos mansuetos esse in dignitate.	Monet multos hec <i>Esopi</i> fabula, mansuetos esse in dignitate.	Monet multos <i>Esopi</i> fabula mansuetos esse homines in sua dignitate.

15. **Th 29:** *Canis fidelis* (epimythion)

rec. gall. A (F)	S	Mon
Hec illi intelligant qui ad unum prandium omnia sua perdunt.	<i>O bonum canem, qui nec panem voluit edere, nec gratiam perdere.</i> Hec illi intelligant qui ad vnum prandium res suas multas non curant perdere.	<i>O bone canis, qui nec panem uis edere nec gratiam perdere!</i> Hoc intelligant homines, qui pro vno prandio res suas perdunt.

16. **Th 30:** *Lupus et scrofa parturiens* (+**Fr**₁: *Porca*)

rec. gall. B (B)	S	Mon
Expone, soror, hac hora foetum; ego fungar obstetricis officio, stans pro solatio tibi sacro. Improbum ut uidit, repudiat eius officium.	Expone soror hac hora secure fetum fungar obstetricis officio, stans pro solatio tibi. <i>Porcilia</i> improbum, vt vidit repudiavit eius officium.	Expone, soror, segura fetum; fungor obstetricis officio, stans pro solatio tibi. <i>Porcilia</i> , improbum ut vidit, repudiat eius officium.

17. **Th 92:** *Pulex et camelus*

rec. gall. A (F)	S	Mon
Pulex in cameli sarcina, cum fuisset camelus onustus	Pulex <i>stans</i> in cameli sarcina, cum fuisset camelus onustus	Pulex, <i>stans</i> in camelis sarcinam, cum onustus

Összesen tehát 17 jelentősebb egyezést találtunk **Mon** és **S** szövegében, ami alapján azt állítjuk, hogy mindkét forrás egy közös ősrre megy vissza, melyre a romulusi mesékben található számos egyező szöveghely utal. A nem romulusi fabulák azonossága is a közös eredet bizonyítéka. Azt is megfigyelhetjük, hogy a felsorolt helyek egy részén **Fr**₁ szintén a

Steinhöwel–Monacensis szövegvariánsaival mutat párhuzamokat, ahogyan a 23. (*Milvus aegrotans: sed facie et manu lauari*), az 5. (*Ovis, canis...: Victa ouis a tribus testibus falsis, iudicatur artius exigi*) és a 30. mesében (*Lupus et scrofa parturiens: Porca*). **Fr₁** felsorolt párhuzamos szöveghelyei megmutatják, hogy **S** és **Mon** egyező alakjai a helyesek olyankor, amikor a *recensio gallicana* többi kéziratától eltérnek.

Szerencsés helyzetben vagyunk, ugyanis azt is meg tudjuk állapítani, hogy **Mon** a *gallicana* mely részéhez tartozik. Korábban összegyűjtöttük a *gallicana B* eltéréseit a *gallicana A* családjától, ha ezeket a szöveghelyeket összevetjük **Mon** meséivel, azt tapasztaljuk, hogy rendre a *gallicana A* szövegcsalád alakjaival egyezik meg:

Th	Mon, gall A	gall B
3	<i>inferior</i>	<i>inferius</i>
8	<i>in saltibus</i>	<i>in saltu</i>
8	<i>primam</i>	<i>primus</i>
8	<i>abstulit</i>	<i>sustulit</i>
20	<i>viribus</i>	<i>pluribus</i>
21	–	<i>domi</i>
22	<i>(ap)prehendit</i>	<i>arripuit</i>
73	<i>ostendam</i>	<i>te fugisse dicam</i>
73	<i>maximam</i>	<i>magnam</i>
93	<i>non mihi</i>	<i>dum me</i>

Mindezek alapján azt gondoljuk, hogy **Mon** a *recensio gallicana A* szövegcsalád leszármazottja, ezen belül pedig **S**-sel mutat szorosabb rokonságot. Lényegében tehát visszatértünk Hervieux álláspontjához, aki úgy gondolta, hogy **Mon** a *Romulus ordinaire*-ből eredeztethető. Hervieux elgondolását szövegkritikai érvekkel támasztottuk alá, pontosítottuk a **Mon** hagyományban elfoglalt helyét, és megtaláltuk a hozzá legközelebb álló, ránk maradt forrást, mely nem más, mint **S**.

Nemcsak **S** és **Mon** között lehet azonos alakokat, rokonsági fokot kimutatni, hanem **Fr₁** is tartalmaz olyan szöveghelyeket, ahol **S**-sel megegyezik. Korábban már érintettük, hogy **Fr₁** hogyan kötődik **S**-hez, a már bemutatott négy szöveghelyen kívül további kilencet találunk, ahol a két forrás azonos szövegvariánst hoz:

1. **Th 53:** *Equus et asinus* (promythion) (+W)

rec. gall. A (F)	S	Fr ₁
Qui se sentiunt esse felices nulli faciant iniuriam. Dubium esse meminerint homines quicquid in fortuna positum est, ut hec fabula probat.	<i>De temporibus et fortunis</i> audi fabulam. Qui se sciunt esse felices, nulli faciant iniuriam dubiamque meminerit esse <i>fortune rotam</i> . Vt hec fabula narrat.	<i>De temporibus et fortitudinibus</i> fortunatis quam ut <i>rota mutantur</i> . Qui se sciunt esse felices nulli faciant iniuriam precipue quos nouiunt infortunatos.

2. **Th 64:** *Homo et arbores*

rec. gall. A (F)	S	Fr ₁
Digne hoc nos et bene patimur, quia roganti hosti nostro manubria dedimus.	Tunc quercus fraxino ait, digne et bene patimur, quia roganti hosti nostro (<i>vt ceci</i>) manubria dedimus.	Digne et bene patimur qui roganti hosti nostro <i>aut ceci</i> manubria dedimus.

3. **Th 72:** *Mustela et mures*

rec. gall. B (B)	S	Fr ₁
Postea uenit maior annis et cautus qui omnem iam nouerat muscipulam, caueas et laqueos arcentes et cetera deceptionis ingenia.	Postea venit maior annis et cantus mus qui omnia iam nouerat ingenia, muscipulas, caueas laqueos <i>serpentes</i> , et ceteras deceptiones machinas.	Postea uenit maior annis qui omnia iam nouerat cautus muscipula et caueas laqueos <i>serpentes</i> et cetera deceptionis ingenia.

4. **Th 74:** *Pavo ad Iunonem*

rec. gall. A (F)	S	Fr ₁
Nolo queras quod tibi a diis non est datum.	Tu noli querere nisi quod <i>accepisti</i> a diis.	Te nolo aliud nisi quod <i>accepisti</i> a diis.

5. **Th 77:** *Auceps et aves*

rec. gall. A (F)	S	Fr ₁
Heu! Fugite, simplices et innocentes Aues, et ab hac vos eripite fraude.	Heu fugite simplices et innocue aues, et ab hac <i>protinus</i> vos eripite fraude.	Heu fugite simplices inuice aues. Ab hac uos <i>protinus</i> eripite fraude.

6. Th 79: *Equus, cervus et venator*

rec. gall. A (F)	S	Fr ₁
Tu uero super me sedens, cum insecutus fuero, uenabulo manu tua excusso, uulnerato ceruo et occiso, tua uenatione perfecta gratulabimur ambo.	tu uero super me sedens cum secutus fueris venabulo manu tua excusso <i>plagatim ceruum et occisum</i> , tue venationi perfecte gratulabimur ambo.	tu uero super me sedens consecutus fuero, uenabulo manu tua excusso <i>plagatum ceruum et occisum</i> tua uenatione perfecta gratulabimur ambo.

7. Th 79: *Equus, cervus et venator*

rec. gall. A (F)	S	Fr ₁
Hoc dicto, uenator super equ[u]m sedens ceruum de loco suo motum dum agitare in cursum	Hoc facto venator super equum sedens, ceruum de loco motum, cum <i>excuteret et agitare</i> in cursum	Hoc facto uenator desuper equum ceruum iam decolatum cum <i>excuteret et agitare</i> in cursum

8. Th 86: *Leo et vulpis*

rec. gall. A (F)	S	Fr ₁
Leo iam deficiens languorem fingeat, et per hoc cetere bestie ad uisitandum eum introibant.	Leo iam deficiens languorem fingeat et <i>per eam fallaciam</i> , cetere bestie ad uisitandum regem introibant	Leo iam deficiens languorem fingeat. Et <i>per hanc fallaciam</i> cetere bestie ad uisitandum introibant.

9. Th 95: *Ovis et cornix (+Ad)*

rec. gall. A (F)	S	Fr ₁
Cani si hec fecisses, non ferres eius latratum nec iracundiam oris illius.	Cani <i>temptationem</i> hanc si faciebas, non ferebas latratum eius, nec iracundiam oris illius	Cani <i>temptato</i> si hec feciebas, non ferebas latratum eius, nec iracundiam oris illius.

S és Fr₁ összesen 13 helyen egyezik meg a *gallicana* A többi kéziratának alakjaival szemben. Ez ugyan nem bizonyítja, hogy egy közös forrásra mennek vissza, a rokoni szálakat azonban igen. A bemutatott szöveghelyek zöméről nem tudjuk megállapítani, hogy hibásak-e vagy sem, egyrészt azért, mert sok esetben nincs meg a phaedrusi eredeti, vagy a mese nem is Phaedrústól származik (Th 23, 53, 64, 77, 86), másrészt azért, mert a Romulus-gyűjtemény szerzője sokat módosított a szövegen, így az nem vethető össze Phaedrusszal (Th 11, 30, 72, 74, 95).

Egyetlen kivétel azonban akad, ahol **S** és **Fr₁** közös hibát tartalmaz, mégpedig a 74. mese (*Pavo az Iunonem*) *accepisti* alakja. Ezen a szöveghelyen a többi kézirat a *non est datum* kifejezést használja, mely megegyezik a phaedrusi verssorral: *Noli adfectare quod tibi non est datum*. Ezt a példát figyelembe kell majd vennünk a továbbiakban.

Megmaradva az eddig vizsgált három kéziratnál, **Fr₁** és **Mon** között is kimutathatóak közös alakok, szemben akár **S**, akár a *gallicana A* más kézirateinak szövegvariánsaival. Az **Fr₁** és **Mon** három egyező szövegrészletét korábban már felsoroltuk [**Th** 10: (*Ranae ad solem*) *nobis*; **Th** 11: (*Ovis, canis...*) *exigi*; **Th** 30: (*Lupus et scrofa...*) *porca–porcilia*], ezek mellett még 6 esetben találunk azonos variánsokat:

1. **Th** 3: *Lupus et agnus*

rec. gall. A (S)	Fr ₁	Mon
Agnus et lupus sicientes, ad riuum e diuerso venerunt	Agnus et lupus sitientes <i>ad ripam</i> e diuerso venerunt.	Agnus et lupus sitientes <i>ad ripam</i> venerunt.

2. **Th** 19: *Vulpis et corvus*

rec. gall. A (S)	Fr ₁	Mon
Cum de fenestra coruus caseum raperet, alta consedit in arbore.	Cum per fenestram coruus <i>occasione</i> caseum raperet altam supersedit arborem.	Cum de fenestra coruus <i>occasione</i> caseum rapuisset, alta sedit in arbore.

3. **Th** 23: *Milvus aegrotans*

rec. gall. A (S)	Fr ₁	Mon
nam omnia delubra vastasti, et cuncta polluisti altaria, nec sacrificiis pepercisti.	<i>quia</i> omnia <i>perlustrasti</i> et cuncta polluisti altaria nec pepercisti sacrificii	<i>quia</i> omnia <i>delustrasti</i> et cuncta poluisti altaria, nec pepercisti sacrificiis.

4. **Th 48:** *Lupus et vulpis, iudice simio*

rec. gall. A (S)	Fr ₁	Mon
Illi causas contra se dicunt, nudant vtrunque fraudes suas, et mutuo amborum dicunt crimina. Tunc iudex iustus et verax Iudicauit inter partes et sententiam legit	contra causas dicunt, nudant fraudes suas, et uera sibi dicunt crimina. <i>Motus inter dicta hominum</i> uerax iustus iudex, iudicare inter partes <i>eorum mala non erubuit</i> , et libello sententiam legit.	contra causas dicunt, nudant fraudes suas et uera sibi dicunt crimina. <i>Mutus inter dicta sibi, omniuerax</i> , iniustus, iudex iudicare inter partes <i>eorum mala non erubuit</i> , et de libello sententiam legit.

5. **Th 57:** *Cervus ad fontem (+W)*

rec. gall. A (S)	Fr ₁	Mon
Crura vero tenuia vituperauit, cum hec ceruus ad fontem videret venatoris vocem audiuit et canes repente latrare.	Cum hec ceruus ad fontem cogitaret uenatoris uocem audiuit et canes <i>repentino</i> latrare.	Dum hec ceruus diceret, bibens ad fontem, venatoris voce ut audiuit et canes <i>repentino</i> , fugit.

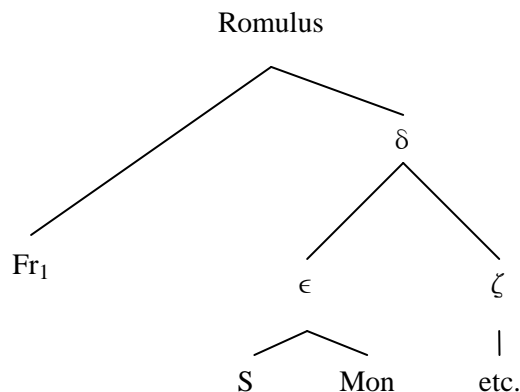
6. **Th 60:** *Meretrix et iuuenis (+W)*

rec. gall. A (S)	Fr ₁	Mon
Quedam meretrix que erat perfida, multis cum blanderetur, inuenit quem sepe affixerat iniuriis,	Quedam meretrix que erat perfida multis cum blandiretur iuueni quem sepe <i>leserat</i> in <virus> iuriis	Quedam meretrix, que erat perfida multum, et cum blandiretur iuueni, que sepe <i>leserat</i> iniuriis

A felsorolt szöveghelyek között, melyek az **Fr₁** és **Mon** kéziratok azonosságait mutatják, találunk a phaedrusi eredetivel megegyező helyes alakokat (pl. **Th 60:** *leserat*), de vannak nyilvánvalóan hibásak (pl. **Th 3:** *ad ripam*) is. Egyes szöveghelyekről pedig egyszerűen nem tudjuk eldönteni, helyes vagy hibás variánsok-e (pl. **Th 57:** *repentino*), hiszen a Romulus-gyűjtemény erős átdolgozáson ment át Phaedrus verseihez képest, más esetekben pedig kiegészítéssel találkozunk a két vizsgált kódex szövegében (pl. **Th 19:** *occasione*).

Ha megnézzük a példákat, melyek a kéziratpárok (**S–Mon**, **S–Fr₁**, **Fr₁–Mon**) közti szövegegyezéseket mutatják, bizonyos esetekben a három kézirat egyformán viselkedik (pl. **Th 5:** *exigi*, **Th 10:** *nobis*, **Th 23:** *Milvus aegrotans* epimythion, **Th 30:** *Porcilia–porca*), tehát egyetlen szűkebb családot alkotnak. A változatok kizárják annak a lehetőségét, hogy a három forrás lineárisan származzon le egymásból, és azt is, hogy egymástól függetlenül vezessük le

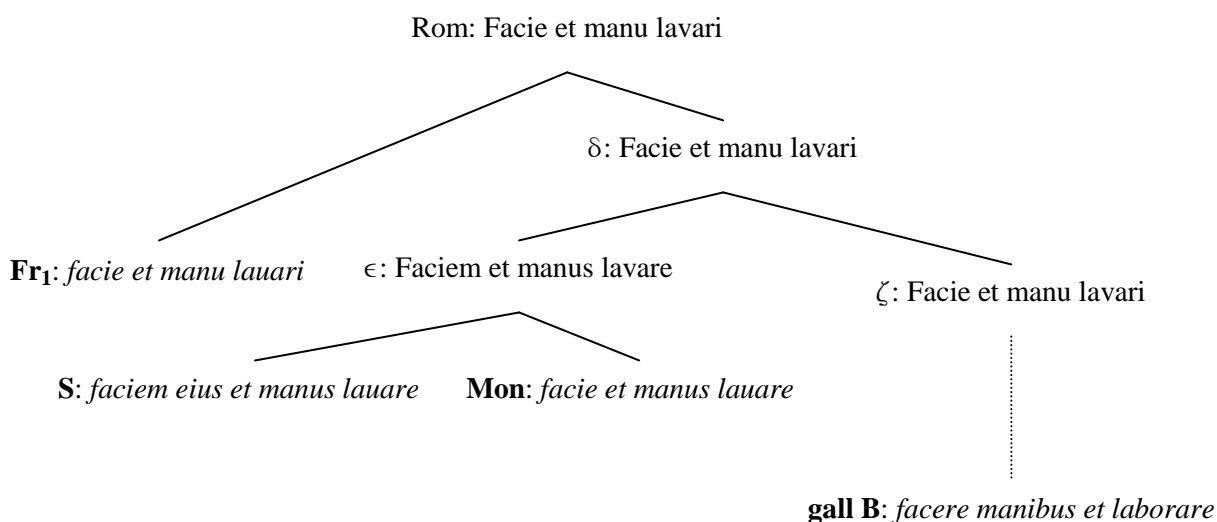
őket egyetlen subarchetypusból. Fel tudunk vázolni egy olyan sztemmát, mely az esetek túlnyomó többségében a hibás és helyes alakok terjedését logikusan megmagyarázza. Félretéve most a további szövegforrásokat, **S**, **Fr₁** és **Mon** helyzete a következőképpen ábrázolható:

A felvázolt sztemma egyelőre csak az eddig vizsgált kéziratok közti összefüggést jelöli, és nem vet számot a *gallicana* A család többi kéziratának pontos leszármazásával, melyeknek helyét az ζ ággal jelöltük. Most vegyünk egy példát, hogy belássuk, miért van szükség ennyi elveszett kéziratot feltételezni a szövegtörténet folyamatába. Nézzük meg a **Th** 23. mese (*Milvus aegrotans*) már idézett epimythionját a sztemma mentén, immár a többi kézirat tanúságát is számításba véve! A történetnek nem ismerjük a phaedrusi eredetijét, és nem szerepel sem a *Codex Ademaribus* (**Ad**), sem pedig a *Codex Wissemburgensis*ben (**W**), tehát meglehetősen kicsi a források száma. A szóban forgó epimythion a következő megfogalmazásokban fordul elő a *gallicana* és *vetus* kézírataiban:

S	Audiet hec, qui commissio malo audet in malis suis loca sancta circuire maculatus, <i>sed faciem eius et manus lauare debet</i> vt facta eius mala prius deleantur.
Fr₁	Docet hec quod frustra qui commissio sancto malo, audet in malis suis loca sancta circuire maculatus, <i>sed facie et manu lauare debet</i> ut facta mala eius deleantur.
M	Qui commissio malo audent in malis suis loca sancta circuire maculati. <i>Facie et manu lauare debent</i> ut mala facta ejus deleatur.
Mon	malo, audet in malis suis loca sancta circumire? Nam loci <i>facie et manus lauare debent</i> , ut male facta eorum deleantur.
B, G, Cri	Audiant haec qui commissio malo audent in malis suis loca sancta circumire maculati. <i>Sed facere manibus et laborare debent</i> , ut facta eorum mala deleantur.
F	Qui commissio bello audent loca sacra circuire, hanc fabulam intelligant, et sic peniteant, ut eorum mala opera deleantur.
V	Audiant haec qui commissio malo, audent, in malis suis perdurando, loca sancta circuire. Maculati <i>facere manibus et labore debent</i> ut facta ejus mala deleantur.

Amint látható az epimythion alakjai lényegében két részre oszthatók: az egyik a *faciem et manus* szavakat, valamint a *lavari debet* kifejezést tartalmazza, mely minden bizonnyal helyes variáns, míg a kéziratok egy másik része a *facere manibus* és *laborare* szavakra rontja a korábbi szöveget. Ezeket a szövegváltozatokat a következőképpen tudjuk felvezetni megrajzolt sztemmánkra:

Ezzel a sztemmával **S** és **Mon** minden egyező alakját meg tudjuk magyarázni, sőt **Fr₁** minden más kéziratnál jobb, eredeti alakjait is (**Th** 32: *balatum*, **Th** 55: *auritum*, **Th** 65: *nites*). Ezekben az esetekben **Fr₁** a Romulus-gyűjteményen belül egyedül őrizte meg a helyes alakokat, és a hiba már δ -ban bekövetkezett. A sztemma segítségével ugyancsak meg tudjuk magyarázni **S** és **Fr₁** szinte minden egyezését (ld. fentebb), hiszen a két kézirat közös alakjainak egy részéről biztosan tudjuk, hogy az a helyes szövegvariáns (pl. **Th** 74: *indigne ferens*), vagyis a hibás alakokért ζ -t kell felelőssé tennünk.

Egyetlen olyan szöveghelyet mutattunk be, ahol **Fr₁** és **S** közösen hibázik, mégpedig ugyanebben a mesében. Ez a horizontális variáns ellentmond az imént felvázolt sztemmának, 12 másik esetben azonban az ágrajz kielégítően mutatja az összefüggéseket. Szintén csak egyetlen olyan hely van (**Th** 92: *Pulex et camelus* vége), ahol **Fr₁**-ben szövegrész hiányzik **S**-hez és **Mon**-hoz képest, ráadásul úgy, hogy ez a szöveget a *gallicana*-család többi tagjában sem találjuk meg. A hiányzó félmondat nem későbbi toldás, hiszen **Ad** és **W** tanúsága szerint az *Aesopus ad Rufum*-gyűjteményben szerepelt. Ez megint horizontális variánst eredményez, de az egyetlen ellentmondó példa 11 olyan olvasati eltéréssel áll szemben, ahol a sztemma helyesnek tűnik.

Két további esetben érdekes magyarázattal tudjuk megkerülni a sztemmán anomáliaként jelentkező olvasatot. Az egyik ilyen szöveghely rögtön a Romulus-gyűjtemény első meséjében szerepel (**Th** 1: *Pullus ad margaritam*), a *pullus* szó egyformán hiányzik **Fr**₁ szövegéből, ahogyan a ζ-t követő *gallicana*-forrásokból is. A másik szöveghely pedig a rákövetkező mesében (**Th** 3: *Lupus et agnus*) található, itt **Fr**₁ és **Mon** *ripam* alakja alkot horizontális variánst. Úgy tűnik, mintha ezek további nehézségeket támasztanának a felvázolt sztemmával szemben, mintha lokalizálatlan kontaminációs hálózat keverné össze különböző források helyes és helytelen alakjait. Ám érdemes felfigyelni arra az apróságra, hogy mindkét mostani példánk a Romulus-gyűjtemény legelejéről való. Feltehetjük, hogy ez a két mese különösen népszerű volt a kezdetektől fogva, bizonyára az iskolai gyakorlatok során is ezek kerültek elő elsőként, memoriterként is szolgálhattak. Felmerül tehát annak az eshetősége, hogy az érintett kéziratok másolói nem azt a szöveget írták le, ami előttük feküdt, hanem megtévesztette őket saját emlékezetük, sőt mi több, az sem teljességgel lehetetlen, hogy egymástól függetlenül teljesen azonos megoldásra jutottak. A kontaminációnak ez a memóriára támaszkodó típusa nehezen detektálható, általában nem is jogos erre hivatkozva elgondolni a hagyományozódást, jelen esetben is csak az indokolhatja, hogy éppen a mesegyűjtemény első két darabjáról beszélünk.

Összegezve tehát az **Fr**₁–**S**–**Mon** hármas viszonyáról mondottakat, úgy véljük, hogy a megrajzolt sztemma lényegében helyesen ábrázolja a leszármazási rendet. Két erősebb, és két gyengébb horizontális variánstól eltekintve pontosan írja le a hibás és helyes olvasatok öröklődését. A 4 horizontális variáns 28 olyan szöveghellyel áll szemben, melyet rajzunk kielégítően megmagyaráz. Ha eltérő módon húznánk meg a források közötti vonalakat, ha más módon határoznánk meg a hagyományozódás menetét, sokkal kedvezőtlenebb helyzetbe kerülnénk. A horizontális variánsok száma megemelkedne, a velük szemben álló helyek száma pedig csökkenne, az új rajz kevesebb olvasatot juttatna el a megfelelő helyekre. Tisztában vagyunk azzal, hogy megoldásunk nem mentes némi bizonytalanságtól, ezért nem is zárkozunk el a *recensio aperta* lehetőségétől, de kitartunk a mellett, hogy a *gallicana* A csoport említett kódexeinek rendjét legalábbis legfontosabb összefüggéseiben sikerült felvázolnunk.

d. A *gallicana A* egyéb kéziratai

A Romulus-gyűjtemény negyedik könyvét érintően egy érdekes jelenség figyelhető meg egyes forrásokban. Azt tapasztalhatjuk ugyanis, hogy ugyanazok a mesék hiányoznak az Ademar-kódex romulusi fabulái közül (**Ad₂**), mint amelyek Vincent de Beauvais gyűjteményéből (**VB**), és az Antológia darabjai közül. Ez a tény már önmagában arra utal, hogy ezek a források valamilyen módon összefüggnek. Könnyen beláthatjuk, hogy mind **Ad₂**, mind pedig **VB** a *gallicana A* családba tartozik. Ezt bizonyítja például a **Th** 46. mese (*Formica et musca*) egy szöveghelye, melyben a légy versenyre kel a hangyával, és azt állítja, hogy ő sokkal jobb mindenben, mint a hangya. Erre a hangyától a következő választ kapja:

VB	Ad₂	gall. B
Formica ait: Contra te hoc tu dixeris; <i>improba pestis</i> , laudas importunitatem tuam.	Et F[ormica] contra: Haec quae dicis, <i>improba pestis</i> : laudas importunit[a]t[em] tuam.	Et formica sic ait contra haec: Tu diceris <i>improba hominibus et bestiis</i> esse.

A *gallicana A* családjának minden kéziratában az *improba pestis* kifejezést találjuk (kivéve: **F**: *importuna pestis*), szemben a *gallicana B* kézirataival, ahol az *improba hominibus et bestiis* mondat áll a megfelelő helyen. De mutathatunk példát a Pseudo-Dositheus-mesékből is, mely ugyancsak azt mutatja, hogy a két kézirat a *gallicana A* családjának tagja. A 86. mese (*Leo et vulpis*) egy szöveghelyéről már korábban szó volt:

VB	Ad₂	gall. B
Leo iam deficiens languorem fingeat et <i>per hanc fallaciam</i> , cum ceteræ bestiae ad visitandum eum introirent	Leo in annis deficiens languere fingeat, et <i>per eam fallaciam</i> ceterae bestiae ad uisitandum eum introibant.	Leo iam deficiens languorem fingeat, et <i>per hoc</i> ceterae bestiae ad uisitandum eum introibant.

Ad₂-ben és **VB**-ben a Pseudo-Dositheusszal egyező *per hanc fallaciam* szókapcsolat található, míg a *gallicana B* ág itt lacunát tartalmaz, vagyis **Ad₂** *gallicana*-anyagát, valamint **VB**-t nem tekinthetjük a *gallicana B* leszármazottjának. Másrésről ebben a mesében az Antológia is bizonyosságul szolgál arra, hogy a *per eam fallaciam* később romlott *per hoc* kifejezéssé. Bár a *Romulus Nilantius* (**Nil**) a történetnek ezt a részletét jelentősebb mértékben módosította, és a *Romulus Anglicus cunctis* is másképp fogalmazta meg az adott részt, a *Romulus Anglicus nonnullis*, mely ugyancsak az Anglo-latin Romulus leszármazottja, mégis őrzi az eredetihez közel álló alakot: *Leo, senectute deficiens, simulabat languorem, et per hanc fraudem, cum ceterae bestiae ad ipsum visitandum intrarent.*

Ha megnézzük az imént vizsgált forrásokban a szóban forgó részt, azt vehetjük észre, hogy szinte ugyanazokat a meséket hagyják el:

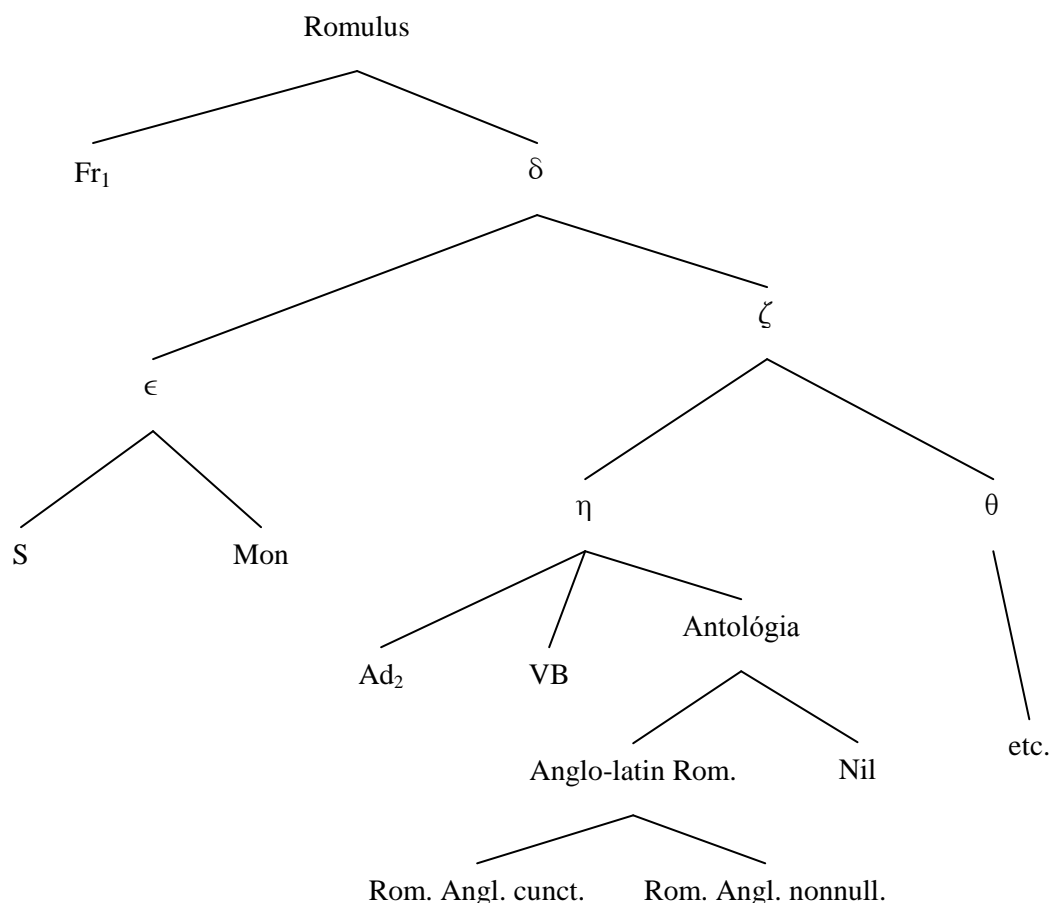
Th		gall	Nil	VB	Ad ₂	Rom. angl. cunt.
72	<i>De mustela et muribus</i>	04.02	–	–	–	103
73	<i>Lupus, pastor et venator</i>	04.03	03.01	–	50	78
74	<i>Pavo ad Iunonem</i>	04.04	03.02	–	–	79
75	<i>Panthera et pastores</i>	04.05	–	–	–	104
76	<i>Verveces et lanius</i>	04.06	03.03	–	–	80
77	<i>Auceps et aves</i>	04.07	03.04	–	–	81
78	<i>Homines duo, fallax, verax et</i>	04.08	03.05	26	51	82
79	<i>Equus, cervus et venator</i>	04.09	–	–	–	105
83	<i>Asinus et leo</i>	04.10	03.06	27	–	83
85	<i>De vulture et aliis avibus</i>	04.11	–	–	–	106
86	<i>De leona et vulpe</i>	04.12	03.07	28	59	84
87	<i>Cornix</i>	04.13	–	–	–	107
88	<i>Puer et scorpius</i>	04.14	–	–	–	108
89	<i>Asellus aeger et lupus</i>	04.15	–	–	–	109
90	<i>De hirco maiore et tribus minoribus</i>	04.16	–	–	–	110
91	<i>Homo et leo</i>	04.17	03.08	–	52	85
92	<i>Pulex et camelus</i>	04.18	03.09	–	60	86
93	<i>Formica et cicada</i>	04.19	03.10	29	56	87
94	<i>De gladio et viatore</i>	04.20		–	–	111
95	<i>Ovis et cornix</i>	04.21	03.11	–	55	88

A 4. könyv kihagyott meséi és a szürkével megjelölt fabulák, melyek mindegyike szerepel **Nil**-ben és a *Romulus Anglicus cunctis*ban, arra utalnak, hogy a hagyományozódás menetében volt egy olyan pont, amikor a mesék egy részét elhagyták, és a felsorolt négy gyűjtemény ide vezethető vissza. A *Romulus Anglicus* anyaga ugyan teljesnek tűnik, ez azonban csak látszólagos, ha ugyanis megnézzük a mesék sorszámát, azt látjuk, hogy a szürkével megjelölt mesék egymás után sorban következnek (78–88), a többi szintén sorban követi egymást, de nagyobb sorszámmal (102–112). Ebből arra következtethetünk, hogy ez utóbbiak csak később kerültek a *Romulus Anglicus* ösébe, mégpedig úgy, hogy a gyűjtemény összeállítója előbb lemásolta a **Nil**-ben is megtalálható meséket, majd az abból hiányzóakat később kiegészítette. Ezt bizonyítja az is, hogy **Nil** éppen a *Romulus Anglicus* 88. meséjénél ér véget (**Th** 95: *Ovis et cornix*), nem számítva a két epilógust, melyeket a *Romulus Anglicus* összeállítója nem másolt le. A *Romulus Anglicus* 89. meséje megegyezik a **Th** 13. fabulával (*Homo et colubra*), vagyis az első olyan mesével, mely hiányzik a **Nil**-ből. Vagyis a *Romulus Anglicus* öse két gyűjteményt egyesíthetett, melyek közül az első **Nil** sorrendjében haladt,

egészen a 88. meséig, a másik segítségével pedig a szerző a 89. fabulától kezdődően kiegészítette az előbbi hiányosságait.

Visszatérve az kihagyott fabulák ügyére, a *Romulus Anglicus* tehát eredendően ugyanúgy nem tartalmazott bizonyos meséket, mint **Nil**. Mivel egymásból nem származhatnak, ez nyilvánvaló bizonyítéka annak, hogy közös forrásra mennek vissza, melyből már egyes mesék hiányoztak. Ez a forrás az ún. Antológia lehetett. **Ad₂** és **VB** még további meséket hagyott el, ennek ellenére azt gondoljuk, hogy ezért ugyanaz a kézirat a felelős, melyből az Antológia is eredeztethető (η). **Ad₂** és **VB** nem közli η minden meséjét, de egyetlen egyszer sem szerepel bennük olyan fabula, melyet η elhagyott. Nem valószínű ugyanis, hogy a hagyomány eltérő ágain álló kéziratok véletlenül éppen ugyanazokat a meséket hagyták volna ki egymástól függetlenül, könnyebb azt feltételezni, hogy egy közös forrás felelős a hiányzó mesékért.

Gondolhatnánk esetleg azt is, hogy a hiányzó fabulák valójában később kerültek a Romulus-gyűjteménybe, eredendően nem képezték annak részét. Ezzel az elgondolással azonban több probléma is felmerül, ugyanis a *recensio gallicana* 4. könyve nemcsak phaedrusi meséket tartalmaz, hanem *Pseudo-Dositheus*-fabulákat is (**Th** 85–91; 93). Ezek *gallicanabeli* sorrendje megegyezik a *Pseudo-Dositheus*-gyűjteményt megőrző egyik kézirat (**L**) sorrendjével, melyről korábban már beszéltünk. Elképzelhetetlen tehát, hogy a *Pseudo-Dositheus*-mesék több lépcsőben kerültek volna bele a Romulus-hagyományba, tehát a Romulus 4. könyvét illetően nem kiegészítésről, hanem elhagyásról van szó. Ennek alapján a fenti források (**Nil**, Rom. Angl, **Ad₂**, **VB**) hagyományozódását a következő módon képzelhetjük el:

Azért szükséges a négy kéziratot a ζ ágából, és nem δ -ból leszármaztatni, mert **S** és **Fr₁** olyan Phaedrusszal egyező, helyes alakot tartalmaz, például a **Th** 74 (*Pavo ad Iunonem*) mesében (*indigne ferens*), mely csupán a ζ ágon romlott az *indignans et non ferens* alakra. A korábban kikövetkeztetett szelekciós lépés pedig η -ban történt, ugyanis a *gallicana* többi kézírata a 4. könyv minden meséjét örökölte.

Nem beszéltünk eddig még a *Codex Ashburnhamianus* (**F**) helyzetéről és csak érintettük a *Codex Cenomanensis* (**M**) lehetséges leszármazását, ezekről a kéziratokról ugyanis nem könnyű eldönteni, hova is tartoznak. **F** gyakran megegyezik a *recensio gallicana* A alakjaival, ezért mindenképpen ebbe a családba sorolnánk, azonban sok esetben erősen megváltoztatta a *gallicana* szövegét, így nem lehet eldönteni, mi állhatott a forrásában. Ezek az esetek az *errores separativi* példái, csak azt mutatják meg, hogy **F** a csoport többi tagjától önállóan tér el, tehát egy elveszett forráshoz (θ) képest módosít a szövegén.

Először azt mutatjuk meg, hogy a *gallicana* A csoport korai tagjaitól eltérően, θ -ban már kimutatható egy olyan szövegváltozás, mely az archetypushoz közeli forrásokat még nem

érinti, **F**-et és a későbbi forrásokat (**M**, *gallicana B*) azonban igen. A korábban már bemutatott példát hívhatjuk segítségül, a **Th** 92. (*Pulex et camelus*) mesét, ahol hiányzik egy félmondat a történet végéről:

S	F	gall. B
gratias ago, quod nec te imposita grauatus sum, <i>nec te nunc deposita sum alleuiatus.</i>	Gratias ago, sed nec te imposito grauatus sum.	Gratias ago, sed nec te imposito gravat(i)us sum.

Az nyilvánvaló, hogy δ -ban még szerepelnie kellett ennek a félmondatsnak, hiszen **S** és **Mon** egyaránt tartalmazza. De megvolt még ζ -ban is, ugyanis az Antológia leszármazottaiban ennek kétségtelen nyomát fedezhetjük fel. A *Romulus Nilantius* (**Nil**) egyik kéziratában ezt olvashatjuk: *Non sensi te in sarcina esse, quia nihil gravius mihi inde fuit, **nec levius mihi inde videtur esse, quia nec me iuvare, nec nocere potes.*** A *Romulus Anglicus* pedig ebben a formában fejezi be a mesét: *Parum apud (apud) [te] hoc facto promerui, quia nec, cum aderas, de te gravamen sensi, **nec, cum recessisti, levamen.***

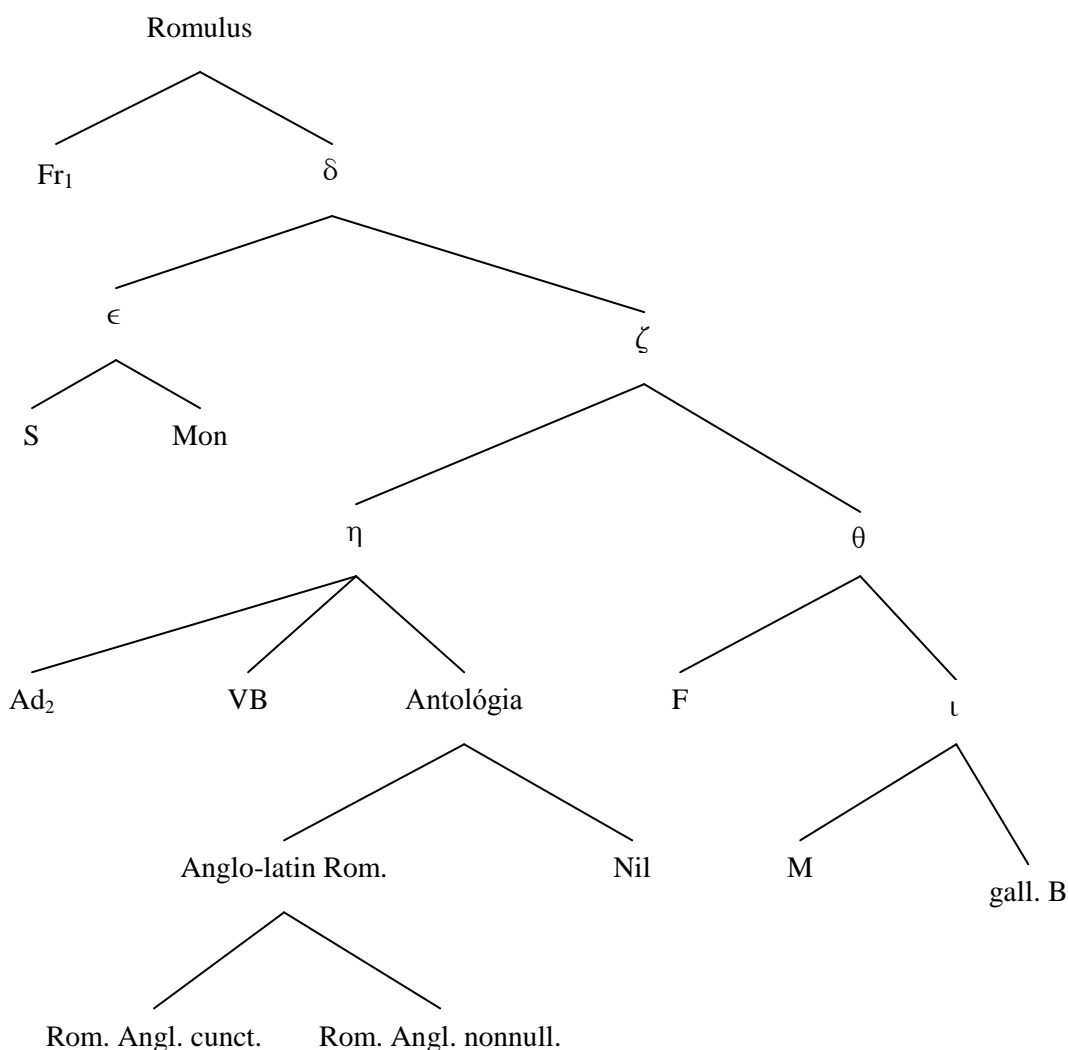
Azt is könnyű belátni, hogy θ -t követően már egyetlen gyűjteményben sem találjuk meg a mese végét, egyaránt hiányzik **M** és a *gallicana B* összes szövegéből. Ebből tehát az következik, hogy az **F** közvetlen forrásának tekintett θ későbbi másolat, mint ζ .

Második példánk azt mutatja, hogy θ és a belőle leszármaztatott **F** még tartalmaz olyan helyes alakot, mely a későbbi kéziratokban már romlott formában bukkan fel. A **Th** 3. (*Lupus et agnus*) fabulában **F** a minden korábbi forrásban megtalálható *direxit* alakot hozza, ám a későbbi kéziratok ezt a szót már *injecit*re módosították. Ebből pedig az következik, hogy **F** forrásának tartott θ korábbi, mint **M** és a *gallicana B* kéziratai.

E legutóbbi megfigyelés rögtön kijelöli **M** hozzávetőleges helyét is az ágrajzon. Mivel **M**-ben már a *gallicana B*-vel egyező *injecit* alakot találjuk, nem lehet korábbi, mint **F** és θ . Ugyanezt igazolja a **Th** 69. mese (*Cervus et boves*), ahol a *gallicana A* és *gallicana B* variánsai a következőképpen térnek el egymástól:

gall. A	M	gall. B
At ille contra supplex. Vos me modo inquit celate tantum dum erit sero, <i>ibo</i> viam quam volo securus. Hec cum <i>dixisset</i> , obscuro se condidit loco.	At ille contra supplex: Vos me modo celate, dum erit sero, et <i>eo</i> quo volo securus. Haec cum <i>loquitur</i> obscuro se condidit loco.	At ille contra supplex: Vos me modo, inquit, celate tantum; dum erit sero, <i>eo</i> ubi uolo securus. Haec cum <i>loquitur</i> , obscuro se condidit loco

Bár az *ibo–eo* variáns csupán ragozási eltérés, a *dixisset–loquitur* már jelentősebb különbség, mely arra utal, hogy **M** a *gallicana B* közeli rokona. Csak azt kell belátnunk, a *gallicana B* csoporthoz képest hol helyezkedik el. Korábban már felsoroltuk a *gallicana B* csoport saját hibáit, így csak azt kell megmutatnunk, hogy ezek közül **M** nem követi el mindegyiket. Ilyen például a **Th** 8. (*Vacca et capella, ovis et leo*) említett szöveghelye, ahol a *gallicana A* és **M** is a phaedrusi alakkal egyező *in saltibus* kifejezést tartalmazza, szemben a *gallicana B in saltu* alakjával. **M** saját hibái miatt itt szükségünk van egy ι -val jelölt közvetlen forrásra, és ennek segítségével ezt a kéziratot is felhelyezhetjük a sztemmára:

Nem beszéltünk még a *gallicana*-csoport néhány olyan tagjáról, melyeket a forrásokat bemutató fejezetben ismertettünk ugyan, de nem tudjuk elhelyezni őket a fentebbi sztemmán. Ennek különféle okai vannak. Több esetben a másolók erősen átdolgozzák és ezzel együtt olykor jelentősen le is rövidítik a romulusi meséket, eltüntetve ezzel azokat a szöveghelyeket,

melyek a szövegkritikai munka során támasztékul szolgálhatnának (**O86**, **B141**). Máskor a forrás igen töredékes, hiányos, néha csak egyetlen mesét tartalmaz (**RAH39**). A **B679** kézitról már korábban elmondtuk, hogy nem hoz olyan szöveghelyet, ami alapján biztonsággal kijelölhetnénk a helyét. Egy esetben (**O**) a forrásszöveg hiánya miatt nem tudtuk a besorolást elvégezni.

VII. fejezet: A *recensio Wissemburgensis*

A *Codex Wissemburgensis* (**W**) sokáig *codex unicusként* képviselt egy különálló szöveghagyományt. Az egyetlen olyan kódex volt, melyet nem a Romulus-corpusból, hanem az *Aesopus ad Rufum*-gyűjteményből származtattak le. A *Codex Ademari* (**Ad**) e tekintetben nem értékelhető határozottan, nem lehetünk biztosak az *Aesopus ad Rufummal* való tényleges kapcsolatában. **W** tehát egyedül képviselt egy, a romulusitól eltérő mesesorrendet és egy annál archaikusabbnak tűnő szövegállapotot. Elsőként e kéziratnak vizsgáljuk meg a szerkezetét, illetve a Romulus-gyűjteménnyel való viszonyát.

Ezt követően a *Codex Francofurtensis* (**Fr**) második részét tárgyaljuk, mely – mint látni fogjuk – megszünteti **W** egyedi helyzetét, hasonló szövegállapotot mutat, így teljes joggal beszélhetünk *recensio Wissemburgensis*ről. E szövegcsalád feltérképezését követően ki kell majd térnünk **Fr** kialakulásának történetére, arra, hogy mi módon kontaminálódott benne két különböző redakció.

1. A *Codex Wissemburgensis* (**W**)

A *Codex Wissemburgensis*²⁶² (**W**), melyet a forrásokról szóló fejezetben már leírtunk, ma Wolfenbüttelben, a Herzog August Bibliothekban található.²⁶³ A kézirat anyagát a 10. században másolták le, köztük aesopusi állatmeséket is, melyeknek meglehetősen rossz latinságú szövegét egy 11. századi kéz a *recensio vetus* alapján kiegészítette, javította, olykor az eredeti szöveg kivakarásával módosította. Korábban már beszéltünk erről a kéziratról, részletesen azonban nem vizsgáltuk meg a benne szereplő meseanyagot, melynek leszármazása és mesesorrendje egyáltalán nem problémamentes.

A gyűjtemény legnagyobb része a Romulus-corpusnál korábbi anyagra vezethető vissza, mégpedig az *Aesopus ad Rufum*-gyűjteményre.²⁶⁴ A szakirodalom mindeddig nem szentelt különösebb figyelmet a **W** gyűjtemény végén olvasható *Accipe parva...* kezdetű töredékre. Ennek szövege szoros összefüggést mutat a *Pullus ad margaritam* (**Th** 1.) című

²⁶² A kódex leírását ld: BUTZMANN i. m. 300–302.

²⁶³ Cod. Guelf. 148. Gud. lat.

²⁶⁴ HERVIEUX i. m. I² 268–292; THIELE 1910 i. m. CLXXII–CLXXXI.

mesével, ezért ezt a töredéket az *Aesopus ad Rufum*-prológus végének gondoljuk. Ezt a prológust úgy képzeljük el, hogy a *Memoriam tibi tradam*... résszel kezdődött, ahogyan a *recensio gallicana* kézírataiban is, majd a *Magistro Rufo Aesopus* című történettel folytatódott, és ennek a végére illeszkedik az *Accipe parva*... szövegrész. Elgondolásunk szerint tehát a következő módon rekonstruálhatjuk az *Aesopus ad Rufum*-előszót:

- (1) *Memoriam tibi tradam carissime rufo mea membranis habeto scripta candorem quo mereris a me suscipe donum. Ut praetiora labia saxa diuersis coloribus marmora qu[o] non puteris uetustas perdat aut et utinam ledant ita ut legant fabula docti longeui memoriam. Si tamen placet esopus tibi cuius colore pingitur uarietas composui libri aesopi fabularum quinque omnes homines docet. Calumniosos timere, potentes metuere. Iniuriosos contemnere. Malos ne quis credat blanda uerba, cauere bona et mala, et cetera et multa alia iam docens, hic exemplis scriptam lonquentes adrogant uerba per fabulas.*
- (2) *Qui me semper diligis optime omnium rufe oblestes uitium uolo. Uitamque iocundam tuam spectans se nihil esse annos amicis semper uiuas uxori luxuriosus uaces filios in amore seruias famulis disciplinam inseras tuas uotorum bene cernas et intentus regas fabulas. Et si forte lector aestimas lapsum me inprudentiam in seruisse narrandi uias. Nam et ueteres et pauce olim fuisse fabulae et maius fieret corpus adieci ex me nouas aperte et breuiter memorauit adposui uara malignus composuo integra bonis. Ostendi uias malorum confirmaui bonorum et sequatur quis quid libet haec omnia doctus atquae intellectu maeae paruus non est labor ut ignora quisquis fabularum curit inuentum genus. Uerum ipsa uitia hominum et uerum ostendere, et mores uidere struxi legendo uolentes.*
- (3) *Accipe parua his uerbis et quas adiec[t]i aduerte exquisiui multa tibi afferri fabulas ut potui abieci super nouas ut maior corpus fieret induxi non loquentes humana posse loqui bestias comparatione esse tibi. Cum haec tibi scripsi lege currat solutus animus ut a te diu uocetur spiritus interest enim risus tibi sed ne talis apud te uidearis qualis et de gallo fabulam.*
- (4) *Pullus gallinatus cum quereret escas reperit margaritam iacentem in indigno loco et cum doleret sic ait fertur. Quare in sterquilinio iaces te si cupidus inuenisset redires ad splendorem tuum pristinum et decores uultus tui. Ego qui te inueni in hoc loco potius escam quero quam te. Nec ego sum tibi prode[s] nec tu mihi necessaria. Haec tibi [a]esopus narrat qui me non intelligit.*

Ezt a sorrendet a *recensio gallicana* kézíratai is alátámasztják, melyekben a félkövérrel kiemelt részek ugyan nem szerepelek, de mindegyik a *Memoriam tibi tradam*... szakasszal kezdődik, majd a *Vitamque iocundam*...-mal induló részlettel folytatódik. Az *Accipe parva* szókapcsolattal bevezetett szakasz nem található meg a *gallicana*-forrásokban, azonban ennek a történetnek az utolsó mondata egyértelműen utal a kakasos mesére (**Th** 1.), mely rendre a gyűjtemények élén áll. Azt gondoljuk tehát, hogy ez a fabula az őt megelőző bevezetővel együtt az *Aesopus ad Rufum*-előszó után állt a mesegyűjtemény élén.

Az *Accipe parva*... kezdetű töredék a *Codex Francofurtensis*-ben (**Fr**₂) is megtalálható, sőt ez a kézirat a töredék címében értékes információval egészíti ki az eddigieket: *Epistola*

esopi ad rufum, seu colloquium. Ez a mondat megnevezi az *Aesopus ad Rufum*-levél címzettjét, ami kétségtelen bizonyítéka annak, hogy a töredék valóban a bevezető levél részlete. Erre utal az is, hogy felszólító módban szól, de nem nevezi meg, kihez beszél. Ha az *Aesopus ad Rufum*-előszó végéhez kapcsoljuk, akkor azt gondolhatjuk, hogy a megszólított maga Rufus.

A töredék bevezető jellege, valamint Phaedrus első könyvének prológusával való párhuzamai, szintén arra utalnak, hogy ez a levél a gyűjtemény élén állt. A későbbiek során az *Accipe parva...* kezdetű szakasz valamiért kimaradt a Romulus-gyűjtemény szövegéből, az *Aesopus ad Rufum*-előszó eleje pedig a corpus végére került át.

a. A *Codex Wissemburgensis* (W) 4. könyvének sorrendje

A korábbi szakirodalom nem foglalkozott különösebben a *Codex Wissemburgensis* meséinek sorrendjével sem. W-ben a mesék meglehetősen kevert rendben követik egymást, sorrendjük jelentősen eltér a Romulus-hagyományra jellemző rendtől. Például a kakasról és gyöngyről szóló mese (Th 1: *Pullus ad margaritam*) a *recensio gallicana*-ban és *vetus*-ban az első helyen áll, W-ben azonban a kézirat végén, a mesék utolsó könyvében foglal helyet. Természetesen vannak olyan mesetömbök is, ahol W meséi ugyanabban a rendben haladnak, mint a másik két redakció fabulái. Az a lehetőség is felmerül, hogy valójában nem a *recensio gallicana* és *vetus* által megőrzött sorrend az eredeti, hanem az, amelyet W alapján ismerünk. Mivel nem maradt fenn az *Aesopus ad Rufum*-gyűjtemény, elképzelhető, hogy a Romulus-corpus szerzője módosított annak mesesorrendjén, elhagyott az előtte álló fabulákból, más meséket pedig beillesztett az általa megalkotott gyűjteménybe. Több nyom azonban mégis arra utal, hogy bizonyos pontokon W nem is tér el annyira a *gallicana*-sorrendtől, mint ahogy az elsőre tűnik. Előbb W 4. könyvének sorrendjével foglalkozunk. A szóban forgó részt az alábbi táblázatban ábrázoltuk, megőrizve W sorrendjét:

Th	cím	W	gall.
30	<i>Lupus et scrofa parturiens</i>	4.04	2.04
68	<i>Negotiator et asellus 1.</i>	4.05	3.18
69	<i>Cervus et boves 1.</i>	4.06	3.19
65	<i>Canis et lupus</i>	4.07	3.15
62	<i>Vipera et lima</i>	4.08	3.12
63	<i>Oves et lupi</i>	4.09	3.13
64	<i>Homo et arbores</i>	4.10	3.14
66	<i>Member et venter</i>	4.11	3.16
67	<i>Simius et vulpis</i>	4.12	3.17
68	<i>Negotiator et asellus 2.</i>	4.13	3.18
31	<i>Mons parturiens</i>	4.14	2.05
61	<i>Pater et filius saevus</i>	4.15	3.11
69	<i>Cervus et boves 2.</i>	4.16	3.19
33	<i>Venator et canis</i>	5.01	2.07

A táblázatból leolvasható, hogy **W** igen kevert sorrendet mutat a *recensio gallicana*hoz képest, ráadásul két mese (**Th** 68: *Negotiator et asellus*; **Th** 69: *Cervus et boves*) mintha kétszer szerepelne a kéziratban. Már Ludwig Tross észrevette, hogy **W** 4. könyvének 5. és 13. meséje valójában ugyanannak a mesének a két fele, és ugyanígy egy mesét alkot a 6. és 16. mese is.²⁶⁵ Ezt a megállapítást Österley²⁶⁶ és Hervieux²⁶⁷ is megismételte, a nélkül azonban, hogy kielégítő magyarázatot adtak volna a szövegek keveredésének okára. Thiele nem tett említést a mesék szétszakadásáról, egyszerűen kiigazította a hibát, a fél meséket pedig összeillesztve közölte.²⁶⁸

Ha alaposabban megnézzük **W** e részletének szövegét, kiderül, hogy a helyzet nem is ennyire egyszerű. Először is, a kéziratban a **Th** 30. mese után a 68. mesének nem az első, hanem a második fele következik *De magno timore* címmel (68b). Ezt követi a 69. mese első fele *De lucris venientibus* címmel (69a), majd a 65. fabula (*De cane et lupo*). A kódex ezután nagyjából a *gallicana* sorrendjében halad (**Th** 62; 63; 64; 66; 67), majd következik a 68. mese első fele (68a), melynek címe: *De his qui post mortem vexant bonis*. Ezután a 31. mese (*De mus parturiente*) és a 61. (*De filiis indisciplinatis*), majd a 69. mesének a második fele *De libertatem* címmel (69b), ráadásul két promythion is rossz helyen szerepel a kéziratban.

²⁶⁵ TROSS i. m. 8: *Duae scilicet fabulae a scriba, sive ob imperitiam, sive quod exemplum ante oculus habebat, cuius folia ordine turbata erant, in quattuor divisae sunt, ita ut V. et XIII., itemque VI. et XVI. singulas tantum fabulas efficiant.*

²⁶⁶ ÖSTERLEY 1870 i. m. XIII.

²⁶⁷ HERVIEUX i. m. I² 280–281.

²⁶⁸ THIELE 1910 i. m. 226–227; 228–235.

A 68. mesében a megterhelt szamár, akit ostorral hajt gazdája, a halált kívánja, remélvén, hogy utána már nyugta lesz. Ám miután kimúlt, még a bőréből is dobot készítenek:²⁶⁹

*Multi post mortem uexantur, ut probat similis fabula. Fuit quidam negociator in uia cum asello festinans ut ad nundinas posset ingredi. Onustum animal flagello et fuste cedebat, ut ueniret citius, luc(h)ri causa. Asellus autem optabat mortem putans se post mortem esse securum. Hinc lassus et quassatus moritur asellus. Statim **de illius pelle facta sunt** timpana et cribra, que semper percutiuntur. Et qui putabat se esse securum post mortem, ceditur.*

W-ben a mese első fele (68a) mondat közepén, a *de illius pelle facta sunt*-nál szakad meg. Ennek legvalószínűbb magyarázata az lehet, hogy a mesének ez a pontja egy levél verzójának a végére esett, és a lapsorrendben valamilyen keveredés történt, egy későbbi másoló pedig a szöveg értelmére nem figyelve, mechanikusan másolta le az előtte fekvő kéziratot. A mese második fele (68b) a következő promythionnal kezdődik: *Ubi timor magnus est graues terror nihil est. Ubi fuerit ignis et flamma [erit] illic magna fauilla*. Ez a promythion azonban nem illik a meséhez, a történetben nincs arról szó, hogy a félelmetesnek tűnő dolgok valójában semmiségek. A szamár kívánja a halált, hiszen szenvedései korántsem mondhatóak semmiségeknek. Van azonban egy mese, melynek a Romulus-hagyomány többi forrásában éppen ez a promythionja. Ez a vajúdó hegyről szóló mese (**Th** 31: *Mons parturiens*), melynek szövege a *recensio gallicana* (**F**) szerint a következő:

Ubi timor magnus est et grauis tremor, sepe nichil est. Nam sic auctor pontis fabulam. Quidam mons parturiens dabat gemitus magnos. Omnis autem natio regionis illius, ut uidit et audiuit, statim perturbata est. Pauebant omnia simul; nullus erat memor sui; tanto et tam ualido sono pauore concussi, obliti suorum. Deinde mons ille qui parturiebat, gemitus agens magnos, peperit unum murem. Fama huius rei uolat et quos timor inuaserat resumpserunt spiritum, et quod quantum timor illos inuaserat, tantum excitati sunt ad risum.

Ehhez a meséhez valóban illik a szóban forgó promythion, a hegy hatalmas nyögései félelmetesek, de mindebből csupán egy jelentéktelen egérke születik. Bizonyos tehát, hogy **W**-ben ez a promythion hibásan került a **Th** 68. mese második felének élére, és valójában a **Th** 31. meséhez tartozik.

---

²⁶⁹ A mesét egy ép szövegű forrásból, a *recensio gallicana* egyik kéziratából idézzük (**F**), mivel **W** szövege rossz latinságú, egy második kéz a 11. században belejavított, ráadásul ez az egyik kettévágott mese.

A másik ilyen problémás promythion **W**-ben a 69. mese második felének élére került. A történet, mely a szarvasról szól, aki egy istállóban kért menedéket a tehenektől, így fest a *gallicana* egyik kézírata (**S**) szerint:

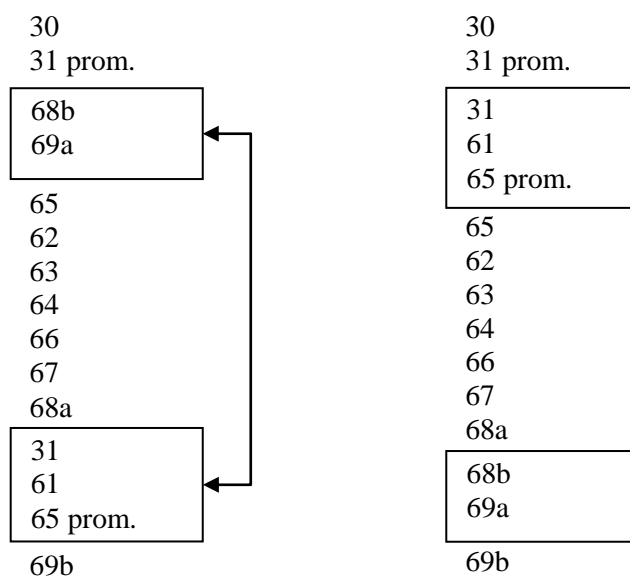
*Fugientes non sunt sui, sed fortuna saluantur. Sicut subiecta fabula fatetur. Ceruus perturbatus strepitu venatorum et tremefactus, vt venatores euaderet in proximam villam fugit, et se in stabulum coniecit referens bobus ob quam causam venerit. Et bos ad eum sic ait. Vt quid voluisti huc miser ad necem tuam currere? silua te melius teneret aut vngula quateres campum, quam huc deuenires. At ille contra supplex. Vos me modo inquit celate tantum dum erit sero, ibo viam quam volo securus. Hec cum dixisset, obscuro se condidit loco. Cuique fenum et frondes ac omne genus pabuli, bubulci stabulo reponerent ceruum non viderunt, sic et alii serui, tunc gaudens fera gratias egit bobus quod fugientem celarent. Tunc maior dominus ville qui omnia lustrabat venit. Et bos vnus ait ceruo. Si ab illo non videaris, qui centum habet oculos te saluum saluabimus. Nam si te ille viderit statim vitam eriperet tuam. Cunque hec bos ceruo diceret, ecce **ingreditur** dominus. Et quia die superiori viderat negligentiam seruorum boues esse macilentos, accessit videre presepia. Qui vt vidit inania esse, et pabulum contra positum, dum irascitur bubulcus assumpsit ipse frondes vt bobus daret, et statim vidit erecta cornua cerui et ait quid est hoc? vocauit ad se bubulcos, et querit vnde ceruum esse, illi nescire se dixerunt. Et quomodo huc venit inquit? At stabularii omnes plena fide iurant se nescire, gaudet dominus de ceruo, quem nemo quesitum venit. Miratur. Et cum suis per aliquot dies laute vixit. Hec fabula docet, quemlibet exulem non esse suum, sed cum alienis incaute viuere. Et dominum debere attentum esse in suis rebus disponendis.*

W-ben ismét mondat közepén szakadt ketté a mese, az első rész (69a) az *ingreditur*ig tart, bár a mese szövegállapota ennél a darabnál jelentősen eltér a *recensio gallicanától*. A mondat közepén véget érő rész itt is arra utal, hogy a szöveg e pontja megint csak laphatárra esett, a másoló pedig nem vette észre a szöveg csonkaságát. A mese második fele (69b) szintén egy promythionnal indul: *Quam dulcis est libertas breuiter uobis exponam*. Itt nem érzékelhető akkora eltérés a promythion és a mese tartalma között, mint az előző esetben, de a promythion ezúttal is egy másik fabulához tartozik. A kutyáról és farkasról szóló közismert mesében (**Th** 65.) a láncon tartott kutya és a nélkülöző, de szabadon élő farkas találkozik egymással. Ennek a Romulus-hagyomány forrásaiban olvasható promythionja a következő: *Quam dulcis sit libertas auctoris breuiter narrat fabula*.

Ez a promythion szintén tévesen került egy másik mese (69b) élére **W**-ben, vagyis az eddig elmondottak alapján **W** vizsgált részének a tartalomjegyzéke a következő:

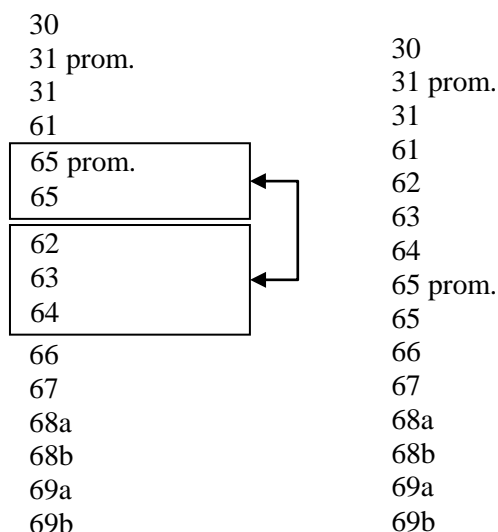
Th	W
30	4.04
31 prom.	4.05
68b	4.05
69a	4.06
65	4.07
62	4.08
63	4.09
64	4.10
66	4.11
67	4.12
68a	4.13
31	4.14
61	4.15
65 prom.	4.16
69b	4.16
33	5.01

A két, imént azonosított promythion még bonyolultabbá teszi az amúgy is kaotikus helyzetet. Természetesen megkísérelhetjük a félbevágott meséket helyes sorrendben összeilleszteni úgy, hogy a 68a után a 68b álljon, majd közvetlenül ezután sorakozzon a 69a és a 69b mese. Ehhez azonban a 68a és 69b meserészek közti darabokat, vagyis a 31. és a 61. mesét, valamint a 65. mese promythionját el kell távolítanunk innen. Azt feltételezzük, hogy itt kölcsönös felcserélődésről van szó, vagyis a második blokkot (31; 61; 65. prom.) a 68b és 69a mesék helyére kell illesztenünk. Ekkor egy majdnem helyes sorrendet kapunk:

Úgy mozgattunk szövegblokkokat, hogy egyetlen lépésben kölcsönösen felcseréltük őket. Ezzel nem csupán két félbevágott mesét ragasztottunk össze, hanem a 31. és 65. mese promythionjai is a megfelelő helyre kerültek. Az áthelyezésnek látszólag ellentmond, hogy az érintett promythionok előtt mesecímek állnak, ám ez a probléma megszűnik, ha feltesszük, hogy a címadás egy későbbi másolási fázisban történt meg. Címek nélküli mesegyűjteményre tudunk is példát mutatni, ilyen a *Codex Burneianus* (**B**), ahol a mesék mindenféle cím nélkül, rögtön promythionnal kezdődnek. Azt gondoljuk, hogy **W** valamelyik ősében ezek a blokkok megcserélődtek, és így jött létre a kéziratban tapasztalható kevert sorrend. Ez történhetett levelek összekeveredésével vagy levélpár kifordulásával. Ez utóbbi mellett szól, hogy a blokkok kölcsönösen cserélnek helyet, vagyis az egyik blokk helyére épp a másik kerül, továbbá, hogy a két mesetömb körülbelül egyforma terjedelmű.

Ha megnézzük az immár rendezett mesesorrendet, azt tapasztaljuk, hogy a 65. mese még mindig nem a megfelelő helyen áll. Azt persze nem lehet biztosan eldönteni, hogy a Romulus-hagyomány szokásos sorrendjéhez képest mozdult-e a mese, vagy éppen fordítva, a **W** sorrendje volt az eredeti és ehhez képest változott meg a Romulus-gyűjtemény sorrendje. Az előbbi eset mégis valószínűbb, hiszen ezt a Romulus-hagyomány mellett a *Codex Ademari* (**Ad**) sorrendje is igazolja. Arra is gondolhatunk, hogy itt valamelyik másoló szándékos sorrendcseréről van szó, ám jóval valószínűbb, hogy ebben az esetben is mechanikus keveredés történt. A 65. mese ugyanis szinte pontosan ugyanolyan hosszú, mint a 62., 63. és 64. mese együttesen. Elméletileg elegendő lenne csak a 65. mesét mozgatnunk, a terjedelem azonossága alapján azonban a tömbök cseréjét könnyebb elképzelni. Itt szóba jöhetne egyszerű levélcseré is, ám a megelőző lépés mintájára ebben az esetben is levélpár megfordulására gyanakszunk:

A korábban feltételezett, meséket kettévágó levélpár-megfordulás, illetve a most tárgyalt blokkcsere kiigazításával a Romulus-hagyomány szokásos mesesorrendjéhez igen közeli sorrendhez jutottunk. Miután a 65. mese promythionja mindkét tömbcserében szerepel, az eljárást feltétlenül két különálló lépésben kell elképzelnünk. A promythion először a hozzátartozó mesével együtt mozdult el, majd egy későbbi időpontban a mesétől elszakadva, más szövegekhez tapadva vándorolt arrébb.

A mesetömbök két rekonstruált helycseréjét – most már a másolási folyamat rendjében haladva – a következőképpen gondolhatjuk el. A kiinduló állapot a Romulus-hagyomány szokásos mesesorrendje volt. **W** valamelyik öse a 31. mese után helyezte el a 61–69. meséket. Ebben a gyűjteményben következett be az első mechanikus hiba, véletlenül megfordult az egyik levélpár. Emiatt a 65. mese a promythionjával együtt elmozdult a helyéről, három mesével korábbra került. E lépés után a kéziratot le kellett másolni, méghozzá úgy, hogy a 65. mese promythionja egy lap verzójának aljára essen, a 65. mese pedig a következő lap tetején kezdődjön. Ebben a másolatban kellett megtörténnie a második levélpár-megfordulásnak, mely két mesét is kettévágott, és két promythiont is logikátlan helyre juttatott. Ezt, az immáron többszörösen kevert sorrendű kéziratot megintcsak lemásolták, ekkor kaphattak a hibás promythionnal ellátott szövegek és a fél mesék is önálló címet.

Az előző fejezetben már szó esett a *Codex Francofurtensis*-ről (**Fr**), de csak a *recensio gallicana* A családba tartozó meséket tárgyaltuk (**Fr₁**). Ezt követően Johann Streler egy másik forrás alapján egészítette ki fabuláit, egészen bizonyosan egy olyan kéziratból, mely **W** szövegállapotához és mesesorrendjéhez igazodott. Ezt a második részt (**Fr₂**) fejezetünk végén mutatjuk be részletesebben. **Fr₂**-be szerencsés módon éppen a most vizsgált részhez tartozó meséket másolták le. A szóban forgó rész a **W** jelenlegi, rekonstrukció nélküli sorrendjéhez képest a következőképpen fest:

Th	W	Fr ₂
30	4.4	–
31 prom.	4.5	5,3
68b	4.5	5,3
69a	4.6	5,4
65	4.7	–
62	4.8	–
63	4.9	–
64	4.10	–
66	4.11	5,5
67	4.12	5,6
68a	4.13	5,7
31	4.14	–
61	4.15	5,8
65 prom.	4.16	–
69b	4.16	5,9

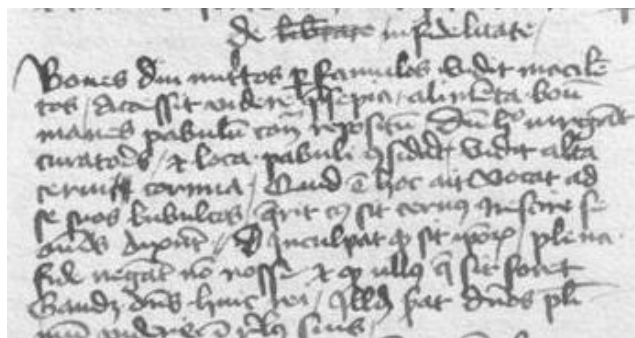
A táblázatból kiderül, hogy **Fr₂** a *Codex Wisseburgensis* sorrendjét követi, csak bizonyos meséket elhagy. Ennek az a nyilvánvaló oka, hogy ezeket a meséket már korábban lemásolta a kézirat első, a *gallicana* A családhoz tartozó részébe. Az **Fr₂** végén található tartalomjegyzék a meséket kihagyások nélkül sorolja fel, ez szintén arról tanúskodik, hogy a másoló kezében teljes *Wisseburgensis*-típusú gyűjtemény volt:

Th	Fr ₂
	<i>Capitula libri quarti</i>
60	<i>De meretricibus</i>
13	<i>Ne auxiliaris malo</i>
92	<i>De hiis qui se magnos dicunt</i>
30	<i>De parturienti</i>
68b	<i>De magno timore</i>
69a	<i>De lucris venientibus</i>
65	<i>De cane et lupo</i>
64	<i>De manubrio ab arboribus postulato</i>
66	<i>De partibus corporis</i>
67	<i>De diuite et auaro</i>
68a	<i>De bonis qui post mortem vexantur</i>
31	<i>De mure parturiente</i>
61	<i>De filiis indisciplinatis</i>
69b	<i>De libertate</i>
62	<i>De duobus malis</i>
63	<i>De oue et lupo</i>

Apró, és számunkra most jelentéktelen eltérés csupán, hogy az **Fr₂** másolója a 62. és a 63. meséket a 69b után közli a tartalomjegyzékben. A korábbi táblázatból az is leolvasható, hogy **Fr₂** is hibás helyen közli a 31. mese promythionját, valamint a 68. és 69. mesét

ugyanúgy kettévágva szerepelteti. Nyilvánvaló tehát, hogy **Fr₂** forrása teljesen hasonló volt **W** forrásához.

A 65. mese promythionjának hiányát vélhetően az okozza, hogy Johann Streler, a kézirat másolója érzékelte, hogy ez a promythion nem tartozik a 69b meséhez. Erre utal az is, ahogyan leírta ennek a töredékmesének a címét. Előbb lemásolta a **W**-ben is olvasható *De libertate* címet, majd a *libertate* szót kihúzta és az *infidelitate* szóval helyettesítette:

Fr₂ másolója érzékelhette, hogy a mese nem a szabadságról szól, így az erre vonatkozó címet módosította, a promythiont pedig elhagyta. Itt jegyezzük meg, hogy a félbe vágott mesék esetében nemcsak **Fr₂** másolója változtat a szövegen, hanem a **W**-t javítgató második kéz (**W²**) is. Egyrészt a 31. mese elejére odaírja a megfelelő promythiont (*Ubi timor magnus est saepe nihil est*), másrészt a 68b mese mellé egy figyelmeztető jelet rajzol. Ugyanezt a jelet ismétli meg a 68a mese végénél *require super* megjegyzéssel.

Fr₂ és **W** szövege több ponton kisebb mértékben eltér egymástól, méghozzá úgy, hogy egyik sem készülhetett a másik alapján. Egymásból tehát nem származhatnak, egy közös forrásból kell őket eredeztetnünk. Miután **Fr₂** meséi előtt ugyanazokat a mesecímeket látjuk, melyek **W**-ben is szerepelnek, a címadásnak is a két kézirat közös ősében kellett megtörténnie. A korábban bemutatott kettős tömbcsere segítségével **Fr₂** hiányos és logikátlan mesesorrendjét is kielégítően meg tudjuk magyarázni.

b. A *Codex Wissemburgensis* (**W**) mesesorrendje

Miután **W** negyedik könyvének sorrendjét tisztázunk, térjünk át a gyűjtemény egészére. A teljes kéziratot szemlélve is úgy tűnik, hogy a mesék meglehetősen kusza összevisszaságban követik egymást a *recensio gallicana* és *vetus* kézírataihoz képest. Ha azonban alaposabban szemügyre vesszük ezt a mesesorrendet, kiderül, nem is annyira kusza,

mint ahogyan elsőre tűnik. Lássuk először a mesék listáját, melyek a vizsgált kéziratban szerepelnek, mégpedig abban a sorrendben, ahogy a megelőző részben rekonstruáltuk:

Th	cím	W
	<i>Memoriam tibi...</i>	+
3	<i>Lupus et agnus</i>	1.01
5	<i>Ovis, canis, lupus, milvus et accipiter</i>	1.02
4	<i>Mus et rana</i>	1.03
35	<i>Lepores et ranae</i>	1.04
36	<i>Hoedus et lupus</i>	1.05
6	<i>Canis per fluvium carnem ferens</i>	1.06
8	<i>Vacca et capella, ovis et leo</i>	1.07
10	<i>Ranae ad solem</i>	1.08
11	<i>Lupus et gruis</i>	1.09
12	<i>Canis parturiens</i>	1.10
14	<i>Asinus irridens aprum</i>	1.11
39	<i>Pauper et serpens</i>	1.12
40	<i>Cervus et ovis</i>	1.13
42	<i>Calvus et musca</i>	1.14
15	<i>Mus urbanus et rusticus</i>	2.01
16	<i>Vulpis et aquila</i>	2.02
43	<i>Vulpis et ciconia</i>	2.03
45	<i>Graculus superbus et pavo</i>	2.04
17	<i>Aquila, cornix et testudo</i>	2.05
47	<i>Musca et mula</i>	2.06
19	<i>Vulpis et corvus</i>	2.07
20	<i>Leo senex, aper, taurus et asinus</i>	2.08
49	<i>Mustela et homo</i>	2.09
21	<i>Asinus domino blandiens</i>	2.10
22	<i>Leo et mus</i>	2.11
51	<i>Leo et pastor</i>	3.01
52	<i>Leo et equus</i>	3.02
53	<i>Equus et asinus</i>	3.03
55	<i>Luscinia, accipiter et auceps</i>	3.04
56	<i>Lupus, vulpis et pastor</i>	3.05
44	<i>Vulpis ad personam tragicam</i>	3.06
27	<i>Ranae regem petentes</i>	3.07
28	<i>Milvus et columbae</i>	3.08
29	<i>Canis fidelis</i>	3.09
57	<i>Cervus ad fontem</i>	3.10
58	<i>De Iunone et Venere et aliis feminis</i>	3.11
60	<i>Meretrix et iuvenis</i>	4.01
13	<i>Homo et colubra</i>	4.02
92	<i>Pulex et camelus</i>	4.03
30	<i>Lupus et scrofa parturiens</i>	4.04
31	<i>Mons parturiens</i>	4.14
61	<i>Pater et filius saevus</i>	4.15
62	<i>Vipera et lima</i>	4.08
63	<i>Oves et lupi</i>	4.09
64	<i>Homo et arbores</i>	4.10
65	<i>Canis et lupus</i>	4.07

66	<i>Member et venter</i>	4.11
67	<i>Simius et vulpis</i>	4.12
68	<i>Negotiator et asellus 1.</i>	4.05
68	<i>Negotiator et asellus 2.</i>	4.13
69	<i>Cervus et boves 1.</i>	4.06
69	<i>Cervus et boves 2.</i>	4.16
33	<i>Venator et canis</i>	5.01
70	<i>Leo regnans</i>	5.02
71	<i>Vulpis et uva</i>	5.03
74	<i>Pavo ad Iunonem</i>	5.04
75	<i>Panthera et pastores</i>	5.05
	<i>Accipe parva...</i>	5.06
1	<i>Pullus ad margaritam</i>	5.07
	<i>Magistro Rufo Aesopus</i>	5.08
97	<i>Vulpis in homine versa</i>	5.09
98	<i>De tauro et vitulo</i>	5.10
	<i>De statua sua Aesopus ad cives</i>	5.11

Elsőre nem könnyű rendszert felfedezni a mesék sorrendjében, hiszen nem úgy sorakoznak, ahogyan a *recensio gallicana* és *vetus* kézírataiban, ráadásul Thiele meseszámozása is félrevezető. Ha megpróbáljuk megkeresni a hiányzó Thiele-számokat, kiderül, hogy ezek a mesék nem is szerepelnek **W** meseanyagában. Néhány fabula csupán az Ademar-kéziratból (**Ad**) ismert, ezeket nem is tartjuk a Romulus-gyűjtemény részének. Ilyen mese Thiele számozása szerint a 2., 7., 9., 18., 25., 26., 34., 37., 38., 41., 80., 81., 82., 84., 96., ezeket tehát egyáltalán nem érdemes **W** történetei között keresnünk. Az általunk vizsgált kódexnek még nem képezte részét a *Pseudo-Dositheus*-gyűjteményből származó meseanyag, vagyis a 85–91. tartó mesék, valamint a 93. fabula. Végül néhány olyan mese is van, melyeket a Romulus-gyűjteményből ugyan ismerünk, mégsem fordulnak elő **W**-ben, vagyis a **Th.** 23., 24., 32., 46., 48., 50., 54., 59., 72., 73., 75–83., 94., 95. meséket is hiába keressük a **W** tartalomjegyzékében.

Most, hogy tisztáztuk, mely Thiele-számok fordulnak elő egyáltalán az általunk vizsgált meseanyagban, az már nem tartozik a táblázat rendezetlenségéhez, hogy olykor egy-egy **Th**-szám hiányzik a sorból. Észrevehetjük, hogy a **Th**-számok tömbösen helyezkednek el. Az első tömböt a *Memoriam tibi...* kezdetű, egyébként az *Aesopus ad Rufum*-előszó részét képező történet nyitja, melyet a 3., 5. és 4. fabulák követnek. Ebben a blokkban valamilyen oknál fogva az 5. és 4. mese fordított sorrendben áll, minden más forrás tanúsága szerint előbb a 4. (*Mus et rana*), majd az 5. (*Ovis, canis...*) fabula áll, és ugyanezt a sorrendet találjuk **Ad**-ban is. Ez az első blokk szoros összefüggést mutat **W** utolsó előtti blokkjával, mely az *Accipe parva...* kezdetű történettel indul, és a *Magistro Rufo Aesopus*-előszóig tart.

Minden bizonnyal a 97. és 98. mesékkal zárult a *recensio Wissemburgensis*, ezeket egy epilógus követi, az Aesopus szobráról szóló történet. Néhány további problémás rész van még a tartalomjegyzékben, melyeket nem tudunk teljes mértékben tisztázni. Az első ilyen a 13. mese, mely a 10. mesétől a 14-ig tartó tömbből valahogyan hátrébb került, mégpedig **W** 4. könyvének második helyére. Ugyancsak problémás a 44. fabula is, melynek a 43. és 45. történet között kellene állnia, itt azonban a tömbtől távolabb találjuk, a 3. könyv elején. Végül a 92. mese sem ott áll, ahol más kéziratok tanúsága szerint állnia kellene, **W**-ben valamivel korábban szerepel, a negyedik könyv elején.

Ha ezektől a kérdéses helyektől eltekintünk, egészen jól láthatóvá válnak az imént említett tömbök:

Th	cím	tömbök
–	<i>Memoriam tibi...</i>	1
3	<i>Lupus et agnus</i>	4
5	<i>Ovis, canis, lupus, milvus et accipiter</i>	
4	<i>Mus et rana</i>	
	35 <i>Lepores et ranae</i>	13
	36 <i>Hoedus et lupus</i>	
6	<i>Canis per fluvium carnem ferens</i>	5
8	<i>Vacca et capella, ovis et leo</i>	
10	<i>Ranae ad solem</i>	
11	<i>Lupus et gruis</i>	
12	<i>Canis parturiens</i>	
14	<i>Asinus irridens aprum</i>	
	39 <i>Pauper et serpens</i>	14
	40 <i>Cervus et ovis</i>	
	42 <i>Calvus et musca</i>	
15	<i>Mus urbanus et rusticus</i>	6
16	<i>Vulpis et aquila</i>	
	43 <i>Vulpis et ciconia</i>	15
	45 <i>Graculus superbus et pavo</i>	
17	<i>Aquila, cornix et testudo</i>	7
	47 <i>Musca et mula</i>	16
19	<i>Vulpis et corvus</i>	8
20	<i>Leo senex, aper, taurus et asinus</i>	
	49 <i>Mustela et homo</i>	17
21	<i>Asinus domino blandiens</i>	9
22	<i>Leo et mus</i>	
	51 <i>Leo et pastor</i>	18
	52 <i>Leo et equus</i>	
	53 <i>Equus et asinus</i>	
	55 <i>Luscinia, accipiter et auceps</i>	
	56 <i>Lupus, vulpis et pastor</i>	
	44 <i>Vulpis ad personam tragicam</i>	

27	<i>Ranae regem petentes</i>		
28	<i>Milvus et columbae</i>	10	
29	<i>Canis fidelis</i>		
	57 <i>Cervus ad fontem</i>		19
	58 <i>De Iunone et Venere et aliis feminis</i>		
	60 <i>Meretrix et iuvenis</i>		
13	<i>Homo et colubra</i>		
	92 <i>Pulex et camelus</i>		
30	<i>Lupus et scrofa parturiens</i>	11	
31	<i>Mons parturiens</i>		
	61 <i>Pater et filius saevus</i>		20
	62 <i>Vipera et lima</i>		
	63 <i>Oves et lupi</i>		
	64 <i>Homo et arbores</i>		
	65 <i>Canis et lupus</i>		
	66 <i>Member et venter</i>		
	67 <i>Simius et vulpis</i>		
	68 <i>Negotiator et asellus 1.</i>		
	68 <i>Negotiator et asellus 2.</i>		
	69 <i>Cervus et boves 1.</i>		
	69 <i>Cervus et boves 2.</i>		
33	<i>Venator et canis</i>	12	
	70 <i>Leo regnans</i>		21
	71 <i>Vulpis et uva</i>		
	74 <i>Pavo ad Iunonem</i>		
	75 <i>Panthera et pastores</i>		
–	<i>Accipe parva...</i>	3	
1	<i>Pullus ad margaritam</i>	2	
	<i>Magistro Rufo Aesopus</i>		
	97 <i>Vulpis in homine versa</i>		22
	98 <i>De tauro et vitulo</i>		
	– <i>De statua sua Aesopus ad cives</i>		

Ez a táblázat **W** sorrendjében mutatja a fabulákat, elkülönítettük a korábban említett és detektált tömböket, valamint szürkével jelöltük azt a három történetet, amelyeknek a gyűjteményben elfoglalt helyére nem találtunk magyarázatot. Ha eltekintünk az első három bloktól, a 4. tömbtől kezdve az egyes szakaszok felváltva követik egymást a kódexben, vagyis a 4. után a 13. tömb, az 5. után a 14. következik és így tovább. A táblázatban szétválasztottuk az egyes blokkokat, hogy megmutassuk, miféle rendszer figyelhető meg. Ha a **Th**-számok baloldali oszlopának meséit nézzük, láthatjuk, hogy azok sorban követik egymást, kivéve a 13. történetet, valamint a 3. és 2. blokkot. Ne tévesszen meg bennünket, hogy bizonyos mesesorszámok hiányoznak, ezekről korábban már megállapítottuk, hogy azok egyáltalán nem szerepelnek a *recensio Wissemburgensis* meseanyagában. Ha a Thiele-számokat figyeljük, a bal szélső oszlop meséi sorban haladnak, ennek megfelelően számoztuk a tömböket táblázatunk jobb oldalán. Mindez igaz a második oszlop mesesorszámaira is, az

egyes történetek itt is a *gallicana*-sorrendet követik, vagyis a Thiele-számokkal egyezően növekednek. Jól látható, hogy a mesék számozása felváltva halad, hol a baloldali oszlopban lép előre, hol a jobboldaliban és a két növekvő sorozat fésűszerűen illeszkedik egymásba. Ugyanez igaz a tömbök számozására is.

Mivel nem ismerjük az *Aesopus ad Rufum*-gyűjtemény mesesorrendjét, nem könnyű pontos magyarázatot találni a *recensio Wissemburgensis* sorrendjére vonatkozóan. Két esetet képzelhetünk el. Az egyik szerint az *Aesopus ad Rufum*-gyűjtemény sorrendjét tekintve lényegében már megegyezett a *recensio gallicana*-val, és ezen a *recensio Wissemburgensis* őse változtatott. Ez azonban nem magyarázza kielégítően a blokkok váltakozását, nehéz elképzelni, hogy egy másoló hol a kézirat elején levő meséket írja le, hol pedig a végén találhatóakat. Ha mindenáron ilyen, blokkokba rendeződő sorrend kialakulását akarjuk elképzelni, akkor esetleg a következő módon gondolhatjuk ezt el. Egy kódex lapjaira először a gyűjtemény első felét másolták le úgy, hogy a mesék között nagy térközöket hagytak, például illusztrációk számára. A fél mese-gyűjtemény után más szöveget kezdtek el leírni, és így amikor a fennmaradó fabulákat is rögzíteni akarták, ezeket az üresen hagyott helyekre, a korábbi mesék közé szúrták be. Ennek az elgondolásnak némileg ellentmond, hogy a később lemásolt mesék olykor nagy tömböket alkotnak.

A másik szóba jöhető lehetőség, hogy a *recensio Wissemburgensis* az *Aesopus ad Rufum*-gyűjtemény elrendezését mutatja, vagyis ebből kell levezetnünk a Romulus-corpus sorrendjét. Ehhez először is azt kell feltételeznünk, hogy az *Aesopus ad Rufum* anyaga bővebb volt a *recensio Wissemburgensis* meseanyagánál, azok a fabulák is szerepeltek benne, melyek a Romulus-gyűjteményben is fellelhetők (**Th** 23., 24., 32., 46., 48., 50., 54., 59., 72., 73.). Ezek a többletmesék iménti táblázatunkon nem is szerepeltek.

Amikor a Romulus-corpus őse átdolgozta az *Aesopus ad Rufum*-gyűjteményt, akkor forrása sorrendjében haladt, de csak bizonyos meséket másolt le, másokat viszont egyszerűen átugrott. Így egy rövidített gyűjteményt hozott létre. Ezt követően vagy ő, vagy egy későbbi másoló úgy döntött, hogy mégis felveszi a hiányzó fabulákat a gyűjteménybe, tehát ismét az *Aesopus ad Rufum*-sorrendjében haladva, lemásolta kézírata folytatásaként azokat a meséket, melyek eddig nem szerepeltek nála. Most tehát nem váltakozva követtük táblázatunk blokkjait, hanem függőlegesen lefelé haladva, lényegében a **Th**-számok sorrendjében, először a baloldali, majd a jobb oldali sorszámozásokat követve. Ezzel a másolási módszerrel pontosan a megfelelő sorrend áll elő a Romulus-gyűjtemény kéziratában. Természetesen a korábbi táblázatban szürkével jelölt, logikátlan helyen lévő mesékre, illetve **W** elején és végén található zavarosabb sorrendre ez a megoldás nem ad magyarázatot. Szintén a történet további

részéhez tartozik, hogy a Romulus-corpus anyaga később a *Pseudo-Dositheus*-mesékkel bővül.

2. A *Codex Francofurtensis* (Fr)

Az előző fejezetben részletesen tárgyaltuk a *Codex Francofurtensis* első részét (**Fr₁**), mely a *gallicana A* szövegcsaládjába tartozik. Nem foglalkoztunk azonban sem a kézirat meséinek sorrendjével, sem a gyűjtemény további részeivel (**Fr₂**), nevezetesen a második és negyedik szakasszal, melyek a *Codex Wissemburgensis*szel (**W**) mutatnak szoros rokonságot.

a. A *Codex Francofurtensis* második része (**Fr₂**)

A mesegyűjtemény második egysége az *Explicit liber quartus. Incipit quintus* mondattal kezdődik, melyet az Aesopus szobráról szóló történet követ (*De statua sua Aesopus ad cives*), valamint Aesopus ajánlása Rufusnak (*Magistro Rufo Aesopus*). A két epilógus **W**-n kívül szerepel a *recensio gallicana* számos kéziratában is, mégis azt gondoljuk, hogy az **Fr₂**-ben olvasható változatuk már nem *gallicana*-forrásból származik, hanem egy olyan kéziratból, mely **W** családjába tartozik. Ezt könnyen beláthatjuk, ha összevetjük a szóban forgó kéziratok szövegét a *recensio gallicana* hagyományában fennmaradt változatokkal. Már az Aesopus szobráról szóló történetben találunk olyan jellegzetességet, mely azt mutatja, hogy **Fr₂** a *recensio Wissemburgensis*hez tartozik:

W	Fr ₂	rec. gall. (B)
quod multorum semitas amplissimas facere uias <i>et per</i> <i>fecisse</i> humilis dum alligauerat multos	Quod multorum semitas amplissimas facere uias <i>et per</i> <i>se sic. Sed</i> humilis dum allegauerat multis	quod multarum semitarum amplissimas faceret uias <i>et</i> <i>pepercisset</i> humilibus, dum alligauerat multos

A történetnek ugyan fennmaradt a phaedrusi verziója, de a Romulus-corpusban, pontosabban már az *Aesopus ad Rufum*-gyűjteményben ennek erősen átdolgozott verziójával találkozunk, így nem tudjuk, mi lehetett a prózai parafrázis eredeti verziója. A táblázatban kiemelt alakok minden bizonnyal ugyanabból a szóból – valószínűleg a *pepercisset* alakból – származnak, tehát a *recensio gallicana* helyesen őrizte meg, de romlott szókapcsolat szerepel

mind **W**-ben, mind pedig **Fr₂**-ben. Ezek a hibás alakok pedig rokoníthatóak egymással. Ha a középkori minusculáris írások jellegzetességeire gondolunk, könnyen beláthatjuk, hogy a hiba egyszerű betűtévesztés révén létrejöhetett, melyet részben a hangzásbeli hasonlóság (*pepercisset–per fecisse*), részben pedig a betűk összetéveszthető alakjai (*f–f*) is elősegíthettek. Mindenesetre **W** és **Fr₂** hasonlósága, és nehezen értelmezhető szöveghelye alapján arra következtetünk, hogy ez a történet a **W** családjába tartozó kézirat változata alapján került **Fr₂**-be.

Az Aesopus szobráról szóló történetet az **Fr₂** kéziratban Aesopus ajánlása követi, mely a *recensio gallicana* forrásainak a legvégén áll, **W**-ben viszont két különálló darabként szerepel, a mesék első könyvében, valamint az ötödikben. Ez a történet is bizonyítéka annak, hogy **Fr₂** a *recensio Wissemburgensis*hez tartozik:

W	Fr₂	rec. gall. (B)
haec omnia doctus atquae <i>intellectu maeae</i> paruus non est labor ut ignora quisquis fabularum curit inuentum genus	hec omnia docto atque <i>intellectu meo</i> , paruus non est labor meus, ut nouerit quisquis fabularum cur sit inuentum genus.	Per haec omnia docto atque <i>intelligenti</i> paruus non est labor meus, ut norit quisque fabularum quur sit inuentum genus.

A *recensio gallicana* összes kéziratában, mely a történetet megőrizte (**B**, **G**, **Cri**, **M**, **V**), az *intelligenti* kifejezés szerepel, ezzel szemben **Fr₂** és **W** az *intellectu meo* kifejezést használja.

Fr₂ további része, vagyis a két bevezető történetet (*De statua sua...*; *Magistro Rufo...*) követő mesék szövegállapota, ugyancsak megfelel a *recensio Wissemburgensis* hagyományának. A két, Aesopusról szóló anekdotát **Fr₂**-ben 12 mese követi, melyek a kézirat első részében (**Fr₁**) nem fordulnak elő, tehát nincs olyan eset, hogy egy mese kétszer szerepelne **Fr**-ben. **Fr₂** a következő meséket tartalmazza:

Th	Cím	Fr ₂	W
	<i>De statua sua Aesopus ad cives</i>	5.1	5.11
	<i>Magistro Rufo Aesopus</i>	5.2	1.1, 5.8
68	<i>Negotiator et asellus</i>	5.3	4.5
69	<i>Cervus et boves</i>	5.4	4.6
66	<i>Member et venter</i>	5.5	4.11
67	<i>Simius et vulpis</i>	5.6	4.12
68	<i>Negotiator et asellus</i>	5.7	4.13
61	<i>Pater filius saevus</i>	5.8	4.15
69	<i>Cervus et boves</i>	5.9	4.16
26	<i>Calvus et hortulanus</i>	5.10	–
25	<i>Cavannus, cattus et mus</i>	5.11	–
75	<i>Panthera et pastores</i>	5.12	5.5
97	<i>Vulpis in homine versa</i>	5.13	5.9
98	<i>De tauro et vitulo</i>	5.14	5.10
	<i>Accipe parva...</i>	+	5.6

Kezdjük először a **Th** 26. (*Calvus et hortulanus*) és 25. (*Cavannus, cattus et mus*) mesékkel, melyek bár az **Fr₂**-ben szerepelnek, de nem a *recensio Wissemburgensis* családjába tartoznak. Ezt a két mesét csupán egyetlen más forrásból ismerjük, mégpedig a *Codex Ademariból* (**Ad**).²⁷⁰ Ezek öröklődése igen problematikus, hiszen nem szerepelnek Phaedrus meséi között, így a kutatók általában azon a véleményen vannak, hogy ezek nem phaedrusi eredetűek. Zander úgy gondolta, ismeretlen forrásból származnak,²⁷¹ Thiele az *Aesopus Latinus* nyomát látta bennük,²⁷² Adrados pedig úgy vélte, hogy ezeket a fabulákat **Ad** őse illesztette a Romulus-mesék közé, és bár nincs párhuzamuk sem a görög, sem pedig a latin nyelvű mesetradícióban, mégis antik eredetűnek tartotta őket.²⁷³

Egészen bizonyos, hogy a két történet nem képezte részét a *recensio Wissemburgensis*-nek, hiszen nemcsak a mesék szövegei között nem találjuk meg őket, hanem a tartalomjegyzékben sem, melyet **W** és részben **Fr₂** is megőrzött számunkra. Az **Ad**-ból való leszármazás is nehézkes, mert a változatok erősen különböznek egymástól:

²⁷⁰ A két meséről ld. még: UGOLINI, Marco – LERZA, Paola: Ipotesi di lettura di due favole di Ademaro di Chabannes (XXIV, LXVI). In: *Favolisti Latini Medievali I*, Genova 1984, 91–104.

²⁷¹ ZANDER 1924 i. m. XVIII–XIX.

²⁷² THIELE 1910 i. m. LXII–LXIII.

²⁷³ ADRADOS i. m. II. 534–535.

1. Th 26 (*Calvus et hortulanus*)

Fr ₂	Ad
80. Contra obprobriose negantes petentibus Quidam caluus uenit ad ortulanum uicinum suum petens sibi dare de melonibus qui in ipso ortu erant. At ille negauit atque derisit illum dicens. Vade Calue uade pilate non dabo tibi meos melones, quia tu rusticus es, et hieme et estate habeas semper <habeas> mala tua caluaria, et musce atque scarabones super <caput> tuam frontem comedent et bibent tuum sanguinem de ipso tuo capite caluo, et postea ibi stercorant. Hoc audiens caluus ira commotus fortiter	Caluus petiit a uicino Hortulano, ut daret sibi de melonibus. Ille deridens dixit: Vade, Calue, u[ade], C[alue], uel nolo meos dare melones, quia tu rusticus es. Hieme et aestate semper habeat mala tua caluaria: muscae et tabani super front[em] tuam, qui comedant et bibant sanguinem de ipso capite caluo, et postea stercorizent. Caluus iratus, euaginans gladium, apprehendit capillos eius, ut interficeret. Hort[u]l[anus], accipiens unum melonem, percussit Caluum in fronte. Caluus praeualens amputauit caput eius. Qui nec petentibus bona tribuunt, neque bonis sermonibus uel responsis tribuunt.

Számos szövegeltérést találhatunk a történet két változata között, ráadásul **Fr₂** szövege csonka, nem szerepel benne a kertész lenyakazása, csupán annyit olvashatunk, hogy a kopasz ember haragra gerjedt. Nem találunk epimythiont sem. Minden valószínűség szerint **Fr₂** forrása lehetett csonka, és így került be az általunk vizsgált kódexbe. Ezt leszámítva a szövegvariánsok sem magyarázhatóak egyszerű tévesztésekkel, például a *scrabones* és a *tabani* is remekül illik a szövegbe, de nem tudjuk levezetni az egyiket a másikból. Érdekes, hogy csupán két forrás őrizte meg ezt a fabulát. A két verzió ugyan nem egyezik egymással, mégis úgy gondoljuk, hogy távoli rokonok.

A másik érintett mesénél is hasonló eltéréseket tapasztalunk a szöveg megfogalmazásában és a pro- és epimythionokat illetően:

2. Th 25 (*Cavannus, cattus et mus*)

Fr ₂	Ad
<p>81. Caueat inimicus ab inimico</p> <p>Cauannus petiuit a catto ut ascensor sibi liceret fieri et deportaret ad domum muris, quia illi [...] inter se declarissent habere causas. Cattus consentit cauanno et deportauit ad domum muris. Cum autem uenissent ad domum muris cattus adrogatum cauanni pulsauit. Mus audito pulsu uenit ad hostium dixit. Quid queritis aut quid uultis uultis. Illi dixerunt. Volumus tecum loqui. Mus uero uidens cognouit quod malum contra ipsum <d> cogitabant dixit. Maledictus tu sis catte cum sis inimicus meus et ipse qui sedet in dorso tuo et in domibus uestris nec filios nec filias amplius uideatis. Male venistis et male sit redeuntibus uobis.</p> <p>Monet hec fabula quod multi sunt qui inimicis suis bona loqui non possunt.</p>	<p>Cauannus petiit Cattum, ut adscensor sibi fieri liceret, et secum quaerere quae colloquia inter se haberent. Cattus asportauit eum ad domum Muris. Rogauit Cauannus C[attum] ut clamaret se. Sic fec[it]. Mus, cum audisset uocem eius, ad (h)ostium domus uenit, dixitque: Quid quaeritis, aut quid dicitis? At illi: Volumus tecum loqui. Mus cognouit quod malum consilium contra ipsum cogitassent. Dixit: Maledictus tu sis, Catte, tu dominus meus, et ipse qui super te sedet, et domus uestrae, et filii et filiae, et omnis parentela uestra sit maledicta! Male huc uenissetis et male sit redeuntibus uobis de h[oc] loco.</p> <p>Qui inimicis suis bona loqui non queunt, qui sibi inimicitias imponunt, uel malum inter se ineunt.</p>

Biztosan állíthatjuk, hogy Johann Streler, az **Fr** kézirat másolója, nem az Ademar-kódex alapján dolgozott, és megfordítva sem lehetséges, hiszen Ademarus Cabannensis a 11. században élt, Johann Streler pedig a 15. században működött. A szövegek hasonlósága arra mutat, hogy ezek a mesék egy távolabbi közös ősből származnak. A két fabula közös hagyománytörténetét az is alátámasztja, hogy mindkét kéziratban egymást követik, mégpedig azonos sorrendben (**Th** 26., 25.), bár nem értjük, Thiele miért cserélte meg őket.

Rátérve a többi mesére, a két Aesopusról szóló történeten kívül 10 fabulát találunk, melyek a *recensio Wissemburgensis* tradíciójába tartoznak. Valójában azonban csak 8 meséről van szó, amint ezt a *Codex Wissemburgensis*-ről szóló részben már beláttuk. Két mese (**Th** 68: *Negotiator et asellus*; **Th** 69: *Cervus et boves*) látszólag kétszer szerepel **Fr**₂-ben (5.3, 5.7; 5.4, 5.9), ezt a jelenséget azonban az **Fr**₂ és **W** ősében megforduló levélpár okozta.

Fr₂ nem készülhetett közvetlenül **W**-ről, ez abból is könnyen kiderül, hogy **W** szövegét a 11. században egy *vetus*-forrás alapján másoló kéz kijavította, és gyakran az olvashatatlanságig kivakarta a pergamenlapokon látható eredeti szöveget. Nyilvánvaló, hogy **Fr**₂-t nem a részben olvashatatlan **W**-ről másolták. Ezt a meseszövegek összevetésével is igazolni tudjuk. Azt is beláthatjuk, hogy **Fr**₂ nem készülhetett egy olyan kódexről sem, melyet a 11. század előtt másoltak le **W**-ről. Erre több bizonyítékot is találhatunk.

A **Th** 75. (*Panthera et pastores*) mese szerint a párduc csapdába esett, és az emberek kövekkel dobálták meg. Egyesek azonban megsajnálták, és kenyeret adtak neki, majd mikor

azt hitték, meghal, magára hagyták. A párduc azonban összeszedte erejét, kiszabadult a csapdából, és az emberek falujába jutva megtámadta azokat, akik kővel dobálták meg, de megkegyelmezett azoknak, akik nem bántották:

Fr ₂	W
<i>Tempore noctis panthera cecidit in foueam.</i>	<i>Dum nox fuisset panthera cecidit in fouea</i>
...	...
Nox aduenit illis et abierunt omnis domum <i>quasi mortuum eam relinquerunt.</i>	nox aduenit illis et abierunt omnes domum <i>quasi mortuam.</i>

Már a mese első sorának megfogalmazása is jól mutatja a különbséget a két forrás szövege között, **Fr₂** a *tempore noctis* szókapcsolattal jelöli meg, hogy a párduc mikor esett csapdába, míg **W**-ben egy időhatározói mellékmondat fejezi ki ugyanezt: *dum nox fuisset*. Egyébként a *recensio gallicana* kézírataiban a *nox* szó helyett az *innox*, *innoxia* szavak szerepelnek a párduc jelzőjeként. A másik szöveghely szerint sem származhatnak a variánsok közvetlenül egymásból. A **W** forrás rövid megfogalmazásához képest (*quasi mortuam*) az **Fr₂** bővebben fejti ki ugyanezt a momentumot (*quasi mortuum eam relinquerunt*). Ez azt jelenti, hogy az **Fr₂** által megőrzött szövegvariáns egy olyan kéziratra mehet vissza, mely az adott helyen nem tartalmazott lacunát, vagyis bővebb volt a **W** által ránk hagyományozott szövegnél. Ettől függetlenül mindenképp szoros rokonságot kell feltételeznünk a két kézirat között.

Más mesékről is elmondhatjuk, hogy bár rendkívül szoros rokonságot mutatnak **W**-vel, nem ebből a kéziratból másolták le őket. A **Th** 69. mesében (*Cervus et boves*; **Fr₂**: 5.9; **W**: 4.16), mely az istállóba tévedt szarvasról szól, találunk olyan szöveghelyet, ahol a **W** kézirat teljesen eltér **Fr₂** szövegétől:

Fr ₂	W
Vocat ad se suos bubulcos, querit cuius sit ceruus. Nescire se omnes dixerunt. <i>Dominus inculpat quod sit isporum</i> plena fide negant non nosse et quod ullus que sit foret. Gaudet dominus huic rei.	uocat ad se suos bubulcos querit cuius esset ceruus et quomodo ille uenire nescire se omnes dixerunt. <i>Stultum esse suos</i> plena fide negant non nosse et quod ullus quaesit foret gaudet dominus huic rei.

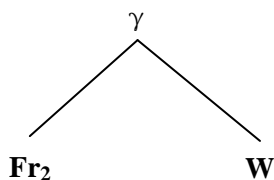
A felsorolt meséken és történeteken kívül, más kapcsolat is van a két kódex között. **Fr** negyedik szakaszát egy könyvekre osztott tartalomjegyzék alkotja. **W**-ben pedig minden könyv előtt találunk egy-egy ilyet. Sajnos **Fr₂** ebben a tekintetben csonka, csak a második, negyedik és ötödik könyv tartalomjegyzékét másolták le a kéziratba, a többinek üres helyet

hagytak. A szoros rokoni kapcsolat ellenére a tartalomjegyzékekben is találunk néhány eltérést, azon túlmenően is, hogy **W** nyelvtanilag olykor igen helytelen címadási szokásait az **Fr₂**-ben nem találjuk meg. Például a negyedik könyv meséinek sora a következőképpen fest a két vizsgált kéziratban:

Fr₂	W
De meretricibus	I. De meretricibus
Ne auxilieris malo	II. Ne auxilieris malo
De hiis qui se magnos dicunt	III. De qui se magno dicunt
De parturienti	IIII. De parturientibus
De magno timore	V. De magno timore
De lucris venientibus	VI. De lucris uenientibus
De cane et lupo	VII. De cane et lupo
	VIII. De duobus malis
	VIIII. De oue et lupo
De manubrio ab arboribus postulato	X. De homine securem factam ad arboribus postulauit manubrium
De partibus corporis	XI. De partibus corporis
De diuite et auaro	XII. De diuite et auaro
De bonis qui post mortem vexantur	XIII. De his qui post mortem uexantur bonis
De mure parturiente	XIIII. De mus parturiente
De filiis indisciplinatis	XV. De filiis indisciplinatis
De libertate	XVI. De libertatem
De duobus malis	
De oue et lupo	

A felsorolás párhuzamosan halad a két kéziratban, a címek általában hasonlóak, bizonyos esetekben azonban eltérnek egymástól. Ezt például **W** 10. fabulájánál láthatjuk. Két mese egészen máshol áll **Fr₂**-ben **W**-hez képest.

A példák alapján könnyen beláthatjuk, hogy **Fr₂** szövege semmiképpen nem eredhet **W** verziójából, hanem egy közös forrásra vezethetők vissza. Lényegében tehát a két kézirat viszonyát, már ami a közös meséket illeti, a következő igen egyszerű ágrajzon ábrázolhatjuk:

b. A *Codex Francofurtensis* első részének (**Fr₁**) kontaminációi

Az előző alfejezetben lényegében át is tekintettük **Fr₂** anyagát, és be is fejezhetnénk a kézirat tárgyalását. Felfigyelhetünk azonban arra, hogy a kézirat korábbi része (**Fr₁**) is összefüggésbe hozható a *recensio Wissemburgensis* szövegállapotával. **Fr₁** meséi ugyan a *recensio gallicana* A családhhoz tartoznak, de néhány mese és marginália esetében felismerhetjük benne a *recensio Wissemburgensis* hatását. Emiatt került a következő gondolatmenet ebbe a fejezetbe. **Fr₁** anyagában találhatunk egy olyan mesét (**Th** 63: *Oves et lupi*), mely teljes egészében a *recensio Wissemburgensis* szövegállapotához igazodik, és két olyan fabulát (**Th** 65: *Canis et lupus*; **Th** 71: *Vulpis et uva*), melyek részben ugyanilyen módon interpoláltak.

Kezdjük azzal a mesével, melynek szövege teljes egészében eltér a *gallicana* A-tól! A birkák és farkasok viszályát elbeszélő történet (**Th** 63: *Oves et lupi*), melyben a farkasok békét kötnek a birkákkal, de később felrúgják azt, az alábbi változatokban olvasható forrásainkban:

rec. gall. (S)	Fr ₁	W
Defensorem et patronum non expedit relinquere. De hoc auctor talem fabulam dixit. Oves et lupi bellum inter se gerebant, Ita vt nulla pars alii cederet. Ille plures fuerunt et cum eis canes et arietes, et visum est signum victoriae ess[e] ouium. Tunc lupi legatos mittentes, petunt concordiam et pacem iurando, si canes obsides darent, et econtra oues eorum catulos ab eis reciperent. Ita fecerunt et iurandi fidem dederunt illis. Ouibus in pace positus, lupini catuli ullulauerunt. Illi natos vexare putantes veniunt vndique simul, et dicunt pacem ab illis ruptam et ceperunt laniare oues, nullo tutore prestante auxilium, ac nullo patrono defendente.	Oves et lupi bellum inter se gerebant, uictoria ouium fuerat prebenti tutelam canes. Lupi legatos mittunt pacem iurando petentes ut sic canes obsides darent, oues iurando fidem canes illis dederunt. Postea illa pace rupta oues laniare ceperunt, nullo tutore presto nullo defensore patrono.	VIII. Oves et lupi bellum inter se gerebant; Uictoria ouium fuerat praebenti tutelam canes. Lupi legatos mittunt pacem iurando petentes ut [sic] canes obsides daret oues iurando fide. Canes illis dederunt. Post[e]r[a] illa pace rupto oues laniare ceperunt nullo tutore [presso] nullo defensore [patrono].

Már a történet hosszában jelentős eltérést tapasztalhatunk a két verzió között, és az is világos, hogy az **Fr₁** a *recensio Wissemburgensis* szövegével majdnem szó szerint azonos. A

recensio Wissemburgensis szerint a birkák és farkasok közti viszályban úgy tűnt, a birkáké lesz a győzelem, akiket a kutyák is támogattak. Erre megindultak a béketárgyalások, és a farkasok azt kérték a juhoktól, hogy biztosítékként küldjék át hozzájuk a kutyákat. Így aztán a balga juhok védelem nélkül maradtak, és a farkasok könnyűszerrel széttépték őket. Ennek a történetnek ismerjük görög párhuzamait is,²⁷⁴ megtaláljuk például Aphthoniosnál,²⁷⁵ vagy Babriosnál,²⁷⁶ ők hasonló módon mesélik el ezt a fabulát. Ezzel szemben a *recensio gallicana* és *vetus* kézirataiban némileg eltérő történetet találunk. E változat szerint a háborúban a birkákkal voltak a kutyák mellett a kosok is, és a szerencse nekik kedvezett. A farkasok észlelték, hogy a birkáké lesz a győzelem, ezért követeket küldtek a juhokhoz, és aztán meg is kötötték a békét. A farkasok a béke biztosítékeként ebben a történetben is a kutyákat kérték a maguk számára, cserébe a saját kölykeiket ajánlották fel a birkáknak. Nem sokkal később a kisc farkasok vonítani kezdtek az éhségtől, a farkasok pedig azt hitték, hogy a birkák felrúgták a békét és bántják a kisc farkasokat. A fabula befejezése megegyezik a *recensio Wissemburgensis*-ben olvasható variánssal, vagyis miután a birkák védelem nélkül maradtak, a farkasok szétmarcangolták őket. Nyilvánvaló, hogy egyetlen történet két verziójával állunk szemben, melynek korábbi változata (*recensio Wissemburgensis*, *Codex Ademari*) rövidebb, csattanósabb, talán azt is mondhatnánk, Phaedrusra jellemzőbb, míg a későbbi verzióba újabb jelenet került, mégpedig a kisc farkasok szerepeltetése. Minden bizonnyal a rövidebb verzió áll közelebb a phaedrusi eredetihez, mely sajnálatos módon nem maradt ránk.

A Th 71. fabula a rókáról és a szőlőről szól (*Vulpis et uva*), melyből a közismert savanyú a szőlő szólásunk is származik:

rec. gall. (B)	Fr ₁	W
<i>Fame coacta uulpis uuam sursum pendentem aspexit in alta uinea, ad quam peruenire uolebat</i> alto gradu se excutiens. Quotiens hoc uoluit, adtingere sursum non potuit. Irata dicitur dixisse: Nolo te acerbam et immaturam; et, quasi nolens eam tangere abiit. Ita, qui nihil facere possunt, uerbis tantum se posse et nolle ostendunt.	<i>Fame coacta uulpis uuam sursum pendentem aspexit albam in uinea ad quam peruenire uolebat, et quotiens se iactauit ex alto non ualuit. Irata dicit: Nolo te inquit manducare acer uva, sed reuertar ad te postea dum omnis matura. Sic qui non possit viribus uerbis se maturat facinus.</i>	III. Quam fame coacta uulpis uuam pendentem uidit. Sursum in altam uineam ad quam peruenire uolebat quociens se iactauit ex alto et non ualuit. Irata dici fertur. Nolo te inquit manducare aceruam sed reuertar ad te postea dum eris matura. Sic qui non potest uiribus uerbis se maturat facinus.

²⁷⁴ Adrados i. m. III. 212–214.

²⁷⁵ Aphth. 21. (H158, P153)

²⁷⁶ Babr. 93 (H158, P153)

Míg a mese eleje **Fr₁**-ben szó szerint megegyezik a *recensio gallicana* kéziratának szövegével, addig a történet második fele a *recensio Wissemburgensis* hagyományával mutat szoros rokonságot, melyet nemcsak a megfogalmazás és a szavak sorrendje bizonyít, hanem a fabula végkifejlete is. A *recensio gallicana* szerint a róka, miután nem érte el a szőlőt, úgy tett, mintha az éretlen lenne és elment, ezzel szemben a *recensio Wissemburgensis*-ben a róka azt mondja a szőlőnek, hogy visszajövök hozzád, ha érett leszel.

A harmadik, részben interpolált mese a **Th 65.** (*Canis et lupus*) a kutyáról és farkasról szóló jól ismert történet:

rec. gall. (B)	Fr ₁	W
<p>Qvam dvlcis sit libertas avctoris breviter narrat fabvla.</p> <p><i>Omnis libertas actus bene agendi est. Nam in liberis est seuitia, in seruís uirtus et gloria. Pollere enim sepe uidemus seruos et pro nihilo esse liberos, sicut canis et lupus dum conuenissent in siluam. Ait lupus cani: Vnde frater sic nitidus et bene pinguis es? Canis sic dixit lupo: Quia sum custos domi contra latrones uenientes, et nullus passim ingreditur noctu. Si forte fur uenerit, illum annuntio. Adfertur mihi panis, dat ossa dominus, similiter et ceteri; amat me tota familia; proiciunt mihi quicquid illis superat. Quod fastidit unusquisque ciborum mihi porrigit. Ita uenter impletur. Me blanditurus sub tectis cubo. Aqua non deest mihi. Sic otiosus uitam gero. Et lupus: Bene, inquit, frater. Vellem ista contigerent mihi, ut otiosus saturer cibo et sub tecto melius uiuerem. Deinde canis lupo ait: Si uis ut bene tibi sit, ueni mecum; nihil est quod timeas. Cum ambularent simul, uidit lupus cani collum catena attritum, et ait: Quid est frater? Dic quod iugum attriuit collum tuum? Et canis: Quia sum acrior, inquit, interdiu ligor; noctu soluor. Intra domum sum</i></p>	<p><i>Omnis libertas actus est bene agendi. Nam in liberis sunt seuitia, in seruós uirtus et gloria. Pollere uidemus seruos et pro nichilo esse liberos, unde fabula. Canis et lupus in silua dum conuenirent ait lupus cani. Vnde frater sic nites et bene pinguis. Canis ait lupo quia sum custos domi, latrones conuenientes nullus passim ingreditur nocte. Si forte furem nuncio, affertur ultro panis michi dat ossa dominus amanti, et cetera ita proiciunt de familia sicut omnis superat, quod fastidit quisque ciborum michi porrigit, et ita uenter impletur. Me blanditurus subiectus cubo. Aqua non deest michi. Sic otiosus uitam gero. Et lupus. Bene inquit frater vellem ita contingere michi ut otiosus saturarer cibo, et sub tecto melius uiuerem. Deinde et canis ait lupo. Si uis tibi bene, ueni mecum, nichil est quod timeas. Cum ambularent simul uidit lupus cani collum cathena tritum et ait. Dic frater, quid hoc est, quod iugum circuit collum tuum. Et canis quia sum acrior. In die ligor <in die>. In nocte soluor. Intra domum sum uagus, ubi uolo illic dormio. Et lupus contra cani. Non est mihi</i></p>	<p>VII. Canis pinguis occurrit lupo. Cum se gratiose salutarent ait lupus cani. Unde frater sic nites et be[.]ne pinguis. Canis autem lupo dixit, quia sum custos domi latrones contrauenientis. Nemo passim ingreditur, forte furem nuntio adfertur ultro panis mihi donat ossa dominus a mensa et ceteri proiciunt similiter et familia si quid eis superat, et quod fastidit quisque cy[....]m mihi porrigent sic sine labore uitam gero et uenter impletur meus securus. Intra tecta cibo aqua non deficit mihi. Et lupus inquit. Benigne inquit frater utinam ista contingat mihi. Quanto facilius mihi est otiosus saciari cibo bono et sub tectu meo beatius uiuere et cetera larga quae narras. Tunc canis lupo si tibi uis bene ueni mecum. Nihil est quod timeas, ambulanti bus simul uidit lupus collo catena[m] perstrictum et ait. Dic mihi frater quid hoc est. Deinde canis dixit quia sum acrior in die ligor nocte soluor. Et intra domum ubi uolo illic dor-[76r]mio clausa inter omnia. Et lupus ait. Sic contra non est mihi ut fruar quae tu laudasti uiuere uolo liber ad quod [.]euentus atulerit. Dulcis</p>

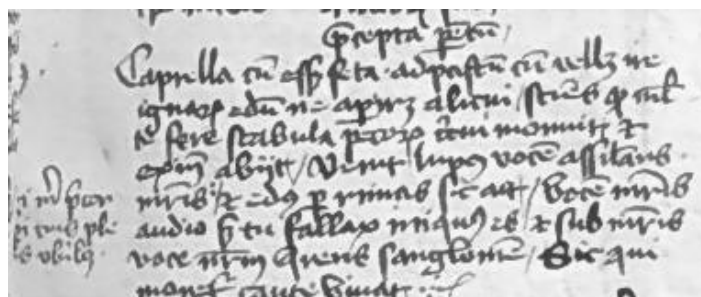
<i>uagus; ubi uolo illic dormio. Et lupus e contra cani: Non est mihi opus, ait, fruire quae laudasti. Viuere uolo liber ad quodcunque euenerit mihi. Liber ubi uolo peragro; nulla catena me tenet; nulla causa impedit. Viae mihi patent in campo, aditus in montibus; nullus mihi timor; de grege primus gusto; canes ingenio deludo. Tu, uiue ut consueuisti; ego quam consueui uitam ago.</i>	<i>opus fruire ista que laudasti. Viuere uolo liber, ad quid euenerit michi. Dulcis est libertas in agro meo quibus partibus volo, nulla cathena me tenet, nulla causa viam vel semitam prohibet, patent in campo additus in vallibus nullus est timor, vive tu ut consueuisti et ego sequor ut consueui uitam.</i>	<i>est libertas in agro meo quibus partibus uolo nulla catena me tenet. Nulla causa uiam uel semitam patent in campo aditus in montibus nullus est timor. Uiuere tu ut consuisti et ego sequor ut consueui uita.</i>
--	---	--

Ismét arra figyelhetünk fel, hogy a fabula eleje szorosan kötődik a *recensio gallicana* hagyományához, ám egy ponton a *recensio Wissemburgensis* szerint tér el attól. Érdekes módon **Fr₁** abban a mozzanatban is ez utóbbi hagyományhoz igazodik, hogy nem találunk a mese élén promythiont.

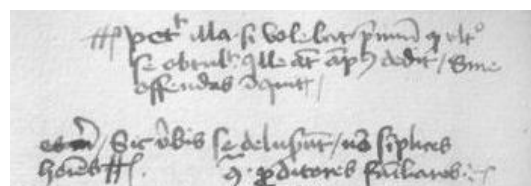
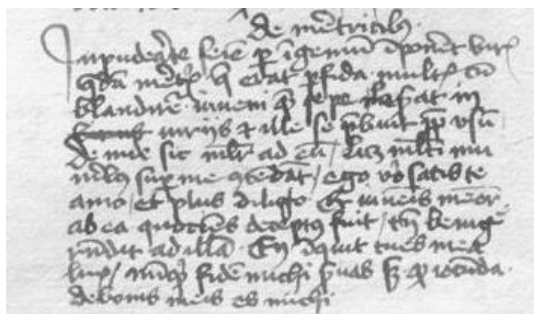
Az eddig felsorolt szöveghelyeken túl három további mese mellett marginális bejegyzést találunk **Fr₁**-ben. Mindhárom mondat a *recensio Wissemburgensis* szöveghagyományából származik. Az egyik a kecskéről és farkasról szóló történet (**Th 36: Hoedus et lupus**), melyben a kecskemama egyedül hagyja a kecskegidát, de óva inti a farkastól, így az hiába próbálkozik mindenféle csellel, pórul jár, mert az élelmes kisgida nem engedi be az ólba:

Fr₁	W
Caprella cum esset feta ad pastum cum uellet ire ignarum edum ne aperiret alicui, sciens quod multe fere stabula pecorum circui. Monuit et exinde abiit. Venit lupus uocem assimilans matris,* et edus per rimas sic ait. Vocem matris audio, sed tu fallax iniquus es et sub matris voce nostrum querens sanguinem.	Capella cum esset recens feta ad pastum uellens ire in silua ignarum monuit hedum. Et mandauit ne alio aperiret, quod clausum super eum fecerat. Propter quod nullae forte ad stabula pecorum. Ita commo[.it] haedum, et sic capella silua petiuit. Paulo post uenit lupus uocae adsimulans matri. <i>Aperi mihi inquit precor, aperi tuis plenibus</i> ad [ae]dis per rimas auscultans ait. Uocem matris audio non figuram. Iniqui nostrum captans sanguinem sed mouet me qui te nouit et metum tuum propter relinquere.

Fr₁ szövegében a csillagozott hely után kell beillesztenünk a kézirat margóján található bejegyzést: [**aper*]/i mihi precor [*aperi*] tuis ple[n]is uberibus. A beszúrás helyét Streler is jelölte. A mondatot, melyet egyébként egyedül **W** meseszövegében találunk meg, nyilvánvalóan a *recensio Wissemburgensis* hagyományából illesztette a fabula szövegéhez az **Fr₁** kéziratot másoló Johann Streler:

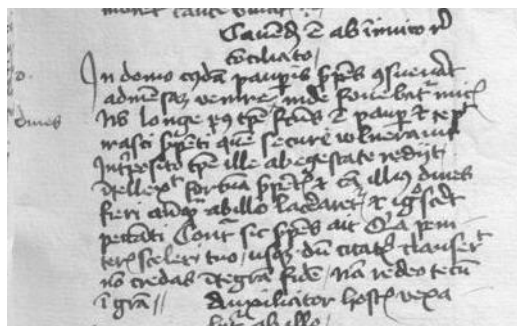

Egy másik mese mellé, pontosabban fölé, Streler szintén írt egy mondatot, mely a *recensio Wissemburgensis*-ből való. Az ifjúról és a prostituáltról szóló mese (**Th 60: Meretrix et iuuenis**) végéhez tett jel mutatja, hogy a bemásolt szöveget hová kell beleilleszteni a mesébe:

A baloldali képen a történet elejét láthatjuk, mely a 43^v lap első hasábjának végén áll, majd a történet folytatódik a 43^v lap második columnájában, ezt mutatja a jobboldali kép. A szöveg az első columna alján a *De bonis meis es michi* mondattal zárul, a következő lapon pedig Streler leírta az *es mihi* szókapcsolatot, de ki is húzta, majd a *Sic verbis se deluserunt* mondatot vetette a papírra. Ezek után még az epimythion elejét is lemásolta: *nam simplices homines*, melyet azonban nem folytatott, hanem egy kis jelet rakva a *homines* szó után a lap tetejére írta az interpolált szakaszt: * *Petit illa si volebat primum quod ultro se obtulit. Ille autem amplius dedit. Sine offendas inquit.* Ez a marginália ismét minden kétséget kizáróan a *recensio Wissemburgensis*-ből származik, ugyanis ilyen, vagy ehhez hasonló mondatok nem fordulnak elő a *recensio gallicana* kézírataiban. Érdekes továbbá, hogy ebben az esetben a másoló nem a megfelelő helyre illesztette a meserészletet, hanem a csonkán maradt epimythion után.

Végül még egy harmadik margináliával is el kell számolnunk. A **Th** 39. (*Pauper et serpens*) mese mellett egyetlen szónyi betoldás látható, melyről azonban újfent igazolható, hogy a *recensio Wissemburgensis* szöveghagyományából való:

A mese arról szól, hogy egy kígyó jár rendszeresen a szegény emberhez táplálékért. Az ember miután gazdaggá válik, elkergeti a kígyót, de ezzel a szerencséje is elvesz. A fabula eredeti verziójában – ezt az **F** kézirat alapján idézzük – a szegény ember válik gazdaggá: *Non longo post tempore factus est diues homo ille*. A *recensio gallicana* többi kéziratában azonban ez a mondat hiányzik, az **Fr**₁-ben pedig hiányos: *Non longe post tempore factus est pauper*. Ezt a lacunát kűszöböli ki a margón álló *dives* szócska, mely a mese *Codex Wissemburgensis*-beli változatában is szerepel: *Interposito tempore diues effectus est pauper*.

Vizsgáljuk meg, mi lehet annak a magyarázata, hogy **Fr**₁ szövegében több különböző ponton is a *recensio Wissemburgensis*-ből interpolált szövegrészeket találhatunk. Ehhez először bejelöltük a fentebb említett meséket **Fr**₁ tartalomjegyzékében. Szürke színezéssel emeltük ki a teljesen vagy részlegesen interpolált meséket, és vastagítással azokat, ahol margináliákat találunk a szöveg mellett:

Th		Fr
+	<i>Romulus ad Tiberinum</i>	+
1	<i>Pullus ad margaritam</i>	01.01
3	<i>Lupus et agnus</i>	01.02
4	<i>Mus et rana</i>	01.03
5	<i>Ovis, canis, lupus, milvus et accipiter</i>	01.04
6	<i>Canis per fluvium carnem ferens</i>	01.05
8	<i>Vacca et capella, ovis et leo</i>	01.06
10	<i>Ranae ad solem</i>	01.07
11	<i>Lupus et gruis</i>	01.08
12	<i>Canis parturiens</i>	01.09
13	<i>Homo et colubra</i>	01.10
14	<i>Asinus irridens aprum</i>	01.11
15	<i>Mus urbanus et rusticus</i>	01.12

16	<i>Vulpis et aquila</i>	01.13
17	<i>Aquila, cornix et testudo</i>	01.14
19	<i>Vulpis et corvus</i>	01.15
20	<i>Leo senex, aper, taurus et asinus</i>	01.16
21	<i>Asinus domino blandiens</i>	01.17
22	<i>Leo et mus</i>	01.18
23	<i>Milvus aegrotans</i>	01.19
24	<i>Aves et hirundo</i>	01.20
26a	<i>2 – Prologus</i>	+
27	<i>Ranae regem petentes</i>	02.01
28	<i>Milvus et columbae</i>	02.02
29	<i>Canis fidelis</i>	02.03
30	<i>Lupus et scrofa parturiens</i>	02.04
31	<i>Mons parturiens</i>	02.05
32	<i>Canis ad agnum</i>	02.06
33	<i>Venator et canis</i>	02.07
35	<i>Lepores et ranae</i>	02.08
36	<i>Hoedus et lupus</i>	02.09
39	<i>Pauper et serpens</i>	02.10
64	<i>Homo et arbores</i>	02.11
65	<i>Canis et lupus</i>	02.12
71	<i>Vulpis et uva</i>	02.13
72	<i>De mustela et muribus</i>	02.14
40	<i>Cervus et ovis</i>	02.15
42	<i>Calvus et musca</i>	02.16
43	<i>Vulpis et ciconia</i>	02.17
44	<i>Vulpis ad personam tragicam</i>	02.18
45	<i>Graculus superbus et pavo</i>	02.19
47	<i>Musca et mula</i>	02.20
46	<i>Formica et musca</i>	02.21
48	<i>Lupus et vulpis iudice simio</i>	02.22
49	<i>Mustela et homo</i>	02.23
50	<i>Rana rupta et bos</i>	02.24
51	<i>Leo et pastor</i>	03.01
52	<i>Leo et equus</i>	03.02
53	<i>Equus et asinus</i>	03.03
54	<i>Volucres, quadrupedes et vespertilio</i>	03.04
55	<i>Luscinia, accipiter et auceps</i>	03.05
56	<i>Lupus, vulpis et pastor</i>	03.06
57	<i>Cervus ad fontem</i>	03.07
58	<i>De Iunone et Venere et aliis feminis</i>	03.08
59	<i>Femina et miles</i>	03.09
60	<i>Meretrix et iuvenis</i>	03.10
73	<i>Lupus, pastor et venator</i>	03.11
74	<i>Pavo ad Iunonem</i>	03.12
62	<i>Vipera et lima</i>	03.13
63	<i>Oves et lupi</i>	03.14
76	<i>Verveces et lanius</i>	03.15
77	<i>Auceps et aves</i>	03.16

78	<i>Homines duo, fallax, verax et simiae</i>	03.17
79	<i>Equus, cervus et venator</i>	03.18
83	<i>Asinus et leo</i>	03.19
85	<i>De vulture et aliis avibus</i>	03.20
86	<i>De leona et vulpe</i>	03.21
87	<i>Cornix</i>	03.22
88	<i>Puer et scorpius</i>	03.23
89	<i>Asellus aeger et lupus</i>	03.24
90	<i>De hirco maiore et tribus minoribus</i>	03.25
91	<i>Homo et leo</i>	03.26
92	<i>Pulex et camelus</i>	03.27
93	<i>Formica et cicada</i>	03.28
94	<i>De gladio et viatore</i>	03.29
95	<i>Ovis et cornix</i>	03.30

Észrevehetjük, hogy a szürkével kiemelt mesék **Th**-száma nem illeszkedik a *recensio gallicana* sorrendjéhez. De nemcsak ezek a fabulák állnak rossz helyen, hanem a mellettük lévőek is, mindkétszer négy meséből álló tömböt alkotva.

A margináliák közvetlenül ezek előtt a blokkok előtt figyelhetők meg. Ha most azt vizsgáljuk meg, hogy ezek a mesék hol helyezkednének el a *gallicana*-rendet tükröző **Th**-számaik alapján, észrevehetjük, hogy **Fr₁** anyagából hiányzanak a velük eredendően szomszédos mesék (**Th** 61.; 66–70.; 75.). Szavakra fordítva ez azt jelenti, hogy az **Fr₁** gyűjtemény egy nagyobb egysége, minden bizonnyal egy egész füzete valamilyen fizikai sérülés áldozata lett. Elvesztek belőle a külső és legbelső levélpárok, és csak két egybefüggő levélpárja maradt meg. Ezek közül az egyik elkeveredett, a kézirat egy korábbi részébe illesztették be, ezt mutatja táblázatunkban az első bekeretezett rész, a másik levélpár pedig ugyan a saját helyén maradt, de kifordult, vagyis a második lapja szerepel először, és az első csak utána.

E fentebbi gondolatmenet lépéseit és ennek következményeit pontról pontra igazolni is tudjuk. Kezdjük a helyéről elmozdult levélpárral, melyen a **Th** 64., 65., 71., 72. mesék vannak. A **Th** 64. mese épen szerepel a kéziratban, mégpedig a *gallicana* verziójában. A 65-nek azonban hiányzik a promythionja, ezt a másoló nem pótolta. A mese vége pedig interpolált, szövegét a *recensio Wissemburgensis* alapján egészítette ki. Arra gondolhatunk, hogy itt valamilyen fizikai sérülés érte a levélpár alját. A levélpár első levelének mindkét oldalán olvashatatlaná vált a lapalji szövegrész, vagyis a 65. fabula e levél rectójának alján kezdődhetett, és a verzó alján ért véget. Ezt a jellegzetes sérülést a levélpár másik levele is igazolja. Ezen a 71. mese helyezkedett el, melynek eleje ép, a *recensio gallicana* szövegváltozatát hozza, ám a vége az említett lapalji sérülés miatt olvashatatlan volt, emiatt a

másoló ismét interpolációhoz folyamodott. Közvetlenül ez után hiányzik a 72. mese promythionja, ami ezek szerint még mindig a levél rectójának alján állhatott, de a mese szövege már megint ép, bizonyára a levélpár második levelének verzóján kezdődött. Mivel a fabula nem töltötte ki az egész oldalt, nem is volt szükség interpolációra, teljes terjedelmében a *gallicana* szövegén alapul. A lap alján keletkezett sérülésre onnan tudunk következtetni, hogy az eredetileg soron következő 73. mese, mely már a másik érintett levélpárra esik, csonkán kezdődik, hiányzik a promythion eleje. A teljes promythion **S**-ben: *Qui videtur verba blanda habere, et infidelis est, peccat in corde suo, et hoc argumento se describi intelligat*. Ebből **Fr₁**-ben csak ennyit olvashatunk: *Peccans corde hoc argumento se describi intelligat*.

A szövegrészek most bemutatott elhelyezkedését az alábbi ábra szemlélteti:

8v	3r	3v	8r
72.	64.	65.	71.
73. prom.	65. prom.	65. vége 71. prom.	71. vége 72. prom.

A kódex sérült és hiányos füzetének természetesen nem ismerhetjük a levélszámozását, de a hiányzó mesék terjedelméből következtetve úgy véljük, hogy 10 levélből állt. A legkülső és a két középső levélpár veszett el, vagyis az 1., 4., 5., 6., 7. és 10. levelek, ezért a most tárgyalt levélpár a 3. és 8. levelekből állt. A rectó és verzó jelölést a felső sarkokban helyeztük el, a baloldali ábra a levélpár egyik, a jobboldali a másik oldalát mutatja. A szürkére színezett területek váltak olvashatatlaná, vagy azért, mert leszakadtak, vagy valamilyen elszíneződés, festék vagy vízfolt tette kibetűzhetetlenné.

A megrongálódott füzet eredeti helyét megkeresve, érzékelhető, hogy a külső levélpárok elvesztése a meglévő szövegben is hiányt okozott. A sérült füzet előtti utolsó mesének (**Th** 60: *Meretrix et iuvenis*) az epimythionja csonka. A *gallicana* csoport egyik forrásában (**S**) így szerepel: *Sic simplices homines, etiam si nudi sunt, exspoliantur*. Az **Fr₁** kézirat szövege a *homines* szó után megszakad.

Folytassuk a vizsgálatot most a másik megmaradt levélpárral, mely a helyén maradt, de kifordult, vagyis levelei fordított sorrendben álltak, előbb a füzet 9., majd ez után a 2. levele következett. Ezeken a 73., 74., 62. és 63. fabulák helyezkedtek el. Ezek közül a 73.

mese csonka promythionjáról már beszéltünk, a korábban tárgyalt elmozdult levélpár alsó részén szerepelt. A 73., 74. és 62. mese a *recensio gallicana* szövegváltozatában olvasható, vagyis a lapok sehol sem sérült meg, csak a fabulák sorrendje változott. A 63. fabula azonban teljes egészében interpolált, vagyis a másoló a *recensio Wissemburgensis* alapján pótolta. Ezek szerint a levélpár érintett oldala (2^v) olvashatatlan volt, a szöveget a másoló nem tudta kibetűzni, de azzal tisztában volt, hogy ez a mese ide való.

Arról viszont nem lehetett a másolónak tudomása, hogy a megsérült füzet elveszett levelein milyen mesék szerepeltek, ezek számára egyszerűen nem léteztek. A kódex hiányos füzetének anyaga után a soron következő ép részek lemásolásával folytatta munkáját, a *gallicana*-gyűjtemény végéig. Ezt követően vette elő másik forrását, a *recensio Wissemburgensis*hez tartozó kéziratot, és ebből kigyűjtötte azokat a meséket, melyek eddig másolatában nem szerepeltek (**Fr₂**). Így jutott azokhoz a fabulákhoz, melyek ugyan eredetileg részét képezték a *gallicana* anyagának, de az elveszett levelekre estek. Egyetlen mese került el a figyelmét, a **Th 70. (Leo regnans)**, mely bizonyára megvolt a *Wissemburgensis*-típusú kéziratában, mégsem másolta le.

A bonyolult másolást folyamat végigkövetése azt is segít megvilágítani, hogy miért éppen azokon a helyeken találunk margináliákat **Fr₁** lapjain, ahol az interpolált mesék is vannak. Egészen addig a pontig, amíg a másoló gond nélkül haladhatott munkájával, mert forrása ép volt, nem kellett a *recensio Wissemburgensis* családjába tartozó kézirathoz nyúlnia. Nem is tette, soha nem választ innen variánsszöveget, mesecímet, és nem készít ez alapján margináliát. Amikor azonban sérült szövegű mesékhez ért, szükségesnek látta, hogy külső segítséghez forduljon. Szerencsére rendelkezésére állt egy másik mesegyűjtemény, mely ugyan eltérő szövegállapotú volt, de a sérült meséket megtalálta benne. Amikor tehát rákényszerült, hogy használja ezt a külső forrást, váratlanul alkalma nyílt az eltérő redakcióhoz tartozó kézirat alapján javítani a nem sokkal korábban leírt mesék szövegén. Ekkor jegyezte le a margináliákat, kiegészítette a meséket, értelmezte a szöveget.

Abból a tényből, hogy e javításokat senki nem érvényesítette az alapszövegen, az következik, hogy a margináliákat maga Johann Streler írta le, tehát ő volt az, akinek a *gallicana* A családjába tartozó forrása sérült volt, és egy másik kézirat segítségével javította ki a szöveget. Ritkának számít az az eset, amikor egy kontaminációs folyamatot ilyen módon, lépésről lépésre sikerül követni, sőt még azt a személyt is pontosan azonosítani lehet, aki a különböző források textusát elegyítette.

VIII. A *recensio vetus*

Léopold Hervieux foglalkozott először azzal a három kéziratból álló szövegcsaláddal, melyet ebben a fejezetben tárgyalunk. A családot *Romulus Vindobonensis*nek nevezte el. A három kézirat (V, Vi, E) mellett azt is felismerte, hogy a *Codex Wissemburgensis* (W) szövegét javító és kiegészítő második kéz (W²) munkája ugyancsak ebbe a családba tartozik. Ezeket a kiegészítéseket és javításokat a kézírás alapján a 11. századra datálták, vagyis a szövegcsaládnak ez a legrégebbi lenyomata. Szövegkritikailag azonban kevésbé használható, ugyanis csonkasága miatt nem ad teljes képet a család korai állapotáról. A másik három kézirat a 13–14. századból való, tehát a *Codex Wissemburgensis* második rétegének jelentősége lényegében csak abban áll, hogy jóval korábbi adatot szolgáltat a redakció létezéséről.²⁷⁷ További vizsgálatainkba mi sem vonjuk be, így a *recensio vetust* gyakorlatilag három kéziratból álló családnak tekintjük.

Georg Thiele ugyancsak tanulmányozta ezt a szövegcsaládot, és *recensio vetus*nak nevezte el. Már elnevezésével is a redakció jelentőségét és elsőségét igyekezett kiemelni, szerinte ugyanis ez sokkal közelebb áll a Romulus-gyűjtemény eredeti alakjához, és sok esetben az általa feltételezett *Aesopus Latinushoz*, mint az elterjedtebb és népszerűbb *recensio gallicana*.²⁷⁸

1. A *recensio vetus* kéziratai

Hervieux álláspontja szerint a *Romulus Vindobonensis* az általa *Romulus primitif*nek nevezett gyűjtemény leszármazottja, pontosabban annak erőteljes átdolgozása. A három kézirat egymáshoz való viszonyát is vizsgálta, és meggyőződése szerint a *Codex Vindobonensis 303* (V) testesíti meg a család alapvető formáját és legjelentősebb forrását. Ebből, vagyis ennek ősebből származtatta le a másik két kódexet, a *Codex Vindobonensis 901*-t (Vi), valamint a *Codex Berolinust* (E).²⁷⁹

---

²⁷⁷ HERVIEUX i. m. I² 685–698.

²⁷⁸ THIELE 1910 i. m. CLIX–CLXXII.

²⁷⁹ HERVIEUX i. m. I² 691–693.

Thiele a *vetus*-kéziratok kapcsán elsősorban az *Aesopus Latinusszal* való kapcsolat nyomait vizsgálta, és úgy gondolta, hogy a két redakció, a *vetus* és *gallicana* szétválásának ideje megállapítható, szerinte ez 600 körül történt. Azt is megszögezte azonban, hogy ennek a 600 előtti archetypusnak a rekonstruálása csak korlátozott mértékben lehetséges, és nem elegendő a *recensio vetus* az eredeti alakok megállapításához, hanem a *gallicana* szöveghelyeire is szükség van. Romlás ugyanis nem pusztán a *gallicanában* következhetett be, hanem a *vetusban* is, így a két redakció inkább kiegészíti egymást, és együttesen használandó, minthogy az egyik kizárná a másikat.²⁸⁰

A három kézirat közül mind Hervieux, mind Thiele a **V**-vel jelölt *Codex Vindobonensis 303*-t tartotta a legfontosabbnak. Ennek az az oka, hogy ez a kódex tűnik a legteljesebbnek, szinte minden olyan mesét tartalmaz, mely a *recensio gallicana* forrásaiban is szerepel, összesen 79 fabula szövegét olvashatjuk ebben a kéziratban. A másik két kézirat ennél szűkebb meseanyagot foglal magában, **Vi** csupán 50 fabulát, **E** pedig 60-at.

Hervieux és Thiele is hangsúlyozta, hogy ez a redakció jelentős eltéréseket mutat a *recensio gallicanával* szemben, azt azonban nem tudjuk eldönteni, hogy a különbségek külső forrás használatára utalnak, vagy csupán önálló átdolgozás eredményei. Nincs olyan gyűjteményünk, mely támpontot adhatna valamilyen külső forrásra vonatkozóan, sem görög, sem latin nyelven nem tudunk a *recensio vetus*hoz hasonló szövegállapotú gyűjtemény létezéséről. Az önálló átdolgozás ugyancsak elképzelhetőnek tűnik, a retorika oktatás részeként ugyanis gyakori feladat volt meseszövegek átalakítása, átfogalmazása, de ebben az esetben sincs több információnk. Természetesen bizonyítékok híján egyik lehetőséget sem zárhatjuk ki, mindkét eset nagyfokú innovációt és kreativitást feltételez, melynek révén ez a redakció ebben a formában létrejött.

Hogy milyen mértékű átoldogásról beszélünk, ahhoz elegendő a *recensio vetus* néhány meséjének szövegét összehasonlítani a *recensio gallicana* kézirataiban olvasható változattal. Bizonyos esetekben viszonylag kevés módosítással találkozunk, mint például a vadkant kigúnyoló számárról szóló mesében (**Th** 14: *Asinus irridens aprum*):

---

²⁸⁰ THIELE 1910 i. m. CLXVIII–CLXXII.

Rec. gall. (F)	Rec. vet. (V)
De male ridentibus sapiens talem subiecit fabulam. Aliquanti homines, cum sibi faciunt risum, aliis <i>faciunt</i> contumeliam; <i>sed</i> sibi <i>congerunt malum</i> , <i>ac</i> ueluti asinus <i>occurrit</i> apro. Salve, inquit, frater. Indignatus aper tacuit dissimulans agitavitque caput. Absit a me, inquit, <i>ut</i> de uano sanguine dentes meos coinquinem; nam mihi oportebat [te iniuriosum] uel laceratum <i>relinquere</i> . Monet hec fabula insipientibus parci debere, stultos <i>autem defendere qui insultare audent melioribus</i> .	De male subridentibus dicitur talis fabula. Aliquanti homines, cum sibi faciunt risus, aliis <i>inferunt</i> contumeliam, <i>et</i> sibi malum <i>asciscunt</i> , veluti Asinus <i>occurrent</i> Apro. Salve, inquit, <i>ave</i> , frater. Indignatus Aper tacuit, <i>ac</i> dissimulans <i>iram</i> agitavit caput. Absit <i>tamen</i> a me, inquit, ne de vano sanguine dentes meos coinquinem. Nam <i>me</i> oportebat te injuriosum vel laceratum <i>dimittere</i> . Monet haec fabula insipientibus parci debere, stultos docere, <i>ne melioribus audeant insultare</i> .

A változtatások zöme inkább nyelvtani jellegű, például az *asinus occurit apro* helyett *occurrent* szerepel a *recensio vetus*ban, vagy más szavakat találunk a két redakció szövegében, például a *recensio gallicana faciunt contumeliam* kifejezése a *vetus*ban *inferunt contumeliam* alakban áll. Máskor jóval több különbséget fedezhetünk fel a két redakció szövegállapota között, ahogyan a *Mons parturiens* (Th 31.) című mese esetében is:

Rec. gall. (F)	Rec. vet. (V)
Ubi timor magnus est et grauis tremor, sepe nichil est. Nam sic auctor pontis fabulam. Quidam mons parturiens dabat gemitus magnos. Omnis autem natio regionis illius, ut uidit et audiuit, statim perturbata est. <i>Pauebant omnia simul; nullus erat memor sui; tanto et tam ualido sono pauore concussi, obliti suorum</i> . Deinde mons ille qui parturiebat, gemitus agens magnos, peperit unum murem. Fama huius rei uolat et quos timor inuaserat resumpserunt spiritum, et quod quantum timor illos inuaserat, tantum excitati sunt ad risum.	Ubi terror et timor magnus est, saepe nihil est. Mons quidam dabat gemitos (<i>sic</i>) magnos ceu parturiens. Quod omnis circa natio ut audivit, perturbata est, <i>nullusque fuit memor sui</i> . Sed post gemitum ingentem peperit murem. Fama autem hujusmodi volante, qui prius moribundi fuere, spiritum cum viribus resumpsere. Sic qui malum plus timet quam debet vel decet, ad nichilum saepius deveniet.

A *recensio gallicana* valamivel bővebben fejti ki, hogy mennyire féltek az emberek a hatalmasat nyögő hegytől, míg a *vetus* tulajdonképpen nem is hangsúlyozza az emberek félelmét, csupán az ijedtséget, nyugtalanságot említi. A mese vége is különbözik a két redakcióban, a *recensio gallicana* mesezárásának egy részét a *recensio vetus* epimythionjában fedezhetjük fel. Ilyen és ehhez hasonló módosításokat, eltéréseket találunk a *recensio gallicana* és *vetus* között, melyek meglehetősen nehézzé teszik a *vetus* leszármazásának megítélését.

a. A *Codex Vindobonensis 303* (V) szerkezete

Az imént bemutatott példák jól mutatják, hogy az átdolgozás mértékétől eltekintve mindhárom *vetus*-kézirat többé-kevésbé a *recensio gallicana* sorrendjében halad, a mesék könyvekre osztás nélkül, számozással ellátva követik egymást, olykor azonban eltérnek a megszokott meseelrendezéstől. Éppen ezek a sorrendbeli különbségek érdekelnek most bennünket, különösen a **V** kézírral kapcsolatosan.

Az első jelentős különbség a kéziratok sorrendjében a **Th** 23. mese helye, mely a beteg kányáról szól (*Milvus aegrotans*). **E**-ben ez a 20. helyen áll, a **Th** 24. mese után (*Aves et hirundo*), vagyis a *recensio gallicana* sorrendjéhez képest a két fabula megcserélődött. **V**-ben a **Th** 23. mese a 62. helyen szerepel, tehát a gyűjtemény vége felé találjuk meg. A *recensio vetus* harmadik kézirátában (**Vi**) ez a fabula sehol nem fordul elő, vagyis ez a kódex nem segít a helyes sorrend megállapításában. Ha összevetjük a *vetus* két említett kézirátának szövegét, szembetűnő a különbség a mese két variánsa között:

Rec. gall. (B)	V	E
Milvus, cum <i>egrotaret</i> et multis mensibus iaceret, nec spem uitae suae <i>uideret</i> iam <i>esse</i> , matrem cum lacrimis rogabat ut sancta loca <i>circumiret</i> , et pro salute <i>illius</i> uota magna promitteret. Faciam, inquit, quod uis, fili; <i>sed</i> uereor ne non impetrem. Illud enim uereor, nate, et uehementer timeo; quando omnia delubra uastasti et cuncta polluisti altaria, nec pepercisti sacrificiis, nunc quid uis ut orem?	Milvus, cum <i>aegrotare coepisset</i> , et multis mensibus iaceret, nec spem vitae suae iam <i>haberet</i> , <i>suam</i> matrem cum lacrimis rogabat, ut sancta loca <i>visitaret</i> et pro salute <i>sua</i> magna vota promitteret. Faciam inquit, fili, quod vis. Ve[rum] ne impetrem illud enim vereor, nate, et uehementer timeo. Quando omnia delubra vastasti, et cuncta altaria polluisti, nec sacrificiis pepercisti, nunc quid vis ut orem?	Milvus jacebat pressus pondere gravis morbi. Qui rogavit murem (<i>sic pro</i> matrem) cum gemitu cordis, ut illa daret Superis vota pro ipso. Illa inquit: O mi nate, tu saepe laesisti numina; quapropter paena fuit tibi saepe metuenda. Illi (<i>sic pro</i> Ubi) tunc sument[ur] medicamenta de tuo crimine? Praesens dolor [te] cogit esse fidelem; sed ista pietas tarda venit cum morte. Nemo immundus debet tangere munda, et qui plenus est vitiis, vix poterit alios mundare.
Audiant haec qui commissio malo audent in malis suis loca sancta circumire maculati. <i>Sed</i> facere manibus et laborare debent, ut facta eorum mala deleantur.	Audiant haec qui commissio malo audent in malis suis <i>perdurando</i> , loca sancta <i>per</i> circuire. Maculati facere manibus et labore debent ut facta ejus mala deleantur.	

V és **E** között a tartalmi egyezéseken kívül semmiféle textológiai hasonlóság nem található, mintha a két kézirat szerzője vagy másolója teljesen más forrásból dolgozott volna. Ugyanakkor az is szembeötlő, hogy **V** szövege mennyire közel áll a *recensio gallicana* kézirataiban olvasható verzióhoz. A fabulának nem ismerjük a phaedrusi változatát – ha

egyáltalán volt ilyen –, és nem fordul elő sem a *Codex Wissemburgensis*-ben (**W**), sem pedig az Ademar-kéziratban (**Ad**), így nem tudjuk eldönteni, hogy a két variáns közül melyik élvez elsőbbséget a másikkal szemben, melyiket tekinthetjük a Romulus-gyűjtemény részének. Carl Magnus Zander úgy vélte, hogy a fabula Phaedrusról származik, és az **E** kézirat alapján rekonstruálta a mese phaedrusi alakját, de kiegészítette a *gallicanában*, illetve a **V**-ben található verzióval, vagyis tulajdonképpen mindkét variánst felhasználta a mese helyreállításához.²⁸¹ Ezzel szemben Thiele²⁸² és Adrados²⁸³ is csak az egyik verziót tartotta phaedrusi eredetűnek, mégpedig az **E**-ben olvasható szövegváltozatot, melyben valóban fellelhetők a jambikus lüktetés nyomai.

Visszatérve a sorrend kérdéséhez, azt láthattuk tehát, hogy a *recensio vetus* két kézirata (**V** és **E**) teljesen különböző szövegváltozatot hoz, és a mese igen eltérő helyen szerepel a két kódexben, **E**-ben a 20., míg **V**-ben a 62. helyen találjuk meg. **E**-ben ez a mese külső forrásból származik, **V**-ben pedig egy olyan mesecsoporthoz tartozik, melynek további darabjai egyáltalán nem fordulnak elő a redakció két másik kézirataiban (**E**, **Vi**).

Vizsgáljuk meg most **V** soron következő fabuláját is, vagyis a 63. mesét (**Th** 60: *Meretrix et juvenis*). A *recensio gallicana* sorrendjéhez képest a szóban forgó mese megint egészen más helyen szerepel. Ennek **V**-ben olvasható szövegállapota, ahogyan az előbbi esetben is, igen közel áll a *recensio gallicana* kézirataihoz, egy-két variánstól, valamint a promythiontól eltekintve, lényegi különbséget nem fedezhetünk fel:

Rec. gall. (S)	V
De meretricibus, Auctor nobis talem refert fabulam. Quia impudorate femine, per ingenium imponunt viris iniuriam. Quedam meretrix que erat perfida, multis cum blandiretur, <i>inuenit</i> quem sepe affixerat iniuriis, <i>et ille</i> facilem se prebuit <i>propter vsum</i> . <i>Deinde mulier sic ad eum dixit</i> . Licet multi <i>muneribus</i> super me contendant, ego tamen satis te amo, et plus <i>aliis omnibus</i> te diligo. At <i>iuenis</i> memor quotiens ab ea deceptus fuit, <i>tamen</i> benigne respondit. Et ego (inquit) te mea lux, non quod mihi fidem serues, sed quod iocunda es mihi. Sic	Quia impudicae feminae per ingenium imponunt viris. Quaedam Meretrix, quae erat perfida <i>multum</i> multis, cum blandiretur ju[v]eni <i>cuidam</i> , quem saepe afflixerat injur(g)iis, <i>sed tunc</i> facilem se illi praeberet, <i>non sine dolis</i> dixit: Licet <i>omnibus</i> multi super me contendant, ego tamen satis te amo et plus diligo. Et Juvenis, memor quotiens deceptus ab ea fuit, benigne respondit. <i>Et ego te</i> , inquit; tu mea lux, non quod fidem mihi serves, sed quod iocunda es mihi. Sic verbis se mutuo

²⁸¹ ZANDER 1924 i. m. 60–63: *Non fas est sacra pura impurum tangere.* / [Frustra rogat perdurans veniam malitia.] / Morbo iacebat milvus pressus gravi. / Matrem rogavit cordis cum gemitu [suam]. / Ut votis superos ambiat pro filio. / [At] illa: »o nate mi, [deorum] numina / Laesisti saepe. Iam diu poenast tibi / Metuenda. [qui vastasti delubra omnia] / [Et cuncta scelere polluisti altaria] / [Sacrificiis ipsis nec pepercisti impius.] / illinc nunc sumes medicamenta a crimine? / [Nunc] cogit esse te pium praesens dolor; / Sed ista pietas tarda moribundi venit.«

²⁸² THIELE 1910 i. m. XLIX.

²⁸³ ADRADOS i. m. II. 547.

uerbis se mutuo deluserunt.
Nam simplices sic expoliantur.

deluserunt.
Nam simplices homines, si forte expoliant
meretrices.

Észrevehetjük, hogy a **V** 60. fabulája után álló mesék, vagyis a kézirat számozása szerint a 61-től a 79-ig, egyáltalán nem fordulnak elő a *recensio vetus* másik két kéziratában (**Vi**, **E**). Ebbe a tömbbe tartozik az imént tárgyalt 62. és 63. mese is. Nézzük meg most e csoport többi tagját is! Ezeknél az összehasonlítás során csak a *recensio gallicana* és *recensio Wissemburgensis* szövegváltozataira támaszkodhatunk. Korábban bemutattuk, hogy a *recensio vetus* mennyiben tér el a *recensio gallicana*-hoz képest, milyen mértékű átdolgozással, módosítással kell számolnunk egy-egy mese kapcsán. Azt láttuk, hogy általában több változtatás is történt a *vetus* szövegállapotán, ezek a módosítások elég jól körvonalazhatók a *recensio gallicana* meseszövegeihez képest. **V** 61. meséjétől kezdve, beleértve a már említett 62. (**Th** 23.) és 63. mesét (**Th** 60.), megfigyelhetjük, hogy ezek viszont jelentős mértékben nem különböznek a *recensio gallicana* vagy a *recensio Wissemburgensis* szövegállapotától. Kezdjük először azokkal a mesékkal, melyek a *recensio gallicana* variánsaival szinte szó szerint megegyeznek. Ezek a következők:

Th	V	Cím
23	62	<i>Milvus aegrotans</i>
76	67	<i>Verveces et lanius</i>
77	68	<i>Auceps et aves</i>
78	69	<i>Homines duo, fallax, verax et simiae</i>
79	70	<i>Equus, cervus et venator</i>
83	71	<i>Asinus et leo</i>
86	72	<i>De leone et vulpe</i>
87	73	<i>Cornix</i>
88	74	<i>Puer et scorpius</i>
90	75	<i>De hirco maiore et tribus minoribus</i>
94	77	<i>De gladio et viatore</i>
95	78	<i>Ovis et cornis</i>
85	79	<i>Corvus et aliae aves</i>

A felsorolt mesék egyike sincs meg a *recensio Wissemburgensis* kézírataiban (**W**, **Fr**₂), ezért azt gondoljuk, hogy ezek nem is képezték részét ennek a redakciónak. Mind a 13 fabulának ismerjük azonban a *gallicanabeli* változatát, e redakció szinte minden kódexében fellelhetjük ezeket. Az egyes kéziratok a szövegleszármazás jellegéből adódóan valamelyest eltérnek egymástól, ezért nem lehet egy kitüntetett *gallicana*-kézirat alapján helyesen megítélni **V** szövegállapotát. Célszerűbbnek találjuk, ha ebben az esetben szinoptikus szövegösszevetést alkalmazunk, vagyis **V** mellé a *recensio gallicana* nem egy, hanem több

kéziratának szövegét helyezzük. Nem célunk mind a 13 mesét ilyen módon bemutatni, néhány példát is elegendőnek tartunk ahhoz, hogy **V** és a *recensio gallicana* szoros rokonságát bizonyítsuk. Vegyük például a **Th** 77. mesét, mely a madarokról és madarászról szól (*Auceps et aves*):

rec. gall. B (B)	V	rec. gall. A (F)
Sapientis consilium nullatenus pretermitti debere admonet nos subiecta auctoris fabula.	<i>Si per nos non sufficiamus, ab aliis provideri nec despiciamus. Aliter: Sapientis consilium nullatenus praetermitti debet.</i>	Sapientis consilium nullatenus pretermitti debet, ut hec monet fabula.
In uerno aues diuersi generis dum exultarent et in nidis suis velatae fronde sederent, aspiciunt aucupem lippum componere cannas suas et festucam inserere uisco. Illae ignarae et simplices aues sic inter se narrare coeperunt: Quam pium hominem aspiciamus, quia pro nimia bonitate lacrimae ex eius oculis fluunt quotiens nos aspicit! De quibus unus, aliis astutior et expertos habens omnes dolos aucupis, sic dixisse fertur: Heu fugite, simplices et innocentes aues, et ab hac uos eripite fraude. Pro qua re moneo, ut impigris alarum pennis uos ad aerem liberum uolatu extollatis celeriter. Nam, si placet cognoscere ad eius opera, caute intendite, et uidete, quia quas fraude ceperit, mox morsu occisas aut prefocatas in cumbam reponit. Monet haec fabula non dubium fieri posse ab unius consilio multos de periculo liberari.	In verno tempore Aues diuersi generis, dum exultarent et in nidis suis velatae fronde residerent, a(u)spiciunt Au(j)cupem lippum et ponere cannas suas et festucam inserere visco. Illae ignarae et simplices Aves sic inter se narrare coeperunt: Quam pium hominem aspiciamus, quia pro nimia bonitate lacrimae ex oculis ejus profluunt, quotiens nos aspicit! De quibus una Avis, astutior et expertos habens omnes dolos Aucupis, sic dixisse fertur: Heu! fugite, simplices et innocentes Aves, et ab hac vos eripite fraude. Pro qua re moneo, ut impigres alarum pennis vos ad aerem libero volatu extollatis celeriter. Nam si placet cognoscere, ad ejus opera intendite et videte; quia quas fraude ceperit, occisas morsu aut perfocatas in cimbam reponit. Monet haec fabula ab unius consilio multos de periculo liberari.	In uerno tempore aues diuersi generis cum exultarent et in nidis suis uelate frondibus nemoris sederent, aspiciunt aucupem lippum componere cannas suas et festucas inserere uisco. Ille uero ignare et simplices aues inuicem dixerunt: Quam pium hominem cernimus, quia pro nimia bonitate lacrimae ex oculis ejus profluunt, quotiens nos aspicit! De quibus una ceteris astutior et expecta omnes aucupis dolos sic dixisse fertur: Heu fugite, simplices et innocentes aues, et ab hac uos eripite fraude. Nam si uobis placet cognoscere uerum, ad eius opera caute intendite et uidete, quia quas fraude ceperit, morte occisas aut prefocatas in cymba reponet. At ille impigre alarum uolatu ad liberum se extollunt aerem et dolosi aucupis aufugiunt fraudem. Monet hec fabula non dubium esse unius consilio multos a periculo posse liberari.

A szövegösszevetés alapján érzékelhető, hogy a *vetus* vizsgált kézírata nagymértékben egyezik a *gallicana* szövegváltozatával, néhány különbséget azonban így is találunk. Először is **V** promythionjának csupán a második fele vág egybe a *recensio gallicana* promythionjával, az első része máshonnan származhat, esetleg önálló kiegészítés lehet. A változatok kevésbé térnek el egymástól, nem szerepel például a *tempore* szó **B**-ben, de megtaláljuk a *recensio gallicana* egy másik kéziratában, a *Codex Ashburnhamianus*-ban (**F**). Hasonló a *fluunt*–*profluunt* ingadozása is a három idézett kódex szövegében, **B**-ben a *fluunt* szó áll, **F**-ben és **V**-

ben pedig a *profluunt* kifejezést olvashatjuk. Akad néhány lacuna is **V** változatában, nem szerepelnek a *caute* és *mox* szavak, valamint az epimythion egy tagmondata sem fordul elő a vizsgált kéziratban.

Nézzünk most egy egyszerűbb esetet is, amikor **V** szövegében még kevesebb variánssal találkozunk a *recensio gallicana* megfogalmazásához képest, mint például a **Th** 94. mesénél (*De gladio et viatore*):

B	V	F
<i>Homo malvs mvlto perdit et ipse solvs perit, ac per hoc avdi fabvlam istam.</i> Gladium uiator dum <i>ambulabat</i> , iacentem inuenit in uia, quem interrogauit: Quis te perdidit? Cui contra telum: Me quidem unus, ego uero multos.	<i>Qui alios perdit aliquando peribit.</i> Gladium viator, dum <i>ambulet</i> , iacentem inuenit in via. Quem interrogavit: Quis te perdidit? <i>Et</i> cui contra telum: Me quidem, <i>ait</i> , unus; ego vero multos.	<i>Homo malus multos perdit ac per hoc ipse solus perit.</i> Gladium uiator, dum <i>ambulat</i> , iacentem inuenit. Quem interrogauit uiator: Quis te perdidit? Cui contra <i>gladius</i> : Me quidem <i>perdidit</i> unus, ego uero multos.
Haec fabula narrat malum posse perire, sed ante multos nocere <i>posse</i> .	Haec fabula narrat malum posse perire, sed ante multos nocere.	Hec fabula narrat malum posse perire, se autem multos nocere.

Ebben az esetben alig fordulnak elő eltérések a két redakció között, az első feltűnő különbség megint a promythionokban olvasható, **V** csupán tartalmilag egyezik a *gallicana* promythionjával, de minden bizonnyal abból származik, melyre a *perdo* és *pereo* igék használatából következtetünk. A mese további része néhány apró eltéréstől eltekintve szinte szó szerint megegyezik a *gallicana* kézíratainak szövegével. Nem tartjuk szükségesnek, hogy a további tíz mesét is ilyen módon bemutassuk, ugyanis mind a tíz esetben ugyanazt tapasztalhatjuk, vagyis azt, hogy **V** szövege jól érzékelhetően egybevág a *gallicana* kézíratainak szövegváltozatával.

Ez alapján azt gondoljuk, hogy **V** vége, vagyis a kézirat számozása szerinti 61. mesétől kezdődő rész valójában bővítés, és ezek a mesék eredetileg nem képezték részét a *recensio vetus*nak, és ezért nem szerepelnek sem a másik bécsi kódexben (**Vi**), sem pedig a berlini kéziratban (**E**). Nézetünk szerint a *recensio vetus* törzsanyagát **E** mutatja helyesen, melyben az utolsó mese a 60. sorszámmal jelölt *Lupus, pastor et venator* című fabula volt (**Th** 73.). Ugyancsak nem tartozott a *recensio vetus* törzsanyagába a **Th** 23. mese (*Milvus aegrotans*), mely bár szerepel **E**-ben, de a fent bemutatott szövegeltérések alapján ezt későbbi pótlásnak gondoljuk. Azt állítjuk tehát, hogy a *recensio vetus* eredeti formájában csupán 60 mesét tartalmazott, mégpedig ugyanolyan sorrendben, ahogyan a mesék a *recensio*

gallicanában állnak. Nem tartozott a *recensio vetushoz* a **Th** 23. mesén kívül a **Th** 60. (*Meretrix et iuvenis*) fabula, valamint a **Th** 74. mesével kezdődő rész, de nem volt a *vetus* része a **Th** 48. (*Lupus et vulpis iudice simio*) fabula sem, mely a *vetus* fennmaradt kézíratai közül csupán **Vi**-ben szerepel. Erre a legutóbbi mesére a későbbiekben még visszatérünk. Ezeket tehát, a **Th** 48. mesét leszámítva, **V** kiegészítésének tartjuk. Állításunkat az bizonyítja, hogy a felsorolt mesék szövege szinte szó szerint megegyezik a *recensio gallicana* szövegállapotával, szemben a *vetus* más meséivel, ahol a fabulák jelentős átdolgozáson mentek át. Szintén állításunkat erősíti, hogy a **Th** 23. és **Th** 60. mesék csak a gyűjtemény vége felé kaptak helyet **V**-ben, és nem a *gallicana*-sorrendnek megfelelő helyen állnak, vagyis ezek csak később, egy *gallicana*-családba tartozó forrás alapján kerülhettek bele.

Nem ejtettünk még szót **V** néhány további meséjéről, melyek szintén a gyűjtemény vége felé fordulnak elő. Ezek nem csupán a *recensio gallicanában* találhatók meg, hanem a *recensio Wissemburgensis*-ben is. A négy mese, melyről szó van, a következő:

Th	V	W	
74	61	5.4	<i>Pavo ad Junonem</i>
60	63	4.1	<i>Meretrix et iuvenis</i>
75	66	5.5	<i>Panthera et pastores</i>
92	76	4.3	<i>Pulex et camelus</i>

Ezek közül három mese szövege mindkét redakcióhoz kapcsolódik, a *recensio gallicanához* és a *recensio Wissemburgensis*hez is, ugyanis szövegük olyan variánsokat tartalmaz, melyek hol az egyik, hol a másik redakcióban szerepelnek. Nézzük először a **Th** 74. mesét:

S	V	W
Quod vnicuique concessum est hoc vtatur sicut auctoris nobis fabula narrat. Pauo ad iunonem venit iratus, et indigne ferens, <i>quod</i> lascinia cantaret et humana agnosceret, et quod id idem sibi non esset datum, sed ob eius vocem dimissam ab omnibus derideretur. Tunc iuno consolandi causa blanditur et alloquitur eum. Visus tuus super vocem, et forma tua superat lasciniam. Colore et nitore smaragdi perfusus, nullus	Quod cuilibet concedatur, hoc contentus sit. Pavo venit ad Junonem iratus, graviter ferens <i>quod post</i> lusciniam cantaret et sibi non esset tributum , sed derideretur, voce demissa. Tunc Juno consolandi causa blanditur alloquitur[que] eum: Visus tuus superat vocem, et forma tua superat lusciniam. Colore et nitore smaragdi perfusus es(t), nullusque volucrum similis est tibi. Pectore flammae, <i>gemmae</i>	Quodcumque concessum est, haec utatur oportet. Pauo ad iunonem uenit iratus eundem ferens post luciniam cantaret et sibi non esse tributum sed riditur uoce dimissa. Tunc iuno consola causa adloquitur eum pulcritudinem superat uocem et formonsam superat luciniam colores et nitores malgrado perfusus ullus similis tibi pectusque flammis cauda et collum lucens et pauo ad

similis tibi, pictusque plumis, *gemmis* cauda et collo *refulges*. Et pavo ad iunonem sic ait. Quid mihi hec sunt? vincor voce. At iuno factorum (inquit) arbitrio, a diis date sunt partes omnibus vobis. *Tibi nitor coloris et forma* maior Virtus aquile, liscinia *cantu vocis auguria summit*. Coruus grumire captat, columba dolet seni, titus *gruis ostendit semper tempus et in oliua parit* tarde. Ficedula proliuida pomis, lucifera gaudet hyrundo, nudus sero volat vespertilio. Gallus nouit noctis horas, *omnibus abundat in suo*. Tu noli querere nisi quod accepisti a diis.

cauda et collo *refulgent*. Et Pavo ad Junonem sic ait: **Quo** mihi haec sunt, **si** vincor sono? **Juno respondit:** Factorum arbitrio partes datae sunt vobis: *tibi nitor, forma et color divinae formae*, major virtus aquilae, luscinae *cantus vocis, auguria sumit* corvus, glunnire accepit columba, dolet semper turtur **phipat nibolus, dolores habet thetus**, grus ostendit semper tempus, in oliua parit turdus, [ficedula] **blanda est pomis**, lucifero gaudet hyrundo, nudus sero volat vespertilio, gallus noctis novit horas, *omnibus in suo (h)abundat; tu, nolo quaeras* quod tibi a Diis non est datum.

iunonem dixit. **Quo** mihi inquit haec **si** uincor uoce. **Iuno respondit** factorum arbitrio partes date sunt uoces uobis **diuine forme** maiore uirtute aquilae luscinae uoces melius auguria uidere in coruum **pipat autem nibulus** grunnt interim columbus **doceres habet thetus** ficetula **blanda est pomis** luce gaudit hyrundo nidus fugit uespertilio. Gallus nouit noctes draste uero noluit queras illud quod tibi non est datum.

Nem térünk ki minden apró különbségre a mese szövegváltozataiban, csak azokat a helyeket emeljük ki, melyeknél **V** szövege hol az egyik, hol a másik recensióhoz igazodik. Dőlt betűkkel jelöltük azokat a szöveghelyeket, ahol **V** a *recensio gallicana* variánsaival mutat párhuzamot, és félkövérrel, ahol a *recensio Wissemburgensis* hagyományához kapcsolódik. A szövegösszevetés alapján látható, hogy nem elegendő csupán az egyik redakciót **V** forrásaként elgondolnunk, mindkét családra szükségünk van ahhoz, hogy **V** szövegét leszármaztathassuk, ugyanis a félkövérrel kiemelt részek nem szerepelnek a *recensio gallicana* kézírataiban, de kivétel nélkül megvannak a *recensio Wissemburgensis*-ben. Megfordítva is igaz, a dőlt betűs szöveghelyek csupán a *gallicana* kézírataiban olvashatók, a *recensio Wissemburgensis*-ben azonban nem találjuk meg azokat.

Ugyanezt tapasztaljuk a 66. mese esetében is:

Th 75: *Panthera et pastores*

B	V	W
Panthera, inquit, innox cecidit in foueam.	Panthera in nocte cecidit in foueam.	Dum nox fuisset pantera cecidit in fouea et quia solet aspectus perferri cuilibet gratiam ut hanc agrestes uiderunt. Alii fustis cogerunt. Alii [ho]nerant saxis quidam uero dixerunt contra parcite innocenti, qui neminem laesit.
<i>Agrestes ut uiderunt, alii fustibus feriunt, alii saxa ridentes mittunt.</i> Quidam e contra dixerunt: Parcite innocenti qui neminem	<i>Agrestes vero ut viderent, alii fustibus feriunt, alii saxa ridentes inmittunt;</i> quidam vero e contra dixerunt: Parcite innocenti quae neminem	

lesit, et haec dicendo, multos prohibuerunt ne morte eam affligerent. Alii autem miserunt panem.

Alii dolebant huius innocentiam, ut uariae uoluntates.

Nox ut uenit (h)abierunt omnes domum, putantes eam noctu mori.

Deinde *ut* illa uires suas refecit languidas, ueloci saltu se inde liberauit, et ad *suum* cubile properauit.

Post paucos dies, rememorans quae perpessa fuerat, uenit ad locum, pecudes illic trucidat, pastores dissipat, in aratores et agrestes impetu seuit, et multa male deuastando perdidit. Timent omnes, non curant dampna, tantum pro uita rogant. Tunc panthera molliter ad eos sic dixisse fertur:

Memini quis me fuste cecidit, quis me saxo nocuit, quis inique gessit, quis panem miserit. Sed illos hostes refero qui me mori petierunt.

Haec improbi et iniuriosi audiant, et caueant ne aliquem ledant.

laesit, et hoc dicentes multos prohibuerunt ne morte eam affligerent. Alii autem miserunt panem, **ut spiritum retineret; alii dolebant ejus innocentiam, ut sunt variae uoluntates hominum.** Nox ut venit, abierunt omnes domum, bestiam dimittentes, **quasi inventuri mortuam.** Postea *ut* illa vires suas refecit languidas, ueloci saltu se **exinde levavit** et ad *suum* cubile properat.

Paucis diebus interpositis memorata bel[l]ua prouolat, pecudes in illo loco trucidat, ipsos Pastores necat et irata impetu saevit in omnes eos agrestes, et cunctos vastat illorum agros. Tunc sibi omnes timentes et qui tunc illi pepercerant, dant sibi animos fugere, nec curant dampna, sed sibi metuunt mortem tantumque vitam rogant; et illa sic dixit ad eosdem:

Memini qui me fuste cecidit, quis me saxo nocuit, **quis panem dederit; vos timere nolite. Illis reverter hostis**, qui me appetierunt morte.

Haec improbi et iniuriosi audiant, ne aliquem laedant.

Alii autem miserunt panem **ut retineret spiritum**

nox aduenit illis et abierunt omnes domum **quasi mortuam.** Postea ille uires suas refecit languidius ueloci autem saltum se **exinde leuauit** et ad cubilem properat.

Paucis diebus interpositis memorata prouolebat pecudes illo loco trucidet illos pastores negat. Iratus impetum siuit eis et cunctas uastat illorum. Tunc se timentes omnes et quia tunc illi pepercerat, dant animos fugire non curant domum sed sibi metuunt mortem tantum uitam rogant. Et illa sic ad eosdem dixit.

Nemini inquit quis me saxo quis petierit. **Quis panem dederit. Uos timere nolite illis uero hostis** qui meam petierunt mortem.

Ez a példa sokkal látványosabban mutatja, hogy **V** szövege a *recensio gallicana* és *recensio Wissemburgensis* kontaminációjával jött létre. A szó szerinti egyezések kétségtelenné teszik a két forrás használatát, vagyis a kontaminációt, melynek során egész tömbök, hosszabb részek kerültek egymás mellé **V** szövegében.

Nézzük most a következő mesét (**Th 92: Pulex et camelus**), melyben szintén találunk kontaminációra utaló nyomokat, bár csak a történet legvégén:

Th 92: Pulex et camelus

S	V	W
Aliquanti cum nihil sint, ipsi se magnificant, sicut auctoris breuis narrat fabula.	Stulti cum nichil [sunt] se magnificant.	Aliquanti homines cum nihil sint ipsi se magnificant.

Pulex stans in cameli sarcina, cum fuisset camelus onustus, plaudebat esse se meliorem, longum iter cum agerent, venerunt simul vespere ad stabulum. Pulex vero statim se ante pedes cameli excussit, et sic dixisse fertur. Bene feci inquit descendens de tuo dorso, ne te diutius grauarem. Et camelus ad pulicem sic ait. gratias ago, quod nec te imposita grauatus sum, <i>nec te nunc deposita sum alleviatus</i> . Hanc illi audiant fabulam qui nec grauare nec iuuare possunt aliquando meliores.	Pulex, in Cameli sarcina cum fuisset, Camelo onusto plaudebat se esse meliorem. Longe iter cum ageret, venerunt simul ad vesperum in stabulum. Pulex vero statim ante pedes Cameli excussit et dixisse fertur. Bone feci, inquit, parcens ne diutius te gravarem. Et Camelus ad Pulicem sic dixit: Gratias ago, quia nec te inposito gravatus sum, nec nunc deposito relevatus . Hanc illi audiant fabulam, qui nec gravare, nec iuvare aliquando possunt meliores.	Pulex in cameli sarcina[m] cum fuisset honoratus plaudebat sibi esse melior. Longum cum iter ageret uenerunt simul ad uesperam. Statim introeuntes stabulu[m] se ante pedes cameli excussit. Bene feci inquit tibi parere ne te diutius grauarem. Et camelus dixit. Gratias ago sed ne inposito grauatus, nec nunc deposito releuatus . Haec audiant fabulam, qui ne grauare nec iuuare aliquando possunt meliores.
---	--	--

A mese végén szereplő *nec nunc deposito relevatus* tagmondat **V**-ben szó szerint megegyezik **W** megfogalmazásával. Ez azért érdekes, mert a mondat csak a *gallicana A* néhány kéziratában szerepel. Nincs meg sem **F**-ben, sem pedig **M**-ben, ahogyan a *gallicana B* családjában sem találjuk meg. A *gallicana A* kéziratai közül csupán **S** és **Mon** őrizte meg, de nyomait még az antológia leszármazottaiban (**Nil**, *Rom. Angl.*) is fellelhetjük. Ezek ugyan átdolgozták az előttük álló meseszöveget, annyi azonban megállapítható, hogy **S** és **Mon** alakjához állnak közelebb, ahol az *alleviatus* szó szerepel szemben a *recensio Wissemburgensis*ben olvasható *relevatus*szal. **Nil**-ben az *alleviatus*ból levezethető *levius* alakot találjuk, a *Romulus Anglicus*ban pedig az ehhez szintén hasonló *levamen* kifejezés áll. Ez alapján azt gondoljuk, hogy a tagmondat ζ-ban még megvolt, és csak θ-ban tűnt el. Mivel **V** szó szerint **W** alakjával egyezik meg, azt gondoljuk, hogy egy olyan *gallicana*-forrásra mehet vissza, melyben az érintett mondat már nem szerepelt, és azt a *recensio Wissemburgensis* alapján egészítették ki.

A 63. meséről (**Th** 60.) korábban már beláttuk, hogy egyetlen forrásra támaszkodik, a *recensio gallicana* szövegváltozatát hozza. Ez annak ellenére van így, hogy a mese szövege **W**-ben is szerepel.

Mindezek alapján azt gondoljuk, hogy **V**, vagy ennek forrása, a *recensio vetus* anyagát, mely a 60. mesével (**Th** 73: *Lupus, pastor et venator*) ért véget, egy, a *recensio gallicanához* tartozó kódex alapján további mesékkal bővítette. Az imént bemutatott kontaminált mesék azonban azt is mutatják, hogy ez egy olyan *gallicana*-kézirat volt, melyet korábban a *recensio Wissemburgensis* szövegeivel kiegészítettek, nagy valószínűség szerint interlineáris vagy marginális glosszákkal. Feltevésünket alátámasztja a három kontaminált

mese (**Th** 74., 75., 92.), ahol bizonyíthatóan számolnunk kell a *recensio Wissemburgensis* hatásával. A korábban vizsgált 13 mesénél azért nem találhattuk meg a *recensio Wissemburgensis* hagyományának nyomait, mert azok a mesék nem is szerepelnek benne. Ugyanakkor nem ejtettünk még szót két olyan meséről, melyek csupán a *recensio Wissemburgensis* két forrásában (**Fr**₂, **W**), valamint **V**-ben fordulnak elő.

A **Th** 97. (*Vulpis in homine versa*) és 98. (*De tauro et vitulo*) mese **V**-ben a 64. és 65. helyen áll, tehát éppen az általunk vizsgált részben, melyről azt állítottuk, hogy az **V** kiegészítése egy *recensio gallicana* családjába tartozó, de már a *recensio Wissemburgensis*szel kontaminált kézirat alapján. Ez a két mese azonban nincs meg a *recensio gallicana* egyetlen kéziratában sem, tehát ebből a forrásból nem származhatnak. Azt gondoljuk, hogy ezek is a *recensio Wissemburgensis*ből kerültek a feltételezett *gallicana*-kéziratba, mely a **V** gyűjtemény végének forrása lehetett. Szerencsés helyzetben vagyunk a két mesét illetően, ugyanis nem csak **W** szövege áll rendelkezésünkre, hanem **Fr**₂ is tartalmazza ezt a két mesét. Kezdjük először a 98. fabulával, melynek szövegében csak kevés eltérést találunk a három kézirat között:

V	W	Fr ₂
Non est discipulus super magistrum. Angusto in <i>aditu</i> Thaurus luctans cornibus cum vix intrare <i>posses</i> ad praesepia, monstrabat ei Vitulus quo pacto se <i>flecteret</i> . Tace, inquit <i>Bos</i> . Ante hoc novi quam tu natus esses. Ergo qui doctorem [emendat], sibi displicet.	Angusta in <i>adita</i> taurus luctans cornibus cum uix intrare <i>posset</i> ad praesepia monstrabat uitulus quo se pacto <i>plecteret</i> tace inquit ante hoc noui quam tu natus esses. Nam qui doctorem emendat sibi displicet.	Angusta in <i>adita</i> thaurus luctans cornibus cum vix intrare <i>posset</i> <presepia> ad presepia. Monstrabat uitulus quo se pacto <i>plecteret</i> . Tace inquit ante hoc novi quam tu natus esses. Nam qui doctorem emendat sibi displicet.

Sem **W**-ben, sem pedig **Fr**₂-ben nem találunk promythiont, **V**-ben azonban egy bibliai idézet szerepel a mese promythionjaként (Mt, 10,24; Luk 6,40). A *posses*–*posset* eltérés nyilvánvalóan másolási hiba **V**-ben, míg a *plecteret*–*flecteret* esetében **W** és **Fr**₂ hoz hibás alakot, ugyanis ennek a mesének megvan a phaedrusi változata is, ahol ezt olvashatjuk: *monstrabat vitulus quo se pacto **flecteret***. Ezek alapján azt gondoljuk, hogy a feltételezett kézirat, melyet **V** lemásolt, jobb szövegállapotú volt, mint a *recensio Wissemburgensis* másik két forrása (**W**, **Fr**₂). Ez azért lényeges, mert a másik szóban forgó mese (**Th** 97.) szöveghagyománya egyáltalán nem problémamentes, ráadásul ennek nem ismerjük phaedrusi verses változatát sem.

V	W	Fr ₂
Turpem naturam nulla fortuna obtegit.	Naturam turpem nulla fortuna obtegit <i>humanam speciem</i> .	Naturam turpem<s> nulla fortuna obtegit <i>humanam speciem</i> .
Cum se Jupiter <i>in humanam speciem</i> vertisset, et Vulpem <i>quasi legitimo</i> ..... [in] thoro sibi assidere fecisset, vidit illa Scrabonem prorepentem <i>ex arbore</i> , notamque ad praedam celerius siluit ... <i>Hinc</i> Superi risere et pater Jupiter erubuit, Vulpemque repudiatam thalamis expulit, hiis prosecutus: <i>Vade modo quo</i> digna es, quia digna nostris meritis non esse potes.	Cum se uertisset iupiter uulpem legitimis ut sedit. Thoro scarabe[.]um uidit pro repente <i>ex angulo</i> notamque ad praedam celerius siliuit superi <i>gradu</i> risere <i>magnis</i> . Erubuit pater uulpemque repudiatam talixmis exp[ul]it his prosequutus <i>uiue</i> quod digna es <i>modo</i> quia digne nostris meritis non potes esse. [...]	Cum se uertisset iupiter uulpem legitimis ut sedit thoro <scabe> scarabeum uidit pro rupente <i>ex angulo</i> notamque ad predam celerius siliuit. Superi <i>gradu</i> risere <i>magnis</i> . Erubuit pater, uulpemque repudiatam talamis expulit hiis prosecutus. <i>Uiue</i> quod digna es <i>nostro</i> quia digna nostris meritis non potes esse.

Bár V szövege valamelyest bővebb, mint a másik két forrásé, ezeket a bővítéseket nem V kiegészítésének tartjuk, hanem a mese szerves részének. Azt gondoljuk ugyanis, hogy a *recensio Wissemburgensis* két kézírata (W, Fr₂) romlott hagyományhoz kapcsolódik. Erre utal a szöveg értelmét zavaró megfogalmazás a mese elején, ahol nem derül ki Jupiter mivé változott, pontosabban elsőre úgy tűnik, rókává: *Cum se uertisset iupiter uulpem legitimis ut sedit thoro*. V alapján azonban kiderül, hogy mégsem: *in humanam speciem*. Ha megnézzük a mese promythionját W-ben és Fr₂-ben, ott is megtaláljuk a *humanam speciem* kifejezést. A szókapcsolat a promythionban áll – teljesen értelmetlenül –, valószínűleg valahogyan odateveredett a *recensio Wissemburgensis* hagyományozódásának egy adott pontján, és ezt örökölte W, valamint Fr₂. Ez a hiba, valamint a mese látható csonkasága összeköti a *recensio Wissemburgensis* két kéziratát, ezeket *errores coniunctivine* kell tekintenünk, ami azt is jelenti, hogy a *recensio Wissemburgensis* két ágra bontható. Az egyik ágot W és Fr₂ képviseli, melyek bizonyos mértékben romlottabb szövegállapotot testesítenek meg, a másik ág pedig V vége, lényegében a három kontaminált mese, valamint a Th 97. és 98. fabulák. Visszatérve a tárgyalt meséhez, V-ben még a megfelelő helyen találjuk a *humanam speciem* kifejezést, és a folytatás is épebbnek tűnik ebben a kéziratban, mint a másik kettőben.

A mese azonban még V verziójában is kissé furcsa, egyrészt nem derül ki, miért változott emberré Jupiter, és mi köze ehhez a rókának, ráadásul a *thorus* és *thalamis* szavak, valamint Jupiter elpirulása (*erubuit*) mintha egy frivol történet körvonalaira utalnának. Ha megnézzük a mese görög párhuzamait,²⁸⁴ ott a következő változatot találjuk:

²⁸⁴ P 107, CH 119.

Ζεὺς, ἀγασάμενος ἀλώπεκος τὸ συνετὸν τῶν φρενῶν καὶ τὸ ποικίλον, τὸ βασίλειον αὐτῇ τῶν ἀλόγων ζῴων ἐνεχείρισε. Βουλόμενος δὲ γινῶναι εἰ τὴν τύχην μεταλλάξασα μετεβάλετο καὶ τὴν γλισχρότητα, φερομένης αὐτῆς ἐν φορείῳ κἀνθαρον παρὰ τὴν ὄψιν ἀφήκεν. ἡ δὲ ἀντισχεῖν μὴ δυναμένη, ἐπειδὴ περίπτατο τῷ φορείῳ, ἀναπηδήσασα ἀκόσμως συλλαβεῖν αὐτὸν ἐπειράτο. καὶ ὁ Ζεὺς ἀγανακτήσας κατ' αὐτῆς πάλιν αὐτὴν εἰς τὴν ἀρχαίαν τάξιν ἀπεκατέστησεν. Ο ἰσχυρὸς δὲ δηλοῖ ὅτι οἱ φαῦλοι τῶν ἀνθρώπων, καὶ τὰ προσχήματα λαμπρότερα ἀναλάβωσι, τὴν γοῦν φύσιν οὐ μετατίθενται.²⁸⁵

Zeusz megteszi a rókát az állatok királyának, mert az igen ravasz állat, de hogy próbára tegye torkosságát, egy bogarat küld hozzá. A róka rögtön utána ugrik, hogy elkapja. Zeusz ezek után a korábbi állapotot állítja helyre, mert a róka természete mit sem változott.

Ez a mese kevésbé hasonlít a *recensio Wissemburgensis*-ben olvasható változathoz, azonban egy másik fabula, melynek görög és újkori latin előfordulásait is ismerjük, támpontot adhat a szöveg értelmezéséhez.²⁸⁶ A mese a menyétről és Aphrodité–Venusról szól:

Γαλή ἐρασθεῖσα νεανίσκου εὐπρεποῦς ἤρξατο τῇ Ἀφροδίτῃ ὅπως αὐτὴν μεταμορφώσῃ εἰς γυναῖκα. καὶ ἡ θεὸς ἐλέησασα αὐτῆς τὸ πάθος μετετύπωσεν αὐτὴν εἰς κόρην εὐειδῆ, καὶ οὕτως ὁ νεανίσκος θεασάμενος αὐτὴν καὶ ἐρασθεὶς οἶκαδε ὡς ἑαυτὸν ἀπήγαγε. καθημένων δὲ αὐτῶν ἐν τῷ θαλάμῳ ἡ Ἀφροδίτη, γινῶναι βουλομένη εἰ μεταβαλοῦσα τὸ σῶμα ἡ γαλή καὶ τὸν τρόπον ἥλλαξε, μὴν εἰς τὸ μέσον καθῆκεν. ἡ δὲ ἐπιλαθομένη τῶν παρόντων ἐξαναστάσα ἀπὸ τῆς κοίτης τὸν μὴν ἐδίωκε καταφαγεῖν θέλουσα. καὶ ἡ θεὸς ἀγανακτήσασα κατ' αὐτῆς πάλιν αὐτὴν εἰς τὴν ἀρχαίαν φύσιν ἀποκατέστησεν. Οὕτω καὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ φύσει πονηροί, καὶ φύσιν ἀλλάξωσι, τὸν γοῦν τρόπον οὐ μεταβάλλονται.²⁸⁷

A történet szerint egy ifjú szerelembe esik egy menyét iránt, és megkéri Aphroditét, avagy Venust, hogy változtassa asszonnyá. Venus enged a kérésnek, de, hogy megnézzé, külsejével a természete is megváltozott-e, egy egeret enged a hálószobába, és az asszonnyá változtatott menyét azonnal utánaugrik, hogy elkapja. Venus ezért visszaváltoztatja az asszonyt menyétté.

Ez a meseszüzsé sokkal jobban illik a *recensio Wissemburgensis*-ben olvasható változathoz, és ezek alapján rekonstruálni is tudjuk a mese történetének főbb vonalait. Úgy

²⁸⁵ *Äsop. Fabeln. Griechisch / Deutsch.* Edd. VOSKUHL, Thomas; HOLZBERG, Niklas. Stuttgart 2009. 108

²⁸⁶ P 50; CH 76

²⁸⁷ *Äsop. Fabeln* i. m. 54.

tűnik, ebben a változatban Jupiter esik szerelembe a róka iránt, és ő maga változtatja emberré. Bár a szövegből nem derül ki, a róka milyen nemű emberré változott, mégis nyilvánvaló, hogy asszonnyá, hiszen a *vulpis* szó a latinban nőnemű, és ugyancsak ezt támasztja alá a **V**-ben olvasható rész: *vidit illa Scrabonem*. Az asszonnyá lett róka meglát egy bogarat, és azonnal utána ugrik, ahogyan egy róka tenné. Az istenek kinevetik Jupitert, mire ő elpirul, és elüzi a rókát hálósobájából, mert természetét nem sikerült megváltoztatnia.

Azt gondoljuk, hogy az általunk rekonstruált mesestruktúra lehetett az eredeti phaedrusi verzió, és csupán a hagyományozódás során – esetleg a mese frivol volta miatt – változott meg. Gondolatmenetünket alátámasztja az is, hogy **W** megőrizte a mese címét: *Vulpis in homine[m] versa*, vagyis a cím szerint éppen a róka változott emberré, és nem Jupiter. A mese címe fennmaradt **W** tartalomjegyzékében is: *De vulpe in hominem versa*, valamint az **Fr**₂-be lemásolt tartalomjegyzékben is, ugyanebben a megfogalmazásban.

Térjünk most vissza a szöveg-hagyományozódás kérdéséhez, melyet ott hagytunk abba, hogy az imént bemutatott mese **V**-ben eltérő módon szerepel, mint a *recensio Wissemburgensis* másik két kódexében (**W**, **Fr**₂). Az eltérésekről azt gondoljuk, hogy szövegromlás eredményei, és nem valamilyen külső forrás használatának bizonyítékai.

Azt állítjuk tehát, hogy a *recensio vetus* eredetileg csupán 60 meséből állt, a gyűjtemény a **Th** 73. fabulával (*Lupus, pastor et venator*) zárult, melyet a *Codex Wissemburgensis* javító kéz (**W**²) is alátámaszt. Ha megnézzük **W**-ben az értintett meséket, vagyis a **Th** 97. és 98. fabulát, azt tapasztaljuk, hogy ezekben az esetekben **W**² egyáltalán nem javított. Ez azt jelenti, hogy a **W**-t javító kéz által használt *vetus*-kézirat is csupán a **Th** 73. meséig tartott. A **W** számozása szerinti 4. könyv első és harmadik meséje (**Th** 60: *Meretrix et iuvenis*; **Th** 92: *Pulex et camelus*) szintén olyan, amely szerepel **W**-ben, de mivel nem volt része a *recensio vetus*nak, a második kéz nem tudta átírni a két fabulát. De nem találunk javítást a **Th** 74. (*Pavo ad Iunonem*) és 75. (*Panthera et pastores*) fabulák esetében sem, hiszen ezek sem szerepeltek a második kéz *vetus*-forrásában.

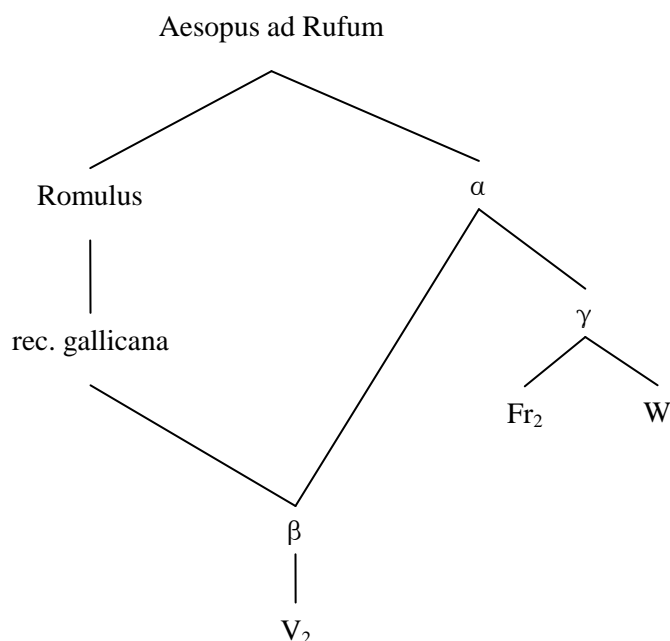
Beláttuk tehát, hogy a **V** kézirat végén álló fabulák a *vetus* törzsanyagához képest bővítések, melyek bekerülhettek közvetlenül **V**-be, vagy annak valamely, már elveszett ősébe. A másoló ezeket egy *gallicana*-kéziratból illesztette kéziratába, mégpedig egy olyan *gallicana*-szöveg alapján, melyet korábban a *recensio Wissemburgensis* szövegvariánsaival egészítettek ki. A így létrejött mesecsoport sorrendje sem a *recensio gallicana*, sem pedig a *recensio Wissemburgensis* sorrendjét nem tükrözi helyesen, a fabulák rendszertelenül követik egymást.

Ezt a kontaminációt legkönnyebben interlineáris vagy marginális glosszák segítségével tudjuk elképzelni, nem jellemző eljárás ugyanis, hogy egy másoló egyszerre több könyvet tartson a kezében, és hol az egyik, hol a másik kézirat szövegéből írjon le mondatokat, bekezdéseket. Azt azonban nem tudjuk eldönteni, hogy a *vetus*-szöveget bővítő másoló előtt az a *gallicana*-kézirat állt, amelyet kiegészítették, és a kiegészítések még jól elkülöníthetőek voltak, vagy ennek egy másolatát, ahol már nem lehetett megkülönböztetni a szöveg egyes rétegeit egymástól.

Annyi azonban bizonyos, hogy **V**-ben a 61. mesétől kezdődő részt, mivel egyetlen kézirat bővítményei, a *recensio vetus* meséinek vizsgálatakor nem kell figyelembe vennünk. A szövegtörténet szempontjából azonban egyáltalán nem érdektelen kérdésről van szó, ugyanis több problémát is sikerült megoldanunk a kontamináció feltérképezésének segítségével. A legtöbb szövegkritikai, textológiai elmélet általában nemigen tud mit kezdeni a kontamináció jelenségével, a *recensio aperta*val. Az itt bemutatott eset éppen azt bizonyította, hogy a kontamináció nem feltétlenül a problémákat szaporítja, hanem az is előfordulhat, hogy jól lokalizálható, és sikerülhet a szövegtörténet rekonstrukciója. Adrados szerint ugyanis a két korábban vizsgált mese (**Th** 97., 98.) a *recensio vetus*ből került a *Codex Wissemburgensis* (**W**) meseanyagába, ezt véleménye szerint az támasztja alá, hogy azok **W**-ben a gyűjtemény legvégén szerepelnek.²⁸⁸ Ez persze nem teljesen igaz, a szóban forgó két fabulát ugyanis még az Aesopus szobráról szóló befejezés is követi. Ettől függetlenül a bemutatott kontaminációk alapján beláttuk, hogy Adrados álláspontja helytelen, és a hagyományozódásnak éppen fordítva kellett történnie: a *recensio Wissemburgensis* családjából került át a két mese **V** forrásába, mégpedig egy *gallicana*-kézirat közvetítésével. Nevezzük **V**₂-nek ezt a kontaminált mesecsoportot. **V**₂ leszármazását a következőképpen ábrázolhatjuk:

---

²⁸⁸ ADRADOS i. m. II. 524-525.

Nem ejtettünk még szót arról a kérdésről, hogy V_2 meséli a *gallicana A* vagy a *gallicana B* szövegállapotával egyeznek-e. Erre a kérdésre szövegösszevetés segítségével tudunk választ adni. A Pseudo-Dositheus-gyűjteményből való, a bikáról és három kecskéről szóló mesében (**Th 90: De tauro**) megtaláljuk a választ iménti kérdésünkre:

rec. gall. A (S)	V	rec. gall B (B)
O desperati et ignari, si sciretis qualem hircum <i>fugio</i> non <i>derideretis</i> .	O desperati et ignari, si sciretis qualem inimicum ego <i>fugio</i> , non me <i>derideretis</i> .	O desperati et ignari, si sciretis quis me <i>persequitur</i> , non minus <i>paueretis</i> .

A *persequitur* és *paveretis* megfogalmazás csupán abban a három kéziratban olvasható, melyek a *gallicana B* csoporthoz tartoznak (**B, G, Cri**), míg a *recensio gallicana A* minden forrása a *fugio* és *derideretis* szavakkal fejezi be a mese történetét. Nyilvánvaló, hogy ez utóbbi a helyes alak, hiszen a Pseudo-Dositheus-gyűjteményt megőrző két kódexben (**L, P**) ugyancsak ezt találjuk, vagyis a *gallicana B* egyértelműen hibás alakot hoz. V_2 ezen a szöveghelyen a *gallicana A* családjával egyezik, tehát ugyancsak a helyes szóhasználat szerepel benne.

A korábban bemutatott **Th 92. (Pulex et camelus)** mese végére a *gallicana*-kézirat a *recensio Wissemburgensis* alapján pótolta egy mondatot, és ez azt jelenti, hogy V_2 forrása egy olyan *gallicana*-kézirat lehetett, melyből a szóban forgó mondat már hiányzott. Korábban beláttuk már, hogy a mondat ζ-ban még megvolt, elhagyása leghamarabb θ-ban történhetett,

vagyis sztemmánkon **V**₂-t ζ-nál lejjebb, de a *gallicana B*-nél feljebb kell elhelyeznünk. Ez alapján kijelenthetjük, hogy a **V** végén található *gallicana*-blokk a *gallicana A* családba tartozik, és a sztemmán elfoglalt helyét is sikerült megközelítőleg kijelölnünk.

b. A *Codex Vindobonensis 901* (**Vi**) szerkezete

Korábban már említettük, hogy a **Th** 48. mese (*Lupus et vulpis, iudice simio*) sem képezte részét a *recensio vetus*nak, annak ellenére, hogy a történetet megtaláljuk a *Codex Vindobonensis 901*-ben (**Vi**). A szövegösszevetés segítségével választ kaphatunk arra a kérdésre, hogy ez miként lehetséges. Már Georg Thiele rámutatott, hogy ez a kézirat is kontaminált, ugyanis a 26. fabulától (**Th** 33: *Venator et canis*) a 47-ig (**Th** 61: *Pater et filius saevus*) a *recensio vetus* szövege helyett a *recensio gallicana* szövegállapota köszön vissza **Vi**-ben.²⁸⁹ A *gallicana*-tömb csakugyan jól elkülöníthető, és ezt az első érintett mese összevetése rögtön bizonyítja:

rec. vetus (V)	Vi	rec. gall. (F)
Canis quidam satisfacere domino suo semper <i>consueverat</i> juvenis <i>omni tempore</i> venando; sed, gravatus <i>senectute</i> , dentes <i>tremantes</i> ferebat. Quem Dominus suus auritum Leporem <i>prendere jussit</i> . Sed ille, ob <i>nimiam senectutem tenere non valens</i> , fatigabat <i>nimum corpus suum</i> . Quem iratus Dominus suus <i>increpavit</i> ineptum rei. Cui Canis <i>respondisse</i> fertur: Sunt mihi anni sine viribus, scabrosi dentes. Fuimus aliquando fortes. Laudasti quod fuimus; jam dampnas quod sumus. Memorare pristina, et quod hodie possumus apud te bonum et gratum sit.	Canis, cum Domino suo semper <i>satisfecisset</i> juvenis in venando, <i>annis jam</i> gravatus et <i>sua aetate jam tardatus</i> , dentes <i>infirmos habens</i> , cum comprehenderet auritum Leporem, <i>sua virtute exivit de ore Canis, quia non fuerat laesus</i> . Fatigat per <i>campum Canem</i> , et jurgat ineptum rei. Cui contra Canis <i>dixisse</i> fertur: Sunt animi sine viribus, sunt mihi scabrosi dentes. Fuimus aliquando fortes. Laudasti quod fuimus, jam dampnas quod sumus. Memorare pristina, et quod hodie possumus bonum, apud te gratum sit.	Canis cum domino suo semper <i>satisfecisset</i> iuuenis uenando, <i>annis</i> grauatus et <i>sua etate iam tardus</i> et dentes <i>infirmos habens</i> , cum comprehendisset auritum leporem, <i>sua uirtute exiuit lepus de ore canis uetuli</i> . <i>Lepus, quia corpus suum non fuerat lesum, fatigat canem per campum</i> . Irascitur dominus cani uetulo et obiurgat ineptum rei. Cui contra canis <i>sic fertur dixisse</i> : Sunt anni mihi sine uiribus, sunt mihi scabrosi dentes; fuimus aliquando fortes; laudasti quod fuimus, iam dampnas quod sumus. Memorare pristina et quod hodie possumus apud te gratum sit tibi.

Bár a történet végének megfogalmazása mindkét redakcióban szinte szó szerint azonos, a mese első felében több eltérő variánst is találunk. A *recensio vetus* szövegében kiemeltük azokat a helyeket, melyek erősen eltérnek a *recensio gallicana* szövegállapotától,

²⁸⁹ THIELE 1910 i. m. CXC VII–CXC VIII. Thiele a 34. mesét említi kezdőpontként, azonban ez a mese csak a *Codex Adamariban* (**Ad**) szerepel. Nyilvánvalóan a 33-ra gondolt.

és ennek megfelelően a **Vi**-ben olvasható változattól. A *recensio vetus* szerint a kutyát öregsége terheli (*gravatus senectute*) és fogai is mozognak (*dentes tremantes*), míg a *recensio gallicanában* és **Vi**-ben évei miatt fáradt (*annis gravatus*), fogai pedig gyengék (*infirmos*). Ilyen és ehhez hasonló különbségekkel találkozunk a két redakció között, melyek alapján nyilvánvaló, hogy ez a mese **Vi**-ben a *recensio gallicana* szövegállapotának felel meg.

Vi egészen a 47. meséig (**Th** 61.) követi a *gallicana* szövegét, vagyis a *recensio vetus* általunk vizsgált kéziratába egy *gallicanához* tartozó mesesorozat került. A korábban említett **Th** 48. mese éppen ebbe a tömbbe tartozik, vagyis ez a mese azért hiányzik **V**-ből és **E**-ből, mert ez nem is része a *recensio vetus*nak, **Vi**-ben pedig azért szerepel, mert ez a része egy *gallicana*-forrásból származik.

Mielőtt azonban tovább mennénk, érdemes megnézni ennek a *gallicana*-tömbnek a végét is. Thiele szerint a 47. mese (**Th** 61.) zárja ezt a blokkot, valójában azonban a 48. (**Th** 62: *Vipera et lima*) közepén fedezhető fel a két redakció határa:

rec. vetus (V)	Vi	rec. gall. (Fr)
In officinam cujusdam Fabri introisse Vipera dicitur. Dum quaerit aliquid ciborum, coepit rodere Limam. Ridens autem Lima ad Viperam sic exorsa est: Quid vis, improba? Dentes tuos laedere an ferrum carpere? Nonne ego durissimum calibem conminuo rodens? Et tu mandare putas esuriens, quae et quaeque aspera fricando facio lenia. Non magnum est quin te in momento possim secando partiri. Quapropter vide si hic aliquid non amittas. Scio quod nichil hinc reportas. Sic nec cum acriore certandum est.	<i>In officinam cujusdam Fabri introisse dicitur Vipera, dumque quaereret aliquid ciborum, Limam rodere coepit. Tunc Lima ridens ait ad Viperam: Quid vis, improba, tuos dentes rodere? Ipsa sum quae consuevi omne ferrum rodere. Sed, et si quid forte est asperum, fricando facio lene. Quid, improbe, dentes tuos laedere vis? Nonne ego durissimum calibem conminuo rodens? Et tu me mandare putas esuriens? Quae sic fricando facio lenia, non magnum est quin te potius possim in momento secando partiri. Quapropter vide si hic aliquid non amittas, scio quia nil hinc reportes. Sic nec cum acriore certandum est.</i>	<i>In officina cuiusdam fabri introisse dicitur uipera, dum querit aliquid ciborum rodere cepit limam. Tunc lima ridens ait ad uiperam. Quid me uis improba tuos uis dolere dentes. Ipsaque consueui omne ferrum rodere, sed siquid forte est asperum fricando facio lene. Que si angulus torserit siquid est praecido. Ideo cum acriore nihil.</i>

Vi történetének eleje, melyet dőlt betűkkel jelöltünk, a *recensio gallicanával* halad párhuzamosan, gyakorlatilag a mese teljes szövegét átvette, csupán a promythion hiányzik. A következő rész pedig a *recensio vetus* szövegvariánsával egyezik, ezt félkövérrel emeltük ki. Bár a fabula eleje a két redakcióban igen hasonló, mégis azt gondoljuk, hogy a fabula első

fele **Vi**-ben a *gallicana* szöveghagyományához tartozik. Erre utal, hogy a reszelő válasza kétszer szerepel a **Vi** kéziratban, először a *gallicana* változatában (*Quid vis, improba ... fricando facio lene*), majd a *recensio vetus* hagyományának megfelelően (*Quid, improbe, dentes ... fricando facio lenia*). Úgy véljük, hogy ezen a ponton érintkezik a két redakció, itt vált vissza **Vi** másolója a *recensio vetus* szövegéhez. Csupán két mese követi ezt a *gallicana*-blokkot (**Th** 63: *Oves et lupi*; **Th** 64: *Homo et arbores*), mely után **Vi** véget ér, több mese nem szerepel benne.

Nem tudunk megnyugtató választ adni arra a kérdésre, hogy miért és hogyan kerülhetett **Vi**-be ez a *gallicana*-tömb. A legvalószínűbbnek azt tartjuk, hogy a *vetus* egy másolata, melyről **Vi** is készült – akár több lépcsőben –, hiányos vagy olvashatatlan volt. Esetleg több oldalra kiterjedő vízfolt, vagy levelek kiszakadása okozhatta ezt a hiányt, melyet a másoló más forrás segítségével egészített ki. Erre utal a **Th** 62. mese csonkasága, vagyis egy olyan *vetus*-kézira, melyben csupán a fabula második fele volt olvasható. Bárhogy is történt a kontamináció, kétségtelen, hogy **Vi**-ben egy *gallicana*-blokkot találunk, vagyis ezeket a meséket (**Th** 33–62. első fele) a *recensio vetus* összefüggéseinek tanulmányozásából ki kell zárunk, és a *gallicana* szöveghagyományának vizsgálatába kell bevonnunk. Nevezzük **Vi**₂-nek a kézirat most tárgyalt mesetömbjét.

Vi₂-ről is meg tudjuk állapítani, hogy a *recensio gallicana* mely ágához köthető. Mivel a *gallicana B* eltéréseit egy korábbi fejezetben már összegyűjtöttük, ezt az összevetést segítségül hívhatjuk, hogy **Vi**₂ szövegleszármazását feltérképezzük. A **Th**. 50. fabulában (*Rana rupta et bos*) **Vi**₂ a *gallicana A* család szövegével szó szerint megegyezik, míg a Burney-csoport másképp fogalmazza meg a béka tervét, hogy rugalmas bőrét felfújja:

rec. gall. A (F)	Vi	rec. gall. B (B)
In prato quedam rana ut uidit pascentem bouem, putabat se fieri ei similem, si <i>rugosam pellem inflaret</i>	In prato quaedam Rana vidit pascentem Bovem, putavitque se posse fieri talem, si <i>rugosam pellem inflaret</i> .	In prato quaedam rana uidit pascentem bouem. Quae putans se fieri talem <i>inflatione rugosae pellis</i>

Ugyancsak a *gallicana A* tömbjével egyező variánst találunk a **Th** 52. fabulában (*Leo et equus*) is, melyben a ló észreveszi, hogy az oroszlán el akarja kapni. Erre úgy tesz, mintha tüskébe lépett volna, és közel engedi az oroszlánt magához, végül patájával hatalmasat rúg az oroszlán fejébe:

rec. gall. A (S)	Vi	rec. gall. B (B)
At vbi vires resumpsit, memor sui factus, nusquam vidit equum. Intellexit, caput et faciem et totum se lesum fuisse.	At, ubi memor sui factus, nusquam vidit Equum; intellexit caput et faciem et totum se laesum fuisse.	At ubi memor sui factus, nusquam uidit equum, intelligensque caput et faciem et toto corpore se esse lesum

A *gallicana B* kódexei a *toto corpore* kifejezéssel bővebbek, szemben a *gallicana A* és **Vi**₂ *et faciem et totum* megfogalmazásával. Tovább sorolhatnánk a példákat annak megerősítésére, hogy **Vi**₂ a *gallicana A* családba tartozik.

2. A *recensio vetus* és a *recensio gallicana* viszonya

Georg Thiele a Romulus-gyűjtemény meséit három fő forrásra vezette vissza: Phaedrussal, a Pseudo-Dositheus-gyűjteményre, valamint az *Aesopus Latinus*-ra, mely szerint egy Phaedrussal független, latin nyelvű prózai mesegyűjtemény volt. Alapvetően hibásnak tartotta azt az elképzelést, miszerint a Romulus-gyűjtemény nem más, mint Phaedrussal verseinek prózai parafrázisa, mely arra vitte rá a kutatókat, hogy minden, Phaedrussal nem szereplő fabulát Phaedrussal elveszett meséjének tulajdonítsanak. Thiele szerint nem tekinthetünk minden mesét elveszett Phaedrussal-verseknek, sőt olykor Phaedrussal erősen eltérő változatot találunk a Romulus-gyűjteményben akkor is, amikor megvan Phaedrussal eredeti verses meséje. Ezekben az esetekben Thiele az *Aesopus Latinus* nyomait vélte felfedezni, és igyekezett más érvekkel is alátámasztani az *Aesopus Latinus* létezését. Ilyen nyomokat keresett a *recensio vetus* kézírataiban is, emiatt tartotta kiemelkedő jelentőségűnek ezt a forráscsoportot.²⁹⁰

Annak ellenére, hogy ez a redakció Thiele szerint igen sok változáson ment át, ahogyan a *recensio gallicana* is, és szöveghelyzete meglehetősen bonyolult, mégis úgy vélte, hogy a *recensio vetus* archetypusa jóval szorosabb kapcsolatot mutat az *Aesopus Latinusszal*.²⁹¹ Mivel azonban ez a gyűjtemény elveszett, nehéz eldönteni, hogy a *recensio vetus*-nak a *recensio gallicana*-tól vagy Phaedrussal eltérő alakjai valóban az *Aesopus Latinus*-ra vezethetők-e vissza, vagy csupán az átdolgozás következményei. Ez tulajdonképpen azt is megkérdőjelezi, hogy valóban létezett-e egy olyan latin nyelvű prózai mesegyűjtemény,

²⁹⁰ THIELE 1910 i. m. CLXII–CLXIII.

²⁹¹ THIELE 1910 i. m. CLXIV–CLXV.

amilyenre Thiele gondol. Az újabb kutatás kétségbe vonja az *Aesopus Latinus* létezését, e helyett azt az álláspontot hangsúlyozza, hogy több, egymáshoz is kapcsolódó gyűjteményt kell elképzelnünk a háttérben. Az ilyen gyűjteményeket a másolók folyamatosan változtatták, módosították szövegüket, kiegészítették, és Phaedrus-parafrázisokkal interpolálták, Phaedrus stílusában fogalmazták újra a meglévő anyagot. Ez az oka annak is, hogy a Phaedrusról valóban független hagyományban elhelyezkedő Avianus-mesékben is visszaköszön a phaedrusi nyelvezet és fogalmazásmód.²⁹² Az elmondottak alapján mi is úgy véljük, hogy az *Aesopus Latinus* abban a formában nem létezett, ahogy azt Thiele elgondolta, hanem több kisebb mesegyűjtemény, mesesorozat lehetett forgalomban, melyekből egy-egy mese a Romulus-corpusba is bekerülhetett. A legújabb álláspont szerint számos mese, melyet Thiele az *Aesopus Latinus* leszármazottjának gondolt, valójában phaedrusi eredetű, és a bennük megtalálható phaedrusi jellegzetességek nem a későbbi kontamináció nyomai, hanem az eredeti Phaedrus-versek maradványai.²⁹³

Visszatérve Thiele elméletéhez, szerinte csupán ott tudjuk ellenőrizni az *Aesopus Latinus* nyomait, ahol van külső forrásunk. Ilyen külső forrásnak tekintette a *Pseudo-Dositheus*-gyűjteményt. Ebben valóban találhatóak olyan mesék, melyek bekerültek a Romulus-gyűjteménybe (Th 85–91; 93), és a két corpus közötti kapcsolat nyilvánvaló. A *Pseudo-Dositheus*-ban azonban vannak olyan mesék is, melyeknek megtalálható a romulusi megfelelője, ám a két változat érezhetően eltér. Thiele elgondolása szerint ilyenkor is kimutatható néhány esetben a kapcsolat a *Pseudo-Dositheus* és a Romulus-gyűjtemény között, de ez nem azt jelenti, hogy ezen meséknél a Romulus-corpus a *Pseudo-Dositheus*-ból veszi az adott mesét, hanem azt, hogy mindketten az *Aesopus Latinus*-ra vezethetők vissza.²⁹⁴

Az egyik, több verzióban is meglévő mese a rókáról és hollóról szól (Th 19: *Vulpis et corvus*):

Ps-D (L)	Phaedrus	r. gall (B)	r. vet (V)
	Quae se laudari gaudent verbis subdolis, serae dant poenas turpi paenitentia.	Qvi se lavdari gavdent verbis svbdolis, decepti penitent; de qvibvs similis est fabvla.	Qui dolose laudatur decipitur.
Corvus caseum rapuit et super arborem volans sedit speculata	Cum de fenestra corvus raptum caseum comesse vellet, celsa	Cum de fenestra coruus caseum raperet, alta consedit in arbore.	Cum de fenestra caseum raperet Corvus, alta consedit in arbore.

²⁹² ADRADOS i. m. I. 126–128; II. 516–521; 539–541.

²⁹³ ADRADOS i. m. II. 539–551.

²⁹⁴ THIELE 1910 i. m. CXXIII–CXXVII.

ergo eum vulpis accessit et laudare coepit eius virtutem arguebat autem quod tale animal vocem non haberet fallatia ergo corvus aperuit rostrum qui caseum cadentem vulpis raptum comedit. Sic conplures quod virtutibus non possunt sapientia explicant.	residens arbore, vulpes invidit, deinde sic coepit loqui: 'O qui tuarum, corve, pinnarum est nitor! Quantum decoris corpore et vultu geris! Si vocem haberes, nulla prior ales foret'. At ille, dum etiam vocem vult ostendere, lato ore emisit caseum; quem celeriter dolosa vulpes avidis rapuit dentibus. Tum demum ingemuit corvi deceptus stupor.	Vulpis ut haec uidit, e contra sic ait coruo: O coruus, quis similis tibi? et pennarum tuarum quam magnus est nitor! Qualis decor tuus esset, si uocem habuisses claram; nulla prior auis esset. At ille, dum uult placere et uocem suam ostendere, ualidius sursum clamauit, et ore patefacto oblitus caseum deiecit, quem celeriter uulpis dolosa auidis rapuit dentibus. Tunc coruus ingemuit, et stupore detentus deceptum se poenituit. Sed post inrecuparabile factum damnum quid iuuat poenitere?	Vulpis, ut hunc vidit, contra sic ait Corvo: O Corve, quis similis tibi? Et pennarum tuarum quam magnus est nitor! O qualis decor tuus est, Et si vocem haberes claram, nulla avis te prior. At ille, dum vocem suam ostendere vellet, validius sursum coepit clamare. Sic, ore patefacto, caseum amisit, quem celeriter cadentem Vulpis dolosa suscepit, rapuit et aufugit. Ille poenitentia ductus, licet non predesset poenituit.
---	--	--	--

Ha összevetjük a *recensio gallicana* és a *recensio vetus* szövegét, rögtön észrevehetjük, hogy a két variáns nagyon hasonlít egymásra, mind a történet struktúrájában, mind pedig a megfogalmazás módjában. A *recensio gallicana* egyes kéziratái valamelyest eltérnek ugyan egymástól, de az eltérések lényegében csak az igeidőket és a szórendet érintik. A hasonlóság azonban nemcsak e két redakció között figyelhető meg, hanem Phaedrusszal is sok egyezést mutat a Romulus-gyűjtemény két családja. Mindhárom verzióban megtaláljuk ugyanazt a felütést: a holló elragadja a sajtot az ablakból (*cum de fenestra corvus caseum raperet*), majd felül egy fára (*alta consedit in arbore; celsa residens in arbore*); a róka hízelgése mindhárom esetben direkt beszéd (*O corve...*), szinte teljesen egyforma jellemzőket sorol fel a holló méltatására, és a mese végkifejlete is teljesen párhuzamos egymással (*vocem vult ostendere; ore emisit / deiecit caseum; quem celeriter uulpis dolosa auidis rapuit dentibus; corvus ingemuit*).

Ehhez képest a Pseudo-Dositheus-gyűjteményben olvasható verzió, mely Thiele szerint az *Aesopus Latinus* egyik lenyomata, jóval rövidebb, és kevés hasonlóságot mutat a phaedrusi és romulusi verziókkal, Thiele mégis párhuzamokat vél felfedezni a két változat között. Eric Getzlaff tanulmánya nyomán²⁹⁵ úgy vélte, hogy bizonyos alakok nem Phaedrusról származnak és nem is a prózai átdolgozás következményei, hanem más forrás használatának

²⁹⁵ GETZLAFF i. m. 14.

jelei. Az első ilyen nyom ebben a mesében a *caseum deiecit* kifejezés, mely a *recensio gallicana* forrásaiban olvasható. Megtalálhatjuk ezt a kifejezést a Pseudo-Dositheus itt nem idézett kéziratában, a *Codex Parisinusban* (**P**): *corvus clamavit et **deiecit caseum** quem rapuit vulpes comedit*. Phaedrusról a szóban forgó szöveghely *lato ore **emisit** caseum* alakban áll, amiből Thiele arra következtetett, hogy itt kontaminációról van szó, a prózai parafrázis szerzője a phaedrusi változatot az *Aesopus Latinus* alakjával kontaminálta. Más szóval a Romulus-gyűjtemény eredeti formájában a *deiecit* alak szerepelt. Thiele ugyan a *recensio vetust* sok esetben igen jó szövegállapotúnak tartotta, ennél a mesénél azonban szerinte a másik redakció őrizte meg az eredeti alakot.

Véleményünk szerint gyengíti Thiele érvelését, hogy a Pseudo-Dositheus-gyűjtemény két fennmaradt forrása közül csupán az egyik őrizte meg ezt az alakot (az itt csak részben idézett **P**). Valójában tehát nem tudjuk eldönteni, hogy a két variáns közül melyik lehetett az eredeti, vagy melyik szerepelhetett a Pseudo-Dositheus őisében. Ugyancsak Thiele ellen szól, hogy a *recensio vetus*ban a phaedrusi versben szereplő alakhoz hasonló szót találunk: *Sic, ore patefacto, caseum **amisit***. Thiele ezt úgy magyarázta, hogy egy későbbi átdolgozás során Phaedrusról interpolációk kerültek a gyűjteménybe, és ezt a fázist jeleníti meg a *recensio vetus amisit* kifejezése.²⁹⁶ Thiele okfejtését nem tartjuk elég meggyőzőnek, magyarázata körülményes, több kontaminációt is feltételez, mely azonban csupán egyetlen szóra terjed ki. Ha megnézzük a Romulus-corpus kérdésköréhez tartozó más kéziratokat, a *deiecit* és *amisit* mellett további megoldásokat is találunk:

r. gall.:	F	<i>amisit</i>
r. gall.:	B, Cri, G, M, S, Fr	<i>deiecit</i>
r. vet.:	V, Vi, E	<i>amisit</i>
Ad		<i>emisit</i>
W		<i>misit</i>
Nil		<i>perdidit</i>
O86		<i>deiecit</i>
VB		<i>deiecit</i>
B679		<i>cecidit</i>
Mon		<i>decidit</i>
Neckam		<i>cecidit</i>

A bemutatott szöveghelyek közül az Ademar-kódex (**Ad**) szóhasználata megegyezik a phaedrusi változattal, melynek az az oka, hogy **Ad**-ban a mese nem a romulusi formájában szerepel, hanem Phaedrushoz közelebb álló variánsban. A *Codex Wissemburgensisben* (**W**) a *misit* szót olvashatjuk, ez megint csak Phaedrusra utal. Ez alapján úgy tűnik, hogy az *Aesopus*

²⁹⁶ THIELE 1910 i. m. CXXV–CXXVI.

*ad Rufum*ban is az *(a)misit* alaknak kellett állnia. A *deiecit* variáns csak a *Romulus-corpus*ban jelenik meg. Nem tudjuk okát adni annak, hogy **F** és a *recensio vetus* milyen úton jutott a korábbi szóalakhoz, a szóban forgó szöveghely horizontális variáns. Ez ugyan nehézségeket támaszt a hagyományozódás felvázolása során, de semmiképpen nem érv az *Aesopus Latinus* létezése és használata mellett.

A másik szöveghely, mely Thiele szerint ugyancsak az *Aesopus Latinus* ismeretének és használatának a bizonyítéka, szintén nem meggyőző. A *recensio vetus* szövegváltozatában a róka a leejtett sajtot a következőképpen ragadja el: *quem celeriter **cadentem** Vulpis dolosa suscepit, rapuit et aufugit*. A *cadentem* formulát nem találjuk meg sem Phaedrusnál, sem pedig a *recensio gallicana* kézírataiban, szerepel viszont a Pseudo-Dositheus egyik meseváltozatában (**L**): *qui caseum **cadentem** vulpis raptum comedit*. Thiele álláspontja szerint ebben az esetben a *recensio vetus* őrizte meg az *Aesopus Latinus* eredeti nyomát, melyet ismét Pseudo-Dositheus variánsa támaszt alá.²⁹⁷ Megintcsak Thiele érvelése ellen szól, hogy a Pseudo-Dositheus két ránk maradt kézírata közül csupán az egyik, most a *Codex Vossianus* (**L**) őrizte meg ezt a változatot. A *Codex Parisinusban* (**P**) ezzel szemben ezt olvashatjuk: *quem rapuit vulpes comedit*, melyből tehát hiányzik a kérdéses *cadentem* kifejezés. Ennyi adat alapján nem tudjuk eldönteni, hogy a *cadentem* valóban egy Phaedrustól független forrás, az *Aesopus Latinus* használatának nyoma, vagy véletlen egyezés csupán.

A vizsgált mese nyilvánvalóan phaedrusi eredetű, annak prózai parafrázisa. A fabula szövegét nem tudjuk rekonstruálni, sem az *Aesopus ad Rufumbeli* szövegállapotát, sem pedig a *Romulus-gyűjtemény* archetypusát. Thiele elképzelése szerint egy adott pillanatban a Phaedrus-parafrázist az *Aesopus Latinusszal* kontaminálták, még pedig azelőtt, hogy a *Romulus-gyűjtemény* két redakcióra szakadt volna. Ennek a kontaminációnak az egyik nyoma a *recensio gallicanában* szereplő *deiecit* alak, a másik pedig a *recensio vetus*ban olvasható *cadentem* kifejezés. Az első esetben a *recensio vetus amisit* alakját egy Phaedrus-interpolációval magyarázta, de azt is megjegyezte, hogy a *recensio vetus* közelebb áll a Pseudo-Dositheushoz, mint Phaedrushoz és a *recensio gallicanában* több Phaedrus-interpolációval találkozunk.²⁹⁸ Nem teljesen értjük Thiele érvelését, pusztán a *cadentem* szó nem bizonyítja a *recensio vetus* és az *Aesopus Latinus* szoros kapcsolatát. Nehézkesnek tartjuk azt az elgondolást is, miszerint egy phaedrusi eredetű fabula az *Aesopus Latinusszal*

²⁹⁷ THIELE 1910 i. m. CXXVI, CLXIV.

²⁹⁸ THIELE 1910 i. m. CXXVI. Wieder steht hier die *Recensio vetus* dem Pseudo-Dositheus näher als Phädrus, während die andere *Recensio* aus Phädrus interpoliert ist.

kontaminálódik, majd egy későbbi fázisban hol az egyik szöveghelyen, hol egy másikon, csupán egy-egy szót érintve Phaedrus alapján visszainterpolálódik.

Thiele másik példája, melyben az *Aesopus Latinus* nyomait igyekezett felfedezni, a szarvasról szól, akinek nem tetszenek vékony lábai, ágas-bogas szarvát viszont nagyra értékeli, mégis az okozza majd vesztét (**Th 57: *Cervus ad fontem***).²⁹⁹

Ps-D (L)	Phaedrus	r. gall (B)	r. vet (V)
Cervus bone magnitudinis aestivo tempore siti deficiens advenit ad quendam fontem limpidum et altum et cum bibisset quantum voluerat adtendebat a corporie et maxime quid laudabat naturam cornuorum excelsissimam in multo aere et quod ornamentum esset omni corporis culpabat autem crurum exilitatem quas non esset ferre pondus sed cum in his esset latratus canum subito audiit et venatores proximo at ille in fugam ibat et quandiu quidem per campos faciebat cursum liberabatur a velocitate crurum sed ubi in spissam et condensam silvam incidit obligatis ei; implicatus cornibus captus est modo perdiscens quod iniustus esset suorum iudex culpas quidem vituperans quae salvabant eun laudans autem a quibus deceptus esset.	Laudatis utiliora quae contempseris, saepe inveniri testis haec narratio est. Ad fontem cervus, cum bibisset, restitit, et in liquore vidit effigiem suam. Ibi dum ramosa mirans laudat cornua crurumque nimiam tenuitatem vituperat, venantum subito vocibus conterritus, per campum fugere coepit, et cursu levi canes elusit. Silva tum excepit ferum; in qua retentis impeditus cornibus lacerari coepit morsibus saevis canum. Tum moriens edidisce vocem hanc dicitur: ‘O me infelicem, qui nunc demum intellego, utilia mihi quam fuerint quae despexeram, et, quae laudaram, quantum luctus habuerint’.	Aliquando laudamus inutilia, vituperamus bona et quae necessaria sunt. Ceruus bibens de fonte, sua cornua magna ut uidit, <i>nimum laudare coepit. Crura uero tenuia uituperavit.</i> Cum haec ceruus ad fontem faceret, uenatoris uocem audiuit et <i>canes repente latrare. Fuga ceruus per campum dicatur euasisse molos. At ubi silua eum suscepit, magnitudo cornu(or)um</i> uenantibus eum retinuit. Tunc mortem suam uidens, ait: Quae mihi erant utilia uituperaui, et <i>deceptiosa laudaui.</i> Sic et nos laudamus sepe inutilia et uituperamus bona.	Vae qui dicunt mala bona et bona mala. Vel aliter: Aliquando laudamus inutilia et vituperamus bona. Cervus, bibens de fonte, sua cornua magna vidit, <i>nimisquae ea laudavit, cruraque ceu tenuia vituperavit.</i> Tum subito venatoris vocem audiuit et <i>fugam iniit, canesque secuntur (sic) eum in silvam ingredientem. Ibi ex densitate virgarum et magnitudine cornium captus est. Tum memor sui</i> ait: Quae michi erant utilia vituperavi et <i>decipientia laudavi.</i> Haec ego patior merito.

²⁹⁹ THIELE 1910 i. m. CXXV; GETLAFF i. m. 7–9.

Ebben az esetben nem egyértelmű, hogy a Romulus-gyűjtemény szerzője honnan vette a fabulát, ugyanis a romulusi verziók és Phaedrus szövege között jóval kevesebb hasonlóságot találunk, mint az előbbi példánál. A Romulus-gyűjtemény és a Pseudo-Dositheus között sem fedeztünk fel olyan szöveghelyet, mely kétségtelenné tenné a rokonságot a két corpus között. Thiele szerint azonban világosan látszik, hogy az *Aesopus Latinus*, melyet a Pseudo-Dositheus testesít meg, milyen messze áll Phaedrustól, és jóval közelebb áll a Romulus-gyűjteményhez.³⁰⁰ Dőlt betűkkel kiemeltük azokat a szöveghelyeket, melyeket Thiele idézett a Romulus-corpus és a Pseudo-Dositheus közti rokonság bizonyítékaiként, illetve félkövérrel azokat, melyeket a későbbi Phaedrus-interpoláció jeleinek gondolt. Ha megnézzük ezeket a helyeket, a rokonság egyáltalán nem világos, a Pseudo-Dositheus alakjai gyakran ugyanolyan távol állnak a romulusi verziótól, mint a romulusi a phaedrusi variánstól. Ráadásul a Romulus-gyűjtemény fabulája és Phaedrus verse között ki lehet mutatni egyezéseket és hasonlóságokat, ami arra utal, hogy a mese valójában phaedrusi eredetű. A kérdést azonban nem tudjuk eldönteni, elképzelhető, hogy a Romulus-gyűjtemény szerzője használt valamilyen külső forrást a mese átdolgozásakor, ahogyan máskor is, de egyáltalán nem bizonyos, hogy ez a külső forrás éppen a Pseudo-Dositheus hagyományába tartozott.³⁰¹ Ugyanakkor azt is elképzelhetőnek tartjuk, hogy a Phaedrustól való eltérések csupán az átdolgozás, a prózai szöveggé való alakítás eredményei. Azt gondoljuk tehát, hogy Thiele példája nem bizonyító erejű az *Aesopus Latinus* használatát vagy egyáltalán a létezését illetően, a szöveghelyek nem teljesen egyértelműek és nem zárják ki a phaedrusi eredetet. Így a *recensio vetus* elsődlegessége sem bizonyítható, nincs tehát okunk kiemelt jelentőséget tulajdonítani ennek a forráscsoportnak.

A *recensio vetus* leszármazási rendben elfoglalt helyét igen nehéz megítélni, mivel jelentős átdolgozáson esett át a hagyományozódás folyamán, elsődlegessége azonban kétségbe vonható, nem tekinthetjük a *recensio gallicanánál* jelentősen jobb vagy sokkal ősbibb szövegállapotnak. A kérdés az, hogy az eredeti Romulus-gyűjteményből készült-e az átdolgozás vagy egy, a *recensio gallicana* családjába tartozó kéziratot módosítottak és egészítették ki a tradíció során, és így jött létre a *recensio vetus* szövegcsaládja. Korábban már beláttuk, hogy a *recensio vetus* valójában szűkebb meseanyagot ölel fel, mint a *gallicana*, bizonyos mesék (Th 23., 48., 60.) nem szerepeltek benne, és a gyűjtemény csupán a 60.

³⁰⁰ THIELE 1910 i. m. CXXV. Diese Fabel gibt einen deutlichen Maßstab, wie weit der alte lateinische Aesop vor dem Jahre 207 sich von Phädrus entfernte und wie nahe er dem Corpus stand. Man sieht zugleich, wie unter dem Einfluß des Phädrus sich der Text der Urform veränderte, aber auch, wie der Phädrustext nachher in die Recensio gallicana verheerend einbrach, und mit welchem Recht wir deshalb diese Redaktion die Recensio vetus nannten.

³⁰¹ Az idézett két meséről ld. még: ADRADOS i. m. II. 543–544.

fabuláig (**Th** 73.) tartott. Habár nem tudjuk rekonstruálni pontosan a *vetus* őseit, sem pedig a Romulus-gyűjtemény archetypusát, szövegösszevetés segítségével mégis tehetünk néhány megállapítást a szövegcsalád.

Az első kérdés, melyet a *recensio vetus* leszármazásával összefüggésben feltehetünk, hogy vajon milyen szövegállapot alapján készült az átdolgozás? Egyértelműen kizárhatunk két lehetőséget: a *vetus* nem lehet Phaedrus vagy a *Phaedrus solutus* közvetlen parafrázisa, és ugyancsak nem lehet az *Aesopus ad Rufum*-gyűjtemény módosított szövegvariánsa. Ezt több érveléssel is alátámaszthatjuk. Ilyen például a **Th** 5. mese (*Ovis, canis, lupus, milvus et accipiter*), melyben a *recensio vetus* szövegváltozatában ugyanúgy három hamis tanú (*lupus, milvus, accipiter*) lép fel a birka ellenében, mint ahogy a *recensio gallicana* kódexeiben, valamint a *Codex Ademariban* (**Ad**) és a *Codex Wissemburgensisben* (**W**). Ezzel szemben Phaedrusnál csupán egy hamis tanú szerepel, a farkas. Ez azt bizonyítja, hogy a *recensio vetus* kétség kívül az *Aesopus ad Rufum*-gyűjtemény családfáján helyezkedik el. Más példák alapján azonban az *Aesopus ad Rufum*-ból való közvetlen leszármazás lehetőségét el tudjuk vetni. A leglátványosabb ellenérv, hogy a Romulus-levél természetes módon nem található meg sem Phaedrusnál, sem pedig az *Aesopus ad Rufum*-gyűjteményben, megvan viszont a *recensio vetus* két kéziratában (**V**, **E**) is.

Néhány érvelés, mely a *recensio vetus*-nak az *Aesopus ad Rufum*-ból való közvetlen leszármazását kizárja, *ex silentio*, vagyis olyan esetek, amikor hiányzik például egy tagmondat, pro- vagy epimythion, esetleg egész mese a *recensio Wissemburgensis*-ből, megvan viszont a *recensio vetus*-ban és *gallicana*-ban. Ezekben az esetekben a *gallicana* és a *vetus* azonossága, egyforma viselkedése azt támasztja alá, hogy a *vetus* nem közvetlenül az *Aesopus ad Rufum*-ból származott le, hanem később vált ketté a hagyomány. Ilyen például a *gallicana* számozása szerinti második könyv prológusa, mely nincs meg a *recensio Wissemburgensis*-ben, tehát vélhetően nem szerepelt az *Aesopus ad Rufum*-ban sem. A *recensio vetus* kézírataiban (**V**, **E**) viszont megtaláljuk a szóban forgó prológust, amiből arra következtetünk, hogy ez a Romulus-corpus archetypusába került bele, ahonnan a *gallicana* és a *vetus* is örökölte.

A **Th** 19. mese (*Vulpis et corvus*) egy tagmondata is azt erősíti, hogy a *recensio vetus* nem eredeztethető közvetlenül az *Aesopus ad Rufum*-ból. A történet szerint miután a holló elragadta a sajtot és egy magas fán helyezkedett el, a róka hízelegni kezdett neki, hogy megszerezze a sajtot. A róka beszédét Phaedrusnál a következő tagmondat vezeti be: *vulpis invidit, deinde sic coepit loqui*. **W** megfogalmazása szó szerint megegyezik a phaedrusi változattal: *deinde sic coepit loqui*. Ez alapján arra következtetünk, hogy az *Aesopus ad*

*Rufum*ban ugyancsak a *phaedrasi* variáns állhatott vagy ahhoz nagyon hasonló megfogalmazás, szemben a *Romulus*-gyűjtemény eltérő alakjaival. A *recensio gallicana* egyszerűbb megoldással él: *econtra sic ait*, mellyel megegyező, párhuzamos szókapcsolat áll a *recensio vetus* kódexeiben is: *(e)contra sic ait corvo*. Mindez azt bizonyítja, hogy a *Romulus-coprus* szerzője a mondatot átfogalmazta, vagyis új variánst hozott létre. Az új variáns megjelenése elkülöníti a két gyűjteményt (*Aesopus ad Rufum*, *Romulus*) egymástól, és kétségtelenné teszi a *recensio vetus* hagyományozódásának legkorábbi pontját, vagyis azt, hogy a *Romulus-coprus* archetypusa előtt a *vetus* nem jöhetett létre.

A következő kérdés, hogy a *recensio vetus* a *Romulus*-gyűjtemény közvetlen leszármazottja, vagy csupán a *recensio gallicana* valamilyen átdolgozása lenne. Thielével szemben elképzelhetőnek tartjuk, hogy a *recensio vetus* nem közvetlenül a *Romulus-coprus* őseiből származott, hanem a *recensio gallicana* alapján jött létre. Ebben az esetben a két redakció minden közös eltérését a *recensio gallicana* hibájának kell tekintenünk, ugyanakkor a *recensio vetus* szerzője nyilvánvalóan további hibákat is elkövetett a másolás során. Mivel azonban a *recensio vetus* erős átdolgozáson ment át, a hibák egy részét ez a művelet elfedi. A *gallicanától* eltérő alakok lehetnek tényleges hibák, de tekinthetjük azokat a *vetus* szerzője által végrehajtott tudatos módosításoknak is.

Egy korábbi fejezetben a Burney-csoport *gallicana A*-tól és *Phaedrustól* való eltéréseit vizsgáltuk, melyek azt mutatták, hogy ez a szövegcsalád (*gallicana B*) több helyen is romlottabb szövegállapotot képvisel, mint a *recensio gallicana* többi kézírata. Néhány esetben a *recensio vetus*ban ugyanazokat a hibás alakokat fedezhetjük fel, mint a Burney-csoportban. Ilyen például a farkasról és bárányról szóló közismert mese (**Th 3: *Lupus et agnus***) már idézett *inferior–inferius* szövegvariánsa, ahol a *recensio vetus* ugyancsak az *inferius* szót tartalmazza:

gall. A	gall. B	r. vet.
Sursum bibebat lupus longequae <i>inferior</i> agnus.	Sursum bibebat lupus, longequae <i>inferius</i> agnus.	Superius bibebat Lupus, Agnus autem <i>inferius</i> de rivo bibebat.

Bár a *recensio vetus* fogalmazásmódja valamelyest eltér a *recensio gallicana* szövegétől, az *inferius* variánsban mégis megegyezik a *gallicana B* kézírataiban olvasható alakokkal. Gondolhatnánk, hogy csupán a *recensio vetus superius* szavának végződése hívta életre az *-ius* végződést az *inferius* esetében is (*homoioteleuton*), és a *gallicana B*-családdal való azonosság csupán látszólagos, vagyis egyszerűen horizontális variáns. A *gallicana B*-vel

való egyezés azonban nem csak ebben az egy esetben figyelhető meg. A *recensio vetus* további két esetben a Burney-csoport alakjával mutat párhuzamot, a Thiele számozása szerinti 8. mesében (*Vacca, et capella, ovis et leo*), valamint a tüskébe lépett oroszlánról szóló 51. fabulában is (*Leo et pastor*):

gall. A	r. vet.	gall. B
Ego <i>primam</i> tollo partem ut leo.	Ego <i>primus</i> tollo ut Leo	Ego <i>primus</i> tollo, ut leo.

gall. A	r. vet.	gall. B
<i>Leo non escam querens</i> , sed potius ab illo medicinam pastoris in sinu posuit pedem.	Leonem venire ad se cernens, pecudesque ei objecit, <i>putans eum escam quaerere. Ille autem non escam</i> , sed potius medicinam <i>quaerens</i> , in sinum Pastoris pedem posuit	<i>putans leonem aescam querere</i> ; sed potius ab eo medicinam querebat. Nec moratus, pastoris in sinu posuit pedem.

Az első esetben a *gallicana B*, és így a *recensio vetus* is Phaedrushoz képest romlott alakot hoz (*primus*), míg a *recensio gallicana A* kézírataiban a helyes kifejezés áll (*primam*). A második meserészlet azonban ennél is érdekesebb, mert a *putans leonem escam querere* tagmondatot csupán a *Codex Burneianus*ban (**B**), valamint a belőle leszármazó *Codex Gudianus*ban (**G**) olvashatjuk, míg Crinitus másolatában (**Cri**) ezt nem találjuk meg, hanem a *leo non escam querens* kapcsolatot láthatjuk, mely a *gallicana A* kézírataiban is olvasható. A *recensio vetus* azonban meglepő módon *mindkét* mondatot tartalmazza: *putans eum escam quaerere. Ille autem non escam*. Az elmondottak fényében azt gondoljuk, hogy volt egy olyan kézirat, mely kiegészült a *putans leonem escam querere* tagmondattal, valószínűleg interlináris glosszaként. Ez magyarázhatja azt, hogy mindkét mondat megtalálható a *vetus*ban, míg a *Codex Burneianus* forrása csak az egyiket választotta. Ugyanígy járhatott el Crinitus is, aki az eredeti mondatot (*Leo non escam quaerens*) másolta csak le, minden bizonnyal nem tudta, hogy ez állt eredetileg is a *recensio gallicana* más kézírataiban, csupán a két megoldás közül e mellett döntött.

Vannak azonban olyan fabulák is, melyeknek nem ismerjük a phaedrusi eredetijét, vagy az Ademar által közvetített *Phaedrus solutus*beli változatát, esetleg a Romulus-gyűjtemény erősebb változáson ment át, így nem áll módunkban, hogy a *gallicana B* eltéréseit Phaedrus verseivel vessük össze. Ezekben az esetekben is találunk azonban példát arra, hogy a *recensio vetus* a *gallicana B* szövegcsaládjával mutat rokonságot.

A már említett szöveghelyeken kívül nyolc esetben találtunk egyezést vagy hasonlóságot a *recensio vetus* és a *recensio gallicana B* családja között, melyek a következők:

Th 1: *Pullus ad margaritam*

gall. A	r. vet.	gall. B
Si cupidus te invenisset <i>cum</i> gaudio te rapuisset	Te si cupidus invenisset, <i>quo</i> gaudio te rapuisset	Te si cupidus inuenisset, <i>quo</i> gaudio te rapuisset

Th 3: *Lupus et agnus*

gall. A	r. vet.	gall. B
Et statim se in eum <i>direxit</i> et innocenti uitam eripuit.	Et statim <i>insiluit</i> in eum ac innocenti vitam abstulit.	Et statim se in eum <i>iniecit</i> , et innocenti uitam eripuit.

Th 21: *Asinus dominus blandiens*

gall. A	r. vet.	gall. B
Si animal immundissimum ita diligit dominus meus et familia, <i>quantum</i> me, si illi obsequia fecero!	Si animal inmundissimum sic Dominus meus diligit et tota familia, <i>quanto magis</i> me, si obsequio et affectui me falmiliarem ostendo!	Si animal inmundissimum sic diligit dominus meus, ita et familia, <i>quanto magis</i> me, si et obsequium illi fecero!

Th 29: *Canis fidelis*

gall. A	r. vet.	gall. B
Panis mihi pro gratia non datur. <i>Tu ideo</i> das ut me ledas	Panis pro gratia datur; <i>ut video</i> , das ut pejus des	Panis pro gratia datur, <i>ut uideo</i> . Das ut me ledas,

Th 40: *Cervus et ovis*

gall. A	r. vet.	gall. B
Tu quatis ungula campum, lupus ubi uult, peragratur, <i>magna uestra fallacia</i>	Tu quatis ungula campum; Lupus, ubi vult, peragratur; insuper <i>magnae sunt vestrae fallaciae</i> .	Tu quatis ungula campum; lupus ubi uult peragratur. <i>Magnae sunt uestrae fallaciae</i>

Th 69: *Cervus et boves*

gall. A	r. vet.	gall. B
At ille contra supplex. Vos me modo inquit celate tantum dum erit sero, <i>ibo</i> viam quam volo securus. Hec cum <i>dixisset</i> , obscuro se condidit loco.	At ille supplex: Vos, inquit, me modo celate, et, dum fuerit sero, <i>eam</i> ubicumque securus. Haec dum <i>loquitur</i> , obscuro se abscondit loco.	At ille contra supplex: Vos me modo, inquit, celate tantum; dum erit sero, <i>eo</i> <i>ubi</i> uolo securus. Haec cum <i>loquitur</i> , obscuro se condidit loco

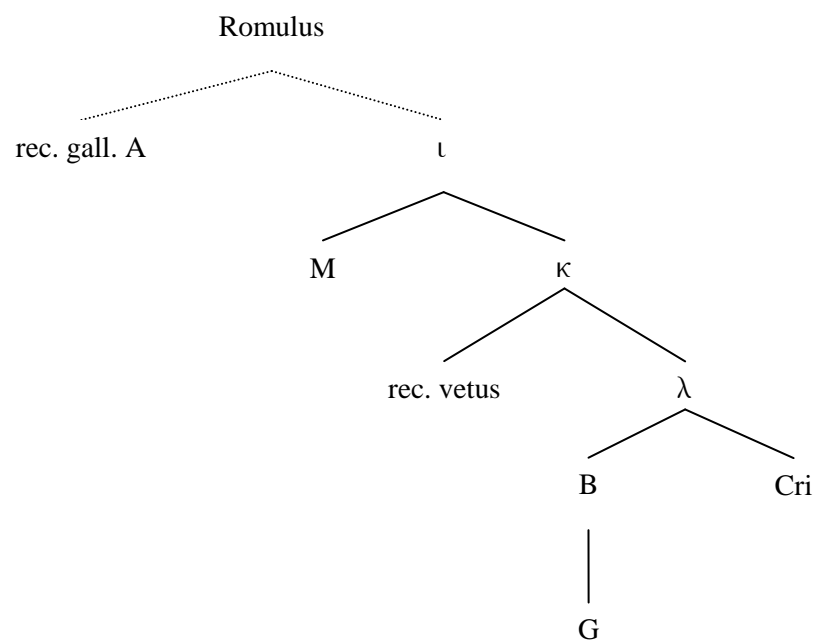
Th 73: *Lupus, pastor et venator*

gall. A	r. vet.	gall. B
Ne timeas. Esto securus aliam partem <i>ostendam</i> .	Ne timeas, inquit, quia in alia parte <i>esse</i> te persecutori <i>dicam</i> .	Ne timeas, esto securus; in aliam ei partem te <i>fugisse dicam</i> .

Th 73: *Lupus, pastor et venator*

gall. A	r. vet.	gall. B
Lingue tue gratias ago, sed oculis tuis fallacibus peto <i>maximam</i> cecitatem	Sed linguae tuae gratias ago, ast oculis tuis fallacibus <i>magnam</i> caecitatem aput Deos efflagito.	Linguae tuae gratias ago; sed oculis tuis fallacibus <i>magnam</i> cecitatem opto

A felsorolt szöveghelyek mind azt mutatják, hogy van kapcsolat a *recensio vetus* és a *gallicana B* családja között, a kérdés csupán az, hogyan tudjuk felvázolni a hagyományozódás menetét. Állíthatjuk-e, hogy a *recensio vetus* a *gallicana B* családjának valamely kéziratából készült átdolgozás, parafrázis? A *recensio vetus* ugyanis nem örökli a *gallicana B* család összes hibáját, azoknak csupán egy részét találjuk meg a *vetushoz* tartozó kódexekben. A *recensio vetus* tehát egy olyan *gallicana*-kéziratot dolgozott át, mely a *gallicana B* elődje volt, de nem tartalmazott még minden hibát. Mindezek alapján a *recensio vetus* leszármazását, most már a *recensio gallicanával* való összefüggésben a következőképpen gondoljuk el:

IX. fejezet: Összegzés

Dolgozatunk céljával azt tűztük ki, hogy a Romulus-corpus egy meghatározott részét – a szövegkritikailag értékesnek és fontosnak minősített kéziratok csoportját – alapos kollációnak vessük alá, és a szövegösszevetés segítségével feltérképezzük a források hagyományozódási rendszerét. A munka során számos új megfigyelést tettünk, ezekről a fejezetek természetesen beszámolnak. Itt most azokat az állításokat gyűjtjük össze, melyeket önálló kutatási eredménynek, a szakirodalom állításaihoz képest újak tekintünk. Nem térünk ki tehát azokra az észrevételekre, melyek csupán egy-egy kisebb filológiai kérdés megoldásában játszottak szerepet. Eredményeink némelyike elvi következtetésekhez is vezetett, e gondolatokat szintén itt igyekszünk megfogalmazni.

A szövegkritikai módszertani fejezet érintette a kontamináció típusait. Mivel a szakirodalom a *recensio aperta* szöveghelyzetét csak általánosságban szokta tárgyalni, fontosnak gondoljuk azt a modellt, mely a nyílt hagyományozódás típusait írja le. Szintén újszerűnek tartjuk azt a megközelítést, mely a kontaminált szövegrészek izolációján alapul.

A dolgozatunkhoz mellékelt táblázat, mely az egyes gyűjtemények meséinek sorrendjét mutatja, illetve konkordanciaként szolgál, hasznos segédeszköze lehet a további kutatásoknak. Sajnos a teljességre törekvő kolláció nem alkalmas arra, hogy egy disszertáció részeként papíron bemutatható legyen. Ennek ellenére valójában ezt tekinthetjük kutatásunk leginkább kézzelfogható eredményének.

A szövegcsaládokról szóló részben elsőként az ún. Burney-csoporttal találkoztunk. Ezzel kapcsolatban elvi fontosságú kitérni arra a kutatástörténeti tényre, hogy ez a család a kiadások elsődlegesnek tekintett alapszövege volt. Az összes kritikai kiadás ezt adta ki főszöveggént, vagy ez alapján rekonstruált főszöveget. Mint beláttuk, a Burney-csoport valójában a sztemma alján helyezkedik el, ezért határozottan rossz döntés ehhez a redakcióhoz viszonyítani a többit. Ez olyan prekoncepció, ami sorozatos tévedésekhez vezet. Thiele például éppen ezért kényszerül arra, hogy folyamatos és többszörös Phaedrus-interpoláció segítségével magyarázza meg a források variánsait. A *gallicana B* sztemmán történő elhelyezésével a szövegkritikai nézőpont változik meg, és ennek következtében a variánsok összevetésének sorrendje is.

A *recensio gallicana* szerkezetéről rajzolt sztemmánk valójában azt a sorrendet is kijelöli, aminek mentén egy majdani kollációnak haladnia kell. Nem a Burney-csoport

alakjaihoz kell viszonyítani a többi kódexet, hanem **Fr** és **S** szövegeihez. Nem azt állítjuk, hogy e források minden esetben feltétlenül jobbak, hanem azt, hogy a kolláció során sokkal több szövegkritikailag értékelhető, releváns állításhoz jutunk, ha hozzájuk viszonyítunk.

Az eddigi kutatás nem ismerte még az **Fr** kéziratot, pedig nem csak elsődleges forrás a *recensio gallicana* kódexei között, hanem a *recensio Wissemburgensis* hagyományának is fontos képviselője. Önálló eredménynek tartjuk, hogy felismertük a kézirat jelentőségét, bevontuk az összehasonlító vizsgálatba, és részletesen sikerült feltárnunk a kódex belső struktúráját is. A kézirat első része a sztemma tetején helyezkedik el, vagyis számos esetben a Romulus-corpus eredeti szövegének egyetlen képviselője.

A szakirodalom már korábban is ismerte a **Mon** kéziratot, de téves helyre sorolta be. Ez a kódex is a *gallicana A* család része, és az **Fr**, **S** forrásokkal együtt a Romulus-tradíció elején helyezkedik el. Ezeket a kódexeket kell tehát kiindulópontnak tekinteni, ha a *recensio gallicana* hagyományrendszerét akarjuk megvizsgálni. Az erről szóló fejezetben feltérképeztük a *recensio gallicana* további kézirateinak helyét is, és meghatároztuk azt a rendet, mely megfelelő módon magyarázza a hibás és helyes variánsok terjedését.

Külön kérdéskörként tárgyaltuk a *recensio Wissemburgensis* szerkezetét. A névadó kódex eddig zavarosnak tűnő mesesorrendjére igyekeztünk megoldást találni. Sikerült rekonstruálni azt a lapkeveredést, mely a kódex egyik mesetömbjének sorrendjét forgatta fel. Felismertük a kapcsolatot a **W** és a Romulus-corpus rendje között, és ez alapján úgy véljük, nyilvánvalóvá tettük, hogy a két sorrend levezethető egymásból.

A *recensio vetus* kézirateit illetően tisztáztuk azt a kérdést, hogy mi tekinthető a redakció törzsanyagának, és mi minősül a kódexekben más eredetű, kontaminált szövegcsoporthoz. Ez utóbbi szövegrészek esetében kapcsolatot mutattunk ki mind a *recensio gallicana*, mind a *recensio Wissemburgensis* irányába. Magát a *recensio vetust* nem a Romulus-gyűjtemény közvetlen leszármazottjának tartjuk, helyét a *gallicana A* és *B* része között sikerült meghatároznunk.

Felismertük, hogy a Romulus-corpus vizsgálatokor gyakran nyílt hagyományozódással kell számolnunk. Az esetek egy részében sikerült megállapítanunk, hogy a *recensio aperta* mely forráscsoportot érintett, így a sztemmán a kontamináció útvonalai kijelölhetőek lennének, bár ez igencsak összekuszálná az ábrát. Helyesebb a kevert hagyományú források vagy szövegtömbök izolációja. Úgy tapasztaltuk, hogy a kontamináció nem állandó, hanem esetenként felbukkanó jelenség, elszigetelésével közel juthatunk a *recensio clausa* helyzetéhez, és a hagyomány a Lachmann-módszer szokásos eszközeivel vizsgálhatóvá válik. Több esetben sikerült a kontaminált tömbök azonosítása (**Fr₂**, **V₂**, **Vi₂**) néhány esetben viszont

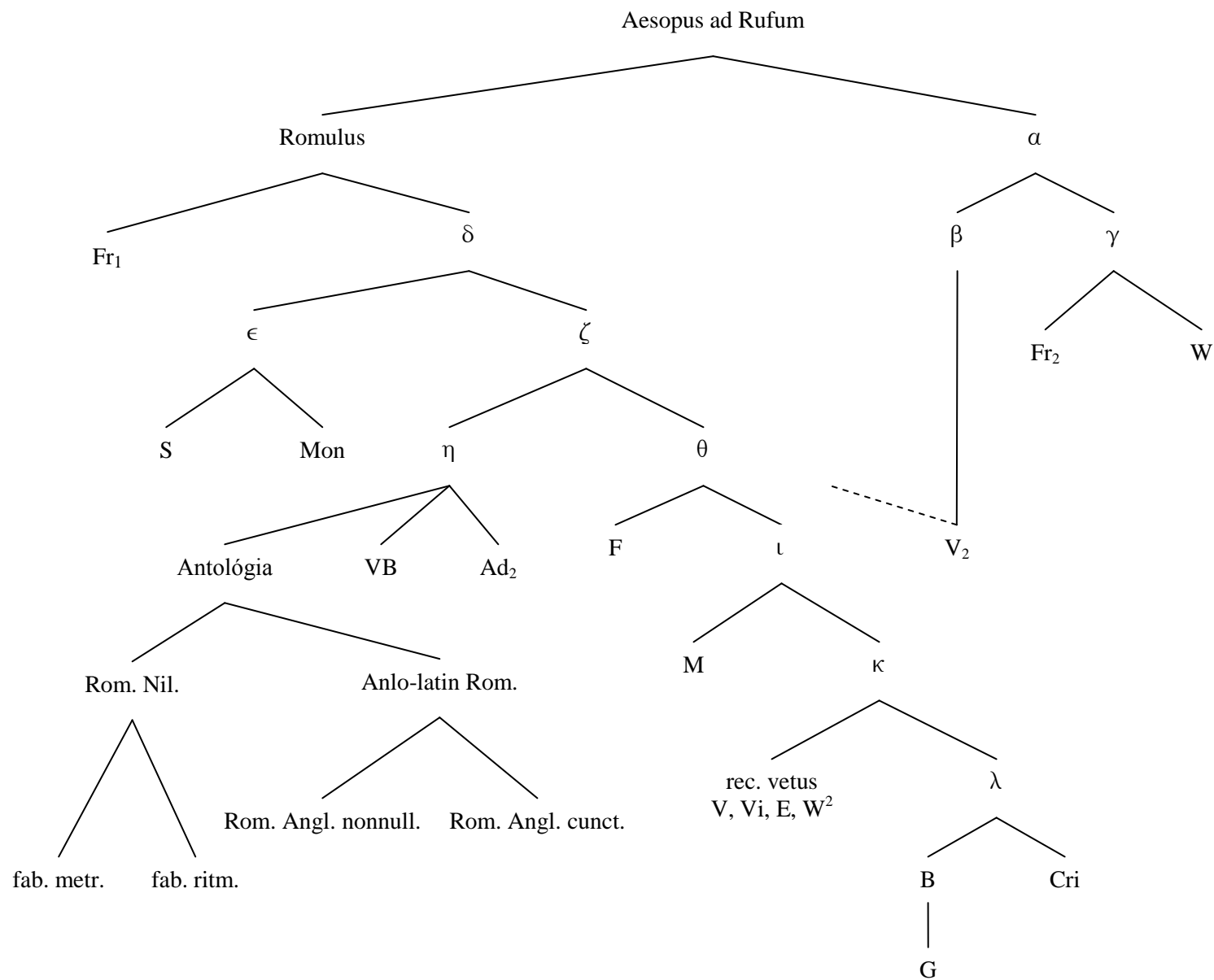
pontszerűnek tűnt a variánsok keveredése (**S–Fr₁–Mon–ζ**, valamint **F–rec. vet.**). Ezekben az esetekben gondos mérlegelést igényel, hogy a közös hibák melyik csoportja mutatja a szemmán is megjelenítendő alapvető rokonságot, és melyik tekinthető kontaminációs tünetnek. Ilyenkor azért foglaltunk el határozott álláspontot, és azért jelöltük ki pontosan az érintett források helyét a hagyományban, hogy a kérdés élesebb megvilágításba kerüljön. A variánsok későbbi, még részletesebb vizsgálata e viszonyok felülvizsgálatához vezethet.

Kutatásunk végeredményét egyetlen rajzban foglalhatjuk össze, egy olyan szemmán, melyen szerepel az általunk vizsgált kéziratok mindegyike. Elhelyeztük rajta az *Aesopus ad Rufum*-gyűjteménytől kiindulva valamennyi nagy szövegcsaládot, a *recensio Wissemburgensis*, a Romulus-gyűjteményt és ennek családait, a *recensio gallicanát*, valamint a *recensio vetust*. Néhány esetben nem tudtunk dönteni arról, hogy egy kéziratnak hol van a pontos helye a rajzon, vagy azért, mert erősen kontaminált, vagy mert jelentős mértékben átdolgozott. Ezeket a forrásokat a szemma mellett soroltuk fel. Az áttekinthetőség kedvéért nem jelöltük a kontaminációs vonalakat, ez alól csak egyetlen kivételt tettünk, **V₂** azért szerepel mégis így a rajzon, hogy a *recensio Wissemburgensis* családjának belső struktúrája megfelelő módon ábrázolható legyen.

A megrajzolt szemma nem pusztán illusztráció. Ténylegesen ez a rajz mutatja meg, hogy miféle összefüggések állnak fenn a kéziratok között, hogy közvetve vagy közvetlenül melyik melyikből származik. Szavakban ugyanez csak nagyon hosszasan lenne elmondható. A szemmarajzolás célja azonban nem a valóság ábrázolása. Érthető módon nem szerepelnek rajta azok a kéziratok, melyek talán léteztek, és részei voltak a szöveghagyománynak, de elvesztek és nincs olyan adat, aminek alapján kikövetkeztethetők lennének. A rajz tehát csak részleges képe a hagyományozódásnak, lecsupaszított vázlat, mely a folyamat gerincét mutatja meg.

Az elkészült rajzot azonban nem tekinthetjük végeredménynek, hanem csak egy későbbi vizsgálat kiindulópontjának. Abban az állapotban mutatja meg a források viszonyait, ahogyan dolgozatunkban feltártuk. De éppen a korábbi szakirodalom szemmainak átalakítása során vált világossá számunkra, hogy az új struktúra új kiindulási pontot hoz létre, mert megszabja a kollacionálás irányát. Természetesen e két művelet, a variánsok összehasonlítása és a viszonyok ábrázolása egymást kölcsönösen segítő, és talán újra és újra végrehajtandó lépések. A rajz – úgy véljük – alapjában helyesen mutatja a szöveghagyomány történetét, de nyilván finomítható vagy kiterjeszthető.

A 16. századra kitekintő zárófejezet előtt tehát egy összképet ábrázoló szemmát vázolunk fel, melyre úgy tekintünk, mint disszertációnk konklúziójára:

Ad₁
RAH39
O
O86
B679
B141
Vi₂

X. fejezet: Kitekintés – Pesti Gábor Aesopus-fordítása

Nem tartozik közvetlenül a Romulus-corpus kérdésköréhez Pesti Gábor mesegyűjteménye. Ugyan első részében rá lehet ismerni a mesék romulusi sorrendjére, de olyan humanista gyűjteményt fordított, mely már jelentősen eltávolodott a Romulus-gyűjteménytől. Nem csak azért érdemel külön figyelmet, mert magyar nyelvű fordítás, szerzője pedig jeles alakja a régi magyar irodalomnak, egyike a magyar erasmistáknak, hanem azért is, mert a munkájáról szóló gondolatmenetünk teljesen azonos szövegkritikai módszereket használ, mint a korábbi fejezetek. Ebben a fejezetben is előkerülnek kontaminációról, variánsokról szóló részek, és a nyomtatott kiadások viszonyait sztemmával fogjuk ábrázolni. Így túllépünk ugyan kijelölt témánkon és dolgozatunk tárgyalt időkorén is, mégis megmaradunk szokott vizsgálati módszereinknél.

Mint az közismert, Pesti Gábor *Aesopi Phrygis fabulae* című nyomtatványa az első magyar állatmese-gyűjtemény, Bécsben 1536-ban jelent meg Singrenius nyomdájában.³⁰² A mű teljes szövegét modern kiadásban először Toldy Ferenc³⁰³ adta ki, és a szövegkiadás mellett foglalkozott az állatmesék forrásának kérdésével is. Toldy Johannes Singrenius 1520-as Aesopus-kiadását jelölte meg Pesti forrásaként, valamint egy Rimicius-kiadást, melyből Pesti az utolsó 45 meséjét fordította. A magyar nyelvű mesekiadás élén álló Aesopus-életrajz kapcsán Toldy azt is megjegyzi, hogy Pesti ennek elkészítéséhez egy olyan latin életrajzot is használt, mely bővebb a Singrenius-féle nyomtatványban olvashatónál.

Waldapfel József³⁰⁴ tisztázta, hogy Singrenius-féle kiadásról tulajdonképpen nincs is jogunk beszélni, hiszen az egy nagyobb kiadástípus tagja. Ezt a szakirodalom Dorpius-gyűjteménynek nevezi. Waldapfel arra is felhívta a figyelmet, hogy felesleges két különböző kiadást megjelölni Pesti forrásaként, ugyanis az 1520-as évek elején Rimicius 100 meséje is belekerül a Dorpius-gyűjteményekbe, és ilyen típusú kiadáshoz Pesti hozzá is férhetett. Waldapfel arra a következtetésre jut, hogy egy 1531-es vagy 1533-as nürnbergi kiadás lehetett Pesti forrása, ugyanis ezek nemcsak tartalmukban felelnek meg a magyar fordításnak, hanem címükben is: *Aesopi Phrygis Fabulae*. További érvként hozza fel, hogy Pesti az 1538-ban

---

³⁰² *Aesopi Phrygis fabulae Gabriele Pannonio Pesthino interprete. Esopus fabulaij, mellijeket mastan wijionnan magijar nijelwre forditot Pesthij Gabriel.* Bécs 1536 (RMNy 17)

³⁰³ TOLDY Ferenc: Régi magyar mesék, beszélek és erkölcsiratok. In: *Magyar prózáirók a XVI. és XVII században* 1. kötet, Pest 1858.

³⁰⁴ WALDAPFEL József: Pesti Gábor. In: *Irodalmi tanulmányok*, Szépirodalmi, Budapest 1957.

megjelent hatnyelvű szótárához szintén egy nürnbergi nyomtatványt használt. Ezt az álláspontot a szakirodalom elfogadta, és a forráskérdést azóta is megoldottnak tekinti.³⁰⁵

A kérdés azonban nem ilyen egyszerű, hiszen a *Dorpius*-gyűjteményeknek több mint 200 különböző kiadása jelent meg. Pesti forrásának megítéléséhez szükséges a *Dorpius*-gyűjtemények keletkezésének, bővülési folyamatának részletesebb áttekintése.

A 16. század elején jelent meg Erasmus barátjának, Guilelmus Hermanus Goudanusnak (Willem Herman van Gouda, 1466–1510) latin nyelvű állatmeséket tartalmazó corpora. Nem sokkal később a leuveni Collegium Trilingue első latin tanára, Hadrianus Barlandus (Adriann van Baerland, 1486?–1538?) – Goudanus példája nyomán – kiadta saját állatmese-gyűjteményét, melyet a latin nyelv oktatásához állított össze. Ennek első része valamelyik Romulus-gyűjtemény nyomán készült.³⁰⁶ Martinus Dorpius egyesítette ezt a két munkát, s ez alkotta a Dorpius-gyűjtemény magját. Az így létrejött antológia az állatmesék mellett számos olyan levelet is tartalmazott, melyeket e németalföldi humanisták váltottak egymással. Ezek a limináriák azonban fokozatosan eltűntek a későbbi kiadásokból. Megmaradt viszont Dorpius előszava, melyben azt hangsúlyozza, hogy az új kiadás elkülönül a középkorias, romlott latinságú verses mesegyűjteményektől. Azt a kiadástípust szokták *Aesopus Dorpiine* nevezni, melyet ez az előszó vezet be.

Goudanus és Barlandus meséi később kiegészültek Erasmus, Aulus Gellius, Plinius minor és mások fabuláival. Az 1514-es strassburgi kiadás elején már Aesopus életrajza is megtalálható. 1516-ban csatolják a gyűjtemény végére Nicolaus Gerbellius a pókról és köszvényről szóló meséjét, melyet Pesti Gábor is fordít. Az évtized folyamán további, korábban már megjelent meséket fűznek az eddigi anyaghoz, először 1517-ben Laurentius Valla 33 mesét tartalmazó gyűjteményét, majd 1519-ben Laurentius Abstemius első Hecatomythiumát, végül az 1521-es hagenauai kiadástól kezdve Rimicius Aretinus 100 fabulából álló fordítása is bekerül a corpusba. A későbbiekben még tovább bővül az anyag, ezek a bővítések azonban Pesti magyar nyelvű fordítása után gazdagítják az *Aesopus Dorpiit*, így ezek részletes tárgyalásától eltekintünk.

Rimicius meséiből Pesti is fordít, egyetértünk tehát Waldapfel azon megállapításával, hogy olyan kiadást kell Pesti forrásaként elgondolnunk, mely már tartalmazta a Rimicius-meséket is. A legkorábbi ilyen kiadás az 1521-ben Hagenauban megjelent nyomtatvány. A magyar fordítás 1536 augusztusában jelent meg, tehát csak ennél korábbi kiadásokat kell

³⁰⁵ *Esopus fabulái Pesti Gábor szerint*, vál., szerk., jegyz., utószó ÁCS Pál, Budapest 1980 (Magyar Hírmondó); ÁCS Pál: A magyar irodalmi nyelv két elmélete: az erasmista és a Balassi-követő. *ItK* 86 (1982), 391–403.

³⁰⁶ THOEN, Paul: Aesopus Dorpii: Essai sur l'Esopo latin des temps modernes. *Humanistica Lovaniensia* 19 (1970) 290.

számításba venni. Ezzel nemcsak a latin forrás *post quem*jét és *ante quem*jét határoztuk meg, hanem a lehetséges nyomtatványok számát is lecsökkentettük. Az említett 200 kiadásból mindössze 40 olyan van, mely tartalmában megfelel Pesti fabulafordításának.

Az a gyűjtemény tehát, mely már minden Pesti által is fordított mesét tartalmazott, a következőképpen nézett ki:

- 1–45. Guilelmus Goudanus gyűjteménye
- 46–67. Hadrianus Barlandus 22 meséje
- 68. Apologus ex Mantuano
- 69–81. Barlandus 13 meséje Petrus Scotusnak ajánlva
- 82–85. Avianus 4 meséje Barlandus átdolgozásában
- 86–123. Avianus 38 meséje Goudanus átdolgozásában
- 124–132. Erasmus 9 meséje
- 133. Aulus Gellius meséje a pacsirtáról
- 134. Angelus Politianus meséje a bagolyról és más madarakról
- 135. Petrus Crinitus meséje
- 136–137. Antonius Campanus 2 meséje
- 138. Plinius minor meséje
- 139. Aulus Gellius meséje Arionról
- 140. Nicolaus Gerbellius meséje a pókról és köszvényről
- 141–240. Laurentius Abstemius első Hecatomythiuma
- 241–273. Laurentius Valla 33 meséje
- 274–373. Rimicius 100 meséje

A meséket megelőzte (egyes kiadásokban követte) Aesopus életrajza és Dorpius előszava. Ez az anyag persze körülbelül kétszer több mesét tartalmaz, mint Pesti kiadása. Ennek az az oka, hogy az *Aesopus Dorpii* különböző gyűjteményeket olvasztott egybe, és így egyes meséknek több verziója is megtalálható benne.

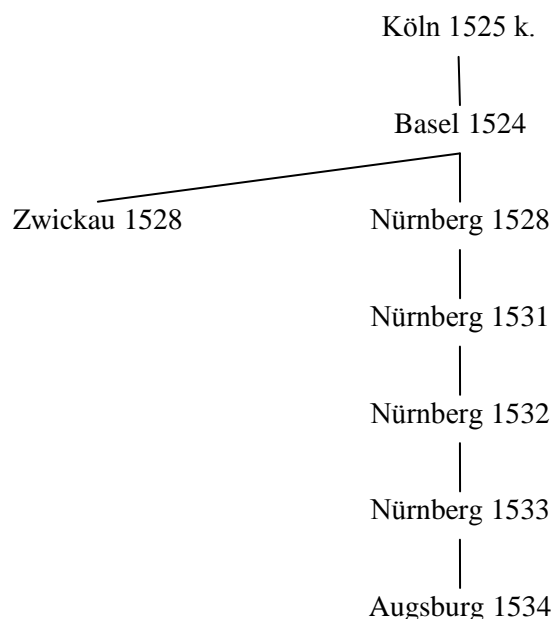
A *Dorpius*-gyűjtemények bővülési folyamatát, valamint a kiadások közti leszármazási viszonyokat elsőként Paul Thoen vizsgálta részletesen,³⁰⁷ és igyekezett rendet tenni a sokféle nyomtatvány között. Alapos munkával mintegy 200 kiadás bibliográfiai adatait sorolja fel, megadja azok részletes címléírását, feltünteti, hogy az egyes kiadások melyik korábbira vezethetők vissza. Igyekszik a bizonytalan idejű nyomtatványokat is beágyazni a bővülési folyamatba, és megpróbálja tisztázni a kiadások időrendi sorrendjét. Feltárja azokat a jellegzetességeket, melyek alapján elkülöníthetők a kiadások, és azokat csoportokba, családokba osztja. Ezt egy négyoldalas sztemmán ábrázolja. Tanulmányának számunkra fontos eredménye, hogy a *Dorpius*-gyűjteményeket két nagy csoportra bontja, a kiadások német típusú és a francia típusú családjaira. Az elnevezés alapja, hogy az egyes családok

---

³⁰⁷ THOEN i. m. 241–320. A *Dorpius*-gyűjtemény kialakulásáról és legkorábbi kiadásairól ld. bővebben: GONZÁLES GONZÁLES, Enrique: Martinus Dorpius and Hadrianus Barlandus Editors of Aesop (1509–1513). *Humanistica Lovanicensia* 47 (1998) 28–41.

tagjai jellemzően mely területeken jelentek meg. A két család számos ponton különbözik egymástól, melyek Pesti mesefordításának forráskérdésében sem érdektelenek.

A Thoen által megrajzolt sztemmának elsősorban az a része érdekel bennünket, ahol a Waldapfel által meghatározott két nürnbergi nyomtatvány is megtalálható.³⁰⁸ Thoen sztemmája alapján, természetesen leegyszerűsítve és a kérdéses kiadásokra fókuszálva, a következőképpen ábrázolhatjuk a kiadások egymáshoz való viszonyát:

Paul Thoen tanulmánya azonban nem teljesen problémamentes. Érthető okokból nem törekedhetett a részletes szövegösszevetésre, munkája a címleírások és tartalomjegyzékek vizsgálatán, valamint a kronologikus sorrenden alapul. Emiatt sztemmája nem is lehet tökéletes. Részletes szövegösszevetésre természetesen mi sem vállalkozhattunk. Néhány szöveghely összehasonlító vizsgálata azonban azt mutatja, hogy a sztemma bizonyos pontokon módosításra szorul. Egyes kiadások például máshová kerülnek, a kontamináció mértéke pedig nagyobbnak tűnik, mint ahogy azt Thoen sztemmája sugallja.

³⁰⁸ A kolláció során több tucat kiadás szövegét összevetettük, ezek bibliográfiai felsorolására nem térünk ki. Szövegközléseink a következő kiadásokból valók: *Fabularum Quae hoc libro continentur interpretes, atque Authores sunt hi: Guilelmus Goudanus, Hadrianus Barlandus, Erasmus Roterodamus, Aulus Gellius, Laurentius Valla, Angelus Politianus, Petrus Crinitus, Ioannes Antonius Campanus, Plinius Secundus Novocomensis, Nicolaus Gerbelius Phorcensis, Laurentius Abstemius, Rimicius iam denao additus*. Basel 1524; *Fabularum Quae hoc libro...*, Zwickau 1528; *Aesopi Phrygis et vita ex Maximo Planude desumpta, et fabellae iucundissimae, quarum interpretes hi sunt: Guilelmus Goudanus, Hadrianus Barlandus, Erasmus Roterodamus, Aulus Gellius, Laurentius Valla, Angelus Politianus, Petrus Crinitus, Ioannes Antonius Campanus, Plinius Secundus Novocomensis, Anianus, Guilelmus Hermannus, Nicolaus Gerbellius Phorcensis, Laurentius Abstemius, Rimicius*, Köln, 1525k.; *Aesopi Phrygis et vita...*, Nürnberg 1532; *Aesopi Phrygis et vita...*, Augsburg 1534.

A teljesség igénye nélkül vegyünk néhány olyan példát, amelyek rávilágítanak a leszármazási folyamat problémáira. A kiadások egy része Goudanus 33. (*De equo et asino*) meséjében, amikor a szamár kérdőre vonja a lovat, csak három kérdőjelet tartalmaz, más kiadások ezzel szemben négyet:

Basel, 1524	Nürnberg, 1532
Heus bone vir, quid isthuc ornati est? Ubi aurata sella, bullata cingula? Ubi nitidum frenum?	Heus bone vir, quid isthuc ornati est? Ubi aurata sella? bullata cingula? Ubi nitidum frenum?

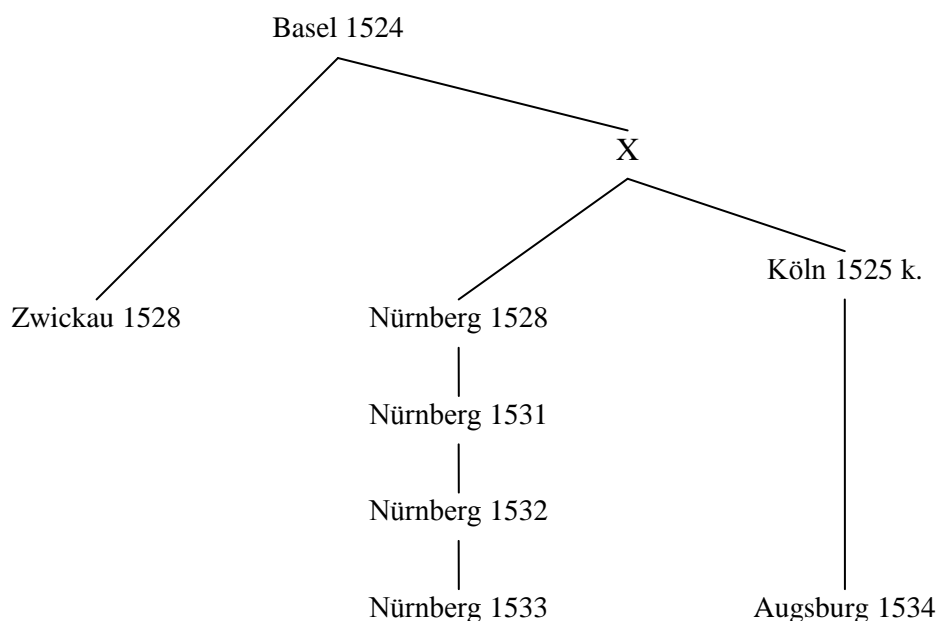
Vannak olyan edíciók, melyekben, a *De mustela et seniculo mure* cím szerepel, másokban pedig a nyelvtanilag helytelen *De mustela seniculo et muribus* cím áll. A Dorpius-gyűjtemények utolsó meséjében (*De viro et uxoribus*) található egy látványos lacuna. A mesében a férfi fiatalabb felesége az ősz, az idősebb pedig a fekete hajszálait tépkedi ki. A kiadások egy részében hiányzik a meséből az a mondat, mely a fehér hajszálakra vonatkozik: *Pari studio iunior ut ab anus consuetudine illum amoveret, albos evellit capillos*. Bizonyos edíciókban Goudanus 32. meséjében (*De equo et leone*) található egy zárójeles tagmondat: *Leo vix tandem ad se rediens (ictu enim prope exanimatus fuerat) pretium, inquit, fero ob stultitiam, et is iure effugit*. Más kiadásokban ezen a helyen nem találunk zárójelet. Erasmus 8. meséje (*De simiis et pardale*) szerint sok majom él Maurisiában. Ez a helynév néhány kiadásban *Maurusia* vagy *Marusia* alakban fordul elő. Végül a nyomtatványok címei is eltéréseket mutatnak. Egyes kiadások a *Fabularum, quae hoc libro continentur...* címet viselik, mások pedig az *Aesopi Phrygis fabulae...* címet. Ha ezeket az eltéréseket táblázatba foglaljuk, jól megfigyelhető, hogy a kiadások leszármazási rendje bonyolultabb összefüggéseket mutat, mint ahogyan azt Thoen sztemmája alapján hihetnénk.

Basel 1524	Zwickau 1528	Köln 1525k.	Nürnberg 1532	Augsburg 1534
3 kérdőjel	3 kérdőjel	4 kérdőjel	4 kérdőjel	4 kérdőjel
<i>De mustela et seniculo mure</i>	<i>De mustela et seniculo mure</i>	<i>De mustela seniculo et muribus</i>	<i>De mustela seniculo et muribus</i>	<i>De mustela seniculo et muribus</i>
lacuna	lacuna	nincs lacuna	nincs lacuna	nincs lacuna
nincs zárójel	nincs zárójel	van zárójel	van zárójel	van zárójel
<i>Maurisia</i>	<i>Maurisia</i>	<i>Maurusia</i>	<i>Maurisia</i>	<i>Marusia</i>
<i>Fabularum, quae hoc libro continentur...</i>	<i>Fabularum, quae hoc libro continentur...</i>	<i>Aesopi Phrygis et vita...</i>	<i>Aesopi Phrygis fabulae...</i>	<i>Aesopi Phrygis fabulae...</i>

Thoen sztemmája szerint a baseli kiadás a kölniből származik, a táblázatban összefoglalt szöveghelyek azonban azt mutatják, hogy ez nem lehetséges. A nürnbergi kiadások ugyanis rendre a kölni alakjaival egyeznek meg, miközben a baseli nyomtatvány ezeken a helyeken eltéréseket mutat. A kölni edíciót tehát a baseli utánra kell helyeznünk. Ennek Pesti forrásával kapcsolatban azért van jelentősége, mert a Waldapfel által meghatározott két nürnbergi kiadás őse a sztemma szerint a baseli kiadás. A szövegegyezések alapján azonban azt állapíthatjuk meg, hogy a nürnbergi nyomtatványok valójában a kölniből származnak.

Thoen tanulmányában a táblázatunkban szereplő nürnbergi kiadás, más, szintén nürnbergi kiadásokkal együtt, ugyanazon az ágon található. Ez az ág Thoen sztemmája szerint augsburgi nyomtatványokat is tartalmaz. Az összevetés alapján azonban beláthatjuk, hogy az augsburgi edíció a *Maurisia* szó alakjában eltér a nürnbergitől, vagyis a kiadások nem lineárisan származnak le egymásból, hanem a sztemma elágazik. Léteznie kellett egy olyan kiadásnak, mely bizonyos pontokon már eltért a baseli edíciótól. Az eltéréseket mind a nürnbergi ág, mind pedig a kölni kiadás innen örökölte, vagyis egy családba sorolhatóak, de mégsem szerepelhetnek egyazon ágon. Ez a kiadás nem maradt ránk, de a szövegváltozatok hagyományozódásához feltétlenül szükség van rá. Ezt a sztemmán X-szel jelöltük.

Rajzunk most is csak hozzávetőleges vázlat. Magyarázza a táblázatban szereplő változatok összefüggéseit, de nem számol az összes szöveghellyel és a többi ágon előforduló alakokkal, melyek kontaminációkon keresztül szintén beleszólhatnak a tényleges leszármazási folyamatba.

Waldapfel József a nürnbergi kiadások és Pesti fordításának címe közti hasonlóság alapján jelöl meg egy nürnbergi kiadványt Pesti forrásaként. Ő két ilyen nyomtatványt említ (1531, 1532), valójában négy nürnbergi edíció is van, melyek szóba jöhetnek lehetséges forrásként.

Ha megnézzük az itt felsorolt szöveghelyek Pesti Gábornál előforduló alakjait, azt látjuk, hogy azok valóban egy nürnbergi kiadásból vezethetők le. Pesti 33. meséjében ugyanúgy négy kérdőjel szerepel, mint a nürnbergi kiadásokban: *É, te kevély ló, mint öltetnél mastan? Hol az aranyas nyereg? Hol a bogláros szigyelő? Hol a fénes fék?*. 67. meséjének címe (*A vén menyérről és az egerekről*) szintén megfelel a nürnbergi kiadások *De mustela seniculo et muribus* alakjának. Pesti 185. meséje tartalmazza a fehér haj kitépkedésére vonatkozó mondatot: *Azonképpen az ifjú asszony is, hogy ő tőle el ne idegenednék, ami fejér vala benne azt ő is kiszaggatja vala*. A 32. fabulában pedig megvan a zárójel: *Az orosz lány ez beszédnek engede, és mikoron hátul ment volna, az ló (tőle mint jobban lehte) úgy rúga hozzája, és mindjárt elfutamék*. Ugyanígy a 124. mesében *Maurisia* alak szerepel, mely elkülöníti Pesti fordítását a kölni és augsburgi nyomtatványoktól. Pesti fabulafordításának címe (*Aesopi Phrygis fabulae, Gabriele Pannonio Pesthino interprete*) is megegyezik a nürnbergi kiadások címével, ahogy ezt Waldapfel is hangsúlyozza. A nürnbergi ág nem csupán a címe miatt lehet Pesti meséinek a forrása, hanem a fenti szövegegyezések is alátámasztják ezt.

Waldapfel gondolatmenetében jól érzékelhető egy takarékosági elv. Toldyval szemben, akinek Singrenius kiadása mellett egy Rimicius-gyűjteményt is meg kellett jelölnie Pesti forrásaként, Waldapfel egy olyan kiadást keresett, amelyben minden Pesti által fordított mese megtalálható. Rimicius meséi a nürnbergi kiadványokban már szerepelnek. A mesék szövegére vonatkozóan tehát elegendő egyetlen forrást Pesti kezébe helyoznunk. Más a helyzet azonban az Aesopus-életrajzzal, mely Pesti fordításának élén áll, ez ugyanis jóval bővebb a nürnbergi nyomtatványok végén olvasható életrajznál.

Az ókortól kezdve ismert Aesopus-életrajznak bennünket érdeklő változatát Maximos Planudes, bizánci szerzetes állította össze a 13. században.³⁰⁹ Ennek az igen terjedelmes életrajznak két fordítása is forgalomban volt a 15. század végétől. Az egyik fordítást Rimicius

---

³⁰⁹ Az Aesopus életrajz kialakulásáról, a szöveg ókori és középkori hagyományozódásáról ld. bővebben: PERRY, Ben Edwin: The Text Tradition of the Greek Life of Aesop. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 64 (1933) 198–244; ADRADOS, Francisco Rodríguez: The „Life of Aesop” and the Origins of Novel in Antiquity. *Quaderni Urbinati de Cultura Classica*, New Series 1 (1979) 93–112. További bőséges bibliográfiát ad: HOLZBERG 2002 i. m.

készítette, s ez nemcsak Rimicius mesekiadásának élén szerepelt, hanem bekerült az igen népszerű Steinhöwel-féle gyűjteménybe is. Az életrajz másik latin nyelvű verziója a görög szöveggel együtt az 1505-ben Velencében megjelent, és később számos baseli kiadást megért bilingvis kiadásokban, valamint a francia típusú Dorpius-nyomtatványokban szerepel. Ennek körülbelül egytizedére lerövidített változata került be a német típusú Doprius-gyűjtemények mindegyikébe. Valójában a *rövid Vitának* is két verziója ismert, a legrövidebb életrajz (A), mely csak a korai, főként strassburgi kiadásokban fordul elő és az ennél valamivel bővebb *Vita* (B), mely már 1516-ban felbukkan, és a további Dorpius-gyűjtemények ezt a verziót közlik.

Pesti Gábor a mesegyűjteményének élén álló Aesopus-életrajz fordításához bizonyosan rendelkezett egy B életrajzzal, hiszen ez szerepel a nürnbergi kiadások végén. Az életrajzban olvasható egy apró történet arról, hogyan vásárolta meg Xanthus Aesopust. Az epizód eltérő fogalmazásban szerepel a *rövid Vita* két változatában. Pesti Gábor itt a B szövegét követi. A későbbiekben szövegszerűen is bemutatjuk majd ezt a helyet. Másfelől azonban az is belátható, hogy használnia kellett az A életrajzot is, ugyanis lefordít egy olyan mondatot, amely kizárólag az A-ban fordul elő. Pesti fordításában ez a mondat a következőképpen hangzik: *Többet is sokakat cselekedett, mellyekkel hogy bántást ne tennénk azoknak, kik ezt olvassák, el hattuk.* Ez szinte szó szerint megfelel a latin szövegnek: *Facta dictaque multa inter, Xanthum et Aesopum referuntur, quae nunc ob id relinquimus ne fastidium haec pariant tenellis lectoribus.*

A magyar szöveg azonban nem felel meg minden tekintetben a *rövid Vita* szövegének. Pesti ugyanis olyan történeteket is lefordít, melyek nem szerepelnek sem az A, sem pedig a B *Vitában*. Ezeket a *hosszú Vitából* veszi, mely a bilingvis kiadásokban és a francia típusú Dorpius-gyűjteményekben jelent meg. (A bilingvis edíciók nem tartoznak a Dorpius-gyűjtemények sorába, ugyanis más meseanyagot tartalmaznak, sem tartalmuk, sem mesesorrendjük nem felel meg annak.) Egy szöveghely arra is rávilágít, hogy a két kiadástípus közül Pesti melyiket használta. A történetben Aesopus és ura, Xanthus egy kertészhez mennek, hogy spenótot vegyenek. A kertész megkérdezi Xanthust, hogy miért nő az a növény, amelyik vadon terem, és miért nem nő az, amelyiket öntözi és nevelgeti. Az ezután következő részben Pestinél szerepel egy zárójel közé tett mondat: *Xanthus erre (jóllehet philosophus volna) semmit felelni egyebet nem tuda, hanem hogy úgy volna meg szerevezve az isteni szerzésből.* Ezen a helyen a francia típusú Dorpius gyűjteményekben szintén láthatunk zárójel: *Xanthus igitur (licet philosophi quaestio foret) cum nihil aliud sciret*

dicere, a divina providentia et hoc intercaetera gubernari inquit. A bilingvis kiadások azonban itt soha nem használnak zárójelet.

Egy zárójel megléte vagy hiánya általában nem elegendő támpont ahhoz, hogy egyértelműen következtessünk a szöveghagyományozódás folyamatára. Külsődleges apróságnak tűnik, hiszen a szöveg jelentését nem módosítja. Ha a kiadások esetlegesen járnának el, a szóban forgó tagmondat hol zárójelben, hol pedig anélkül állna, akkor nem tudnánk eldönteni, hogy Pesti melyik kiadástípust használta. Jelen esetben azonban a zárójel használata nem esetleges mozzanat. A francia típusú kiadások ezen a helyen mindig használnak zárójelet, a bilingvis nyomtatványok azonban soha. Az könnyen elképzelhető, hogy egy fordítás nem követi pontosan forrásának tipográfiai jegyeit. Az viszont nehezen hihető, hogy Pesti Gábor a bilingvis kiadások szövegét fordítva, éppen ezen a helyen eltér a forrástól, de véletlenül megegyezik a francia típusú nyomtatványok alakjával. Elképzelhetetlen, hogy Pesti fordításában a zárójel megléte független a francia kiadásoktól. Ez a tipográfiai mozzanat tehát azt bizonyítja, hogy Pesti a *hosszú Vita*-nak a francia típusú kiadásokban megjelent változatát is használta.

Mivel az életrajz különböző verziói lényegében ugyanazt az eseménysort mondják el, úgy tűnik, nehezen lehet eldönteni, hogy a magyar fordítás melyiket is követi. Valójában Pesti Gábor munkamódszere jól feltérképezhető. Általában el lehet különíteni, hogy mikor melyik verzió szolgált fordítása alapjául. Vegyük például azt a szöveghelyet, mellyel a rövid *Vita B* verziójának használatát beláttunk. Ez a részlet mindhárom variánsban szerepel, de más-más megfogalmazásban. Látható, hogy Pesti a *B* változatot fordítja.

Vita brevis A	Vita brevis B	Vita longa	Pesti fordítása
Laudatus est multis modis Aesopus ab scolasticis ob hoc responsum, pariter et alia complura.	Laudatus est multis modis Aesopus ab scolasticis ob hoc responsum, quoniam nullus sit uspiam inter mortales cui cognita explorataque sint omnia.	Atque his scholastici vehementer admirati, per divinam providentiam, dixerunt, valde bene respondit. Nullus enim est homo, qui omnia norit.	Dicsérék azért Esopusnak feleletit Xanthus tanítványi, miért hogy senki nem volna emberek között, akár mely bölcs is, ki mindeneket tudhatna, és kinek minden dolgok és tudományok tudtára lehetnének.

Az életrajzok szövegét mondatról mondatra összehasonlítva állást foglalhatunk abban a kérdésben, hogy mikor melyik forrást követi a fordítás. Azt várhatnánk, hogy kijelölhető közülük egy, melyhez általában ragaszkodik, és csak esetenként tér el tőle. Ez azonban nem így van. Pesti nem egyetlen forrást fordít szolgáian, hanem váltogatva használja mindhármát.

Az életrajz elején jellemzően a rövid *Vita* szövegét adja, az elbeszélés egyharmadánál azonban felbukkan az első olyan epizód, mely csak a hosszú *Vitában* szerepel. A következő történetnél egyszerre támaszkodik a hosszú és a rövid *Vita* szövegére. Ezután jellemzően a hosszú *Vitát* követi, folyamatosan ezt követve halad, de rendre elhagy belőle. Az elbeszélés legvégén visszatér a rövid *Vita* szövegéhez. Itt szerepel az a mondat is, mely csak a rövid *Vita* A változatában fordul elő. Vagyis a három változatot keverve használja, a rövidet bővíti, a hosszúat rövidíti, szöveghez tapadóan fordít, mégsem követ egyetlen meghatározott forrást. Ez a kontaminációs technika inkább nevezhető humanista szövegalkotói módszernek, mintsem szolgai fordításnak. Pesti forráskezelését nagyfokú tudatosság és önállóság jellemzi.

Visszatérve a mesék szövegére, hasonló tudatosság és önállóság jellemzi Pesti munkamódszerét itt is. Az életrajz esetében a kontaminációt az tette lehetővé, hogy három különböző forrást is felhasznált fordításához. A meséket vélhetően egy kiadásból fordítja, mivel azonban a Dorpius-kiadások több gyűjteményből állnak össze, egy-egy mese többször is előfordul bennük. Így a fabulák fordításakor nem kellett több kiadást használnia, hiszen egyetlen kiadásban is több verzió közül választhatott. Jó példa erre a párducról és rókáról szóló fabula (Pesti 119. meséje), melynek a Dorpius-gyűjteményben négy változata is van. Pesti ennek a mesének a Goudanus-féle átdolgozását fordítja, de a mese a latin nyelvű kiadásban Erasmus, Valla és Rimicius verziójában is megtalálható.

Azt gondolnánk, hogy Pesti a latin szöveg elejétől haladva folyamatosan fordította a meséket, és kihagyta azt, ami korábban már szerepelt. Ez azonban nem így van, Pesti nem szolgaian követi forrását, munkamódszerét tudatosság jellemzi, mely számos ponton megmutatkozik fabulafordításában. Gyakran például úgy tér el a latin szövegtől, hogy hozzátold a mese szövegéhez egy-egy mondatot, tagmondatot. Ezek általában apró kiegészítések magyarázatok, melyek nem módosítják a mese jelentését. Így jár el a 180. mesénél, ahol a *vakondag* elnevezés kapcsán megjegyzi, hogy *azért mondják ötet vakondaknak is, hogy semmit nem lát*. A betoldás nemcsak azért nyilvánvaló, mert latin megfelelője hiányzik a latin forrásszövegből, hanem azért is, mert az etimologikus értelmezés csak magyarul működik. A latin *talpa* és *caecus* szavak nem is hasonlítanak egymásra. Többször előfordul az is, hogy Pesti egy adott mese esetében nem a korábbi verziót fordítja, hanem azt kihagyja, és a mese egy későbbi változatát szerepelteti kiadásában. Ilyen például a 169. mese, mely a betegről és orvosról szól. Ez a verzió a Dorpius-kiadás végén olvasható Rimicius-gyűjtemény 73. meséje. Ennek a mesének azonban megtalálható egy másik változata is Valla feldolgozásában (Valla 26.), mely a Rimicius-féle verziónál korábban szerepel. Pesti itt a Valla-féle mesét hagyja el, és helyette a későbbi verziót ülteti át.

A Dorpius-kiadásban többször előforduló meséknél nem csak úgy járhat el, hogy az egyik verziót lefordítja, a másikat pedig elhagyja, hanem úgy is, hogy mindkét változatot szerepelteti kiadásában. Három olyan mesét is találhatunk, melyet Pesti kétszer is lefordít. Ilyen például a tölgyfáról és nádról szóló fabula, melynek két variánsa is megvan Pesti kiadásában (82. és 100. mese). Az első változat szerint a tölgyfa erősebbnek tartja magát a nádnál, és vetélkedésre hívja. Mire a nád azt feleli, hogy hiába erős a tölgy, egy nagy szél kidönti, ő pedig csak hajladozik a szélviharban. A második verzió annyiban tér el ettől, hogy a vetélkedés mozzanata nincs meg, és a szélvihar valóban megtörténik, nemcsak beszélnek róla. Ettől eltekintve a két fabula lényegében azonos. A tücsökről és hangyáról szóló közismert mese is kétszer fordul elő Pesti gyűjteményében (84. és 114. mese). Itt azonban nem találunk eltérést a két verzió között, mint az előbbi példánál, sőt még a tanulságuk is nagyon hasonló. Az oroszlánról és bikáról szóló fabula két változata (85. és 98. mese) szintén megegyezik.

Néhány esetben azt is megfigyelhetjük, hogy Pesti két verzió összeolvasztásával lényegében egy harmadikat hoz létre. Például *A lóról és számárról* című mesénél (52.) a korábbi változatot fordítja, de kiegészíti a későbbi variáns alapján. Ráadásul az első változat (Barlandus 7. meséje) a *De rustico et equo* címet viseli, míg a második (Valla 9.) címe *De equo et asino*. Pesti tulajdonképpen az első változatot fordítja, de a második variáns meseszövegét is felhasználja. A mese címét szintén a második éléről veszi:

Barlandus 7.	Pesti Gábor	Valla 9.
De rustico et equo <i>Rusticus equum vacuum asinumque sarcinulis egregie onustum producit ad viam. Defessus asellus, equum sibi onera ut adiutet orat, si salvum velit. Negat facturum equus. Asellus tandem sarcinae pondere gravatus, procumbit, moritur. Herus omne onus, mortui quoque aselli corium in equi dorsum reclinat: quibus cum ille deprimeretur: me miserum, inquit, merito meo sic nunc exerceor, qui dudum laboranti asino opitulari nolui.</i>	A lóról és számárról <i>Egy paraszt ember egyszer egy lovat tereh nekül, egy számárt kegyig jól meg terheltet vón vele az útra. A számár igen meg fárrada a tereh alatt, kezdé kérni a lovat, hogyha azt akarná, hogy meg ne halna, segítene neki el vinni az terhet. A ló semmiképpen nem akara. Végre a számár le esék és meg hala. Az ember mind az terhet, kit a számár viszen vala, még a számárnak bőrét is hátára raká a lónak, mely tereh őtet mikoron igen meg nyomná, mondá: Bezzeg méltán szenvedem ezt, ki a számárnak nem akarék segítséggel lenni, és im mastan az ő terhének felette még bőrét is el kell viselnem.</i>	De equo et asino <i>Vir quidam habebat equum et asinum. In itinere autem faciendo inquit asinus equo: Si me salvum vis, releva a me partem oneris mei. Equo illius verbis non obsequente, asinus sub onere cadens moritur. Tunc dominus iumentorum, omnes quas portabat asinus sarcinas, simulque corium, quod a mortuo exuerat, equo imponit. Quo onere depressus equus, et gemens cum clamore inquit: Vae mihi iumentorum infelicissimo, quid mihi misero male evenit? Nam recusans partem, nunc totum onus porto, insuper et illius corium.</i>

Hasonló módon több forrásra támaszkodik *A róka és a holló* meséjében (11. mese). Az először előforduló variáns szerint a holló sajtot (*caseus*) tart a csőrében, a mese Rimicius-féle változatában, nem sajtról, hanem húsdarabról (*carnium frustum*) van szó. Pesti a korábban szereplő Goudanus-féle változatot fordítja, mégis húsfoltot helyez a holló csőrébe:

Goudanus 11.	Pesti fordítása	Rimicius 54.
<i>Praedam nactus strepitat in ramis corvus. (...) E rostro excidit caseus...</i>	Az holló valami <i>hús fultot</i> fel kapván kezde az ágon vele csergeni. (...) És az <i>hús</i> ki esék szájából...	<i>Corvus cum carnum frustum rapuisset, arborem quandam supersedit. (...) Carnes humi decidunt...</i>

Ez a példa nemcsak azért érdekes, mert azt mutatja, hogy Pesti olykor több változatot olvaszt egybe, hanem azért is, mert rávilágít arra, mennyire tudatosan használta forrását. Az első, Pesti által fordított változat a Dorpius-gyűjtemény elején szerepel, a 11. helyen, a Rimicius-féle variáns pedig az egész gyűjtemény 227. meséje. Vagyis Pesti két egymástól nagyon távol elhelyezkedő fabulát dolgoz át egy mesévé. Ez arra utal, hogy nem szolgai forráskövetésről van szó, a fordítás nem lineáris leképezése az eredetinek, hanem már az elejétől fogva kontaminációkkal kell számolnunk.

A magyar mesegyűjtemény megformálásakor Pesti önállóan döntött arról, hogy mely meséket fordítja le. Az Absternius-féle százas gyűjteményt most nem számítva, összesen 11 mese esetében határozott úgy, hogy a történetet egyetlen verzióban sem szerepelteti munkájában. Nem egészen világos, hogy ezeket miért nem ülteti át, de arra gondolhatunk, hogy valamiféle terjedelmi korláthoz igazodott. Nem lehet véletlen, hogy a Bécsben megjelent nyomtatvány ívfüzetei éppen A-tól Z-ig tartanak. Pesti bizonyára előre megállapodott Singreniusszal a készülő könyvecske terjedelméről. Talán ez az oka annak, hogy az említett mesék végül nem kerültek bele a kiadványba.

Az aesopusi állatmeséknek szerves részét képezi a meséből levont rövid tanulság. Az epimythionok minden ókori és középkori gyűjteményben megtalálhatók. Így van ez a Dorpius-féle kiadásokban is, minden mese végén prózai tanulságot találunk. Pesti Gábor ezeket meglepő módon versben fordítja. Teljesen világos, hogy a Dorpius-kiadás szövegét követi, a tanulságokból konkrét mondatokat, képeket, szófordulatokat vesz át. Szép példa erre a tücsök és a hangya meséje, ahol a latin tanulságban ezt olvashatjuk: *Monemur hac fabula, dum adhuc robur corporis adest. Quaerere ea quibus imbecilla sustentetur senectus. Per hyemem senectutem intellige. Per aetatem adulescentiam et florem illum aetatis.* Pesti Gábor megfogalmazásában ez így fest:

*Hangyán az eszes embert, télen a vénséget vegyed,
Azért míg erőd vagyon, dolgoz úgyan tegyed,
Hogy vénséged idején kenyeredet nyugolmason egyed.*

A vénség és a tél azonosítása világossá teszi, hogy a magyar vers a latin szövegen alapul. A „míg erőd vagyon” kifejezés is a latinból való. A harmadik sor már önálló toldalék. A tanulságok tehát nem valamilyen más kiadásból származnak, hanem a Dorpius-gyűjteményen alapulnak. A verses forma Pesti Gábor saját újítása. Láthatott ugyan olyan mesegyűjteményeket, melyekben akár a történet, akár annak tanulsága verses volt (ilyen például a Steinhöwel-féle gyűjtemény), ám bizonyos, hogy fordításában nem ezekre támaszkodott. A Dorpius-kiadás szinte mindig prózában fogalmaz, csak elvétve fordul elő, hogy klasszikus versidézetet szerepeltet. Ebben a néhány ritka esetben az a helyzet áll elő, hogy Pesti versből készít verset. Emiatt őt kell az első Horatius-műfordítónak tartanunk. Horatius e jól ismert sorát: *Naturam expellas furca licet ipse recurret*³¹⁰ a magyar fordítás így adja vissza: *A természetet bátor ugyan bottal kergessed.* Hasonlóképpen Iuvenalis ezen helyét: *Rara avis in terris nigroque simillima cygno*³¹¹ így magyarítja: *Az igaz barátság ritka, mint a fekete hattyú.* Ezekben az esetekben sem követi azonban a fordítás az eredeti költemény metrumát. Noha igazodik a latin szöveg gondolatmenetéhez, nem egyszerűen fordít, hanem újraalkot.

A Dorpius-gyűjteményhez való viszony áttekintéséből már csak egyetlen mozzanat maradt hátra. Pesti Gábor nem fordítja le Laurentius Abstemius száz meséből álló gyűjteményét. Waldapfel József szerint azért, mert nyilvánvaló volt Pesti számára, hogy ezek nem ókori eredetűek. Ilyen alapon azonban további meséket is el kellett volna hagynia, például Gerbellius vagy Erasmus meséit. A latin nyelvű gyűjtemények kollációja során derült ki számunkra, hogy van olyan nyomtatvány, egy strassburgi 1527-es, melynek egy példányából Abstemius meséit teljes egészében kivágták. A strassburgi 1522-es kiadás egy példányának címlapján Abstemius nevét megjelölték, és bizonyos meséket áthúztak. Azt is gyanítani lehet, hogy miért. A címek önmagukért beszélnek. *De heremita virgine aegrotante*, azaz a Beteg szűz remetéről, illetve *De sene ob impotentiam libidinem carnis relinquente*, az öregről, aki impotenciája miatt felhagyott a testiséggel. Egy baseli 1524-es kiadás egyik példányába pedig azt jegyezték be, hogy *Laurentius Abstemius prohibitus*, vagyis ezt a gyűjteményt betiltották.

---

³¹⁰ Hor. Ep. 1. 10. 24.

³¹¹ Iuv. 6, 165.

Ha felütjük az *Index librorum prohibitorum* 1564-es kiadását valóban ott találjuk a bejegyzést, hogy Abstemius meséi indexre kerültek: *Fabulae Laurentii Abstemii et Gilberti cognati*.³¹² Noha a nyomtatott indexek csak a század közepétől jelentek meg, a katolikus egyház nyilván már korábban is rossz szemmel nézett ezekre a szövegekre. Arra gyanakszunk, hogy ez a tény nem független attól, hogy Pesti Gábor kihagyja az érintett gyűjteményt fordításából.

Összegezve eddigi megfigyeléseinket elmondhatjuk, hogy Pesti Gábor a fordítás során számos ponton önállóan, a forrástól független módon járt el. Az Aesopus-életrajz esetében legalább három különböző alapszöveget kontaminált; a meséknél szabadon döntött arról, hogy melyik verziót választja, olykor itt is bátran élt belső kontaminációval; a tanulságokat teljesen újszerű formába öltöztette, és egyedi metrumú versekben tolmácsolta. Vélhetően egyszerre tartotta szem előtt a filológusi hűséget és pontosságot, Singrenius nyomdájának elvárásait és saját alkotói elképzeléseit. A tudatosan megformált kis mesegyűjtemény így egyáltalán nem nevezhető szolgai fordításnak. Miközben egyetértünk Waldapfel József forrás-meghatározásával, sőt azt további érvekkel megerősíteni igyekeztünk, sikerült igazolnunk azt is, hogy Pesti Gábor Aesopus-fordításának nem egyetlen forrása volt. További kutatásokat igényel annak a megválaszolása, hogy a négy nürnbergi kiadás közül melyiket használta, és a *Vita* esetében pontosan mely kiadások lehettek a forrásai.

---

³¹² *Index librorum prohibitorum, cum regulis confectis per Patres a Tridentina Synodo delectos, auctoritate Santiss. D. N. Pii IIII, Pont. Max. comprobatus*, Köln 1564, C2^v

Felhasznált irodalom

1. Katalógusok

BUTZMANN, Hans: *Die Weissenburger Handschriften*. Frankfurt am Main 1964. (Kataloge der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel: Neue Reihe, 10)

Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques de France. Départements. Tome XX. Paris 1893 (Ministère de L'Instruction publique et des Beaux-Arts)

COXE, Henry O.: *Catalogus codicum manuscriptorum qui in Collegiis Aulisque Oxoniensibus hodie adservantur*. Vol. 2. Oxford 1852

DELISLE, Léopold: *Notice sur des manuscrits de fonds Libri conservés à la Laurentienne à Florence*, Paris 1880–1886.

FINGERNAGEL, Andreas: *Die illuminierten lateinischen Handschriften süd-, west- und nordeuropäischer Provenienz der Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz 4–12. Jahrhundert; Teil 1, Text. Mit Nachträgen zu Bd 1, Teil 2. Abbildungen*. Wiesbaden 1999 (Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz. Kataloge der Handschriftenabteilung: Reihe 3. Illuminierte Handschriften; Bd. 2, T. 1-2.)

FORSALL, J.: *Catalogue of Manuscripts in the British Museum, New Series, Vol I. Part II. The Burney Manuscripts*, London 1840

HAGEN, Hermann: *Catalogus codicum Bernensium (Bibliotheca Bongarsiana)*, Bern 1875

Catalogus Codicum Latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis. Composuerunt Carolus HALM, Georgius THOMAS, Guilelmus MEYER, Monachii 1868–1881

MEYIER, Karel Adriann: *Codices Vossiani Latini, pars III. Codices in octavo*, Leiden 1977

Die Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel. IV: Die Gudischen Handschriften: Die griechischen Handschriften bearbeitet von Franz KÖHLER; Die lateinischen Handschriften bearbeitet von Gustav MILCHSACK. Wolfenbüttel: Zwissler, 1913.

De MONTFAUCON, Bernard: *Bibliotheca bibliothecarum manuscriptorum nova*. Tomus II. Paris 1739.

POWITZ, Gerhardt: *Die Handschriften des Dominikanerklosters und des Leonhardstiftes in Frankfurt am Main*. Frankfurt am Main 1968 (Die Handschriften der Stadt- und Universitätsbibliothek Frankfurt am Main 1) (Kataloge der Stadt- und Universitätsbibliothek Frankfurt am Main 2)

RUIZ GARCÍA, Elisa: *Catálogo de la sección de códices de la Real Academia de la Historia*, Madrid 1997

Tabulae codicum manu scriptorum praeter graecos et orientales in Bibliotheca Palatina Vindobonensi asservatorum, Wien 1864–1899. Band I. Cod. 1–Cod. 2000.

2. Források, régi nyomtatványok

Aesopi Phrygis et vita ex Maximo Planude desumpta, et fabellae iucundissimae, quarum interpretes hi sunt: Guilelmus Goudanus, Hadrianus Barlandus, Erasmus Roterodamus, Aulus Gellius, Laurentius Valla, Angelus Politianus, Petrus Crinitus, Ioannes Antonius Campanus, Plinius Secundus Novocomensis, Anianus, Guilelmus Hermannus, Nicolaus Gerbellius Phorcensis, Laurentius Abstemius, Rimicius, Köln, 1525k.

Aesopi Phrygis et vita ex Maximo Planude desumpta, et fabellae iucundissimae, quarum interpretes hi sunt: Guilelmus Goudanus, Hadrianus Barlandus, Erasmus Roterodamus, Aulus Gellius, Laurentius Valla, Angelus Politianus, Petrus Crinitus, Ioannes Antonius Campanus, Plinius Secundus Novocomensis, Anianus, Guilelmus Hermannus, Nicolaus Gerbellius Phorcensis, Laurentius Abstemius, Rimicius, Nürnberg 1532

Aesopi Phrygis et vita ex Maximo Planude desumpta, et fabellae iucundissimae, quarum interpretes hi sunt: Guilelmus Goudanus, Hadrianus Barlandus, Erasmus Roterodamus, Aulus Gellius, Laurentius Valla, Angelus Politianus, Petrus Crinitus, Ioannes Antonius Campanus, Plinius Secundus Novocomensis, Anianus, Guilelmus Hermannus, Nicolaus Gerbellius Phorcensis, Laurentius Abstemius, Rimicius, Augsburg 1534.

Here begynneth the book of the subtil historyes and fables of Esope whiche were translated out of Frensshe in to Englysshe by Wylham Caxton at westmynstre in the yere of oure Lorde M. CCCC. xxx. Iiii. Ed. William CAXTON, Westminster 1484

Fabularum Quae hoc libro continentur interpretes, atque Authores sunt hi: Guilelmus Goudanus, Hadrianus Barlandus, Erasmus Roterodamus, Aulus Gellius, Laurentius Valla, Angelus Politianus, Petrus Crinitus, Ioannes Antonius Campanus, Plinius Secundus Novocomensis, Nicolaus Gerbelius Phorcensis, Laurentius Abstemius, Rimicius iam denao additus. Basel 1524

Fabularum Quae hoc libro continentur interpretes, atque Authores sunt hi: Guilelmus Goudanus, Hadrianus Barlandus, Erasmus Roterodamus, Aulus Gellius, Laurentius Valla, Angelus Politianus, Petrus Crinitus, Ioannes Antonius Campanus, Plinius Secundus Novocomensis, Nicolaus Gerbelius Phorcensis, Laurentius Abstemius, Rimicius iam denao additus, Zwickau 1528

Index librorum prohibitorum, cum regulis confectis per Patres a Tridentina Synodo delectos, auctoritate Santiss. D. N. Pii IIII, Pont. Max. comprobatus, Köln 1564

NEVELET, Isaac Nicholas: *Mythologia Aesopica. In qua Aesopi Fabulae Graecolatinae CCXCVII. Quarum CXXXVI primum prodeunt. Accedunt Babriae Fabulae etiam auctiores.* Francoforti, Nicolai Hoffmanni, Ioniae Rosae 1610

NILANT, Johannes Fredericus: *Fabulae antiquae ex Phaedro, fere servatis ejus verbis, desumptae et soluta oratione expositae, inter quas reperiuntur nonnullae ejusdem auctoris et aliorum antea ignotae. Accedunt Romuli fabulae aesopiae omnes ex msstis depromptae et adjectis notis editae ab Joh. Frederico Nilant, Theodorus Haak, Lugduni Batavorum* 1709

Aesopi Phrygis fabulae Gabriele Pannonio Pesthino interprete. Esopus fabulaij, mellijeket mastan wijionnan magijar nijelwre fordítot Pesthij Gabriel. Bécs 1536

PITHOU, Pierre: *Phaedri Augusti liberti fabularum Aesopiarum libri V nunc primum in lucem editi,* Augustobonae Tricassium (Troyes) 1596 (editio princeps)

Aesopus: Vita et fabulae. Ed. RINUCCIO d'Arezzo, Milan, Antonio Zarotto, 1474

Aesopus: Vita et fabulae. Ed. Heinrich STEINHÖWEL, Johann Zainer, Ulm 1476?

3. Kiadások

Esopus fabulái Pesti Gábor szerint, vál., szerk., jegyz., utószó Ács Pál, Budapest 1980 (Magyar Hírmondó)

Arisztotelész: Rétorika. Ford. ADAMIK Tamás, Budapest 1982

AMELUNG, Peter: *Der Ulmer Aesop von 1476/77: Aesops Leben und Fabeln sowie Fabeln und Schwänke anderer Herkunft, herausgegeben und ins Deutsche übersetzt von Heinrich Steinhöwel,* Libri illustri, Ludwigsburg 1992

BERTINI, Ferruccio: *Il monaco Ademaro e la sua raccolta di favole fedriane,* Genova 1975

BERTINI, Ferruccio–GATTI, Paolo: *Ademaro di Chabannes, Favole,* Università Di Genova, Genova 1988 (Favolisti Latini Medievali III)

BURMANN, Pieter: *Phaedri Augusti liberti fabularum Aesopiarum libri V. Cum integris commentariis Marq. Gudii, Conr. Rittershusii, Nic. Rigaltii, Nic. Heinsii, Joan. Schefferi, Jo. Lud. Praschii et excerptis aliorum. Curante Petro Burmanno,* Amstelaedami, Apud Heinricum Wetstenium 1698

BURMANN, Pieter: *Phaedri Augusti liberti Fabularum Aesopiarum libri V. cum integris commentariis Marq. Gudii, Conr. Rittershusii, Nic. Rigaltii, Is. Neveleti, Nic. Heinsii, Joan. Schefferi, Jo. Lud. Praschii, et excerptis aliorum curante Petro Burmanno.* Haga-Comitum 1718

L'Esopus attribuito a Gualtero Anglico. Ed. BUSDRAGHI, Paola, Genova 2005 (Favolisti Latini Medievali e umanistici X.)

CASSITTO, Giovanni Antonio: *Iuli Phaedri fabularum liber novus e Ms. Cod. Perottino regiae biblioth., nunc primum edit*. Neapoli 1808

CHAMBRY, Émile: *Aesopi Fabulae*. Paris 1925.

Babrii Fabulae Aesopeae. Ed. CRUSIUS, Otto, Teubner, Leipzig 1897

DERENDORF, Brigitte: *Der Magdeburger Prosa-Äsop. Eine mittelniederdeutsche Bearbeitung von Heinrich Steinhöwels 'Esopus' und Niklas von Wyles 'Guiscardus und Sigismunda'. Text und Untersuchungen*, Köln, Weimar, Wien 1996 (Niederdeutsche Studien 35.)

The Fables of Avianus, ed. ELLIS, Robinson, Oxford 1887

GARBUGINO, Giovanni: *Alessandro Neckam. Novus Aesopus*, Genova 1987 (Favolisti Latini Medievali II.)

Corpus Glossariorum Latinorum. II. Glossae Latinograecae et Graecolatinae. Edd. Georgius GOETZ, Gotholdus GUNDERMANN. Teubner, Leipzig 1888

Corpus Glossariorum Latinorum. III. Glossae Latinograecae et Graecolatinae. Ed. Georgius GOETZ. Teubner, Leipzig 1892

Corpus fabularum Aesopicarum. Ed. Augustus HAUSTRATH, Teubner, Leipzig 1956

HERVIEUX, Léopold: *Les Fabulistes latins. Depuis le siècle d'Auguste jusqu'à la fin du moyen âge. II. Les fables latins de Phèdre et ses anciens imitateurs directs et indirects*. Paris 1884

HERVIEUX, Léopold: *Les Fabulistes latins. Depuis le siècle d'Auguste jusqu'à la fin du moyen âge. II. Phèdre et ses anciens imitateurs directs et indirects*. Paris 1894².

JACOBS, Joseph: *The fable of Aesop as first printed by William Caxton in 1484, with those of Avian, Alfonso and Poggio, now again edited and induced by Joseph Jacobs* I. History of the Aesopic Fable, II. Text and Glossary, London 1889

JANELLI, Cataldo: *Codex Perottinus Ms. Regiae Bibliothecae Neapolitanae Duas et triginta Phaedri fabulas iam notas, totidem Novas, sex et triginta Aviani vulgatas, et ipsius Perotti carmina inedita continens, digestus et editus a Cataldo Ianellio eiusdem regiae bibliothecae scriptore, qui variantes etiam lectiones adposuit; tum deficientes et corruptas tentavit*, Neapoli 1809

LENAGHAN, Robert T: *Caxton's Aesop*, Harvard University Press, Cambridge 1967

LUDWIG, Walther: *Die „Fabula penia“ des Rinucius Aretinus*, München, Fink, 1975 (Humanistische Bibliothek. Abhandlungen, Texte, Skripten, 2. Reihe: Texte, 22)

Babrii Mythiami Aesopei. Ed. LUZZATO, Maria Jagoda – La PENNA, Antonio, Teubner, Leipzig 1986

Du MÉRIL, Édélestand: *Poésies inédites du Moyen Âge précédées d'une histoire de la fable ésopique*, Paris 1854

MÜLLER, Lucian: *De Phaedri et Aviani fabulis libellus*. Teubner, Leipzig 1875

ÖBERG, Eberhad: *Phaedrus, Fabeln. Lateinisch–Deutsch*, Zürich 2011⁴

ÖSTERLEY, Hermann: Die Narrationes des Odo de Ciringtonia. *Jahrbuch für romanische und englische Literatur* 9 (1868) 121–154; 12 (1871) 129–154.

ÖSTERLEY, Hermann: *Steinhöwels Äsop*. Litterarischer Verein in Stuttgart, Tübingen 1873 (Bibliothek des Litterarischen Vereins in Stuttgart 117)

PERRY, Ben Edwin: *Babrius and Phaedrus*. Cambridge 1975 (The Loeb Classical Library)

PILLOLLA, Maria Pasqualina: *Rinutio d'Arezzo, Fabulae Aesopicae*, Genova 1993 (Favolisti latini medievali, 4)

Fables inédites des XIIe, XIIIe et XIVe siècles, et Fables de La Fontaine rapprochées de celles de tous les auteurs qui avoient, avant lui, traité les mêmes sujets, précédées d'une notice sur les fabulistes, ed. ROBERT, A. C. M., Paris, 1825, Tome II.

SCHWABE, Johann Gottlob: *Phaedri Augusti liberti Fabularum Aesopiarum libri quinque. Ad codices mss et optimas editiones recognovit varietatem lectionis et commentarium perpetuum adjecit Joannes Gottlob Schwabe. Accedunt Romuli Fabularum Aesopiarum libri quatuor ad codicem divionensem et perantiquam editionem Ulmensem nunc primum emendati et notis illustrati. I–II*. Friedrich Vieweg, Braunschweig 1806

SCHWABE, Johann Gottlob: *Phaedri Fabularum Aesopiarum libri quinque, quales omni parte illustratos publicavit Joannes Gottlob Schwabe. Accedunt Romuli Fabularum Aesopiarum libri quatuor, quibus novas Phaedri Fabellas cum notulis variorum et suis subjunxit J. B. Gail. I–II*. N. E. Lemaire, Paris 1826² (Bibliotheca Classica 52–53.)

THIELE, Georg: *Der illustrierte lateinische Äsop in der Handschrift des Ademar: Codex Vossianus lat. oct. 15, f. 195–205*. A. W. Sijthoff, Leiden 1905 (Codices graeci et latini photographice depicti 3.)

THIELE, Georg: *Der Lateinische Äsop des Romulus und die Prosa-Fassungen des Phädrus*. Heidelberg 1910.

Äsop. Fabeln. Griechisch / Deutsch. Edd. VOSKUHL, Thomas; HOLZBERG, Niklas. Stuttgart 2009

4. Szakirodalom

ACETI, Chiara: La favola XXXI di Ademaro di Chabannes. In: *Favolisti Latini Medievali e Umanistici XIII*. Szerk.: BERTINI, Feruccio. Genova 2005. 143–168

ACHELIS, Thomas Otto: Die Fabeln des Rimicius in Steinhöwels Aesop. *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 42 (1917) 315–330.

ACHELIS, Thomas Otto: Zu Lessings Aufsatz Romulus und Rimicius, *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen*, 139 (1919) 137–148.

ACHELIS, Thomas Otto: Die Fabeln Avians in Steinhöwels Aesop, *Münchener Museum für Philologie des Mittelalters und der Renaissance* 4 (1924) 195–221.

ACHELIS, Thomas Otto: Die hundert äsopischen Fabeln des Rinucci da Castiglione, *Philologus* 83 (1928) 55–88.

ÁCS Pál: A magyar irodalmi nyelv két elmélete: az erasmista és a Balassi-követő. *ItK* 86 (1982), 391–403.

ADRADOS, Francisco Rodríguez: El papiro Rylands 493 y la tradición fabulistica antigua, *Emerita* 20 (1952) 337–388.

ADRADOS, Francisco Rodríguez: La tradición fabulistica griega y sus modelos métricos, *Emerita* 37 (1969) 235–315; *Emerita* 38 (1970) 1–52.

ADRADOS, Francisco Rodríguez: The „Life of Aesop” and the Origins of Novel in Antiquity. *Quaderni Urbinati de Cultura Classica*, New Series 1 (1979) 93–112.

ADRADOS, Francisco Rodríguez: *Historia de la fábula greco-latina*. I–III. Universidad Complutense, Madrid 1979–1987.

ADRADOS, Francisco Rodríguez: *History of the Graeco-Latin Fable*. I–III. Brill, Leiden 1999–2003. (Mnemosyne Supplementa Classica Batava 236)

ADRADOS, Francisco Rodríguez: Les collections de fables à l’époque hellénistique et romaine, in: *La fable*, ed. ADRADOS, Francisco Rodríguez – REVERDIN, Olivier, Vandoeuvres et Genève, Fondation Hardt 1984 (Entretiens / Fondation Hardt pour l’étude de l’Antiquité classique, 30) 137–195.

ADRADOS, Francisco Rodríguez: Nuevos fragmentos papiráceos de fábulas esópicas, *Emerita* 67 (1999) 1–11.

ANZANI, Maria: La favola XXVII di Ademaro. In: *Favolisti Latini Medievali e Umanistici XIII*. Szerk.: BERTINI, Feruccio. Genova 2005. 55–67

AURNER, Nellie Slayton: *Caxton, Mirrour of Fifteenth-Century Letters: a Study of the Literature of the first English Press*, Boston, New York 1926;

BLÄNSDORF, Jürgen: Lecture pédagogique-morale-politique? Problèmes herméneutiques des fables de Phèdre, *Revue des Études Latines (REL)* 78 (2000) 118–138.

CARNES, Pack, Heinrich Steinhöwel and the Sixteenth-century Fable Tradition, *Humanistica Lovaniensia* 35 (1986) 1–29.

CELANO, Guiseppe A.: La XXXIV favola di Ademaro di Chabannes. In: *Favolisti Latini Medievali e Umanistici XIII*. Szerk.: BERTINI, Feruccio. Genova 2005. 221–230.

DEFLORIO, Ada: Fedro e il suo mondo. Vizi e Virtù. *Rendiconti dell'Accademia Nazionale dei Lincei. Classe di Scienze morali, storiche e filologiche* 9 (1997) 273–336.

DICKE, Gert–GRUBMÜLLER, Klaus: *Die Fabeln des Mittelalters und der frühen Neuzeit. Ein Katalog der Deutschen Versionen und ihrer Lateinischen Entsprechungen*. München 1987. (Mönstersche Mittelalter-Schriften 60.) XXIX; LXV.

DICKE, Gerd: *Heinrich Steinhöwels „Esopus“ und seine Fortsetzer: Untersuchungen zu einem Bucherfolg der Frühdruckzeit*. Tübingen 1994 (Münchener Texte und Untersuchungen, 103.)

DUNSTON, Arthur John: The Romulus-Pliny from St. Bénigne's Abbey at Dijon, Recovered in MSS Burney 59 and Hamilton 517, *Scriptorium: Revue internationale des études relative aux manuscrits* 7 (1953) 210–18.

EDWARDS, Erward: *Lives of the Founders of the British Museum with Notices of its Chief, Augmentors and other Benefactors*. 1570–1870. London 1870.

FANTINO, Enrica: Fedro I 24 e Ademaro XXXIII: rapporto di dipendenza della parafrasi ademariana del modello fedriano. Tradizione e fortuna del motivo della rana rupta nella letteratura europea. In: *Favolisti Latini Medievali e Umanistici XIII*. Szerk.: BERTINI, Feruccio. Genova 2005. 189–220

FINCH, Chauncey E.: The Alphabetical Notes in Rinuccio's Translation of Aesop's Fables, *Medievalia et Humanistica* 11 (1957) 90–93.

FINCH, Chauncey E.: Two Manuscripts of Rinuccio's Vita Aesopi, *Classical Bulletin* 33 (1957) 10.

FRIEND, Albert C.: Master Odo of Cheriton. *Speculum* 23 (1948) 641–658.

GATTI, Paolo: Le favole del monaco Ademaro e la tradizione manoscritta de corpus fedriano. *Sandalion* 2 (1979) 247–256.

GETZLAFF, Eric: *Quaestiones Babrianae et Pseudo-Dositheanae. Dissertatio*. Marburg 1907

GILARRONDO MIGUEL, Óscar: Relaciones culturales entre Navarra y el sur de Francia en el siglo XI: las fábulas del manuscrito Madrid RAH 39, *Principe de Viana* 69 (2008) 239–260.

GONZÁLES GONZÁLES, Enrique: Martinus Dorpius and Hadrianus Barlandus Editors of Aesop (1509–1513). *Humanistica Lovanicensia* 47 (1998) 28–41.

HENDERSON, John: Phaedrus' Fables: The Original Corpus. *Mnemosyne* 52 (1999) 308–329.

HERVIEUX, Léopold: *Les Fabulistes latins. Depuis le siècle d'Auguste jusqu'à la fin du moyen âge. I. Les fables latins de Phèdre et ses anciens imitateurs directs et indirects*. Paris 1884

HERVIEUX, Léopold: *Les Fabulistes latins. Depuis le siècle d'Auguste jusqu'à la fin du moyen âge. I. Phèdre et ses anciens imitateurs directs et indirects*. Paris 1893².

HERVIEUX, Léopold: *Les Fabulistes latins. Depuis le siècle d'Auguste jusqu'à la fin du moyen âge. III. Avianus et ses anciens imitateurs*, Paris 1894

HERVIEUX, Léopold: *Les Fabulistes latins. Depuis le siècle d'Auguste jusqu'à la fin du moyen âge. IV. Eudes de Cheritons et ses dérivés*, Paris 1896

HERVIEUX, Léopold: *Les Fabulistes latins. Depuis le siècle d'Auguste jusqu'à la fin du moyen âge. V. Jean de Capuoe et ses dérivés*, Paris 1899

HESSELING, Dirk Christiaan: On Waxen Tablets with Fables of Babrius (Tabulae Ceratae Assendelftinae) *The Journal of Hellenistic Studies* 13 (1892–1893) 293–314.

HOLZBERG, Niklas: *Die Antike Fabel. Ein Einführung*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2001²

HOLZBERG, Niklas: *The Ancient Fable. An Introduction*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press 2002

KNUST, Hermann: Steinhöwels Aesop. *Zeitschrift für deutsche Philologie (ZfdPh)* XIX (1887) 197–218.

LENAGHAN, Robert T.: Steinhöwel's „Esopus” and the Early Humanism. *Monatshefte* 60 (1968) 1–8.

LESSING, Gotthold Ephraim: Romulus und Rimicius. In: UÖ.: *Zur Geschichte und Litteratur I.*, Braunschweig 1773; 43–82.

LOCKWOOD, Dean Putnam: De Rinucio Aretino Graecarum Litterarum Interprete. *Harvard Studies in Classical Philology* 24 (1913) 51–109.

MARGARINO, Sara: Favola XXXII di Ademaro di Chabannes. In: *Favolisti Latini Medievali e Umanistici XIII*. Szerk.: BERTINI, Feruccio. Genova 2005. 169–187

MILANESE, Guido: Note critiche e testuali ad alcune favole di Ademaro. In: *Favolisti Medievali I*. Genova 1984, 57–69.

MORDEGLIA, Caterina: Dalla favola al proverbio, dal proverbio alla favola, Genesi e fortuna dell'elemento gnomico fedriano. *Philologia Antiqua. An International Journal of Classics* 3 (2010) 207–230.

MORETTI, Gabriella: Testo e contesto in una favola di Ademaro di Chabannes. In: *Favolisti Medievali I*. Genova 1984, 85–89.

MUNBY, Alain Noel Latimer: *The Dispersal of the Phillips Library*, Cambridge 1960

MUZZOLON, M. Lorenza: La favola XXX di Ademaro di Chabannes. In: *Favolisti Latini Medievali e Umanistici XIII*. Szerk.: BERTINI, Feruccio. Genova 2005. 123–141

NØJGAARD, Morten: La moralisation de la fable: d'Ésope à Romulus, in: *La fable*, ed. ADRADOS, Francisco Rodríguez – REVERDIN, Olivier, Vandoeuvres et Genève, Fondation Hardt 1984 (Entretiens / Fondation Hardt pour l'étude de l'Antiquité classique, 30) 225–251.

ÖSTERLEY, Hermann: *Die Paraphrasen des Phaedrus und die aesopische Fabel im Mittelalter*. Berlin 1870

PAINTER, George Duncan: *William Caxton: A Quincentenary Biography of England's First Printer*, London 1976

PERRONE, Serena: La donnola e l'uomo. Note alla favola XXIX di Ademaro di Chabannes. In: *Favolisti Latini Medievali e Umanistici XIII*. Szerk.: BERTINI, Feruccio. Genova 2005. 103–122.

PERRY, Ben Edwin: The Text Tradition of the Greek Life of Aesop. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 64 (1933) 198–244

PERRY, Ben Edwin: The Greek Source of Rinuccio's Aesop, *Classical Philology* 29 (1934) 53–62.

PERRY, Ben Edwin: Demetrius of Phalerum and the Aesopic Fable. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association (TAPA)* 93 (1962) 287–346.

PISELLI, Brenda: Analisi e fortuna della favola XXVIII di Ademaro. In: *Favolisti Latini Medievali e Umanistici XIII*. Szerk.: BERTINI, Feruccio. Genova 2005. 69–102.

PIZZIMENTI, Francesca: Ademaro XXVI ~ Fedro I 3. In: *Favolisti Latini Medievali e Umanistici XIII*. Szerk.: BERTINI, Feruccio. Genova 2005. 33–53

POSTGATE, John Percival: Phaedriana I. Corrections of Text. *The Classical Quarterly* 12 (1918) 89–97.

POSTGATE, John Percival: Phaedriana II. The novae fabulae. *The Classical Quarterly* 12 (1918) 151–161 + 195.

POSTGATE, John Percival: Phaedriana III. Novae fabulae (Continued). *The Classical Quarterly* 13 (1919) 81–87.

POSTGATE, John Percival: Textual Notes on Phaedrus. *Classical Philology* 13 (1918) 262–271.

POSTGATE, John Percival: Vindiciae Phaedrianae. *The American Journal of Philology* 39 (1918) 383–392.

PROPP, Vaszilij Jakovlevics: *A mese morfológiaja*, Budapest 1975

De RICCI, Seymour: *English Collectors of Books and Manuscripts (1530–1930) and their Marks of Ownership*. Indiana Univ. Press, Bloomington 1960²

THIELE, Georg: Phaedrus-Studien. *Hermes* 41 (1906) 562–592.

THIELE, Georg: Phädrus-Studien II. Götterschwänke und Novellen. *Hermes* 43 (1908) 337–372.

THIELE, Georg: Phädrus-Studien III. Prosafabeln und Iamben. *Hermes* 46 (1911) 376–392.

THOEN, Paul: Aesopus Dorpii: Essai sur l'Esopé latin des temps modernes. *Humanistica Lovaniensia* 19 (1970) 241–320.

TOLDY Ferenc: Régi magyar mesék, beszélek és erkölcsiratok. In: *Magyar prózáirók a XVI. és XVII században* 1. kötet, Pest 1858

TROSS, Ludovicus: *Ludovici Trossii ad Julium Fleutelot de codice quo amplissimus continetur Phaedri Paraphrastes olim Wisseburgensi nunc Guelpherbytano Epistola*. Hamm 1844

UGOLINI, Marco – LERZA, Paola: Ipotesi di lettura di due favole di Ademaro di CHabannes (XXIV, LXVI). In: *Favolisti Latini Medievali I*, Genova 1984, 91–104.

UTASI Csilla: Az aesopusi műfaj humanista értelmezése, *Hungarológiai Közlemények* 41 (2010) 49–58.

VÁMOS Hanna: Phaedrus és Romulus. Mesék kétféle szereposztásban. in: *Corollarium, Tanulmányok a 65 éves Tar Ibolya tiszteletére*, szerk. CZEROVSZKI Mariann, NAGYILLÉS János, Szeged 2011, 345–349.

VÁMOS Hanna: Phaedrus and the Medieval Tradition. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 52 (2012), 173–189.

VÁMOS Hanna: Pesti Gábor állatmeséinek forrásai. in: *Filológia és textológia a régi magyar irodalomban. Tudományos konferencia. Miskolc, 2011. május 25–28.*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, TASI Réka, Miskolc 2012, 101–111.

VÁMOS Hanna: The Medieval Tradition of the Fables of Romulus. *Graeco-Latina Brunensia* 18 (2013) 185–197.

VÁMOS Hanna: Phaedrus és a középkori szöveghagyomány. in: *Szöveg és Hagyomány. Tanulmányok*. PPKÉ BTK 2013, 171–197.

VÁMOS Hanna: A Codex Wisseburgensis meséinek sorrendjéről. Esettanulmány. *Corollarium* 1 (2014) 38–48. Online folyóirat. szerk. TAR Ibolya, HAJDÚ Attila, GELLÉRFI Gergő. <http://www2.arts.u-szeged.hu/cia/Corollarium/index.htm>

Van DIJK, Gert-Jan: *Ainoi, logoi, mythoi. Fables in Archaic, Classical, and Hellenistic Greek Literature, with a study of the theory and terminology of the genre*. Leiden, Brill 1997 (Mnemosyne Supplementa Classica Batava 166)

WALDAPFEL József: Pesti Gábor. In: *Irodalmi tanulmányok*, Szépirodalmi, Budapest 1957

WALTHER, Hans: *Lateinische Sprichwörter und Sentenzen des Mittelalters und der frühen Neuzeit*. Göttingen, 1982–1986. (Carmina medii aevi posterioris Latina 2.)

WOLFGANG, Lenora D.: Caxton's „Aesop”: The Origin and Evolution of a Fable: Or, Do Not Believe Everything You Hear, *Proceedings of the American Philosophical Society*, 135 (1991) 73–83.

ZAFIROPOULOS, Christos A.: *Ethics in Aesop's Fables: The Augustana Collection*. Brill, Leiden 2001 (Mnemosyne Supplementa Classica Batava 260)

ZANDER, Carl Magnus: *De generibus et libris paraphrasium Phaedrianum*. Lund 1897

ZANDER, Carl Magnus: *Phaedrus solutus vel Phaedri fabulae novae XXX quas fabulas prosarias Phaetro vidicavit recensuit metrumque restituit*. Lund 1924

5. Szövegkritika

BÉDIER, Joseph: La Tradition manuscrite du Lai de l'Ombre: Réflexions sur l'art d'éditer les anciens textes. *Romania* 54. (1928) 161–196, 321–356

De BIASI, Pierre-Marc: Horizontális kiadás, vertikális kiadás – A genetikus kiadások tipológiájának vázlata – (a francia terület, 1980–1995). Ford. LŐRINSZKY Ildikó, *Helikon* 1998/4. 414–441.

CERQUIGLINI, Bernard: A variáns dicsérete. A filológia kritikai története. In: *Metafilológia I. Szöveg – variáns – kommentár*, szerk. DÉRI Balázs, KELEMEN Pál, KRUPP József és TAMÁS Ábel, Budapest 2011, Ford. KESZEG Anna (Filológia 2.) 219–297.

GOTHOT-MERSCH, Claudine: A genetikus szövegkiadás: a francia terület. Ford. FARKAS Ildikó, *Helikon* 1989/3–4. 388–401.

GREG, Walter Wilson: The Rationale of Copy-Text, *Studies in Bibliography* 3 (1950–1951) 19–37.

HAVAS László: A szövegkritika. In: *Bevezetés az ókortudományba I. A görög és római világ írásos és tárgyi emlékei*. szerk. HAVAS László, Debrecen 1996. (ΑΓΑΘΑ, Studia ad philologiam classicam pertinentia quae in aedibus Universitatis Debreceniensis rediguntur II. Introductio in Studia Antiqua I. Fontes et Monumenta Mundi Graeco-Latini), 67–100.

HAVET, Louis: *Manuel de critique verbale appliquée aux textes latins*, Paris 1867, 1911²

Avant-texte, texte, après-texte. Volume publié par Louis HAY et Péter NAGY. Paris–Budapest 1982. (A Mátrafüreden 1978. okt. 13–16-án tartott kollokvium előadásai.)

KISS FARKAS Gábor: A filológia és a szövegkritika története. In: *A magyar irodalom filológiája*. szerk. KISS FARKAS Gábor, HEGYI Ádám, Gépeskönyv, Budapest 2005. (Kempelen Farkas digitális tankönyvtár: <http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tkt/magyar-irodalom/ch08.html>)

Sex. Aurelii Propertii Carmina. Emendavit ad Codicum meliorum fidem et annotavit Carolus LACHMANN, Leipzig 1816

T. Lucretii Cari De rerum natura libri VI. Carolus LACHMANN recensuit et emendavit, Berlin 1850

Q. Valerii Catulli Veronensis Liber ex recensione Caroli LACHMANNI. Berlin 1874

LŐRINSZKY Ildikó: Rövid körkép az utóbbi tíz év Flaubert-kiadásairól (1988–1998). *Helikon* 1998/3–4. 544–552.

MAAS, Paul: *Textkritik*. Teubner, Leipzig 1950², 1957³, 1960⁴

MARTENS, Günter: Mi az, hogy szöveg? Szempontok a szövegfilológia kulcsfogalmának meghatározásához. Ford. SCHULCZ Katalin. *Literatura* 1990/3. 239–261.

PASQUALI, Giorgio: *Storia della tradizione e critica del testo*, Firenze 1934, 1952², 1974³

QUENTIN, Dom Henri: *Essais de Critique Textuelle*, Paris 1926

TIMPANARO, Sebastiano: *La genesi del metodo Lachmann*. Le Monnier, Florence 1963¹. – Liviana, Padova 1981²

WEST, Martin, L.: *Textual Criticism and Editorial Technique*. Teubner, Stuttgart 1973

WEST, Martin L.: *Szövegkritika és szövegkiadás*. Ford. BOLONYAI Gábor, Budapest 1999

ZETZEL, James E. G.: Vallás, retorika és szövegkiadási technika. A klasszikusok rekonstrukciója. In: *Metafilológia 1. Szöveg – variáns – kommentár*. szerk. DÉRI Balázs, KELEMEN Pál, KRUPP József és TAMÁS Ábel, Budapest 2011, Ford. HANULA Gergely (Filológia 2.) 390–412.

ZETZEL, James E. G.: The Subscriptions in the Manuscripts of Livy and Fronto and the Meaning of Emendatio. *Classical Philology* 75 (1980), 38–59.

ZUMPT, Karl Gottlob: *M. Tullii Ciceronis Verrinarum libri septem*. Berlin 1831

Th	M	H	not-H	Perry	Ph		B, M, G, O, Cri	Gallicana			Vetus				Nilantius			Beauvais				Bern 679	Mon	Rom. Ang. Nonnul.	Rom. Angl. cunct.
								F	S	Fr	O86	V	Vi	E	Digh	18270	V 46	S.Hist	S.Doct	O	*				
+	–	–	–	–	–	Romulus ad Tiberinum	+	+	+	+	+	+	–	+	+	+	+	+	+	–	–	–	–	–	+
1	174	–	not-H 271	503	03.12	Pullus ad margaritam	01.01	01.01	01.01	01.01	01	02	18	01	01.01	01.01	01	–	–	01	05.06+05.07	–	01	–	01
3	247	H 160	–	155	01.01	Lupus et agnus	01.02	01.02	01.02	01.02	02	01	01	02	01.02	01.02	02	01	01	03	01.01	01	02	–	02
4	312	H 302	–	384	Z01	Mus et rana	01.03	01.03	01.03	01.03	03	03	02	03	01.03	01.03	03	02	02	04	01.03	10, 24	03, 38	–	03
5	329	–	not-H 240	478	01.17	Ovis, canis, lupus, milvus et accipiter	01.04	01.04	01.04	01.04	04	04	03	04	01.04	01.04	04	–	–	05	01.02	11	04	–	04
	88	H 136	–	133	01.04	Canis per fluvium carnem ferens	01.05	01.05	01.05	01.05	05	05	04	05	01.05	01.05	05	03	04	07	01.06	12	05	–	05
8	464	H 154	–	149	01.05	Vacca et capella, ovis et leo	01.06	01.06	01.06	01.06	06	06	05	06	01.07	01.07	06	04	07	09	01.07	13	06	–	[06], 07
10	28, 439	–	not-H 118	–	01.06	Ranae ad solem	01.07	01.07	01.07	01.07	–	07	06	07	01.08	01.08	07	–	–	10	01.08	02	07	–	08
11	254	H 161	–	156	01.08	Lupus et gruis	01.08	01.08	01.08	01.08	07	08	07	08	01.09	01.09	08	05	08	64	01.09	–	–	–	09
12	100	–	not-H 165	480	01.19	Canis parturiens	01.09	01.09	01.09	01.09	08	09	08	09	01.10	01.10	09	–	–	54	01.10	–	–	–	10
13	[199, 428], 429	H 62	–	176	04.19	Homo et colubra	01.10	01.10	01.10	01.10	09	10	09	10	–	–	–	–	–	11	04.02	–	–	–	89
14	48	–	not-H 52	484	01.29	Asinus irridens aprum	01.11	01.11	01.11	01.11	–	11	10	11	–	–	–	–	–	12	01.11	–	–	–	118
15	311	–	not-H 210	352	Z04	Mus urbanus et rusticus	01.12	01.12	01.12	01.12	10	12	11	12	01.11	01.11	10	–	–	13	02.01	–	–	–	11
16	33	H 1	–	1	01.28	Vulpis et aquila	02.08	01.13	01.13	01.13	11	13	12	13	01.12	01.12	11	–	–	14	02.02	–	–	–	12
17	25	H 259	–	230	02.06	Aquila, cornix et testudo	01.13	01.14	01.14	01.14	12	14	13	14	01.13	01.13	12	–	–	–	02.05	–	–	–	13
19	138	H 126	–	124	01.13	Vulpis et corvus	01.14	01.15	01.15	01.15	13	15	14	15	01.14	01.14	13	06	11	15	02.07	03	08	17	14
20	217	–	not-H 201	481	01.21	Leo senex, aper, taurus et asinus	01.15	01.16	01.16	01.16	14	16	15	16	01.15	01.15	14	07	12	16	02.08	04	13	–	15
21	45	H 93	–	91	Z05	Asinus domino blandiens	01.16	01.17	01.17	01.17	15	17	16	17	01.16	01.16	15	08	13	17	02.10	46	11	–	16
22	226	H 155	–	150	Z06	Leo et mus	01.17	01.18	01.18	01.18	16	18	17	18	01.17	01.17	16	09	20	18	02.11	05	14	–	17
23	290	H 288	–	324	Z27	Milvus aegrotans	01.18	01.19	01.19	01.19	17	62	–	20	–	–	–	–	–	–	–	14	09	–	71
24	61	H 39	–	39, 277, 437a	Z28	Aves et hirundo	01.19	01.20	01.20	01.20	18	19	19	19	01.18	01.18	17	–	–	20	–	–	–	15	18, 126
26a	–	–	not-H 266	–	–	2 – Prologus	+	+	+	+	–	+	–	+	+	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
27	375, [448]	H 44	–	44	01.02	Ranae regem petentes	02.01	02.01	02.01	02.01	19	20	20	21	02.01	02.01	18	–	–	21	03.07	35	–	–	19
28	126	–	not-H 172	486	01.31	Milvus et columbae	02.02	02.02	02.02	02.02	20	21	21	22	02.02	02.02	19	–	–	22	03.08	–	–	–	20
29	85	–	not-H 164	403	01.23	Canis fidelis	02.03	02.03	02.03	02.03	21	22	22	23	02.03	02.03	20	10	06	23	03.09	15	10	–	21
30	41	–	not-H 202	547	A.19	Lupus et scrofa parturiens	02.04	02.04	02.04	02.04	22	23	23	24	02.04	02.04	21	–	–	–	04.04	–	12	–	22
31	296	–	not-H 218	520	04.23	Mons parturiens	02.05	02.05	02.05	02.05	–	24	24	24	2.5*	2.5*	22*	11	14	–	04.14	–	–	–	90
32	89	–	not-H 162	506	03.15	Canis ad agnum	02.06	02.06	02.06	02.06	23	25	25	25	02.06	02.06	23	–	–	–	–	–	–	–	23
33	94	–	not-H 166	532	05.10	Venator et canis	02.07	02.07	02.07	02.07	–	26	26	26	–	–	–	–	–	62	05.01	–	–	–	91
35	238	H 143	–	138	Z22	Lepores et ranae	02.09	02.08	02.08	02.08	–	27	27	27	02.07	02.07	24	12	15	–	01.04	44	29	–	24
36	184	–	not-H 121	572	Z23	Hoedus et lupus	02.10	02.09	02.09	02.09	24	28	28	28	–	–	–	–	–	61	01.05	–	–	–	–
39	426	H 51	–	51	Z21	Pauper																			

78	200	—	not-H 283	569	Z17	Homines duo fallax verax et simiae	04.08	03.28	04.08	03.17	—	&	—	—	03.05	02.25	41	26	23	51	—	—	—	01	82
79	16, 154	H 238	—	269a	04.04	Equus, cervus et venator	04.09	03.29	04.09	03.18	—	70	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	105
83	153?, 51	H 156	—	151	01.11	Asinus et leo	04.10	03.30	04.10	03.19	—	71	—	—	03.06	02.26	42	27	27	—	—	07	23	03	83
85	133	—	not-H 7	389	Ps-D 5	De vulture et aliis avibus	04.11	03.31	04.11	03.20	—	79	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	106
86	231	H 147	—	142	Ps-D	De leona et vulpe	04.12	03.32	04.12	03.21	—	72	—	—	03.07	02.27	43	28	28	59	—	—	—	04	84
87	130	—	not-H 143	390	Ps-D 8	Cornix	04.13	03.33	—	03.22	—	73	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	107
88	365	H 215	—	199	Ps-D	Puer et scorpius	04.14	03.34	—	03.23	—	74	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	108
89	53	—	not-H 232	392	Ps-D	Asellus aeger et lupus	04.15	03.35	04.13	03.24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	109
90	155, 445	H 242	—	578, 217	Ps-D	De hirco maiore et tribus minoribus	04.16	03.36	04.14	03.25	—	75	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	110
91	196	H 264	—	284	Ps-D	Homo et leo	04.17	03.37	04.15	03.26	—	—	—	—	03.08	02.28	44	—	—	52	—	—	—	—	85
92	317, [143, 316, 167]	[H 140]	[not-H 221, not-H 270b]	—	Z20	Pulex et camelus	04.18	03.38	04.16	03.27	—	76	—	—	03.09	02.29	—	—	—	60	04.03	—	24	—	86
93	163	H 114	—	112	Ps-D	Formica et cicada	04.19	03.39	04.17	03.28	—	—	—	—	03.10	02.30	45	29	25	56	—	19	25	—	87
94	179	—	not-H 76	579	Z30	De gladio et viatore	04.20	03.40	04.18	03.29	—	77	—	—	—	02.32	—	—	—	—	—	—	—	—	111
95	132	—	not-H 174	553	A.26	Ovis et cornix	04.21	03.41	04.19	03.30	—	78	—	—	03.11	02.31	—	—	—	55	—	—	—	—	88
—	—	—	—	—	—	De abiete et harundine	—	—	04.20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	218b	H 154	—	149	—	De leone bubalo et lupo venatum...	—	—	—	—	—	—	—	—	01.06	01.06	—	—	—	—	—	—	—	—	06
—	7	—	not-H 34	—	2.Ep	De statua sua Aesopus ad cives	+	+	—	05.01	—	+	—	—	03.12	02.33	—	—	—	—	05.11	—	—	—	—
+	&	—	—	—	—	Magistro Rufo Aesopus	+	—	—	05.02, 96	—	+	—	—	03.13	02.34	—	—	—	—	05.08	—	—	—	—
2	84	H 138	—	135	01.20	Canis famelici	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	02	—	—	—	—	—
7	172	—	not-H 73	558	Z02	Galli duo et accipiter	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	06	—	—	—	—	—
&	121	—	not-H 171	559	Z03	Cochlea et simia	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	08	—	—	—	—	—
18	182	—	not-H 78	—	—	Grus, cornix et dominus	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	19	—	—	—	—	—
25	109	—	not-H 168	561	—	Cavannus, cattus et mus	—	—	—	05.11	—	—	—	—	—	—	—	—	—	25	—	—	—	—	—
26	76, 8	—	not-H 158	560	—	Calvus et Hortulanus	—	—	—	05.10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	24	—	—	—	—	—
34	348	—	not-H 260	562	—	Perdix et vulpes	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	30	—	—	—	—	—
37	90	—	not-H 160	482	01.25	Canis et crocodilus	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	31	—	—	—	—	—
38	102	—	not-H 163	483	01.27	Canis et vultur	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	32	—	—	—	—	—
41	42	—	not-H 60	292	Z08	Asellus, bos et volucres	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	34	—	—	—	—	—
80	16	—	not-H 42	570	Z18	Ciconia, anser et accipiter	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	53	—	—	—	—	—
81	239	—	not-H 258	473	01.09	Lepus, passer et aquila	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	57	—	—	—	—	—
82	316, 153	—	not-H 108	571	Z19	Equus et asinus	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	58	—	—	—	—	—
84	143	H 140	—	137	Z10	Culex et taurus	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	36	—	—	—	—	—
&	29	—	not-H 45	574	—	Aquila et milvus	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	67	—	—	—	—	—
97	498	H 109	—	107	Z26	Vulpis in homine versa	—	—	—	05.13	—	64	—	—	—	—	—	—	—	—	05.09	—	—	—	—
98	446	—	not-H 297	531	05.09	De tauro et vitulo	—	—	—	05.14	—	65	—	—	—	—	—	—	—	—	05.10	—	—	—	—